

संस्कृतमन्दिरान्तःप्रविष्टानां चित्तरङ्गिका

गद्यपद्य वली.

OR

READINGS IN SANSKRIT:

PROSE & VERSE.

Being a series of extracts from various Sanskrit works.

ARRANGED AND ANNOTATED

BY

SAKHARAM RAMCHANDRA KIRLOSKAR B. A.

ASSISTANT MASTER, ELPHINSTONE HIGH SCHOOL.

SOMETIME DAKSHINA FELLOW, DECCAN COLLEGE.

NO. 1.

Registered according to Act XXV. of 1867.

Bombay,

PRINTED AT THE NIRNAYA-SAGAR PRESS.

1876.

All Rights Reserved.

किंमत १/ ५ पण

RT CO - C

Ph 24

9930

Office

A

P15: 9

See also

15578

PREFACE.

THESE Extracts are intended to serve as a Reading Book for advanced Sanskrit students. They will be found especially adapted to the wants of those who have mastered, more or less thoroughly, Professor Bhandarkar's First Book and Second Book of Sanskrit.

The pages that are now bound up in this volume form only the First Part of the whole. The necessity for issuing copies for sale before the close of the year, joined to my inability to get at once all the helps required to complete the Second Part, compelled me to divide the book into two volumes. The Second Volume, to be published shortly, will contain, first, a few Vedic Extracts representing the Upanishad, the Brahman and the Mantra periods of ancient Sanskrit literature; and next, annotations on all the Readings comprised in the two volumes together. When both the parts are ready, they will probably be bound up into one volume; but for the convenience of those who may purchase this part, the Second will also be sold separately.

The plan of the Book perhaps needs a few words of explanation. The Readings in Prose and Verse are almost in regular alternation. They are also progressively arranged, regard being had to the degree of difficulty they are likely to present to the reader. The order cannot, of course, be expected to be perfectly faultless; but an attempt has been made. The pieces selected are such as to be to a certain extent complete in themselves, each having an intelligible beginning and an end and requiring not more than a short introduction to enable the reader to go through it with interest and pleasure. Here and there, from a regard to brevity and simplicity, omissions are made; but only in places where they were possible without marring the beauty or the context of the original.

A few changes of another kind have also been necessary. These will for the most part be specified in the Notes. But for some of them, I feel an apology is due from me as I have great doubts about their being generally approved of. I mean such changes as making out a connected story by putting together the speeches of two *Dramatis Personæ*, a liberty that I have taken in one or two prose extracts from the Drama; also the combining of different speeches of the same character into one, which

was often found necessary where entire speeches had to be omitted to avoid an extract being needlessly long for the purpose in view.

But the great charge that I am most open to is that of omission. Indeed, it will be difficult to point out a passage which I have not either shortened or simplified by leaving out single words or lengthy compounds or speeches involving references to events not admitted into the body of an extract. But I hope, both teachers and learners, who may do me the honour of reading these selections, will find reasons to excuse me for adopting this course. I am sure, they will pardon me the more readily on comparing any one of the extracts with its original.

The source of each extract is indicated at its end. The name of the reputed author and of the work that supplied each piece are both mentioned for easy reference. The list of contents is arranged in the chronological order of the authors, though it must be confessed that such an attempt cannot be otherwise than unsatisfactory owing to the present, much disputed and extremely uncertain state of our old chronology. A glance at this list will however serve to show, that though all the periods and all the branches of Sanskrit literature are not equally represented, still not less than thirty different authors and not less than forty different works have been, more or less, drawn upon. The subjects too, if examined, would unfold a considerable variety; such as Ludicrous and Serious-Dramatic pieces, Vivid descriptions of Seasons and natural Scenes, Touching Tales of Love, Moral Maxims, Specimens of Letter-writing, Ingenious Verse and Prose &c. &c. Such a large variety of subjects and the still larger variety of style presented here as in a focus, cannot fail, it is hoped, to give the reader a respectable familiarity with elegant Sanskrit literature.

Before concluding, I have to express my most sincere thanks first to my esteemed Friend Mr. K. T. Telang, who not only encouraged me to publish these extracts when they had been hopelessly cast aside, but also helped them on through the press with his direction and advice; and secondly, to two most obliging friends of mine, Mr. K. P. Parab of Elphinstone College and Mr. S. M. Ranade B.A. of Deccan College, who relieved me almost wholly of the troublesome task of revising the proofs, and to whom alone I owe whatever may be thought to be well executed in the printing of these pages.

S. R. K.

Poona, 25th October. 1876.

CONTENTS.

अनेके—

काव्यसंग्रहसुभाषितरत्नाकरादयः—

„ Moral Maxims....	5
„ The Comic ...	36
„ Learning. Industry. Similes. Old Age. This World &c. ...	54
„ Fate. Good Men. Poverty. Sanskrit Poets &c... ..	60
„ Verses having a Double Application.	100
„ Verses: Enigmatical, Alliterative &c.	214

जगन्नाथपण्डितः—

भामिनीविलासः—

An Elegy. ...	42
---------------	----

जयदेवः—

प्रसन्नराघवम्—

The Moon-rise ...	217
-------------------	-----

गीतगोविन्दम्—

Specimen of Lyric Poetry: (The Spring and Krishna.) ...	237
--	-----

माधवाचार्यः—

सर्वदर्शनसंग्रहः—

The Atheistic Doctrine....	125
----------------------------	-----

श्रीहर्षः—

नैषधचरितम्—

Nala and the Gold-swan. ...	226
-----------------------------	-----

भोजः—

चम्पुरामायणम्—

Alliterative Prose. . .	235
-------------------------	-----

बिह्वणः—

विक्रमाङ्कदेवचरितम्—

The Sun-rise. 210

भट्टनारायणः—

वेणीसंहारम्—

„ Duryodhana Over-confident. 113

„ The Warlike and Fiery-tempered
A'svathámá... .. 198

विशाखदत्तः—

मुद्राराक्षसम्—

Specimen of Chanakya's Policy. 119

माघः—

शिशुपालवधम्—

Descent of Nárada from the Sky 159

भवभूतिः—

उत्तररामचरितम्—

„ A Dialogue. 136

„ Ráma's Abandonment of Sitá. 140

„ Ráma & Vāsanti in the Dandaka
Forest. 149

महावीरचरितम्—

„ Legend of Ahalyá. 10

„ Letter from Para'suráma to Mályavat. ib

मालतीमाधवम्—

A Lover's Tale. 231

श्रीहर्षः—

रत्नावली—

„ A Love-sick girl's Soliloquy. 112

„ The Setting Sun. 148

बाणः—

श्रीहर्षचरितम्—

„	Stains on Old Kings...	...	...	44
„	Ladies Dancing.	...	...	110
„	King Harsha Lamenting his Father's Death.	...	...	124
„	Historical Instances of Untimely Death.			229

कादम्बरी—

„	Sanskrit Letter	...	...	41
„	A Tale of Disappointed Love. No 1.			66
„	A Tale of Disappointed Love. No 2.	...		171
„	Highly Artificial Prose.	...	...	216
„	Advice to a Prince on the Eve of his Coronation...	...	...	219

दण्डी—

दशकुमारचरितम्—

„	A Foundling.	...	...	63
„	An Excellent Housewife.	...	...	128
„	Highly Artificial Prose.	...	...	216
„	Alliterative Prose.	...	...	235

भट्टिर्वा भर्तृहरिर्वा—

भट्टिकाव्यम्—

	Illustrative of Grammar.	...	...	68
--	--------------------------	-----	-----	----

विष्णुशर्मा—

हितोपदेशः—

„	The Lion and the Hare.	...	...	1
„	The Foolish Barber....	...	...	5

पञ्चतन्त्रम्—

„	The Four Sons-in-law....	...		7
„	The Four Learned Fools....	...		33
„	Harlots.	...	...	36

भारविः—

किरातार्जुनीयम्—

„ Draupadi, Bhima and Yudhishtira.	115
„ The Autumn.	127

शंकराचार्यः—

मोहमुद्गरः—

Know Thyself.	11
----------------------	----

ब्रह्मसूत्रभाष्यम्—

„ God is neither Unjust nor Unmerciful.	158
„ What is a Swoon ?	212

घटकर्परः—

घटकर्परम्—

Rhyming Verses.	109
------------------------	-----

कालिदासः—

कतुसंहारम्—

The Hot Season.	64
------------------------	----

कुमारसंभवम्—

Párvati Performing Penance, & 'Siva Disguised as an Ascetic. ...	80
---	----

रघुवंशम्—

„ An Address to the Supreme Being.	107
„ Sitá's Message to her Lord. ...	111
„ Tádaká shot down by Ráma. ...	112
„ Indumati's Death and Aja's Lament.	121
„ Women Hurrying to see a Wedding Procession... ..	125
„ The Ocean & the Ganges.	139
„ A Grand Ideal of what a King should be.	156
„ The Spring.... ..	196

मेघदूतम्—

The Messenger-Cloud... ..	131
---------------------------	-----

मालविकाग्निमित्रम्—

„ A Story—adapted	37
„ One more Sanskrit Letter	41

विक्रमोर्वशी—

„ Urvashi's Transformation	53
„ The Love-lorn Purúravas	160

अभिज्ञानशकुन्तलम्—

„ 'Sakuntalá leaving the Paternal Roof.	70
„ A Serio-comic Complaint.	110

शूद्रकः—

मृच्छकटिकम्—

„ Harlots... ..	35
„ Vasantasená's Grand Mansion.	57
„ The 'Sakára... ..	84
„ A Thunder-storm.	168

चाणक्यः—

शतकम्—

Maxims of Worldly Wisdom... ..	2
--------------------------------	---

व्यासः—

विष्णुपुराणम्—

„ Devápi and 'Sántanu.... ..	12
„ The Sage Saubhari.... ..	103

महाभारतम्—

The Chaste Wife or the Legend of 'Sávitri.... ..	12
---	----

वाल्मीकिः—

गङ्गाष्टकम्—

An Address to the Ganges.	146
----------------------------------	-----

रामायणम्—

„ The Evils of Anarchy.	3
„ Ayodhyá, her good King &c.... ..	38
„ Dasáratha's broken-hearted Death... ..	44

CORRECTIONS:

Page	Line	Incorrect	Correct
3	20	चाप्रिय	च प्रिय
11	17	रुणरिक्तः	रुणीरक्तः
27	7	तमो घोरं	तमोघोरं
28	8	दुखिता	दुःखिता
31	27	द्वध्वा	द्वद्धा
33	5	अध्यास्व	अध्यास्व
35	25	स्मशान	श्मशान
39	22	त्तस्मिन्जनः	त्तस्मिञ्जनः
41	12	कुशालिनः	कुशालिन्यः
56	19	नागवल्यपि	नागवल्लचपि
59	20	महल्लका इतस्ततः	महल्लका इवेतस्ततः
70	8	रिणष्मि	रिणच्मि
74	7	मुञ्चत्य	मुञ्चन्त्य
75	22	रुदन्ती	रुदती
80	5	Asertic	Ascetic
82	19	मितक्षिरं	मिताक्षरं
97	3	दास्याः पुत्र	दास्याःपुत्र
103	12	निशमीत	निशमति
110	13	मया	मय्य
115	23	स्नगिवाप	स्त्रगिवाप
116	19	गरीयसा'म्	गरीयसीम्
117	23	विमृष्य	विमृश्य
124	6	मुज्जगार	मुज्जजागार
127	11	श्रयत्युन्मह	श्रयत्युन्मद

Page	Line	Incorrect	Correct
129	14	अविमृष्य	अविमृश्य
132	20	वभ्राजाख्यं	वैभ्राजाख्यं
138	10	तु न	पुनर्
143	3	यस्य	यत्र
„	24	संबन्धा कश्मला	संबन्धात्कश्मला
150	25	पुष्यत्	पुष्पत्
152	3	प्रस्तराद्देयाग्येः	प्रस्तरोद्देयोग्यः
„	26	मृदु	मृदु
153	3	गाढोद्वेगो	गाढोद्वेगं
156	4	सीतापहारिन	सीतापहारिन्
157	16	सेनापरिच्छद	सेना परिच्छद
161	24	कन्दलीसलिल	कन्दली सलिल
172	10	युवानभीक्षमाणा	युवानभीक्षमाणा
180	15	विह्वलता	विह्वलता
184	25	विषदैः	विशदैः
191	24	तयास्य	तयास्य
192	14	कौलिनाद	कौलीनाद
194	25	कुतो	कुतो-
201	16	भगवञ्छत्र	भगवञ्छत्र
215	13	कुमुदिनी कामुकः	कुमुदिनीकामुकः
„	21	समान	समान
228	17	अवादितेनाथ	अवादि तेनाथं
230	13	चापजहुर	चापजहुर
„	14	ह्राद	ह्राद
236	15	शातम्भस्तकुम्भा	शातकुम्भस्तम्भा
„	16	शालभञ्जि	शालभञ्जिका

READINGS IN SANSKRIT:

PROSE & VERSE.

READING I.

The Lion and the Hare.

स्ति मन्दरनाम्नि पर्वते दुर्दान्तो नाम सिंहः। स च सर्वदा पशूनां
वृन्नास्ते । ततः सर्वैः पशुभिर्मिलित्वा स सिंहो विज्ञप्तः ।
किमर्थमेकदा बहुपशुघातः क्रियते । यदि प्रसादो भवति
यमेव भवदाहाराय प्रत्यहमेकैकं पशुमुपदौकयामः । ततः
क्तम् । यद्येतदभिमतं भवतस्तर्हि भवतु तत् । ततः प्रभृत्ये-
शुमुपकल्पितं अक्षयन्नास्ते ॥

य कदाचिद्बृद्धशशकस्य वारः समायातः । सोचिन्तयत् ।
गमिष्यामि चेत्किं मम सिंहानुनयेन । तन्मन्दं मन्दं गच्छा-
तः सिंहोपि क्षुधापीडितः कोपात्तमुवाच । कुतस्त्वं विलम्ब्य
गमसि । शशकोब्रवीत् । देव नाहमपराधी । आगच्छन्पथि
रेण बलाद्गतः । तस्याग्रे पुनरागमनाय शपथं कृत्वा स्वा-
वेदयितुमत्रागतोऽस्मि । सिंहः सकोपमाह । सत्वरं गत्वा
नं दर्शय । क्व स दुरात्मा तिष्ठति । ततः शशकस्तं गृहीत्वा
नं दर्शयितुं गतः । तत्रागत्य स्वयमेव पश्यतु स्वामीत्युक्त्वा
पजले तस्य सिंहस्यैव प्रतिबिम्बं दर्शितवान् । ततोऽसौ प्रक-
नखप्रकरकम्पितस्तब्धकेसरः क्रोधात्तस्योपर्यात्मानं निक्षि-
जं गतः । अतो बुद्धिर्यस्यबलं तस्य-॥

॥ विष्णुशर्मा-हितोपदेशः-मुहद्वेदः ॥

READING II.

Maxims of Worldly Wisdom.

विद्वत्त्वं च नृपत्वं च नैव तुल्यं कदाचन ।
 स्वदेशे पूज्यते राजा विद्वान्सर्वत्र पूज्यते ॥ १ ॥
 पण्डिते च गुणाः सर्वे मूर्खे दोषा हि केवलम् ।
 तस्मान्मूर्खसहस्रेषु प्राज्ञ एको विशिष्यते ॥ २ ॥
 मातृवत्परदारेषु परद्रव्येषु लोष्टृवत् ।
 आत्मवत्सर्वभूतेषु यः पश्यति स पण्डितः ॥ ३ ॥
 रूपयौवनसंपन्ना विशालकुलसंभवाः ।
 विद्याहीना न शोभन्ते निर्गन्धा इव किंशुकाः ॥ ४ ॥
 नक्षत्रभूषणं चन्द्रो नारीणां भूषणं पतिः ।
 पृथिवीभूषणं राजा विद्या सर्वस्य भूषणम् ॥ ५ ॥
 लालयेत्पञ्च वर्षाणि दश वर्षाणि ताडयेत् ।
 प्राप्ते तु षोडशे वर्षे पुत्रे मित्रवदाचरेत् ॥ ६ ॥
 लालने बहवो दोषास्ताडने बहवो गुणाः ।
 तस्मात्पुत्रं च शिष्यं च ताडयेन्न तु लालयेत् ॥ ७ ॥
 दूरतः शोभते मूर्खो लम्बशाटपटावृतः ।
 तावच्च शोभते मूर्खो यावत्किञ्चिन्न भाषते ॥ ८ ॥
 विषादप्यमृतं ग्राह्यममेध्यादपि काञ्चनम् ।
 नीचादप्युत्तमा विद्या स्त्रीरत्नं दुष्कुलादपि ॥ ९ ॥
 परोक्षे कार्यहन्तारं प्रत्यक्षे प्रियवादिनम् ।
 वर्जयेत्तादृशं मित्रं विषकुम्भं पयोमुखम् ॥ १० ॥
 जानीयात्प्रेषणे भृत्यान्बान्धवान्व्यसनागमे ।
 मित्रं चापत्तिकाले च आर्यां च विभवंक्षये ॥ ११ ॥
 न कश्चित्कस्यचिन्मित्रं न कश्चित्कस्यचिद्रिपुः ।
 कारणेन हि जायन्ते मित्राणि रिपवस्तथा ॥ १२ ॥

दुर्जनः परिहर्तव्यो विद्यालङ्कृतोपि सः ।

मणिना भूषितः सर्पः किमसौ न भयंकरः ॥ १३ ॥

आपदर्थं धनं रक्षेद्वारात्रक्षेदनैरपि ।

आत्मानं सततं रक्षेदारैरपि धनैरपि ॥ १४ ॥

परदारान्परद्रव्यं परीवादं परस्य च ।

परीहासं गुरोः स्थाने चापल्यं च विवर्जयेत् ॥ १५ ॥

चलत्येकेन पादेन तिष्ठत्येकेन बुद्धिमान् ।

नासमीक्ष्य परं स्थानं पूर्वमायतनं त्यजेत् ॥ १६ ॥

लुब्धमर्थेन गृहीयात्कुट्टमञ्जलिकर्मणा ।

मूर्खं छन्दोनुवृत्तेन तथा तथ्येन पण्डितम् ॥ १७ ॥

धनी च श्रोत्रियो राजा नदी वैद्यस्तु पञ्चमः ।

पञ्च यत्र न विद्यन्ते तं देशं परिवर्जयेत् ॥ १८ ॥

ऋणशेषोऽग्निशेषश्च व्याधिशेषस्तथैव च ।

पुनश्च वर्धते यस्मात्तस्माच्छेषं न कारयेत् ॥ १९ ॥

अस्ति पुत्रो वशे यस्य भृत्यो भार्या तथैव च ।

अभावे सति संतोषः स्वर्गस्थोऽसौ महीतले ॥ २० ॥

दुष्टा भार्या शठं मित्रं भृत्यश्चोत्तरदायकः ।

ससर्पे च गृहे वासो मृत्युरेव न संशयः ॥ २१ ॥

माता यस्य गृहे नास्ति भार्या चाप्रियवादिनी ।

अरण्यं तेन गन्तव्यं यथारण्यं तथा गृहम् ॥ २२ ॥

ऋणकर्ता पिता शत्रुर्माता च व्यभिचारिणी ।

भार्या रूपवती शत्रुः पुत्रः शत्रुरपण्डितः ॥ २३ ॥

कोकिलानां स्वरो रूपं नारीरूपं पतिव्रतम् ।

विद्या रूपं कुरूपाणां क्षमा रूपं तपस्विनाम् ॥ २४ ॥

अतिदर्पे हता लङ्का अतिमाने च कौरवाः ।

अतिदाने बलिर्बद्धोत्यन्तं सर्वत्र गर्हितम् ॥ २५ ॥

शैले शैले न माणिक्यं मौक्तिकं न गजे गजे ।
 साधवो न हि सर्वत्र चन्दनं न वने वने ॥ २६ ॥
 कुलीनैः सह संपर्कं पण्डितैः सह मित्रताम् ।
 ज्ञातिभिश्च समं मेलं कुर्वाणो न विनश्यति ॥ २७ ॥
 तस्करस्य कुतो धर्मो दुर्जनस्य कुतः क्षमा ।
 वेश्यानां च कुतः स्नेहः कुतः सत्यं च कामिनाम् ॥ २८ ॥
 बह्वंशी स्वल्पसंतुष्टः सुनिद्रः शीघ्रचेतनः ।
 प्रभुभक्तश्च शूरश्च ज्ञातव्याः षट् शुनो गुणाः ॥ २९ ॥
 अविश्रामं वहेद्भारं शीतोष्णं च न विन्दति ।
 ससंतोषस्तथा नित्यं त्रीणि शिक्षेत गर्दभात् ॥ ३० ॥
 युद्धं च प्रातरुत्थानं भोजनं सह बन्धुभिः ।
 द्विष्याणां रक्षेच्चतुः शिक्षेत कुक्कुटात् ॥ ३१ ॥
 कोतिभारः समर्थानां किं दूरं व्यवसायिनाम् ।
 को विदेशः सविद्यानां कः परः प्रियवादिनाम् ॥ ३२ ॥
 आपदां कथितः पन्था इन्द्रियाणामसंयमः ।
 तज्जयः संपदां मार्गो येनेष्टं तेन गम्यताम् ॥ ३३ ॥
 समुद्रावरणा भूमिः प्राकारावरणं गृहम् ।
 नरेन्द्रावरणा देशाश्चरित्रावरणाः स्त्रियः ॥ ३४ ॥
 धृतकुम्भसमा नारी तप्ताङ्गारसमः पुमान् ।
 तस्मादृतं च वाङ्मि च नैकत्र स्थापयेद्बुधः ॥ ३५ ॥
 असंतुष्टा द्विजा नष्टाः संतुष्टा इव पार्थिवाः ।
 सलज्जा मणिका नष्टा निर्लज्जाश्च कुलस्त्रियः ॥ ३६ ॥
 पुस्तकस्था तु या विद्या परहस्तगतं धनम् ।
 कार्यकाले समुत्पन्ने न सा विद्या न तद्धनम् ॥ ३७ ॥
 सेवितव्यो महावृक्षः फलच्छायासमन्वितः ।
 यदि दैवात्फलं नास्ति छाया केन निवार्यते ॥ ३८ ॥

कुदेशमासाद्य कुतोर्थसंचयः कुपुत्रमासाद्य कुतो जलाञ्जलिः ।
 कुगेहिनीं प्राप्य गृहे कुतः सुखं कुशिष्यमध्यापयतः कुतो यशः ॥ ३९ ॥
 दुरधीता विषं विद्या अजीर्णे भोजनं विषम् ।
 विषं गोष्ठी दरिद्रस्य वृद्धस्य तरुणी विषम् ॥ ४० ॥
 यस्य नास्ति स्वयं प्रज्ञा शास्त्रं तस्य करोति किम् ।
 लोचनाभ्यां विहीनस्य दर्पणः किं करिष्यति ॥ ४१ ॥
 ॥ चाणक्यशतकम् ॥

READING III.

The Foolish Barber.

अस्त्ययोध्यायां चूडामणिर्नाम क्षत्रियः । तेन धनार्थिना महता
 क्लेशेन भगवांश्चन्द्रार्धचूडामणिश्चिरमाराधितः । ततः क्षीणपापोसौ
 स्वप्ने दर्शनं दत्त्वा भगवदादेशाद्यक्षेत्रेणादिष्टः । यन्त्वमद्य प्रातः
 क्षौरं कृत्वा लगुडं हस्ते कृत्वा गृहे निभृतं स्थास्यासि । ततोस्मि-
 न्नेवाङ्गणे समागतं भिक्षुं पश्यसि । तं निर्दयं लगुडप्रहारेण हनिष्य-
 सि । ततः सुवर्णकलशो भविष्यति । तेन त्वया यावज्जीवं सुखिना
 भवितव्यम् ॥

ततस्तथानुष्ठिते तद्वृत्तं तत्र क्षौरकरणायानीतेन नापितेनालोक्य
 चिन्तितम् । अये निधिप्राप्तेरयमुपायः । अहमप्येवं किं न करोमि ।
 ततः प्रभृति नापितः प्रत्यहं तथाविधो लगुडहस्तः सुनिभृतं भिक्षो-
 रागमनं प्रतीक्षते । एकदा तेन प्राप्तो भिक्षुर्लगुडेन व्यापादितः ।
 तस्मादपराधात्सोऽपि नापितो राजपुरुषैर्व्यापादितः ॥
 ॥ विष्णुशर्मा-हितोपदेशः-विग्रहः ॥

READING IV.

Moral Maxims.

क्षान्तितुल्यं तपो नास्ति न तोषात्परमं सुखम् ।
 नास्ति तृष्णापरो व्याधिर्न च धर्मो दयापरः ॥ १ ॥

कुरूपता शीलतया विराजते दरिद्रता धीरतया विराजते ।
 कुभोजनं चोष्णतया विराजते कुवस्त्रता शुभ्रतया विराजते ॥ २ ॥
 मूर्खो द्विजातिः स्थविरो गृहस्थः कामी दरिद्रो धनवांस्तपस्वी ।
 वेश्या कुरूपा नृपतिः कदर्यो लोके षडेतानि विडम्बितानि ॥ ३ ॥
 रूपं जरा सर्वसुखानि तृष्णा खलेषु सेवा पुरुषाभिमानम् ।
 यात्रा गुरुत्वं गुणमात्मपूजा चिन्ता बलं हन्ति दयां च लक्ष्मीः ॥ ४ ॥
 गुणी गुणं वेत्ति न वेत्ति निर्गुणो बली बलं वेत्ति न वेत्ति निर्बलः ।
 पिको वसन्तस्य गुणं न वायसः करी च सिंहस्य बलं न मूषिकः ॥ ५ ॥
 अर्थातुराणां न गुरुर्न बन्धुः कामातुराणां न भयं न लज्जा ।
 विद्यातुराणां न सुखं न निद्रा क्षुधातुराणां न रुचिर्न वेला ॥ ६ ॥
 वृक्षं क्षीणफलं त्यजन्ति विहगाः शुष्कं सरः सारसाः
 पुष्पं पर्युषितं त्यजन्ति मधुपा दग्धं वनान्तं मृगाः ।
 निर्द्रव्यं पुरुषं त्यजन्ति गणिका अष्टश्रियं मन्त्रिणः
 सर्वः कार्यवशाज्जनोभिरमते कस्यास्ति को वल्लभः ॥ ७ ॥
 पोतो दुस्तरवारिराशितरणे दीपोन्धकारागमे
 निर्वीते व्यजनं मदान्धकरिणां दर्पोपशान्त्यै शृणिः ।
 इत्थं तदुवि नास्ति यस्य विधिना नोपायचिन्ता कृता
 मन्ये दुर्जनचित्तवृत्तिहरणे धातास्ति भग्नोद्यमः ॥ ८ ॥
 शक्यो वारयितुं जलेन हुतभुक्छत्रेण सूर्यातपो
 नागेन्द्रो निशिताङ्कुशेन चपलौ दण्डेन गोगर्दभौ ।
 व्याधिवैद्यकभेषजैरनुदिनं मन्त्रप्रभावाद्भिषं
 सर्वस्यौषधमस्ति शास्त्रविहितं मूर्खस्य नास्त्यौषधम् ॥ ९ ॥
 कोर्थान्प्राप्य न गर्वितो विषयिनः कस्यापदो नागताः
 स्त्रीभिः कस्य न खण्डितं भुवि मनः को नाम राज्ञां प्रियः ।
 कः कालस्य न गोचरान्तरगतः कोर्थी गतो गौरवं
 को वा दुर्जनवागुरानिपतितः क्षेमेण यातः पुमान् ॥ १० ॥

निःस्वो वाष्टि शतं शती दशशतं लक्षं सहस्राधिपो
 लक्षेशः क्षितिपालतां क्षितिपतिश्चक्रेशतां वाञ्छति ।
 चक्रेशः पुनरिन्द्रतां सुरपतिर्ब्राह्मं पदं वाञ्छति
 ब्रह्मा शैवपदं शिवो हरिपदं आशावधिं को गतः ॥ ११ ॥
 अर्थी लाघवमुच्छ्रितो निपतनं कामातुरो लाञ्छनं
 लुब्धो कीर्तिमसंगरः परिभवं दुष्टोन्यदोषे रतिम् ।
 निःस्वो वञ्चनमुन्मना विकलतां शोकाकुलः संशयं
 दुर्वागप्रियतां दुरोदरवशः प्राप्नोति कष्टं मुहुः ॥ १२ ॥
 मूर्खो शान्तस्तपस्वी क्षितिपतिरलसो मत्सरो धर्मशीलो
 दुःस्थो मानी गृहस्थः प्रभुरतिकृपणः शास्त्रविद्विर्महीनः ।
 आज्ञाहीनो नरेन्द्रः शुचिरपि सततं यः परान्नोपभोगी
 रुद्धो योगी दरिद्रः स च युवतिपतिर्धिग्विडम्बप्रकारम् ॥ १३ ॥

॥ काव्यसंग्रहः ॥

READING V.

The four Sons-in-law.

अस्त्यत्र धरापीठे विकण्टकं नाम पुरम् । तत्र महाधन ईश्वरो
 नाम आण्डपतिः । तस्य चत्वारो जामातृका गर्गसोर्मदत्तश्यामलका
 अवन्तीपीठात् प्राघूर्णका विकण्टकपुरे समायाताः । ते च तेन महता
 गौरवेणाभ्यर्चिता भोजनाच्छादनादिभिः । एवं तेषां तत्र वसतां
 मासषट्कं संजातम् ॥

तत ईश्वरेण स्वभार्योक्ता । यदेते जामातरः परमगौरवेणाव-
 र्जिताः स्वानि गृहाणि न गच्छन्ति । तर्त्तिकं क्रियते । विनापमानं
 न यास्यन्ति । तदद्य भोजनवेलायां पादप्रक्षालनार्थं जलं न देयं
 येनापमानं ज्ञात्वा परित्यज्य गच्छन्तीति ॥

तथानुष्ठिते गर्गः पादप्रक्षालनापमानात्सोमो लब्धासनदानाद्वत्तः
कदशनतो यातः । एवं ते त्रयोपि परित्यज्य गताः । चतुर्थः श्या-
मलको यावन्न याति तावदर्धचन्द्रप्रदानेन निष्कासितः ॥

॥ विष्णुशर्मा-पञ्चतन्त्रम्-लब्धप्रणाशम् ॥

READING VI.

The Evils of Anarchy.

नाराजके जनपदे विद्युन्माली महास्वनः ।
अभिवर्षति पर्जन्यो महीं दिव्येन वारिणा ॥ १ ॥
नाराजके जनपदे बीजमुष्टिः प्रकीर्यते ।
नाराजके पितुः पुत्रो भार्या वा वर्तते वशे ॥ २ ॥
अराजके धनं नास्ति नास्ति भार्याप्यराजके ।
इदमत्याहितं चान्यत्कुतः सत्यमराजके ॥ ३ ॥
नाराजके जनपदे काश्यन्ति सभां नराः ।
उद्यानानि च रम्याणि दृष्टाः पुण्यगृहाणि च ॥ ४ ॥
नाराजके जनपदे यज्ञशीला द्विजातयः ।
सत्राण्यन्वासते दान्ता ब्राह्मणाः संशितव्रताः ॥ ५ ॥
नाराजके जनपदे प्रहृष्टनटनर्तकाः ।
उत्सवाश्च समाजाश्च वर्धन्ते राष्ट्रवर्धनाः ॥ ६ ॥
नाराजके जनपदे सिद्धार्था व्यवहारिणः ।
कथाभिरभिरज्यन्ते कथाशीलाः कथाप्रियैः ॥ ७ ॥
नाराजके जनपदे तूद्यानानि समागताः ।
सायाङ्गे क्रीडितुं यान्ति कुमार्यो हेमभूषिताः ॥ ८ ॥
नाराजके जनपदे धनवन्तः सुरक्षिताः ।
शेरते विवृतद्वाराः कृषिगोरक्षजीविनः ॥ ९ ॥

- नाराजके जनपदे वाहनैः शीघ्रवाहिभिः ।
 नरा निर्यान्त्यरण्यानि नारीभिः सह कामिनः ॥ १० ॥
 नाराजके जनपदे बद्धघण्टा विषाणिनः ।
 अटन्ति राजमार्गेषु कुञ्जराः षष्टिहायनाः ॥ ११ ॥
 नाराजके जनपदे शरान्संततमस्यताम् ।
 श्रूयते तलनिर्घोष इष्वस्त्राणामुपासने ॥ १२ ॥
 नाराजके जनपदे वाणिजो दूरगामिनः ।
 गच्छन्ति क्षेममध्वानं बहुपण्यसमाचिताः ॥ १३ ॥
 नाराजके जनपदे चरत्येकचरो वशी ।
 भावयन्नात्मनात्मानं यत्र सायं गृहो मुनिः ॥ १४ ॥
 नाराजके जनपदे योगः क्षेमः प्रवर्तते ।
 न चाप्यराजके सेना शत्रून्विषहते युधि ॥ १५ ॥
 नाराजके जनपदे दृष्टैः परमवाजिभिः ।
 नराः संयान्ति सहसा रथैश्च प्रतिमण्डिताः ॥ १६ ॥
 नाराजके जनपदे नराः शास्त्रविशारदाः ।
 संवदन्तोपतिष्ठन्ते वनेषूपवनेषु वा ॥ १७ ॥
 नाराजके जनपदे माल्यमोदकदक्षिणाः ।
 देवताभ्यर्चनार्थाय कल्प्यन्ते नियतैर्जनैः ॥ १८ ॥
 नाराजके जनपदे चन्द्रनागुरुरूपिताः ।
 राजपुत्रा विराजन्ते वसन्त इव शालिनः ॥ १९ ॥
 यथा ह्यनुदका नद्यो यथा वाप्यृतुणं वनम् ।
 अगोपाला यथा गावस्तथा राष्ट्रमराजकम् ॥ २० ॥
 नाराजके जनपदे स्वकं भवति कस्यचित् ।
 मत्स्या इव जना नित्यं भक्षयन्ति परस्परम् ॥ २१ ॥
 ये हि संभिन्नमर्यादा नास्तिकाश्छिन्नसंशयाः ।
 तेपि आवाय कल्पन्ते राजदण्डनिपीडिताः ॥ २२ ॥

यथा दृष्टिः शरीरस्य नित्यमेव प्रवर्तते ।
 तथा नरेन्द्रो राष्ट्रस्य प्रभवः सत्यधर्मयोः ॥ २३ ॥
 राजा सत्यं च धर्मश्च राजा कुलवतां कुलम् ।
 राजा माता पिता चैव राजा हितकरो नृणाम् ॥ २४ ॥
 यमो वैश्रवणः शक्रो वरुणश्च महाबलः ।
 विशिष्यन्ते नरेन्द्रेण वृत्तेन महता ततः ॥ २५ ॥
 अहो तम इवेदं स्यान्न प्रज्ञायेत किञ्चन ।
 राजा चेन्न भवेच्छोके विभजन्साध्वसाधुनी ॥ २६ ॥
 ॥ श्रीवाल्मीकिरामायणम्-अयोध्याकाण्डम्-सप्तषष्ठितमः सर्गः ॥

READING VII.

Legend of Ahalyā.

आसीदहल्या नाम गोतमस्य महर्षेरौतथ्यस्य धर्मपत्नी । य-
 स्याः शतानन्द आङ्गिरसो जायत । तामिन्द्रश्चक्रमे । तस्मात्तं गोत-
 मदारावस्कन्दिनमहल्याजार इति निर्दिशन्ति । अथ भगवान्मन्युमा-
 प । तस्यां धर्मपत्न्यामन्धतामिन्ममभ्यध्यायत् । सा रामभद्रतैजसा
 तस्मादेनसो निरमुच्यत ॥

॥ भवभूतिः—महावीरचरितम्—प्रथमोऽङ्कः ॥

Letter from Paraśurāma to Mālyavat.

स्वस्ति । महेन्द्रद्वीपात्परशुरामो लङ्कायाममात्यं माल्यवन्तमभ्य-
 र्हयति । अत्रैव परममाहेश्वरं लङ्केश्वरमभिनन्द्य ब्रवीति । विदितमे-
 तद्गो यदस्माभिर्दण्डकारण्यतीर्थोपासकेभ्यस्तपोधनेभ्यः प्रतिज्ञात-
 मभयम् । तत्र विराधदनुकबन्धप्रभृतयः केप्यभिचरन्तीति श्रुतम् ।
 तत्तान्प्रतिषिध्य सद्गुप्तिमस्माद्धितां च माहेश्वरप्रीतिमनुरुध्यन्तां
 भवन्तः ।

ब्राह्मणातिक्रमत्यागो भवतामेव भूतये ।

जामदग्न्यश्च वो मित्रमन्यथा दुर्मनायते ॥ इति ॥

॥ भवभूतिः—महावीरचरितम्—द्वितीयोऽङ्कः ॥

READING VIII.

Know Thyself.

मूढ जहीहि धनागमतृष्णां कुरु तनुबुद्धे मनसि वितृष्णाम् ।

यल्लभसे निजकर्मोपात्तं वित्तं तेन विनोदय चित्तम् ॥ १ ॥

मा कुरु धनजनयौवनगर्वं हरति निमेषात्कालः सर्वम् ।

मायामयमिदमखिलं हित्वा ब्रह्मपदं प्रविशाशु विदित्वा ॥ २ ॥

नलिनीदलगतजलमतितरलं तद्वज्जीवितमतिशयचपलम् ।

विद्धि व्याधिव्यालग्नस्तं लोकं शोकहतं च समस्तम् ॥ ३ ॥

तत्त्वं चिन्तय सततं चित्ते परिहर चिन्तां नश्वरचित्ते ।

क्षणमिह सज्जनसंगतिरेका भवति भवार्णवतरणे नौका ॥ ४ ॥

यावद्विक्तोपार्जनशक्तस्तावन्निजपरिवारो रक्तः ।

तदनु च जरया जर्जरदेहे वार्तां कोपि न पृच्छति गेहे ॥ ५ ॥

बालस्तावत्क्रीडासक्तस्तरुणस्तावत्तरुणरिक्तः ।

वृद्धस्तावच्चिन्तामग्नः परमे ब्रह्मणि कोपि न लग्नः ॥ ६ ॥

दिनयामिन्यौ सायं प्रातः शिशिरवसन्तौ पुनरायातः ।

कालः क्रीडति गच्छत्यायुस्तदपि न मुञ्चत्याशावायुः ॥ ७ ॥

अङ्गं गलितं पलितं मुण्डं दन्तविहीनं जातं तुण्डम् ।

करधृतकम्पितशोभितदण्डं तदपि न मुञ्चत्याशा भाण्डम् ॥ ८ ॥

त्वयि मयि चान्यत्रैको विष्णुर्व्यर्थं कुप्यासि मय्यसहिष्णुः ।

सर्वं पश्यात्मन्यात्मानं सर्वत्रोत्सृज भेदज्ञानम् ॥ ९ ॥

॥ श्रीशंकराचार्यः—मोहमुद्गरः ॥

READING IX.

Devâpi and 'Sântanu.

प्रतीपस्य देवापिशान्तनुबाहुकसंज्ञास्त्रयः पुत्रा बभूवुः । दे
वापिर्बाल्य एवारण्यं विवेश । शान्तनुरवनीपतिरभवत् । तस्य
शान्तनो राष्ट्रे द्वादश वर्षाणि देवो न ववर्ष । ततोशेषराष्ट्रविनाशम-
वेक्ष्यासौ राजा ब्राह्मणानपृच्छत् । भोः कस्मादस्मिन्राष्ट्रे देवो न
वर्षति । को ममापराध इति । ते तमूचुः । अग्रजस्य तेर्ह्येयमवनिस्त्वया
भुज्यते । परिवेत्ता त्वमित्युक्तः स पुनस्तानपृच्छत् । किं मया विधेय-
मिति । ते तमूचुः । यावद्देवापिर्न पतनादिदोषैरभिभूयते तावत्तस्या-
हं राज्यम् । तदलमेतेन । तस्मै दीयताम् । इत्युक्ते तस्य मन्त्रिप्रवरेणा-
श्वत्सोरिणा तत्रारण्ये तपस्विनो वेदवादविरोधवक्तारः प्रयोजिताः ।
तैरप्यत्युजुमतेर्महीपतिपुत्रस्य बुद्धिर्वेदविरोधमार्गानुसारिण्यक्रिय-
त । राजा च शान्तनुर्द्विजवचनोत्पन्नपरिवेदनशोकस्तान्ब्राह्मणान-
ग्रणीकृत्याग्रजराज्यप्रदानायारण्यं जगाम । तदाश्रममुपगताश्च तमव-
नीपतिपुत्रं देवापिमुपतस्थुस्ते ब्राह्मणा वेदवादानुबद्धानि वचांसि
राज्यमग्रे तेन कर्तव्यमित्यर्थवन्ति तमूचुः । असावपि वेदवादविरो-
धयुक्तिदूषितमनेकप्रकारं तानाह । ततस्ते ब्राह्मणाः शान्तनुमूचुः । आ-
गच्छ भो राजन् । अलमत्रातिनिर्वन्धेन । प्रशान्त एवासावन्मृष्टि-
दोषः । पतितोयमनादिकालमहितवेदवचनदूषणोच्चारणात् । पतिते
चाग्रजे नैव परिवेद्यं भवतीत्युक्तः स्वपुरमागत्य राज्यमकरोत् । दूषिते
च ज्येष्ठे तस्मिन्देवापावखिलसस्यनिष्पत्तये ववर्ष भगवान्पर्जन्यः ॥

॥ श्रीव्यासः—विष्णुपुराणम्—चतुर्थोऽंशः ॥

READING X.

The Chaste Wife or the Legend of Sâvitri.

मार्कण्डेय उवाच.

आसीन्मद्रेषु धर्मात्मा राजा परमधार्मिकः ।

ब्रह्मण्यश्च शरण्यश्च सत्त्वः स विवेन्द्रियः ॥ १ ॥

यज्वा दानपतिर्दक्षः पौरजानपदप्रियः ।
 पार्थिवोऽश्वपतिर्नाम सर्वभूतहिते रतः ॥ २ ॥
 क्षमावाननपत्यश्च सत्यवाग्विजितेन्द्रियः ।
 अतिक्रान्तेन वयसा संतापमुपजग्मिवान् ॥ ३ ॥
 अपत्योत्पादनार्थं च तीव्रं नियममास्थितः ।
 काले परिमिताहारो ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः ॥ ४ ॥
 हुत्वा शतसहस्रं स सावित्र्या राजसत्तमः ।
 षष्ठे षष्ठे तदा काले बभूव मितभोजनः ॥ ५ ॥
 कस्मिंश्चित्तु गते काले स राजा नियतव्रतः ।
 ज्येष्ठायां धर्मचारिण्यां महिष्यां गर्भमादधे ॥ ६ ॥
 राजपुत्र्यां तु गर्भः स मालव्यां भरतर्षभ ।
 व्यवर्धत तदा शुक्ले तारापतिरिवाम्बरे ॥ ७ ॥
 प्राप्ते काले तु सुषुवे कन्यां राजीवलोचनाम् ।
 क्रियाश्च तस्या मुदितश्चक्रे स नृपसत्तमः ॥ ८ ॥
 सावित्र्या प्रीतया दत्ता सावित्र्या हुतया ह्यपि ।
 सावित्रीत्येव नामास्याश्चक्रुर्विप्रास्तथा पिता ॥ ९ ॥
 सा विग्रहवतीव श्रीर्व्यवर्धत नृपात्मजा ।
 कालेन चापि सा कन्या यौवनस्था बभूव ह ॥ १० ॥
 तनुमध्यां पृथुश्रोणीं प्रतिमां काञ्चनीमिव ।
 प्राप्तेयं देवकन्येति दृष्ट्वा संमेनिरे जनाः ॥ ११ ॥
 तां तु पद्मपलाशाक्षीं ज्वलन्तीमिव तेजसा ।
 न कश्चिद्दरयामास तेजसा प्रतिवारितः ॥ १२ ॥
 यौवनस्थां तु तां दृष्ट्वा स्वां सुतां देवरूपिणीम् ।
 अयाच्यमानां च वरैर्नृपतिर्दुःखितोभवत् ॥ १३ ॥
 अश्वपतिः— पुत्रि प्रदानकालस्ते न च कश्चिद्दृणोति त्वाम् ।
 स्वयमन्विच्छ भर्तारं गुणैः सदृशमात्मनः ॥ १४ ॥

प्रार्थितः पुरुषो यश्च स निवेद्यस्त्वया मम ।
 विमृश्याहं प्रदास्यामि वरय त्वं यथेप्सितम् ॥ १५ ॥
 श्रुतं हि धर्मशास्त्रेषु पश्यमानं द्विजातिभिः ।
 अप्रदाता पिता वाच्यो वाच्यश्चानुपयन्पतिः ॥ १६ ॥
 इदं मे वचनं श्रुत्वा भर्तुरन्वेषणे त्वर ।
 देवतानां यथा वाच्यो न भवेयं तथा कुरु ॥ १७ ॥

एवमुक्त्वा दुहितरं तथा वृद्धांश्च मन्त्रिणः ।
 व्यादिदेशानुयात्रं च गम्यतां चेत्यचोदयत् ॥ १८ ॥
 साभिवाद्य पितुः पादौ व्रीडितेव तपस्विनी ।
 पितुर्वचनमादाय निर्जगामाविचारितम् ॥ १९ ॥
 सा हैमं रथमास्थाय स्थविरैः सचिवैर्वृता ।
 तपोवनानि रम्याणि राजर्षीणां जगाम ह ॥ २० ॥
 अथ मद्राधिपो राजा नारदेन समागतः ।
 उपविष्टः सभामध्ये कथायोगेन भारत ॥ २१ ॥
 ततोभिगम्य तीर्थानि सर्वाण्येवाश्रमांस्तथा ।
 आजगाम पितुर्वैश्वं सावित्री सह मन्त्रिभिः ॥ २२ ॥
 नारदेन सहासीनं दृष्ट्वा सा पितरं शुभा ।
 उभयोरेव शिरसा चक्रे पादाभिवादनम् ॥ २३ ॥

नारदः— क्व गताभूत्सुतेयं ते कुतश्चैवागता नृप ।
 किमर्थं युवतीं भर्त्रे न चैनां संप्रयच्छसि ॥ २४ ॥
 अश्वपतिः— कार्येण खल्वनेनैव प्रेषिताद्यैव चागता ।
 तदस्याः शृणु देवर्षे भर्तारं योनया वृतः ॥ २५ ॥
 सा ब्रूहि विस्तरेणेति पित्रा संचोदिता शुभा ।
 तदेतस्यैव वचनं प्रतिगृह्येदमब्रवीत् ॥ २६ ॥

सावित्री- आसीच्छाल्वेषु धर्मात्मा क्षत्रियः पृथिवीपतिः ।

द्युमत्सेन इति ख्यातः पश्चाच्चान्धो बभूव ह ॥ २७ ॥

विनष्टचक्षुषस्तस्य बालपुत्रस्य धीमतः ।

सामीप्येन हृतं राज्यं छिद्रेस्मिन्पूर्ववैरिणा ॥ २८ ॥

स बालवत्सया सार्धं आर्यया प्रस्थितो वनम् ।

महारण्यं गतश्चापि तपस्तेपे महाव्रतः ॥ २९ ॥

तस्य पुत्रः पुरे जातः संवृद्धश्च तपोवने ।

सत्यवाननुरूपो मे भर्तेति मनसा वृतः ॥ ३० ॥

नारदः- अहो बत महत्पापं सावित्र्या नृपते कृतम् ।

अज्ञानन्त्या यदनया गुणवान्सत्यवान्वृतः ॥ ३१ ॥

सत्यं वदत्यस्य पिता सत्यं माता प्रभाषते ।

ततोऽस्य ब्राह्मणाश्चक्रुर्नामैतत्सत्यवानिति ॥ ३२ ॥

बालस्याश्वाः प्रियाश्चास्य करोत्यश्वांश्च मृन्मयान् ।

चित्रेपि चालिखत्यश्वांश्चित्राश्च इति चोच्यते ॥ ३३ ॥

अश्वपतिः- अपीदानीं स तेजस्वी बुद्धिमान्वा नृपात्मजः ।

क्षमावानपि वा शूरः सत्यवान्पितृवत्सलः ॥ ३४ ॥

अपि राजात्मजो दाता ब्रह्मण्यश्चापि सत्यवान् ।

रूपवानप्युदारो वा ह्यथवा प्रियदर्शनः ॥ ३५ ॥

नारदः- विवस्वानिव तेजस्वी बृहस्पतिसमो मतौ ।

महेन्द्र इव शूरश्च वसुधेव क्षमान्वितः ॥ ३६ ॥

ययातिरिव चोदारः सोमवत्प्रियदर्शनः ।

रूपेणान्यतमोऽश्विभ्यां द्युमत्सेनमुतो बली ॥ ३७ ॥

अश्वपतिः- गुणैरुपेतं सर्वैस्तं भगवन्प्रब्रवीषि मे ।

दोषानप्यस्य मे ब्रूहि यदि सन्तीह केचन ॥ ३८ ॥

नारदः- एक एवास्य दोषो हि गुणानाक्रम्य तिष्ठति ।

स च दोषः प्रयत्नेन न शक्यमतिवर्तितुम् ॥ ३९ ॥

एको दोषोऽस्य नान्योऽस्य सोऽद्यप्रभृति सत्यवान् ।

संवत्सरेण क्षीणायुर्देहन्यासं करिष्यति ॥ ४० ॥

अश्वपतिः—एहि सावित्री गच्छ त्वमन्यं वरय शोभने ।

तस्य दोषो महानेको गुणानाक्रम्य तिष्ठति ॥ ४१ ॥

यथा मां भगवानाह नारदो देवसत्कृतः ।

संवत्सरेण सोऽल्पायुर्देहन्यासं करिष्यति ॥ ४२ ॥

सावित्री—सकृदंशो निपतति सकृत्कन्या प्रदीयते ।

सकृदाह ददानीति त्रीण्येतानि सकृत्सताम् ॥ ४३ ॥

दीर्घायुरथवाल्पायुः सगुणो निर्गुणोऽपि वा ।

सकृद्भृतो मया भर्ता न द्वितीयं वृणोम्यहम् ॥ ४४ ॥

मनसा निश्चयं कृत्वा ततो वाचाभिधीयते ।

कर्मणा क्रियते पश्चात्प्रमाणं मे मनस्ततः ॥ ४५ ॥

नारदः—स्थिरा बुद्धिर्नरश्रेष्ठ सावित्र्या दुहितुस्तव ।

नैषा वारयितुं शक्या धर्मादस्मात्कथंचन ॥ ४६ ॥

नान्यस्मिन्पुरुषे सन्ति ये सत्यवति वै गुणाः ।

प्रदानमेव तस्मान्मे रोचते दुहितुस्तव ॥ ४७ ॥

अश्वपतिः—अबिचाल्यमेतदुक्तं तथ्यं च भवता वचः ।

करिष्याम्येतदेवं च गुरुर्हि भगवान्मम ॥ ४८ ॥

नारदः—अविघ्नमस्तु सावित्र्याः प्रदानं दुहितुस्तव ।

साधयिष्याम्यहं तावत्सर्वेषां भद्रमस्तु वः ॥ ४९ ॥

एवमुक्त्वा समुत्पत्य नारदस्त्रिदिवं गतः ।

राजापि दुहितुः सर्वं वैवाहिकमकारयत् ॥ ५० ॥

ततो वृद्धान्द्विजान्सर्वानृत्विजः सपुरोहितान् ।

समाहूय दिने पुण्ये प्रययौ सह कन्यया ॥ ५१ ॥

मेध्यारण्यं स गत्वा च द्युमत्सेनाश्रमं नृपः ।

पद्भ्यामैव द्विजैः सार्धं राजर्षिं तमुपागमत् ॥ ५२ ॥

स राजा तस्य राजर्षेः कृत्वा पूजां यथाविधि ।
वाचा सुनियतो भूत्वा चकारात्मनिवेदनम् ॥ ५३ ॥
तस्यार्ध्यमासनं चैव गां चावेद्य स धर्मवित् ।
किमागमनमित्येवं राजा राजानमब्रवीत् ॥ ५४ ॥

अश्वपतिः—सावित्री नाम राजर्षे कन्येयं मम शोभना ।
तां स्वधर्मेण धर्मज्ञः स्तुषार्थे त्वं गृहाण मे ॥ ५५ ॥
द्युमत्सेनः—च्युताः स्म राज्याद्वनवासमाश्रिता-
श्रराम धर्मं नियतास्तपस्विनः ।

कथं त्वेनर्हा वनवासमाश्रमे
सहिष्यते क्लेशमिमं सुता तव ॥ ५६ ॥

अश्वपतिः—सुखं च दुःखं च भवाभवात्मकं
सदा विजानाति सुताहमेव च ।

न मद्विधे युज्यति वाक्यमीदृशं
विनिश्चयेनाभिगतोस्मि ते नृप ॥ ५७ ॥

आशां नार्हसि मे हन्तुं सौहृदात्प्रणतस्य च ।
अभितश्चागतं प्रेम्णा प्रत्याख्यातुं न मर्हसि ॥ ५८ ॥
अनुरूपो हि युक्तश्च त्वं ममाहं तवापि च ।

स्तुषां प्रतीच्छ मे कन्यां भार्या सत्यवतः सतः ॥ ५९ ॥

द्युमत्सेनः—पूर्वमेवाभिलषितः संबन्धो मे त्वया सह ।

अष्टराजस्त्वहमिति तत एतद्विचारितम् ॥ ६० ॥

अभिप्रायस्त्वयं यो मे पूर्वमेवाभिकाङ्क्षितः ।

स निर्वर्ततु मेद्यैव काङ्क्षितो ह्यसि मेतिथिः ॥ ६१ ॥

ततः सर्वान्समानीय द्विजानाश्रमवासिनः ।

यथाविधि समुद्राहं कारयामासतुर्नृपौ ॥ ६२ ॥

दत्त्वा सोश्वपतिः कन्यां यथार्हं च परिच्छदम् ।

ययौ स्वमेव भवनं युक्तः परमया मुदा ॥ ६३ ॥

सत्यवानपि तां भार्या लब्ध्वा सर्वगुणान्विताम् ।
 मुमुदे सापि तं लब्ध्वा भर्तारं मनसेप्सितम् ॥ ६४ ॥
 गते पितरि सर्वाणि संन्यस्याभरणानि सा ।
 जगृहे वल्कलान्येव वस्त्रं काषायमेव च ॥ ६५ ॥
 परिचारैर्गुणैश्चैव प्रश्रयेण दमेन च ।
 सर्वकामक्रियाभिश्च सर्वेषां तुष्टिमावहत् ॥ ६६ ॥
 तथैव प्रियवादेन नैपुण्येन शमेन च ।
 रहश्चैवोपचारेण भर्तारं पर्यतोषयत् ॥ ६७ ॥
 एवं तत्राश्रमे तेषां सदा निवसतां सताम् ।
 कालस्तपस्यतां कश्चिदतिचक्राम भारत ॥ ६८ ॥
 ततः काले बहुतिथे व्यतिक्रान्ते कदाचन ।
 प्राप्तः स कालो मर्तव्यं यत्र सत्यवता नृप ॥ ६९ ॥
 गणयन्त्याश्च सावित्र्या दिवसे दिवसे गते ।
 यद्वाक्यं नारदेनोक्तं वर्तते हृदि नित्यशः ॥ ७० ॥
 चतुर्थेहनि मर्तव्यमिति संचिन्त्य भाविनी ।
 व्रतं त्रिरात्रमुद्दिश्य दिवारात्रं स्थिताभवत् ॥ ७१ ॥
 तं श्रुत्वा नियमं तस्या भृशं दुःखान्वितो नृपः ।
 उत्थाय वाक्यं सावित्रीमब्रवीत्परिसान्त्वयन् ॥ ७२ ॥
 द्युमत्सेनः— अतितीव्रोयमारम्भस्त्वयारब्धो नृपात्मजे ।
 तिसृणां वसतीनां हि स्थानं परमदुश्चरम् ॥ ७३ ॥
 सावित्री— न कार्यस्तात संतापः पारयिष्याम्यहं व्रतम् ।
 व्यवसायकृतं हीदं व्यवसायश्च कारणम् ॥ ७४ ॥
 द्युमत्सेनः— व्रतं भिन्द्हीति वक्तुं त्वां नास्मि शक्तः कथंचन ।
 पारयस्वेति वचनं युक्तमस्माद्विधो वदेत् ॥ ७५ ॥
 एवमुक्त्वा द्युमत्सेनो विरराम महामनाः ।
 तिष्ठन्ती चैव सावित्री काष्ठभूतेव लक्ष्यते ॥ ७६ ॥

श्वो भूते भर्तृमरणे सावित्र्या भरतर्षभ ।
 दुःखान्वितायास्तिष्ठन्त्याः सा रात्रिर्व्यत्यवर्तत ॥ ७७ ॥
 अद्य तद्विवसं चेति हुत्वा शीघ्रं हुताशनम् ।
 युगमात्रोदिते सूर्ये कृत्वा पौर्वाह्निकीः क्रियाः ॥ ७८ ॥
 ततः सर्वान्द्विजान्ब्रह्मन्श्वश्रूं श्वशुरमेव च ।
 अभिवाद्यानुपूर्वेण प्राञ्जलिर्नियता स्थिता ॥ ७९ ॥
 अवैधव्याशिषस्ते तु सावित्र्यर्थं हिताः शुभाः ।
 ऊचुस्तपस्विनः सर्वे तपोवननिवासिनः ॥ ८० ॥
 एवमस्त्विति सावित्री ध्यानयोगपरायणा ।
 मनसा ता गिरः सर्वाः प्रत्यगृह्णात्तपस्विनाम् ॥ ८१ ॥
 तं कालं तं मुहूर्तं च प्रतीक्षन्ती नृपात्मजा ।
 यथोक्तं नारदवचश्चिन्तयन्ती मुदुःखिता ॥ ८२ ॥
 ततस्तु श्वश्रूश्चशुरावूचतुस्तां नृपात्मजाम् ।
 एकान्तमास्थितां वाक्यं प्रीत्या भरतसत्तम ॥ ८३ ॥
 द्युमत्सेनः— व्रतं यथोपदिष्टं वै तथा तत्पारितं त्वया ।
 आहारकालः संप्राप्तः क्रियतां यदनन्तरम् ॥ ८४ ॥
 सावित्री—अस्तंगते मयादित्ये भोक्तव्यं कृतकाम्यया ।
 एष मे हृदि संकल्पः समयश्च कृतो मया ॥ ८५ ॥
 एवं संभाषमाणायां सावित्र्यां भोजनं प्रति ।
 स्कन्धे परशुमादाय सत्यवान्प्रस्थितो वनम् ॥ ८६ ॥
 सावित्री त्वाह अर्तारं नैकस्त्वं गन्तुमर्हसि ।
 सह त्वया गमिष्यामि न हि त्वां हातुमुत्सहे ॥ ८७ ॥
 सत्यवान्— वनं न गतपूर्वं ते दुःखपन्थाश्च भाविनि ।
 व्रतोपवासक्षामा च कथं पद्भ्यां गमिष्यसि ॥ ८८ ॥
 सावित्री— उपवासान्न मे ग्लानिर्नास्ति चापि परिश्रमः ।
 गमने च कृतोत्साहां प्रतिषेद्धं न मर्हसि ॥ ८९ ॥

सत्यवान्— यदि ते गमनोत्साहः करिष्यामि तव प्रियम् ।

मम त्वामन्त्रय गुरुन्न मां दोषः स्पृशेदयम् ॥ ९० ॥

साभिवाद्याब्रवीच्छ्वश्रूँ श्वशुरं च महाव्रता ।

अयं गच्छति भर्ता मे फलाहारो महावनम् ॥ ९१ ॥

इच्छेयमभ्यनुज्ञाता आर्यया श्वशुरेण च ।

अनेन सह निर्गन्तुं न हि मे विरहः क्षमः ॥ ९२ ॥

गुर्वग्निहोत्रार्थकृते प्रस्थितश्च सुतस्तव ।

न निवार्यो निवार्यः स्यादन्यथा प्रस्थितो वनम् ॥ ९३ ॥

संवत्सरः किञ्चिदूनो न निष्क्रान्ताहमाश्रमात् ।

वनं कुसुमितं द्रष्टुं परं कौतूहलं हि मे ॥ ९४ ॥

द्युमत्सेनः— यतः प्रभृति सावित्री पित्रा दत्ता स्नुषा मम ।

नानयाभ्यर्थनायुक्तमुक्तपूर्वं स्मराम्यहम् ॥ ९५ ॥

तदेषा लभतां कामं यथाभिलषितं वधूः ।

अप्रमादश्च कर्तव्यः पुत्रि सत्यवतः पथि ॥ ९६ ॥

उभाभ्यामभ्यनुज्ञाता सा जगाम यशस्विनी ।

सह भर्ता हसन्तीव हृदयेन विदूयता ॥ ९७ ॥

सा वनानि विचित्राणि रमणीयानि सर्वशः ।

मयूरगणजुष्टानि ददर्श विपुलेक्षणा ॥ ९८ ॥

नदीः पुण्यवहाश्चैव पुष्पितांश्च नगोत्तमान् ।

सत्यवानाह पश्येति सावित्रीं मधुरं वचः ॥ ९९ ॥

अनुव्रजन्ती भर्तारं जगाम मृदुगामिनी ।

द्विधेव हृदयं कृत्वा तं च कालमेवेक्षती ॥ १०० ॥

अथ भार्यासहायः स फलान्यादाय वीर्यवान् ।

कठिनं पूरयामास ततः काष्ठान्यपाटयत् ॥ १०१ ॥

तस्य पाटयतः काष्ठं स्वेदो वै समजायत ।
 व्यायामेन च तेनास्य जज्ञे शिरसि वेदना ॥ १०२ ॥
 सोभिगम्य प्रियां भार्यामुवाच श्रमपीडितः ।
 अङ्गानि चैव सावित्रि हृदयं दह्यतीव च ॥ १०३ ॥
 अस्वस्थमिव चात्मानं लक्षये मितभाषिणि ।
 तत्स्वप्नुमिच्छे कल्याणि न स्थातुं शक्तिरस्ति मे ॥ १०४ ॥

सा समासाद्य सावित्री भर्तारमुपगम्य च ।
 उत्सङ्गस्य शिरः कृत्वा निषसाद महीतले ॥ १०५ ॥
 ततः सा नारदवचो विमृशन्ती तपस्विनी ।
 तं मुहूर्तं क्षणं वेलां दिवसं च युयोज ह ॥ १०६ ॥
 मुहूर्तादेव चापश्यत्पुरुषं रक्तवाससम् ।
 बद्धमौलिं वपुष्मन्तमादित्यसमतेजसम् ॥ १०७ ॥
 श्यामावदातं रक्ताक्षं पाशहस्तं भयावहम् ।
 स्थितं सत्यवतः पार्श्वे निरीक्षन्तं तमेव च ॥ १०८ ॥
 तं दृष्ट्वा सहस्रोत्थाय भर्तुर्न्यस्य शनैः शिरः ।
 कृताञ्जलिरुवाचार्ता हृदयेन प्रवेपती ॥ १०९ ॥

सावित्री—दैवतं त्वाभिजानामि वपुरेतद्धयमानुषम् ।
 कामया ब्रूहि मे देव कस्त्वं किं च चिकीर्षसि ॥ ११० ॥

यमः—पतिव्रतासि सावित्रि तथैव च तपोन्विता ।
 अतस्त्वामभिभाषामि विद्धि मां त्वं शुभे यमम् ॥ १११ ॥
 अयं ते सत्यवान्भर्ता क्षीणायुः पार्थिवात्मजः ।
 नेष्यामि तमहं बद्धा विद्धयेतन्मे चिकीर्षितम् ॥ ११२ ॥

ततः सत्यवतः कायात्पाशबद्धं वशंगतम् ।
 अङ्गुष्ठमात्रं पुरुषं निश्चकर्ष यमो बलात् ॥ ११३ ॥

ततः समुद्धृतप्राणं गतश्वासं हतप्रभम् ।

निर्विचेष्टं शरीरं तद्वभूवाप्रियदर्शनम् ॥ ११४ ॥

यमस्तु तं ततो बद्धा प्रयातो दक्षिणामुखः ।

सावित्री चापि दुःखार्ता यममेवान्वगच्छत ॥ ११५ ॥

यमः— निवर्त गच्छ सावित्री कुरुष्वार्थैर्ध्वदेहिकम् ।

कृतं अर्तुस्त्वयानृण्यं यावद्भस्म्यं गतं त्वया ॥ ११६ ॥

सावित्री— यत्र मे नीयते अर्ता स्वयं वा यत्र गच्छति ।

मयापि तत्र गन्तव्यमेष धर्मः सनातनः ॥ ११७ ॥

तपसा गुरुभक्त्या च अर्तुः स्नेहाद्वतेन च ।

तव चैव प्रसादेन न मे प्रतिहता गतिः ॥ ११८ ॥

प्राहुः साप्तपदं मैत्रं बुधास्तत्त्वार्थदर्शिनः ।

मित्रतां च पुरस्कृत्य किञ्चिद्वक्ष्यामि तच्छृणु ॥ ११९ ॥

नानात्मवन्तो हि वने चरन्ति धर्मं च वासं च परिश्रमं च ।

विज्ञानतो धर्ममुदाहरन्ति तस्मात्सन्तो धर्ममाहुः प्रधानम् ॥ १२० ॥

यमः— निवर्त तुष्टोस्मि तवानया गिरा

स्वराक्षरव्यञ्जनहेतुयुक्तया ।

वरं वृणीष्वेह विनास्य जीवितं

ददानि ते सर्वमनिन्दिते वरम् ॥ १२१ ॥

सावित्री— च्युतः स्वराज्याद्वनवासमाश्रितो

विनष्टचक्षुः श्वशुरो ममाश्रमे ।

स लब्धचक्षुर्बलवान्भवेन्नृप-

स्तव प्रसादाज्ज्वलनार्कसंनिभः ॥ १२२ ॥

यमः— ददानि ते सर्वमनिन्दिते वरं

यथा त्वयोक्तं अविता च तत्तथा ।

तवाध्वनि ग्लानिमिवोपलक्षये

निवर्त गच्छस्व न ते श्रमो भवेत् ॥ १२३ ॥

सावित्री— कुतः श्रमो भर्तृसमीपतो हि मे
 यतो हि भर्ता मम सा गतिर्ध्रुवा ।
 यतः पतिं नेष्यसि तत्र मे गतिः
 सुरेश भूयश्च वचो निबोध मे ॥ १२४ ॥
 सतां सङ्कटसंगतमीप्सितं परं
 ततः परं मित्रमिति प्रचक्षते ।
 न चाफलं सत्पुरुषेण संगतं
 ततः सतां संनिवसेत्समागमे ॥ १२५ ॥

यमः— मनोनुकूलं बुधबुद्धिवर्धनं
 त्वयेदमुक्तं वचनं हिताश्रयम् ।
 विना पुनः सत्यवतोस्य जीवितं
 वरं द्वितीयं वरयस्व भाविनि ॥ १२६ ॥

सावित्री— हतं पुरा मे श्वशुरस्य धीमतः
 स्वमेव राज्यं लभतां स पार्थिवः ।
 न च स्वधर्मं प्रजहातु मे गुरु-
 द्वितीयमेतद्वरयाभि ते वरम् ॥ १२७ ॥

यमः— स्वमेव राज्यं प्रतिपत्स्यते चिरा-
 न्न च स्वधर्मात्परिहास्यते नृपः ।
 कृतेन कामेन मया नृपात्मजे
 निवर्त गच्छस्व न ते श्रमो भवेत् ॥ १२८ ॥

सावित्री— प्रजास्त्वयैता नियमेन संयता
 नियम्य चैता नयसे निकामया ।
 अतो यमत्वं तव देव विश्रुतं
 निबोध चेमां गिरमौरितां मया ॥ १२९ ॥
 अद्रोहः सर्वभूतेषु कर्मणा मनसा गिरा ।
 अनुग्रहश्च दानं च सतां धर्मः सनातनः ॥ १३० ॥

यमः— पिपासितस्येव भवेद्यथा पय-

स्तथा त्वया वाक्यमिदं समीरितम् ।

विना पुनः सत्यवतोऽस्य जीवितं

वरं वृणीष्वेह शुभे यदिच्छसि ॥ १३१ ॥

सावित्री— ममानपत्यः पृथिवीपतिः पिता

भवेत्पितुः पुत्रशतं तथौरसं ।

कुलस्य संतानकरं च यद्भवे-

त्तृतीयमेतं वरयामि ते वरम् ॥ १३२ ॥

यमः— कुलस्य संतानकरं सुवर्चसं

शतं सुतानां पितुरस्तु ते शुभे ।

कृतेन कामेन नराधिपात्मजे

निवर्त दूरं हि पथस्त्वमागता ॥ १३३ ॥

सावित्री— न दूरमेतन्मम अर्तुसंनिधौ

मनो हि मे दूरतरं प्रधावति ।

अथ ब्रजन्नेव गिरं समुद्यतां

मयोच्यमानां शृणु भूय एव च ॥ १३४ ॥

विवस्वतस्त्वं तनयः प्रतापवां-

स्ततो हि वैवस्वत उच्यसे बुधैः ।

समेन धर्मेण च रञ्जिताः प्रजा-

स्ततस्तवेहेश्वर धर्मराजता ॥ १३५ ॥

आत्मन्यपि न विश्वासस्तावान्भवति सत्सु यः ।

तस्मात्सत्सु विशेषेण सर्वः प्रणयामिच्छति ॥ १३६ ॥

यमः— उदाहृतं ते वचनं यदङ्गने

शुभे न तादृक्त्वद्दते मया श्रुतम् ।

अनेन तुष्टोऽस्मि विनास्य जीवितं

वरं चतुर्थं वरयस्व गच्छ च ॥ १३७ ॥

सावित्री— ममात्मजं सत्यवतस्तथौरसं

अवेदुर्भाभ्यामिह यत्कुलोद्बहम् ।

शतं सुतानां बलवीर्यशालिना-

मिमं चतुर्थं वरयामि ते वरम् ॥ १३८ ॥

यमः— शतं सुतानां बलवीर्यशालिनां

अविष्यति प्रीतिकरं तवावले ।

परिश्रमस्ते न अवेन्नृपात्मजे

निवर्त दूरं हि पथस्त्वमागता ॥ १३९ ॥

सावित्री— सतां सदा शाश्वतधर्मवृत्तिः

सन्तो न सीदन्ति न च व्यथन्ते ।

सतां सद्भिर्नाफलः संगमोस्ति

सद्भ्यो अयं नानुवर्तन्ति सन्तः ॥ १४० ॥

आर्यजुष्टमिदं वृत्तमिति विज्ञाय शाश्वतम् ।

सन्तः परार्थं कुर्वाणा नावेक्षन्ते प्रतिक्रियाम् ॥ १४१ ॥

यमः— यथा यथा आपसि धर्मसंमितं

मनोनुकूलं सुपदं महार्थवत् ।

तथा तथा मे-त्वयि अक्तिरुत्तमा

वरं वृणीष्वप्रतिमं पतिव्रते ॥ १४२ ॥

सावित्री— न तेपवर्गः सुकृतादिना कृत-

स्तथा यथान्येषु वरेषु मानद ।

वरं वृणे जीवतु सत्यवानयं

यथा मृता ह्येवमहं विना पतिम् ॥ १४३ ॥

न कामये अर्तुविनाकृता सुखं

न कामये अर्तुविनाकृता दिवम् ।

न कामये अर्तुविनाकृता श्रियं

न अर्तुहीना व्यवसामि जीवितुम् ॥ १४४ ॥

वरातिसर्गः शतपुत्रता मम

त्वयैव दत्तो द्वियते च मे पतिः ।

वरं वृणे जीवतु सत्यवानयं

तवैव सत्यं वचनं भविष्यति ॥ १४९ ॥

तथेत्युक्त्वा तु तं पाशं मुक्त्वा वैवस्वतो यमः ।

धर्मराजः प्रहृष्टात्मा सावित्रीमिदमब्रवीत् ॥ १४६ ॥

यमः— एष भद्रे मया मुक्तो भर्ता ते कुलनन्दिनि ।

अरोगस्तव नेयश्च सिद्धार्थश्च भविष्यति ॥ १४७ ॥

चतुर्वर्षशतायुश्च त्वया सार्धमवाप्स्यति ।

इष्टा यज्ञैश्च धर्मेण ख्यातिं लोके गमिष्यति ॥ १४८ ॥

एवं तस्यै वरान्दत्त्वा धर्मराजः प्रतापवान् ।

निवर्तयित्वा सावित्रीं स्वमेष भवनं ययौ ॥ १४९ ॥

सावित्र्यपि यमे याते भर्तारं प्रतिलभ्य च ।

जगाम तत्र यत्रास्या भर्तुः शावं कलेवरम् ॥ १५० ॥

सा भूमौ प्रेक्ष्य भर्तारमभिसृत्योपगृह्य च ।

उत्सङ्गे शिर आरोप्य भूमावुपविवेश ह ॥ १५१ ॥

संज्ञां च सत्यवाङ्मूढ्वा सावित्रीमभ्यभाषत ।

प्रोप्यागत इव प्रेम्णा पुनः पुनरुदीक्ष्य वै ॥ १५२ ॥

सत्यवान्— सुचिरं वत सुप्तोस्मि किमर्थं नावबोधितः ।

क्व चासौ पुरुषः श्यामो योसौ मां संचकर्ष ह ॥ १५३ ॥

सावित्री— सुचिरं त्वं प्रसुप्तोसि ममाङ्गे पुरुषर्षभ ।

गतः स भगवान्देवः प्रजासंयमनो यमः ॥ १५४ ॥

विश्रान्तोसि महाभाग विनिद्रश्च नृपात्मज ।

यदि शक्यं समुत्तिष्ठ विगाढां पश्य शर्वरीम् ॥ १५५ ॥

उपलभ्य ततः संज्ञां सुखमुप्त इवोत्थितः ।

दिशः सर्वा वनान्तांश्च निरीक्ष्योवाच सत्यवान् ॥ १५६ ॥

सत्यवान्— फलाहारोस्मि निष्क्रान्तस्त्वया सह सुमध्यमे ।

ततः पाटयतः काष्ठं शिरसो मे रुजाभवत् ॥ १५७ ॥

शिरोभितापसंतप्तः स्थातुं चिरमशक्नुवन् ।

तवोत्सङ्गे प्रसुप्तोहमिति सर्वं स्मरे शुभे ॥ १५८ ॥

त्वयोपगूढस्य च मे निद्रयापहतं मनः ।

ततोपश्यं तमो घोरं पुरुषं च महौजसम् ॥ १५९ ॥

तद्यदि त्वं विजानासि किं तद्ब्रूहि सुमध्यमे ।

स्वप्नो नु स मया दृष्टो यदि वा सत्यमेव तत् ॥ १६० ॥

तमुवाचाथ सावित्री रजनी व्यवगाहते ।

श्वस्ते सर्वं यथावृत्तमाख्यास्यामि नृपात्मज ॥ १६१ ॥

उत्तिष्ठोत्तिष्ठ भद्रं ते पितरौ पश्य सुव्रत ।

निगाढा रजनी चेयं निवृत्तश्च दिवाकरः ॥ १६२ ॥

नक्तंचराश्चरन्त्येते दृष्टाः क्रूराभिभाषिणः ।

श्रूयन्ते पर्णशब्दाश्च मृगाणां चरतां वने ॥ १६३ ॥

एता घोराञ्जिवानादान्दिशं दक्षिणपश्चिमाम् ।

आस्थाय विरुवन्त्युग्राः कम्पयन्त्यो मनो मम ॥ १६४ ॥

सत्यवान्— वनं प्रतिभयाकारं घोरेण तमसावृतम् ।

न विज्ञास्यसि पन्थानं गन्तुं चैव न शक्यसि ॥ १६५ ॥

सावित्री— अस्मिन्नद्य वने दग्धे शुष्कवृक्षः स्थितो ज्वलन् ।

वायुना धम्यमानोत्र दृश्यतेग्निः क्वचित्क्वचित् ॥ १६६ ॥

ततोग्निमानयिलेह ज्वालयिष्यामि सर्वतः ।

काष्ठानीमानि सन्तीह जहि संतापमात्मनः ॥ १६७ ॥

यदि नोत्सहसे गन्तुं सरुजं त्वां हि लक्षये ।

न च ज्ञास्यसि पन्थानं तमसा संवृते वने ॥ १६८ ॥

श्वः प्रभाते वने दृश्ये यास्यावोनुमते तव ।

वसावेह क्षपामेतां रुचितं यदि तेनघ ॥ १६९ ॥

सत्यवान्— शिरोरुजा निवृत्ता मे स्वस्थान्यङ्गानि लक्षये ।

मातापितृभ्यामिच्छामि संगमं त्वत्प्रसादतः ॥ १७० ॥

न कदाचिद्विकालं हि गतपूर्वो मयाश्रमः ।

अनागतायां संध्यायां माता मे प्ररुणद्धि माम् ॥ १७१ ॥

दिवापि मयि निष्क्रान्ते संतप्येते गुरू मम ।

विचिनोति हि मां तातः सहैवाश्रमवासिभिः ॥ १७२ ॥

मात्रा पित्रा च सुभृशं दुखिताभ्यामहं पुरा ।

उपालब्धश्च बहुशश्चिरेणागच्छसीति हि ॥ १७३ ॥

का त्ववस्था तयोरद्य मदर्थमिति चिन्तये ।

अदृश्ये मयि ताभ्यां हि महद्दुःखं भविष्यति ॥ १७४ ॥

पुरा मामूचतुश्चैव रात्रावस्त्रायमाणकौ ।

भृशं सुदुःखितौ वृद्धौ बहुशः प्रीतिसंयुतौ ॥ १७५ ॥

त्वया हीनौ न जीवेव मुहूर्तमपि पुत्रक ।

यावद्धरिष्यसे पुत्र तावन्नौ जीवितं ध्रुवम् ॥ १७६ ॥

वृद्धयोरन्धयोर्यष्टिस्त्वयि वंशः प्रतिष्ठितः ।

त्वयि पिण्डश्च कीर्तिश्च संतानं चावयोरिति ॥ १७७ ॥

माता वृद्धा पिताप्यन्धस्तयोर्यष्टिरहं किल ।

तौ रात्रौ मामपश्यन्तौ कामवस्थां गमिष्यतः ॥ १७८ ॥

अहं च संशयं प्राप्तः कृच्छ्रामापदमास्थितः ।

मातापितृभ्यां हि विना नाहं जीवितुमुत्सहे ॥ १७९ ॥

एवमुक्त्वा स धर्मात्मा गुरुभक्तो गुरुप्रियः ।

उच्छ्रित्य बाहू दुःखार्त्तः सस्वरं प्ररुरोद ह ॥ १८० ॥

ततोब्रवीत्तथा दृष्ट्वा भर्तारं शोकपीडितम् ।

प्रमृज्याश्रूणि नेत्राभ्यां सावित्री धर्मचारिणी ॥ १८१ ॥

यदि मेस्ति तपस्तप्तं यदि दत्तं हुतं यदि ।

श्वश्रूश्चशुरभर्तृणां मम क्षेमास्तु शर्वरी ॥ १८२ ॥

न स्मराम्युक्तपूर्वा वै स्वैरेष्वप्यनृतां गिरम् ।

तेन सत्येन तावद्य ध्रियेतां श्वशुरौ मम ॥ १८३ ॥

सत्यवान्— पुरा मातुः पितुर्वापि यदि पश्यामि विप्रियम् ।

न जीविष्ये वरारोहे सत्येनात्मानमालभे ॥ १८४ ॥

यदि धर्मे च ते बुद्धिर्मा च जीवन्तमिच्छसि ।

मम प्रियं वा कर्तव्यं गच्छावाश्रममन्तिकात् ॥ १८५ ॥

सावित्री तत उत्थाय केशान्संयम्य आविनी ।

पतिमुत्थापयामास बाहुभ्यां परिगृह्य वै ॥ १८६ ॥

उत्थाय सत्यवांश्चापि प्रमृज्याङ्गानि पाणिना ।

दिशः सर्वाः समालोक्य कठिने दृष्टिमादधे ॥ १८७ ॥

तमुवाचाथ सावित्री श्वः फलानि हरिष्यसि ।

योगक्षेमार्थमेतं ते नेष्यामि परशुं त्वहम् ॥ १८८ ॥

कृत्वा कठिनभारं सा वृक्षशाखावलम्बिनम् ।

गृहीत्वा परशुं भर्तुः सकाशं पुनरागमत् ॥ १८९ ॥

वामे स्कन्धे तु वामोरूर्ध्वर्तुर्बाहुं निवेश्य च ।

दक्षिणेन परिष्वज्य जगाम गजगामिनी ॥ १९० ॥

सत्यवान्— अभ्यासगमनाङ्गीरु पन्थानो विदिता मम ।

वृक्षान्तरालोकितया ज्योत्स्नया चोपलक्ष्ये ॥ १९१ ॥

आगतौ स्वः पथा येन फलान्यवचितानि च ।

यथागतं शुभे गच्छ पन्थानं मा विचारय ॥ १९२ ॥

पलाशखण्डे चैतस्मिन्पन्था व्यावर्तते द्विधा ।

तस्योत्तरेण यः पन्थास्तेन गच्छ त्वस्व च ॥ १९३ ॥

स्वस्थोऽस्मि बलवानस्मि दिदृक्षुः पितराबुभौ ।

ब्रुवन्नेवं त्वरायुक्तः संप्रायादाश्रमं प्रति ॥ १९४ ॥

एतस्मिन्नेव काले तु द्युमत्सेनो महाबलः ।

लब्धचक्षुः प्रसन्नायां दृष्ट्यां सर्वं ददर्श ह ॥ १९५ ॥

स सर्वानाश्रमान्गत्वा शैव्यया सह भार्यया ।

पुत्रहेतोः परामार्तिं जगाम भरतर्षभः ॥ १९६ ॥

तावाश्रमान्नदीश्रैव वनानि च सरांसि च ।

तस्यां निशि विचिन्वन्तौ दंपती परिजग्मतुः ॥ १९७ ॥

श्रुत्वा शब्दं तु यं कंचिदुन्मुखौ मुतशङ्कया ।

सावित्रीसहितोभ्येति सत्यवानित्यभाषताम् ॥ १९८ ॥

भिन्नैश्च परुषैः पादैः सव्रणैः शोणितोक्षितैः ।

कुशकण्टकविद्धाङ्गारुन्मत्ताविव धावतः ॥ १९९ ॥

ततोभिसृत्य तैर्विप्रैः सर्वैराश्रमवासिभिः ।

परिवार्य समाश्वास्य तावानीतौ स्वमाश्रमम् ॥ २०० ॥

तत्र भार्यासहायः स दृतो दृढैस्तपोधनैः ।

आश्वासितो विचित्रार्थैः पूर्वरज्ञां कथाश्रयैः ॥ २०१ ॥

ततस्तौ पुनराश्वस्तौ दृढौ पुत्रदिदृक्षया ।

बाल्यदृत्तानि पुत्रस्य स्मरन्तौ भृशदुःखितौ ॥ २०२ ॥

पुनरुक्ता च करुणां वाचं तौ शोककर्षितौ ।

हा पुत्र हा साध्वि वधु क्वासि क्वासीत्यरोदताम् ॥ २०३ ॥

ऋषयः— यथास्य भार्या सावित्री तपसा च दमेन च ।

आचारेण च संयुक्ता तथा जीवति सत्यवान् ॥ २०४ ॥

यथास्य भार्या सावित्री सर्वैरेव सुलक्षणैः ।

अवैधव्यकरैर्युक्ता तथा जीवति सत्यवान् ॥ २०५ ॥

एवमाश्वासितस्तैस्तु सत्यवाग्भिस्तपस्विभिः ।

तांस्तान्विगणयन्नर्थास्ततः स्थिर इवाभवत् ॥ २०६ ॥

ततो मुहूर्तात्सावित्री भर्त्रा सत्यवता सह ।

आजगामाश्रमं रात्रौ प्रदृष्टा प्रविवेश ह ॥ २०७ ॥

ततोऽग्निं तत्र संज्वालय द्विजास्ते सर्व एव हि ।

उपासांचक्रिरे पार्थ द्युमत्सेनं महीपतिम् ॥ २०८ ॥

शैव्या च सत्यवांश्चैव सावित्री चैकतः स्थिताः ।

सर्वैस्तैरभ्यनुज्ञाता विशोकाः समुपाविशन् ॥ २०९ ॥

ततो राज्ञा सहासीनाः सर्वे ते वनवासिनः ।

जातकौतूहलाः पार्थ पप्रच्छुर्नृपतेः सुतम् ॥ २१० ॥

ऋषयः— प्रागेव नागतं कस्मात्संभार्येण त्वया विभो ।

विरात्रे चागतं कस्मात्कोनुबन्धस्तवाभवत् ॥ २११ ॥

संतापितः पिता माता वयं चैव नृपात्मज ।

कस्मादिति न जानीमस्तत्सर्वं वक्तुमर्हसि ॥ २१२ ॥

सत्यवान्— पित्राहमभ्यनुज्ञातः सावित्रीसहितो गतः ।

अथ मेभूच्छिरोदुःखं वने काष्ठानि भिन्दतः ॥ २१३ ॥

सुप्तश्चाहं वेदनया चिरमित्युपलक्षये ।

तावत्कालं न च मया सुप्तपूर्वं कदाचन ॥ २१४ ॥

सर्वेषामेव अवतां संतापो मा भवेदिति ।

अतो विरात्रागमनं नान्यदस्तीह कारणम् ॥ २१५ ॥

गौतमः— अकस्माच्चक्षुषः प्राप्तिर्द्युमत्सेनस्य ते पितुः ।

नास्य त्वं कारणं वेत्सि सावित्री वक्तुमर्हति ॥ २१६ ॥

श्रोतुमिच्छामि सावित्रि त्वं हि वेत्थ परावरम् ।

त्वां हि जानामि सावित्रि सावित्रीमिव तेजसा ॥ २१७ ॥

त्वमत्र हेतुं जानीषे तस्मात्सत्यं निरुच्यताम् ।

रहस्यं यदि ते नास्ति किञ्चिदत्र वदस्व नः ॥ २१८ ॥

सावित्री— एवमेतद्यथा वेत्थ संकल्पो नान्यथा हि वः ।

न हि किञ्चिद्रहस्यं मे श्रूयतां तथ्यमेव यत् ॥ २१९ ॥

मृत्युर्मे अर्तुराख्यातो नारदेन महर्षिणा ।

स चाद्य दिवसः प्राप्तस्ततो नैनं जहाम्यहम् ॥ २२० ॥

सुप्तं चैनं यमः साक्षादुपागच्छत्संकिंकरः ।

स एनमनयद्वध्वा दिशं पितृनिषेविताम् ॥ २२१ ॥

अस्तौषं तमहं देवं सत्येन वचसा विभुम् ।

पञ्च वै तेन मे दत्ता वराः शृणुत तान्मम ॥ २२२ ॥

चक्षुषी च स्वराज्यं च द्वौ वरौ श्वशुरस्य मे ।

लब्धं पितुः पुत्रशतं पुत्राणां चात्मनः शतम् ॥ २२३ ॥

चतुर्वर्षशतायुर्मे लब्धो भर्ता च सत्यवान् ।

भर्तुर्हि जीवितार्थं तु मया तीर्णं व्रतं स्थिरम् ॥ २२४ ॥

एतत्सर्वं मयाख्यातं कारणं विस्तरेण वः ।

यथावृत्तं सुखोदकमिदं दुःखं महन्मम ॥ २२५ ॥

ऋषयः— निमज्जमानं व्यसनैरभिदुतं

कुलं नरेन्द्रस्य तमोमये ह्रदे ।

त्वया सुशीलव्रतपुण्यया कुलं

समुद्धृतं साध्वि पुनः कुलीनया ॥ २२६ ॥

तथा प्रशस्य ह्यभिपूज्य चैव

वरस्त्रियं तामृषयः समागताः ।

नरेन्द्रमामन्त्र्य सपुत्रमञ्जसा

शिवेन जग्मुर्मुदिताः स्वमालयम् ॥ २२७ ॥

तस्यां रात्र्यां व्यतीतायामुदिते सूर्यमण्डले ।

कृतपौर्वाहिकाः सर्वे समीयुस्ते तपोधनाः ॥ २२८ ॥

तदेव सर्वं सावित्र्या महाभाग्यं महर्षयः ।

द्युमत्सेनाय नातृप्यन्कथयन्तः पुनः पुनः ॥ २२९ ॥

ततः प्रकृतयः सर्वाः शाल्वेभ्योभ्यागता नृप ।

आचख्युर्निहतं चैव स्वेनामात्येन तं द्विषम् ॥ २३० ॥

तं मन्त्रिणा हतं श्रुत्वा ससहायं सबान्धवम् ।

न्यवेदन्यथावृत्तं विद्वृतं च द्विषद्वलम् ॥ २३१ ॥

एकमत्यं च सर्वस्य जनस्याथ नृपं प्रति ।

संचक्षुर्वाप्यचक्षुर्वा स नो राजा भवत्विति ॥ २३२ ॥

अनेन निश्चयेनेह वयं प्रस्थापिता नृप ।
 प्राप्तानीमानि यानानि चतुरङ्गं च ते बलम् ॥ २३३ ॥
 प्रयाहि राजन्भद्रं ते वृष्टस्ते नगरे जयः ।
 अध्यास्व चिररात्राय पितृपैतामहं पदम् ॥ २३४ ॥
 ततोभिवाद्य तान्दृष्ट्वान्द्रिजानाश्रमवासिनः ।
 तैश्चाभिपूजितः सर्वैः प्रययौ नगरं प्रति ॥ २३५ ॥
 शैव्या च सह सावित्र्या स्वास्तीर्णेन सुवर्चसा ।
 नरयुक्तेन यानेन प्रययौ सेनया दृतः ॥ २३६ ॥
 ततोभिषिषिचुः प्रीत्या द्युमत्सेनं पुरोहिताः ।
 पुत्रं चास्य महात्मानं यौवराज्येभ्यषेचयन् ॥ २३७ ॥
 ततः कालेन महता सावित्र्या कीर्तिवर्धनम् ।
 तद्वै पुत्रशतं जज्ञे शूराणामनिर्वर्तिनाम् ॥ २३८ ॥
 भ्रातृणां सोदराणां च तथैवास्याभवच्छतम् ।
 मद्राधिपस्याश्वपतेर्मालव्यां सुमहाबलम् ॥ २३९ ॥
 एवमात्मा पिता माता श्वश्रूः श्वशुर एव च ।
 भर्तुः कुलं च सावित्र्या सर्वं कृच्छ्रात्समुद्धृतम् ॥ २४० ॥
 ॥ श्रीव्यासः—महाभारतम्—वनपर्व ॥

READING XI.

The Four Learned Fools.

कस्मिंश्चिदधिष्ठाने चत्वारो ब्राह्मणाः परस्परं मित्रत्वमापन्ना
 वसन्ति स्म । बालभावे तेषां मतिरजायत । ओ देशान्तरं गत्वा
 विद्याया उपार्जनं क्रियते । अथान्यस्मिन्दिवसे ब्राह्मणाः परस्परं
 निश्चयं कृत्वा विद्योपार्जनार्थं कन्यकुब्जे गताः । तत्र च विद्याम-
 ठे गत्वा पठन्ति । एवं द्वादशाब्दानि यावदेकचित्ततया विद्या-
 कुशलास्ते सर्वे संजाताः ॥

ततस्तैश्चतुर्भिर्मिलित्वोक्तम् । वयं सर्वविद्यापारे गताः । तदुपाध्यायमुत्कलापयित्वा स्वदेशे गच्छामः । तथैव क्रियतामित्युक्त्वा ब्राह्मणा उपाध्यायमुत्कलापयित्वा नुज्ञां लब्ध्वा पुस्तकानि नीत्वा प्रचलिताः । यावत्किञ्चिन्मार्गं यान्ति तावद्द्वौ पन्थानौ समायातौ । उपविष्टाः सर्वे । तत्रैकः प्रोवाच । केन मार्गेण गच्छामः । एतस्मिन्समये तस्मिन्पत्तने कश्चिद्द्विण्णिकपुत्रो मृतः । तस्य दाहार्थं महाजनो गतोभूत् । ततश्चतुर्णां मध्यादेकेन पुस्तकमवलोकितम् । महाजनो येन गतः स पन्था इति । तन्महाजनमार्गेण गच्छामः ॥

अथ ते पण्डिता यावन्महाजनमेलापकेन सह यान्ति तावद्वासभः कश्चित्तत्र श्मशाने दृष्टः । अथ द्वितीयेन पुस्तकमुद्राव्यवलोकितम् । आतुरे व्यसने प्राप्ते दुर्भिक्षे शत्रुसंकटे । राजद्वारे श्मशाने च यस्तिष्ठति स बान्धवः ॥ तदहो अयमस्मदीयो बान्धवः । ततः कश्चित्तस्य ग्रीवायां लगति । कोपि पादौ प्रक्षालयति ॥

अथ यावद्दिशामवलोकनं ते पण्डिताः कुर्वन्ति तावत्कश्चिदुष्टो दृष्टः । तैश्चोक्तम् । एतत्किम् । तावत्तृतीयेन पुस्तकमुद्राव्योक्तम् । धर्मस्य त्वरिता गतिः । एष धर्मस्तावत् । चतुर्थेनोक्तम् । इष्टं धर्मेण योजयेत् । अथ तैश्च रासभ उष्ट्रग्रीवायां बद्धः । केनाचिद्रजकस्याग्रे कथितम् । यावद्रजकस्तेषां मूर्खपण्डितानां प्रहारकरणाय समायातस्तावत्ते प्रनष्टाः ॥

यावदग्रे किञ्चित्स्तोकं मार्गं यान्ति तावत्काचिन्नद्यासादिता । तत्तस्या जलमध्ये पलाशपत्रमायातं दृष्ट्वा पण्डितेनैकेनोक्तम् । आगमिष्यति यत्पत्रं तदस्मांस्तारयिष्यति । एतत्कथयित्वा तत्पत्रस्योपरि पतितो यावन्नद्या नीयते तावत्तं नीयमानमवलोक्यान्येन पण्डितेन केशान्तं गृहीत्वोक्तम् । सर्वनाशे समुत्पन्ने अर्धं त्यजति पण्डितः । अर्धेन कुरुते कार्यं सर्वनाशो हि दुःसहः ॥ इत्युक्त्वा तस्य शिरश्छेदो विहितः ॥

अथ तैश्च पश्चाद्गत्वा कश्चिद्भाम आसादितः । तेपि ग्रामीणैर्नि-
मन्त्रिताः पृथक्पृथग्गृहेषु नीताः । तत एकस्य सूत्रिका घृतखण्ड-
संयुक्ता भोजने दत्ता । ततो विचिन्त्य पण्डितेनोक्तम् । दीर्घ-
सूत्री विनश्यति । एवमुक्त्वा भोजनं परित्यज्य गतः । तथा द्वि-
तीयस्य मण्डका दत्ताः । तेनाप्युक्तम् । अतिविस्तरविस्तीर्णं न तद्भ-
वेच्चिरायुषम् । स च भोजनं त्यक्त्वा गतः । अथ तृतीयस्य वटिका-
भोजनं दत्तम् । तत्रापि पण्डितेनोक्तम् । छिद्रेष्वनर्था बहुलीभव-
न्ति । एवं तेपि त्रयः पण्डिताः क्षुत्क्षामकण्ठा लोकैर्हास्यमानास्ततः
स्थानात्स्वदेशं गताः । अत उच्यते

अपि शास्त्रेषु कुशला लोकाचारविवर्जिताः ।

सर्वे ते हास्यतां यान्ति यथैते मूर्खपण्डिताः ॥

॥ विष्णुशर्मा-पञ्चतन्त्रम्-अपरीक्षितकारकम् ॥

READING XII.

Harlots—What are They ?

इह सर्वस्वफलिनः कुलपुत्रमहादुमाः ।

निष्फलत्वमलं यान्ति वेश्याविहगभक्षिताः ॥ १ ॥

अयं च सुरतज्वालः कामाग्निः प्रणयेन्धनः ।

नराणां यत्र ह्यन्ते यौवनानि धनानि च ॥ २ ॥

अपण्डितास्ते पुरुषा मता मे ये स्त्रीषु च श्रीषु च विश्वसन्ति ।

श्रियो हि कुर्वन्ति तथैव नार्यो भुज्जंगकन्यापरिसर्पणानि ॥ ३ ॥

एता हसन्ति च रुदन्ति च वित्तहेतो-

र्विश्वासयन्ति पुरुषं न तु विश्वसन्ति ।

तस्मान्नरेण कुलशीलसमन्वितेन

वेश्याः स्मशानघटिका इव वर्जनीयाः ॥ ४ ॥

समुद्रवीचीव चलस्वभावाः संध्याभ्रलेखेव मुहूर्तरागाः ।
 स्त्रियो हतार्थाः पुरुषं निरर्थं निष्पीडितालक्तकवच्यजन्ति ॥ ५ ॥
 अन्यं मनुष्यं हृदयेन कृत्वा अन्यं ततो दृष्टिभिराह्वयन्ति ।
 अन्यत्र मुञ्चन्ति मदप्रसेकमन्यं शरीरेण च कामयन्ते ॥ ६ ॥
 न पर्वताग्रे नलिनी प्ररोहति न गर्दभा वाजिधुरं वहन्ति ।
 यवाः प्रकीर्णा न भवन्ति शालयो न वेशजाताः शुचयस्तथाङ्गनाः ॥ ७ ॥

॥ राजाशूद्रकः—पृच्छकाटिकम्—चतुर्थोद्धः ॥

कुर्वन्ति तावत्प्रथमं प्रियाणि यावन्न जानन्ति नरं प्रसक्तम् ।
 ज्ञात्वाथ तं मन्मथपाशबद्धं ग्रस्तामिषं मीनमिवोद्धरन्ति ॥ ८ ॥
 आवर्तः संशयानामविनयभवनं पत्तनं साहसानां
 दोषाणां संनिधानं कपटशतमयं क्षेत्रमप्रत्ययानाम् ।
 दुर्गीहं यन्महद्भिर्नरवरदृषभैः सर्वमायाकरणं
 स्त्रीयन्त्रं केन लोके विषममृतमयं धर्मनाशाय सृष्टम् ॥ ९ ॥
 ॥ विष्णुशर्मा—पञ्चतन्त्रम्—सुहृद्भेदः ॥

READING XIII.

The Comic.

अस्थिवद्भिवच्चैव शङ्खवद्वक्वत्तथा ।
 राजंस्तव यशो भाति पुनः संन्यासिदन्तवत् ॥ १ ॥
 कृपणो धनलोभेन स्वां भार्यां नाभिगच्छति ।
 अस्यां यो जायते पुत्रः स मे वित्तं हरेदिति ॥ २ ॥
 शूकरः—दश व्याघ्रा जिताः पूर्वं सप्त सिंहास्त्रयो गजाः ।
 पश्यन्तु देवताः सर्वा अद्य युद्धं त्वया मम ॥ ३ ॥
 सिंहः—गच्छ शूकर भद्रं ते ब्रूहि सिंहो मया जितः ।
 पण्डिता एव जानन्ति सिंहशूकरयोर्वलम् ॥ ४ ॥

विलाद्वहिर्बिलस्यान्तः स्थितमाजरिसर्पयोः ।
 मध्ये चाखुरिवाभाति पत्नीद्वययुतो नरः ॥ ५ ॥
 चितां प्रज्वलितां दृष्ट्वा वैद्यो विस्मयमागतः ।
 नाहं गतो न मे भ्राता कस्येदं हस्तलाघवम् ॥ ६ ॥
 वैद्यराज नमस्तुभ्यं यमराजसहोदर ।
 त्वयि विन्यस्तभारोयं कृतान्तः सुखमेधते ॥ ७ ॥
 अत्तुं वाञ्छति शाम्भवो गणपतेराखुं क्षुधार्तः फणी
 तं च क्रौञ्चपतेः शिखी च गिरिजासिंहोपि नागाशनम् ।
 गौरी जङ्घमुतामसूयति कलानाथं कपालानलो
 निर्विण्णः स पपौ कुटुम्बकलहादीशोपि हालाहलम् ॥ ८ ॥
 कस्त्वं भद्र खलेश्वरोहमिह किं घोरे वने स्थीयते
 शार्दूलदिग्भिरिव हिंस्रपशुभिः स्वाद्योहमित्याशया ।
 कस्मात्कष्टमिदं त्वया व्यवसितं मदेहमांसाशिनः
 प्रत्युत्पन्ननृमांसभक्षणधियस्ते घ्नन्तु सर्वान्नरान् ॥ ९ ॥

॥ काव्यसंग्रहः ॥

READING XIV.

A. Story—adapted.

शृणोतु देवः । योसौ विदर्भनाथस्य पितृव्यपुत्रः कुमारो माधव-
 सेनो देवस्यान्तिकमुपसर्पन्विदर्भनाथस्यान्तपालेनावस्कन्द्य गृहीतो
 देवेन च पश्चाद्विजयदण्डैर्विदर्भनाथं वशीकृत्य बन्धनान्मोचितस्त-
 स्येयं कनीयसी भगिनी मालविका नाम । दायादवशं गते माधव-
 सेने तस्यामात्येनार्यसुमतिना सहाययिनं परिजनमुज्जित्वा गूढ-
 मपनीतैषा ॥

माधवसेनसचिवं सुमतिं ममाग्रजमवगच्छ । स इमां तथागतभ्रातृ-
 कां मयासार्धमपवाह्य भवत्संबन्धापेक्षया पथिकसार्थं वैदिशगामि-

नमनुप्रविष्टः । स चाटव्यन्ते निविष्टो गताध्वा वणिग्जनो ध्वश्रमात्तो
विश्रामितुम् । ततश्च

तूणीरबन्धपरिणद्धभुजान्तराल-

माकर्णलम्बिशिखिपिच्छकलापधारि ।

कोदण्डपाणि निनदत्प्रतिरोधकाना-

मापातदुष्प्रसहमाविरभूदनीकम् ॥

ततो मुहूर्तं बद्धयुद्धास्ते पराङ्मुखीकृतास्तस्करैः सार्थवाहयोद्धारः ।
स मत्सोदर्योऽपि पराभिभवकातरामिमां दुर्जातेः परीप्सुः स्वैरसुभि-
र्गत आत्मनो भर्तुरानृण्यम् । ततोऽहं मोहमुपागता यावत्संज्ञामुपलभे
तावदियं दुर्लभदर्शना संवृत्ता । ततो भ्रातृशरीरमग्निसात्कृत्वा मया
त्वदीयं देशमवतीर्यमे काषाये गृहीते । इयमप्याटविकेभ्यो वीरसेनं
वीरसेनाद्देवीं गता देवीगृहे लब्धप्रवेशया मया पुनर्दृष्टा ॥

इमामभिजनवतीं जानन्त्याप्यनाचक्षाणया कारणेन मया नैभृ-
त्त्वमवलम्बितम् । इयं पितरि जीवति केनापि लोकयात्रागतेन
सिद्धादेशेन साधुना मत्संमक्षमादिष्टा संवत्सरमात्रमियं प्रेष्यभाव-
मनुभूय ततः सदृशभर्तृगामिनी अविष्यतीति । तमवश्यं भाविनमा-
देशमस्या अवत्पादशुश्रूषया परिणमन्तमवेक्ष्य कालप्रतीक्षया मया
तत्साधु कृतमिति पश्यामि ॥

॥ कालिदासः—मालविकाग्निमित्रम्—पञ्चमोऽङ्कः ॥

READING XV.

Ayodhyâ, her good King and happy Subjects.

कोशलो नाम मुदितः स्फीतो जनपदो महान् ।

निविष्टः सरयूतीरे पशुधान्यधनर्द्धिमान् ॥ १ ॥

अयोध्या नाम तत्रास्ति नगरी लोकविश्रुता ।

मनुना मानवेन्द्रेण पुरैव निर्मिता स्वयम् ॥ २ ॥

आयता दश च द्वे च योजनानि महापुरी ।
 श्रीमती त्रीणि विस्तीर्णा नानासंस्थानशोभिता ॥ ३ ॥
 सुविभक्तान्तरद्वारा सुविभक्तमहापथा ।
 शोभिता राजमार्गेण जलसंसक्तरणुना ॥ ४ ॥
 अविच्छिन्नान्तरगृहा समभूमौ निवेशिता ।
 कपाटतोरणवती हर्म्यप्रासादसंकुला ॥ ५ ॥
 द्द्वारप्रतोलीका सुविभक्तान्तरापणा ।
 दुर्गगम्भीरपरिखा नानायुधसमन्विता ॥ ६ ॥
 पुर्यां तस्यामयोध्यायां वेदवित्सर्वसंग्रहः ।
 दीर्घदर्शी महातेजाः पौरजानपदप्रियः ॥ ७ ॥
 इक्ष्वाकूणामतिरथो यज्वा धर्मपरो वशी ।
 महर्षिकल्पो राजर्षिस्त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ॥ ८ ॥
 बलवान्विजितामित्रो नीतिमान्विजितेन्द्रियः ।
 धनैश्च संचयैश्चान्यैः शक्रवैश्रवणोपमः ॥ ९ ॥
 आदिराजो मनुरिव प्रजानां परिरक्षिता ।
 राजा दशरथो नाम बभूव राष्ट्रवर्धनः ॥ १० ॥
 तेन सत्याभिसंधेन दृढव्रतनिष्ठा ।
 पालिता सा पुरी श्रेष्ठा इन्द्रेणैवामरावती ॥ ११ ॥
 तस्मिन्पुरवरे हृष्टा धर्मात्मानो बहुप्रजाः ।
 नरास्तुष्टा धनैः स्वैः स्वैरलुब्धाः सत्यवादिनः ॥ १२ ॥
 नाल्पसंनिचयः कश्चिदासीत्तस्मिन्जनः पुरे ।
 कुटुम्बी यो न सिद्धार्थो गर्वश्च धनधान्यवान् ॥ १३ ॥
 तत्र कुप्रावृतो नासीद्वरिद्रो वा पुरोत्तमे ।
 नामृष्टभुङ्क्ते चादाता नासुगन्धी न चानृजुः ॥ १४ ॥
 नाकुण्डली नामुकुटी नास्रग्वी नाविलेपनी ।
 नाहस्ताभरणोपेतो न चाप्यासीदनिष्कधृक् ॥ १५ ॥

न कदर्यः कश्चिदासीन्नानृती न शठोपि वा ।
 न मानी न च संरम्भी न नृशंसो न कथनः ॥ १६ ॥
 नामहात्मा न पिशुनो न परस्वोपजीवकः ।
 न दीनो नापि चोद्विग्नो नातुरो न भयातुरः ॥ १७ ॥
 सुवृत्ता धृतिमन्तश्च नरा आसंस्तथा स्त्रियः ।
 नराः स्वदारनिरता नार्यश्चासन्पतिव्रताः ॥ १८ ॥
 रूपचातुर्यमाधुर्यशीलाचारगुणान्विताः ।
 नार्यश्चासन्नयोध्यायां मृष्टाभरणवाससः ॥ १९ ॥
 स्वकर्मनिरताश्चासन्सर्वे तत्र द्विजातयः ।
 यज्ञाध्ययननित्याश्च विरताश्च परिग्रहात् ॥ २० ॥
 नानाहिताग्निर्नायज्वा विप्रो नाप्यसहस्रदः ।
 न नास्तिको नानृतवाङ्गः कश्चिदबहुश्रुतः ॥ २१ ॥
 क्षत्रं ब्रह्ममुखं चासीद्वैश्याः क्षत्रमनुव्रताः ।
 शूद्राः स्वधर्मनिरतास्त्रीन्वर्णानुपचारिणः ॥ २२ ॥
 वर्णश्रेष्ठान्पूजयन्ति पितृन्देवातिथींस्तथा ।
 न योनिसंकरश्चासीत्तत्र नाचारसंकरः ॥ २३ ॥
 आसन्दीर्घायुषस्तत्र नराः सत्यपरायणाः ।
 सहिताः पुत्रपौत्रैश्च नित्यं स्त्रीभिः पुरोत्तमे ॥ २४ ॥
 एवमिक्ष्वाकुनाथेन पालिता साभवत्पुरी ।
 यथा पुरस्तान्मनुना मानवेन्द्रेण भूरियम् ॥ २५ ॥
 योधानामग्निकल्पानां संयुगेष्वनिवर्तिनाम् ।
 गुप्ता पुरी सहस्रैः सा सिंहैरिव गिरेर्गुहा ॥ २६ ॥
 काम्बोजदेशजैश्चापि हयैर्वनायुजैस्तथा ।
 नदीजैर्बाह्लिकैश्चैव पूर्णा हरिहयोपमैः ॥ २७ ॥
 विन्ध्यपर्वतजैश्चैव नागैर्हैमवतैस्तथा ।
 सस्ववीर्यगुणोपेतैः शूरैरव्यालचेष्टितैः ॥ २८ ॥

अद्वैतमन्दैर्मृगैश्चैव मातंगैर्दन्तहस्तिभिः ।

नित्यमत्तैः समाकीर्णा नागैरचलसंनिभैः ॥ २९ ॥

तां सत्यनाम्नो दृढतोरणार्गलां गृहैर्विचित्रैरुपशोभितां शिवाम् ।

पुरीमयोध्यां नृसहस्रसंकुलां शशास वै शक्रसमो महीपतिः ॥ ३० ॥

॥ श्रीवाल्मीकिरामायणम्—बालकाण्डम्—षष्ठसप्तमौ सर्गौ ॥

READING XVI.

Another Sanskrit Letter.

स्वास्ति । उज्जयिनीतः सकलराजन्यशिखण्डशेखरीकृतचरणारविन्दः परममाहेश्वरो महाराजाधिराजो देवस्तारापीडः सर्वसंपदामायतनं चन्द्रापीडमुदञ्चच्चारुचूडामणिमरीचिचक्रचुम्बिन्युत्तमाङ्गे चुम्बन्नन्दयति । कुशालिनः प्रजाः । किं तु कियानपि कालो भवतो दृष्टस्य । बलवदुत्कण्ठितं नो हृदयम् । देवी च सहान्तःपुरैर्मलानिमुपनीता । अतो लेखवाचनाविरतिरेव प्रयाणकालतां नेतव्येति ॥

॥ बाणः—कादम्बरी—पूर्वभागः ॥

One More.

स्वास्ति । यज्ञशरणात्सेनापतिः पुष्पमित्रो वैदिशस्थं पुत्रमायुष्मन्तमग्निमित्रं स्नेहात्परिष्वज्यानुदर्शयति । विदितमस्तु । योसौ राजसूययज्ञे दीक्षितेन मया राजपुत्रशतपरिदृतं वसुमित्रं गोप्तारमादिश्य संवत्सरोपावर्तनीयो निरर्गलस्तुरगो विसृष्टः स सिन्धोर्दक्षिणरोधसि चरन्नश्वानीकेन यवनानां प्रार्थितः । तत उभयोः सेनयोर्महानासीत्समर्दः ॥

ततः परान्पराजित्य वसुमित्रेण धन्विना ।

प्रसह्य ह्रियमाणो मे वाजिराजो निवर्तितः ॥

सोहमिदानीमंशुमतेव सगरः पौत्रेण प्रत्याहृताश्वो यक्ष्ये । तदि-
दानीमकालहीनं विगतरोषचेतसा भवता वधूजनेन सह यज्ञसं-
दर्शनायागान्तव्यमिति ॥

॥ कालिदासः—मालविकाग्निमित्रम्—पञ्चमोऽङ्कः ॥

READING XVII.

An Elegy.

दैवै पराग्वदनशालिनि हन्त जाते
याते च संप्रति दिवं प्रति बन्धुरत्ने ।
कस्मै मनः कथयितासि निजामवस्थां
कः शीतलैः शमयिता वचनैस्तवाधिम् ॥ १ ॥
प्रत्युद्रता सविनयं सहसा पुरेव
स्मेरैः स्मरस्य सचिवैः सरसावलोकैः ।
मामद्य मञ्जुरचनैर्वचनैश्च बाले
हा लेशतोपि न कथं शिशिरीकरोषि ॥ २ ॥
सर्वेपि विस्मृतिपथं विषयाः प्रयाता
विद्यापि खेदकलिता विमुखीबभूव ।
सा केवलं हरिणशावकलोचना मे
नैवापयाति हृदयादधिदेवतेव ॥ ३ ॥
निर्वाणमङ्गलपदं त्वरया विशन्त्या
मुक्ता दयावति दयापि किल त्वयासौ ।
यन्मां न भामिनि निभालयसि प्रभाते
नीलारविन्दमदभङ्गपदैः कटाक्षैः ॥ ४ ॥
धृत्वा पदस्खलनभीतिवशात्करं मे
या रूढवत्यसि शिलाशकलं विवाहे ।
सा मां विहाय कथमद्य विलासिनि द्या-
मारोहसीति हृदयं शतधा प्रयाति ॥ ५ ॥

चिन्ता शशाम सकलापि सरोरुहाणा-

मिन्दोश्च बिम्बमतुलां सुषमामयासीत् ।

अप्युद्धतः कलकलः किल कोकिलानां

प्राणप्रिये यदवधि त्वमितो गतासि ॥ ६ ॥

सौदामिनीविलसितप्रतिमानकाण्डे

दत्त्वा कियन्त्यपि दिनानि महेन्द्रभोगान् ।

मन्त्रोज्झितस्य नृपतेरिव राज्यलक्ष्मी-

भाग्यच्युतस्य करतो मम निर्गतासि ॥ ७ ॥

मन्दस्मितेन सुधया परिषिच्य या मां

नेत्रोत्पलैर्विकसितैरनिशं समीजे ।

सा नित्यमङ्गलमयी गृहदेवता मे

कामेश्वरी हृदयतो दयिता न याति ॥ ८ ॥

भूमौ स्थिता रमण नाथ मनोहरेति

संबोधनैर्यमधिरोपितवत्यसि द्याम् ।

स्वर्गं गता कथमिव क्षिपसि त्वमेण-

शावाक्षि हा धरणिधूलिषु मामिदानीम् ॥ ९ ॥

कर्पूरवर्तिरिव लोचनतापहन्त्री

फुल्लाम्बुजस्वगिव कण्ठमुखैकहेतुः ।

चेतश्चमत्कृतिपदं कवितेव रम्या

नम्या नरोभिर्मरीच हि सा विरेजे ॥ १० ॥

स्वप्नान्तरेपि खलु भामिनि पत्युरन्यं

या दृष्टवत्यसि न कंचन साभिलाषम् ।

सा संप्रति प्रचलितासि गुणैर्विहीनं

प्राप्तुं कथं कथय हन्त परं पुमांसम् ॥ ११ ॥

॥ जगन्नाथपण्डितः-भामिनीविलासः-कवणः ॥

READING XVIII.

Stains on Old Kings.

द्विजानां राजा गुरुदारग्रहणमकार्षीत् । पुरुरवा ब्राह्मणद्रवि-
णतृष्णया दयितेनायुषा व्ययुज्यत । नहुषः परकलत्राभिलाषा-
न्महाभुजंग आसीत् । ययातिराहितब्राह्मणीपाणिग्रहणः पपात ।
सुद्युम्नः स्त्रीमय एवाभवत् । सोमकस्य प्रख्याता जगति जन्तुवध-
निर्वृणता । मान्धाता मार्गणव्यसनेन सपुत्रपौत्रो रसातलमगमत् ।
पुरुकुत्सः कुत्सितं कर्म तपस्यन्नपि मेकलकन्यायामकरोत् । कु-
वल्याश्वो भुजंगलोकपरिग्रहादश्वतरकन्यामपि न परिजहार ।
पृथुः प्रथमपुरुषकः परिभूतवानृथिवीम् । नृगस्य रुकलासभावेपि
वर्णसंकरः समदृश्यत । सौदासेन न रक्षिता पर्याकुलीभूता क्षि-
तिः । नलमवशाक्षहृदयं कलिरभिभूतवान् । संवरणो मित्रदुहितरि
विक्लवतामगात् । दशरथ इष्टराम उन्मादेन मृत्युमवाप । कार्तवीर्यो
गोब्राह्मणातिपीडनेन निधनमयासीत् । रामो मनोभवभ्रान्तहृदयो
जनकतनयामपि न परिहृतवान् । मरुत इष्टबहुमुवर्णको देवद्विजब-
हुमतो न बभूव । शंतनुरतिव्यसनादेकाकी वियुक्तो वाहिन्या
विपिने विललाप । पाण्डुर्वनमध्यगतो मत्स्य इव मदनरसाविष्टः
प्राणान्मुमोच । युधिष्ठिरो गुरुभयविषण्णहृदयः समरशिरसि
सत्यमुत्सृष्टवान् । इत्थं नास्ति राजत्वमकलङ्कम् ॥

॥ बाणः—श्रीहर्षचरितम्—तृतीयोच्छ्वासः ॥

READING XIX.

Da'saratha's broken-hearted Death.

सभार्ये हि गते रामे शोकार्तः कोसलेश्वरः ।

कौसल्यां पुत्रशोकार्तामिदं वचनमब्रवीत् ॥ १ ॥

यदाचरति कल्याणि शुभं वा यदि वाशुभम् ।
 तदेव लभते भद्रे कर्ता कर्मजमात्मनः ॥ २ ॥
 गुरुलाघवमर्थानामारम्भे कर्मणां फलम् ।
 दोषं वा यो न जानाति स बाल इति होच्यते ॥ ३ ॥
 कश्चिदाम्रवणं छित्त्वा पलाशांश्च निषिञ्चति ।
 पुष्पं दृष्ट्वा फले गृध्रुः स शोचति फलागमे ॥ ४ ॥
 सोहमाम्रवणं छित्त्वा पलाशांश्च न्यषेचयम् ।
 रामं फलागमे त्यक्त्वा पश्चाच्छोचामि दुर्मतिः ॥ ५ ॥
 लब्धशब्देन कौसल्ये कुमारेण धनुष्मता ।
 कुमारः शब्दवेधीति मया पापमिदं कृतम् ॥ ६ ॥
 तदिदं मेनुसंप्राप्तं देवि दुःखं स्वयंकृतम् ।
 संमोहादिह बालेन यथा स्याद्भक्षितं विषम् ॥ ७ ॥
 देव्यनूढा त्वमभवो युवराजो भवाम्यहम् ।
 ततः प्रादुडनुप्राप्ता मम कामविवर्धिनी ॥ ८ ॥
 अपास्य हि रसान्भौमांस्तप्त्वा च जगदंशुभिः ।
 परेताचरितां भीमां रविराचरते दिशम् ॥ ९ ॥
 उष्णमन्तर्दधे सद्यः स्निग्धा ददृशिर घनाः ।
 ततो जहृषिरे सर्वे भेकसारंगबर्हिणः ॥ १० ॥
 क्लिन्नपक्षोत्तराः स्नाताः कृच्छ्रादिव पतत्रिणः ।
 दृष्टिवातावधूताग्रान्पादपानभिपेदिरे ॥ ११ ॥
 पतितैनाम्भसा छन्नः पतमानेन चासकृत् ।
 आबभौ मत्तसारंगस्तोयराशिरिवाचलः ॥ १२ ॥
 पाण्डुरारुणवर्णानि स्रोतांसि विमलान्यपि ।
 सुस्रुवुर्गिरिधातुभ्यः सभ्रस्मानि भुजंगवत् ॥ १३ ॥
 तस्मिन्नतिसुखे काले धनुष्मानिषुमात्रथी ।
 व्यायामकृतसंकल्पः सरयूमन्वगां नदीम् ॥ १४ ॥

सशल्यः क्लिश्यते प्राणैर्विशल्यो विनशिष्यति ।
 इति मामविशच्चिन्ता तस्य शल्यापकर्षणे ॥ ४० ॥
 दुःखितस्य च दीनस्य मम शोकातुरस्य च ।
 लक्षयामास स ऋषिश्रिन्तां मुनिसुतस्तदा ॥ ४१ ॥
 ताम्यमानं स मां कृच्छ्रादुवाच परमार्थवित् ।
 सीदमानो विवृत्ताङ्गश्चेष्टमानो गतः क्षयम् ॥ ४२ ॥
 संस्तभ्य शोकं धैर्येण स्थिरचित्तो भवाम्यहम् ।
 ब्रह्महत्याकृतं तापं हृदयादपनीयताम् ॥ ४३ ॥
 न द्विजातिरहं राजन्माभूत्ते मनसो व्यथा ।
 शूद्रायामस्मि वैश्येन जातो नरवराधिप ॥ ४४ ॥
 इतीव वदतः कृच्छ्राद्वाणाभिहतमर्मणः ।
 विघूर्णतो विचेष्टस्य वेपमानस्य भूतले ॥ ४५ ॥
 तस्य त्वाताम्यमानस्य तं बाणमहमुद्धरम् ।
 स मामुद्धीक्ष्य संत्रस्तो जहौ प्राणांस्तपोधनः ॥ ४६ ॥
 ततस्तं घटमादाय पूर्णं परमवारिणा ।
 आश्रमं तमहं प्राप्य यथाख्यातपथं गतः ॥ ४७ ॥
 तत्राहं दुर्बलावन्धौ वृद्धावपरिणायकौ ।
 अपश्यं तस्य पितरौ लूनपक्षाविव द्विजौ ॥ ४८ ॥
 तन्निमित्ताभिरासीनौ कथाभिरपरिश्रमौ ।
 तामाशां मत्कृते हीनावुपासीनावनाथवत् ॥ ४९ ॥
 अपशब्दं तु मे श्रुत्वा मुनिर्वाक्यमभाषत ।
 किं चिरायसि मे पुत्र पानीयं क्षिप्रमानय ॥ ५० ॥
 यन्निमित्तमिदं तात सलिले क्रीडितं त्वया ।
 उत्कण्ठिता ते मातेयं प्रविश क्षिप्रमाश्रमम् ॥ ५१ ॥
 त्वं गतिस्त्वगतीनां च चक्षुस्त्वं हीनचक्षुषाम् ।
 समासक्तास्त्वयि प्राणाः कथं त्वं नाभिभाषसे ॥ ५२ ॥

मुनिमव्यक्तया वाचा तमहं सज्जमानया ।
 ह्रीनव्यञ्जनया प्रेक्ष्य भीतचित्त इवाब्रुवम् ॥ ५३ ॥
 क्षत्रियोहं दशरथो नाहं पुत्रो महात्मनः ।
 सज्जनावमतं दुःखमिदं प्राप्तं स्वकर्मजम् ॥ ५४ ॥
 भगवंश्चापहस्तोहं सरयूतीरमागतः ।
 जिघांसुः श्वापदं किञ्चिन्निषाने वागतं गजम् ॥ ५५ ॥
 ततः श्रुतो मया शब्दो जले कुम्भस्य पूर्यतः ।
 द्विपोयमिति मत्वा ह बाणेनाभिहतो मया ॥ ५६ ॥
 गत्वा तस्यास्ततस्तीरमपश्यमिषुणा हृदि ।
 विनिर्भिन्नं गतप्राणं शयानं भुवि तापसम् ॥ ५७ ॥
 ततस्तस्यैव वचनादुपेत्य परितप्यतः ।
 स मया सहसा बाण उद्धृतो मर्मतस्तदा ॥ ५८ ॥
 स चोद्धृतेन बाणेन सहसा स्वर्गमास्थितः ।
 भगवन्तावुभौ शोचन्वृद्धाविति विलप्य च ॥ ५९ ॥
 अज्ञानाद्भवतः पुत्रः सहसाभिहतो मया ।
 शेषमेवं गते यत्स्यात्तत्प्रसीदतु मे मुनिः ॥ ६० ॥
 स तच्छ्रुत्वा वचः क्रूरं मया तदवशांसिना ।
 नाशकत्तीव्रमायासं स कर्तुं भगवानृषिः ॥ ६१ ॥
 स बाष्पपूर्णवदनो निःश्वसञ्शोकमूर्च्छितः ।
 मामुवाच महातेजाः कृताञ्जलिमुपस्थितम् ॥ ६२ ॥
 यद्येतदशुभं कर्म न स्म मे कथयेः स्वयम् ।
 फलेन्मूर्धा स्म ते राजन्सद्यः शतसहस्रधा ॥ ६३ ॥
 क्षत्रियेण वधो राजन्वानप्रस्थे विशेषतः ।
 ज्ञानपूर्वं कृतः स्थानाङ्क्यावयेदपि वज्रिणम् ॥ ६४ ॥
 सप्तधा तु भवेन्मूर्धा मुनौ पतंसि तिष्ठति ।
 ज्ञानाद्विसृजतः शस्त्रं तादृशे ब्रह्मवादिनि ॥ ६५ ॥

अज्ञानाद्धि कृतं यस्मादिदं ते तेन जीवसे ।
 अपि ह्यकुशलं न स्याद्वाघवाणां कुतो भवान् ॥ ६६ ॥
 नय नौ नृप तं देशमिति मां चाभ्यभाषत ।
 अद्य तं द्रष्टुमिच्छावः पुत्रं पश्चिमदर्शनम् ॥ ६७ ॥
 अथाहमेकस्तं देशं नीत्वा तौ भृशदुःखितौ ।
 अस्पर्शियमहं पुत्रं तं मुनिं सह भार्यया ॥ ६८ ॥
 तौ पुत्रमात्मनः स्पृष्ट्वा तमासाद्य तपस्विनौ ।
 निपेततुः शरीरेस्य पिता चैनमुवाच ह ॥ ६९ ॥
 नाभिवादयसे माद्य न च मामभिभाषसे ।
 किं च शेषे तु भूमौ त्वं वत्स किं कुपितो ह्यसि ॥ ७० ॥
 नन्वहं ते प्रियः पुत्र मातरं पश्य धार्मिकीम् ।
 किं च नालिङ्गसे पुत्र सुकुमार वचो वद ॥ ७१ ॥
 कस्य वापररात्रेहं श्रोष्यामि हृदयंगमम् ।
 अधीयानस्य मधुरं शास्त्रं वान्यद्विशेषतः ॥ ७२ ॥
 को मां संध्यामुपास्यैव स्नात्वा हुतहुताशनः ।
 श्लाघयिष्यत्युपासीनः पुत्रशोकभयार्दितम् ॥ ७३ ॥
 कन्दमूलफलं हत्वा यो मां प्रियमिवातिथिम् ।
 भोजयिष्यत्यकर्मण्यमप्रग्रहमनायकम् ॥ ७४ ॥
 इमामन्धां च वृद्धां च मातरं ते तपस्विनीम् ।
 कथं पुत्र जरिष्यामि कृपणां पुत्रगर्धिनीम् ॥ ७५ ॥
 तिष्ठ मा मागमः पुत्र यमस्य सदनं प्रति ।
 श्वो मया सह गन्तासि जनन्या च समेधितः ॥ ७६ ॥
 उभावपि च शोकार्तावनाथौ कृपणौ वने ।
 क्षिप्रमेव गमिष्यावस्त्वया हीनौ यमक्षयम् ॥ ७७ ॥
 ततो वैवस्वतं दृष्ट्वा तं प्रवक्ष्यामि आरतीम् ।
 क्षमतां धर्मराजो मे विभृयात्पितरावयम् ॥ ७८ ॥

दातुमर्हति धर्मात्मा लोकपालो महायशः ।
 ईदृशस्य ममाक्षय्यामेकामभयदक्षिणाम् ॥ ७९ ॥
 अपापोसि यथा पुत्र निहतः पापकर्मणा ।
 तेन सत्येन गच्छाशु ये लोकास्त्वस्त्रयोधिनाम् ॥ ८० ॥
 यां हि शूरा गतिं यान्ति संग्रामेष्वनिवर्तिनः ।
 हतास्त्वभिमुखाः पुत्र गतिं तां परमां व्रज ॥ ८१ ॥
 यां गतिं सगरः शैब्यो दिलीपो जनमेजयः ।
 नहुषो धुन्धुमारश्च प्राप्तास्तां गच्छ पुत्रक ॥ ८२ ॥
 या गतिः सर्वभूतानां स्वाध्यायात्तपसश्च या ।
 भूमिदस्याहिताग्रेष्व एकपत्नीव्रतस्य च ॥ ८३ ॥
 गोसहस्रप्रदातृणां गुरुसेवाभृतामपि ।
 देहन्यासकृतां या च तां गतिं गच्छ पुत्रक ॥ ८४ ॥
 न हि त्वस्मिन्कुले जातो गच्छत्यकुशलां गतिम् ।
 स तु यास्यति येन त्वं निहतो मम बान्धवः ॥ ८५ ॥
 एवं स कृपणं तत्र पथिदेवयतासकृत् ।
 तथोक्त्वा कर्तुमुदकं प्रवृत्तः सह भार्यया ॥ ८६ ॥
 स कृत्वाथोदकं तूर्णं तापसः सह भार्यया ।
 मामुवाच महातेजाः कृताञ्जलिमुपस्थितम् ॥ ८७ ॥
 अद्यैव जहि मां राजन्मरणे नास्ति मे व्यथा ।
 यः शरेणैकपुत्रं मां त्वमकार्षीरपुत्रकम् ॥ ८८ ॥
 त्वयापि च यदज्ञानान्निहतो मे स बालकः ।
 तेन त्वामभिशप्स्येहं सुदुःखमतिदारुणम् ॥ ८९ ॥
 पुत्रव्यसनजं दुःखं यदेतन्मम साम्प्रतम् ।
 एवं त्वं पुत्रशोकेन राजन्कालं करिष्यसि ॥ ९० ॥
 अज्ञानाच्च हतो यस्मात्क्षत्रियेण त्वया मुनिः ।
 तस्मात्त्वां नाविशत्याशु ब्रह्महत्या नराधिप ॥ ९१ ॥

त्वामप्येतादृशो भावः क्षिप्रमेव गमिष्यति ।
 जीवितान्तकरो घोरो दातारमिव दक्षिणाम् ॥ ९२ ॥
 एवं शापं मायि न्यस्य विलप्य करुणं बहु ।
 चित्तमारोप्य देहं तन्मिथुनं स्वर्गमभ्ययात् ॥ ९३ ॥
 तदेतच्चिन्तयानेन स्मृतं पापं मया स्वयम् ।
 तदा बाल्यात्कृतं देवि शब्दवेध्यनुकर्षिणा ॥ ९४ ॥
 तस्यायं कर्मणो देवि विपाकः समुपस्थितः ।
 अपथ्यैः सह संभुक्ते व्याधिरन्नरसे यथा ॥ ९५ ॥
 तस्मान्मार्मागतं भद्रे तस्योदारस्य तद्वचः ।
 यदहं पुत्रशोकेन संत्यजिष्यामि जीवितम् ॥ ९६ ॥
 चक्षुर्भ्यां त्वां न पश्यामि कौसल्ये त्वं हि मां स्पृश ।
 यमक्षयमनुप्राप्ता द्रक्ष्यन्ति न हि मानवाः ॥ ९७ ॥
 यदि मां संस्पृशेद्रामः सकृदन्वारभेत वा ।
 धनं वा यौवराज्यं वा जीवियमिति मे मतिः ॥ ९८ ॥
 न तन्मे सदृशं देवि यन्मया राघवे कृतम् ।
 सदृशं तत्तु तस्यैव यदनेन कृतं मयि ॥ ९९ ॥
 दुर्दृष्टमपि कः पुत्रं त्यजेद्भुवि विचक्षणः ।
 कश्च प्रव्राज्यमानो वा नासूयेत्पितरं सुतः ॥ १०० ॥
 चक्षुषा त्वां न पश्यामि स्मृतिर्मम विलुप्यते ।
 दूता वैवस्वतस्यैते कौसल्ये त्वरयन्ति माम् ॥ १०१ ॥
 अतस्तु किं दुःखतरं यदहं जीवितक्षये ।
 न हि पश्यामि धर्मज्ञं रामं सत्यपराक्रमम् ॥ १०२ ॥
 तस्य दर्शनजः शोकः सुतस्याप्रतिकर्मणः ।
 उच्छोषयति वै प्राणान्वारिस्तोकमिवातपः ॥ १०३ ॥
 न ते मनुष्या देवास्ते ये चारु शुभकुण्डलम् ।
 मुखं द्रक्ष्यन्ति रामस्य वर्षपञ्चदशे पुनः ॥ १०४ ॥

यद्वपत्रेक्षणं सुभ्रु सुदंष्ट्रं चारुनासिकम् ।
 धन्या द्रक्ष्यन्ति रामस्य ताराधिपसमं मुखम् ॥ १०५ ॥
 सदृशं शारदस्येन्दोः फुल्लस्य कमलस्य च ।
 सुगन्धि मम रामस्य धन्या द्रक्ष्यन्ति ये मुखम् ॥ १०६ ॥
 निवृत्तवनवासं तमयोध्यां पुनरागतम् ।
 द्रक्ष्यन्ति सुखिनो रामं शुक्रं मार्गगतं यथा ॥ १०७ ॥
 कौसल्ये चित्तमोहेन हृदयं सीदतेतराम् ।
 वेदये न च संयुक्ताञ्छब्दस्पर्शरसानहम् ॥ १०८ ॥
 चित्तनाशाद्विपद्यन्ते सर्वाण्येवेन्द्रियाणि हि ।
 क्षीणस्नेहस्य दीपस्य संरक्ता रश्मयो यथा ॥ १०९ ॥
 अयमात्मभवः शोको मामनाथमचेतनम् ।
 संसाधयति वेगेन यथा कूलं नदीरयः ॥ ११० ॥
 हा राघव महाबाहो हा ममायासनाशन ।
 हा पितृप्रिय मे नाथ हा ममासि गतः सुत ॥ १११ ॥
 हा कौसल्ये न पश्यामि हा सुमित्रे तपस्विनि ।
 हा नृशंसे ममामित्रे कैकेयि कुलपांसिनि ॥ ११२ ॥
 इति मातुश्च रामस्य सुमित्रायाश्च संनिधौ ।
 राजा दशरथः शोचञ्जीवितान्तमुपागमत् ॥ ११३ ॥

॥ श्रीवाल्मीकिरामायणम्-अयोध्याकाण्डम्-
 त्रिषष्टितमचतुःषष्टितमौ सर्गौ ॥

READING XX.

Urva'si's Transformation.

पुरा भगवता महासेनेन शाश्वतं कुमारव्रतं गृहीत्वा सकलक-
 लुषो नाम गन्धमादनवनकच्छोध्यासितः । कृता च स्थितिः । या
 किल स्त्रीमं प्रदेशमागमिष्यति सा लताभावेन परिणतरूपा भवि-

प्यति । गौरीचरणरागसंभवं मणिं वर्जयित्वा च लताभावं न मोक्षयतीति ॥

अथैकदोर्वशी पुरुरवसं राजर्षिं गृहीत्वामात्येषु निवेशितराज्य-
धुरं कैलासशिखरोद्देशे गन्धमादनवनं विहर्तुं गता । तत्र मन्दा-
किनीतीरे सिकतापर्वतैः क्रीडमानोदकवती नाम विद्याधरदारिका
तेन राजर्षिणा क्षणं निर्व्यतिरेकि कृत्वा कुपितोर्वशी । असहमाना
खलु सा । दूरारूढश्चास्याः प्रणयः । अतः सा भर्तुरनुनयमप्रतिप-
द्यमाना गुरुशापसंमूढहृदया विस्मृतदेवतानियमा कन्यकाजनपरि-
हरणीयं कुमारवनं प्रविष्टा । प्रवेशानन्तरं च काननोपान्तवर्तिल-
ताभावेन परिणतमस्या रूपम् । सर्वथा नास्ति विधेरलङ्घनीयं नाम
येन तादृशस्य रूपस्यान्यादृश एव परिणामः संवृत्तः ॥

ततः स राजर्षिरपि तस्मिन्नेव कानन उर्वशीमन्विष्यन्नुन्मत्ती-
भूत इत उर्वशी तत उर्वशीति कृत्वाहोरात्रमतिवाहयति । ततश्च
यदृच्छोपलब्धसंगमनीयमणिर्यावत्कामपि प्रियानुकारिणीं लता-
मालिङ्गति तावत्तदीयस्थानमाक्रम्यैव प्रकृतिस्था संवृत्तोर्वशी ॥

॥ कालिदासः—विक्रमोर्वशी—चतुर्थोऽङ्कः ॥

READING XXI.

Learning. Industry. Miscellaneous. Vivid similes.

Old age. This world.

संसारविषवृक्षस्य द्वे फले अमृतोपमे ।

काव्यामृतरसास्वाद आलापः सज्जनैः सह ॥ १ ॥

मातेव रक्षति पितेव हिते नियुक्ते

कान्तेव चापि रमयत्यपनीय खेदम् ।

लक्ष्मीं तनोति वितनोति च दिक्षु कीर्तिं

किं किं न साधयति कल्पलतेव विद्या ॥ २ ॥

वार्ता च कौतुकवती विमला च विद्या

लोकोत्तरः परिमलश्च कुरङ्गनाभेः ।

तैलस्य बिन्दुरिव वारिणि दुर्निवार-

मेतत्त्रयं प्रसरति स्वयमेव लोके ॥ ३ ॥

यथा चतुर्भिः कनकं परीक्ष्यते निघर्षणच्छेदनतापताडनैः ।

तथा चतुर्भिः पुरुषः परीक्ष्यते श्रुतेन शीलेन कुलेन कर्मणा ॥ ४ ॥

उद्यमः साहसं धैर्यं बुद्धिः शक्तिः पराक्रमः ।

षडेते यत्र वर्तन्ते तत्र देवः सहायकृत् ॥ ५ ॥

उद्यमेन हि सिद्धयन्ति कार्याणि न मनोरथैः ।

नहि सुप्तस्य सिंहस्य प्रविशन्ति मुखे मृगाः ॥ ६ ॥

उद्योगिनं पुरुषसिंहमुपैति लक्ष्मी-

दैवेन देयमिति कापुरुषा वदन्ति ।

दैवं विहाय कुरु पौरुषमात्मशक्त्या

यत्ने कृते यदि न सिद्धयति कोत्र दोषः ॥ ७ ॥

यान्ति न्यायप्रवृत्तस्य तिर्यङ्घोपि सहायताम् ।

अपन्थानं तु गच्छन्तं सोदरोपि विमुञ्चति ॥ ८ ॥

यथा चित्तं तथा वाचो यथा वाचस्तथा क्रियाः ।

चित्ते वाचि क्रियायां च साधूनामेकरूपता ॥ ९ ॥

परैः प्रोक्ता गुणा यस्य निर्गुणोपि गुणी भवेत् ।

इन्द्रोपि लघुतां याति स्वयंप्रख्यापितैर्गुणैः ॥ १० ॥

दिव्यं चूतरसं पीत्वा न गर्वं याति कोकिलः ।

पीत्वा कर्दमपानीयं भेको मकमकायते ॥ ११ ॥

काकस्य चक्षुर्यदि हेमयुक्ता माणिक्ययुक्तौ चरणौ च तस्य ।

एकैकपक्षे गजराजमुक्ता तथापि काको न च राजहंसः ॥ १२ ॥

परोपदेशवेलायां शिष्टाः सर्वे भवन्ति वै ।

विस्मरन्तीह शिष्टत्वं स्वकार्ये समुपस्थिते ॥ १३ ॥

धर्मं प्रसङ्गादपि नाचरन्ति पापं प्रयत्नेन समाचरन्ति ।
आश्चर्यमेतद्धि मनुष्यलोकेमृतं परित्यज्य विषं पिबन्ति ॥ १४ ॥

सर्वाः संपत्तयस्तस्य संतुष्टं यस्य मानसम् ।
उपानद्दूढपादस्य ननु चर्मावृतेव भूः ॥ १५ ॥
यो न ददाति न भुङ्क्ते सति विभवे नैव तस्य तद्द्रव्यम् ।
तृणमयकृत्रिमपुरुषो रक्षति सस्यं परस्यार्थे ॥ १६ ॥
न दुर्जनः सज्जनतामुपैति बहुप्रकारैरपि सेव्यमानः ।
भूयोपि सिक्तः पयसा घृतेन न निम्बवृक्षो मधुरत्वमेति ॥ १७ ॥
महाजनस्य संसर्गः कस्य नोन्नतिकारकः ।
पद्मपत्रस्थितं वारि धत्ते मुक्ताफलश्रियम् ॥ १८ ॥
मूढोप्यमन्दतां याति संसर्गेण विपश्चितः ।
पङ्कच्छिदः फलस्येव निकषेणाविलं पयः ॥ १९ ॥
अन्यस्माल्लब्धपदो नीचः प्रायेण दुःसहो भवति ।
रविरपि न दहति तादृग्यादृग्दहति वालुकानिकरः ॥ २० ॥
कस्योपि कोप्यति शयोस्ति स तेन लोके
ख्यातिं प्रयाति न हि सर्वविदस्तु सर्वे ।

किं केतकी फलति किं पनसः सपुष्पः
किं नागवल्गुपि च पुष्पफलैरुपेता ॥ २१ ॥
गुणायन्ते दोषाः मुजनवदने दुर्जनमुखे
गुणा दोषायन्ते किमिति जगतां विस्मयपदम् ।
यथा जीमूतोयं लवणजलधेर्वारि मधुरं
फणी पीत्वा क्षीरं वमति गर्लं दुःसहतरम् ॥ २२ ॥
क्षुद्राः सन्ति सहस्रशः स्वभरणव्यापारमात्रोद्यताः
स्वार्थो यस्य परार्थ एव स पुमानेकः सतामग्रणीः ।
दुष्पूरोदरपूरणाय पिबति स्रोतःपतिं बाडवो
जिभूतस्तु निदाघसंभृतजगत्संतापविच्छिन्नये ॥ २३ ॥

वदनं दशनविहीनं वाचो न परिस्फुटा गता शक्तिः ।
 अव्यक्तेन्द्रियशक्तिः पुनरपि बाल्यं कृतं जरया ॥ २४ ॥
 गात्रं संकुचितं गतिर्विगलिता भ्रष्टा च दन्तावलि-
 र्दृष्टिर्नश्यति वर्धते बधिरता वक्त्रं च लालायते ।
 वाक्यं नाद्रियते च बान्धवजनैर्भार्या न शुश्रूषते
 हा कष्टं पुरुषस्य जीर्णवयसः पुत्रोप्यभिप्रायते ॥ २५ ॥
 अशनं मे वसनं मे जाया मे बन्धुवर्गो मे ।
 इति मे मे कुर्वाणं कालवृको हन्ति पुरुषाजम् ॥ २६ ॥
 क्वचिद्विद्रोष्टी क्वचिदपि सुरामत्तकलहः
 क्वचिद्वीणावादः क्वचिदपि च हाहेति रुदितम् ।
 क्वचिद्रम्या रामा क्वचिदपि जराजर्जरतनु-
 र्न जाने संसारः किममृतमयः किं विषमयः ॥ २७ ॥
 यत्रानेके क्वचिदपि गृहे तत्र तिष्ठत्यथैको
 यत्राप्येकस्तदनु बहवस्तत्र नैकोपि चान्ते ।
 इत्थं चेमौ रजनिदिवसौ दोलयन्द्वाविवाक्षौ
 कालः काल्या भुवनफलके क्रीडति प्राणिशारैः ॥ २८ ॥

READING XXII.

Vasantasená's grand Mansion.

अहो विविधकुसुमचित्रितभूमिकाभागस्य गगणतलालोकन-
 कौतूहलदूरोन्नमितशीर्षस्य समुच्छ्रितदन्तिदन्ततोरणावभासितस्य
 वसन्तसेनाभवनद्वारस्य सश्रीकता । यत्सत्यं मध्यस्थस्यापि ज-
 नस्य बलाद्दृष्टिमाकारयति । ही ही भोः शशिशङ्खमृणालस्व-
 च्छाभाः काञ्चनसोपानशोभिताः प्रासादपङ्क्तयः स्फटिकवातायन
 मुखचन्द्रैर्निध्यायन्तीव नगरीम् । श्रोत्रिय इव सुखोपविष्टो निद्राति-
 दौवारिकः ॥

ही ही भो इहापि द्वितीये प्रकोष्ठे पर्यन्तोपनीतयवसतुषकवलसुपुष्टास्तैलाभ्यक्तविषाणा बद्धाः प्रवहणबलीवर्दाः । अयमन्यतरोवमानित इव कुलीनो दीर्घ निःश्वसिति सैरिभः । इतश्चापनीतयुद्धस्य मल्लस्येव मर्द्यते ग्रीवा मेषस्य । इत इतोपरेषामश्वानां केशकल्पना क्रियते । अयमपरः पाटञ्चर इव दृढबद्धो मन्दुरायां शाखामृगः । इतश्च कूरास्थिजतैलमिश्रं पिण्डं हस्ती प्रतिग्राह्यते हस्तिपकैः ॥

इहापि तृतीये प्रकोष्ठ इमानि तावत्कुलपुत्रजनोपवेशननिमित्तं विरचितान्यासनानि । अर्धवाचितं पाशकपीठे तिष्ठति पुस्तकम् । इमे चापरे मदनसंधिविग्रहचतुरा इतस्ततः परिभ्रमन्ति गणिका वृद्धविद्याश्च ॥

आश्चर्यं भो इहापि चतुर्थे प्रकोष्ठे युवतिकरताडिता जलधरा इव गम्भीरं नदन्ति मृदङ्गाः । मधुकरविरुतमधुरं वाद्यते वंशः । इयमपरेर्षाप्रणयकुपितकामिनीवाङ्करोपिता कररुहपरामर्शेन सार्यते वीणा । इमा अपराः कुसुमरसमत्ता इव मधुकर्योतिमधुरं प्रगीता गणिकादारिकाः । नृत्यते नाट्यम् । पच्यते सशृङ्गारम् । अवलम्बिता गवाक्षेषु वातं गृह्णन्ति सलिलगर्ग्यः ॥

ही ही भो इहापि पञ्चमे प्रकोष्ठेयं दरिद्रजनलोभोत्पादनकर आहरत्युपचितो हिङ्गुतैलगन्धः । विविधसुरभिधूमोद्गारैर्नित्यसंतप्यमानं निःश्वसितीव महानसं द्वारमुखैः । बहुविधाहारविकारमुपसाधयति सूपकारः । बध्यन्ते मोदकाः । पच्यन्ते पूषकाः । अपीडानीमिह वर्धितं भुङ्क्वेति पादोदकं लप्स्ये । इह गन्धर्वसुरगणैरिव विविधालंकारशोभितैर्गणिकाजनैर्बन्धुलैश्च यत्सत्यं स्वर्गायत इदं गेहम् ॥

ही ही भो इहापि षष्ठे प्रकोष्ठेदस्तावत्सुवर्णरत्नानां कर्म । तोरणानि नीलरत्ननिक्षिप्तानीन्द्रायुधस्थानमिव दर्शयन्ते । वैदूर्यमौक्ति-

कप्रवालकपुष्परागेन्द्रनीलपद्मरागमरकतप्रभृतीन् रत्नविशेषानन्योन्यं
विचारयन्ति शिल्पिनः । बद्धयन्ते जातरूपैर्माणिक्यानि । घट्यन्ते
सुवर्णालंकाराः । रक्तसूत्रेण ग्रथ्यन्ते मौक्तिकाभरणानि । घृष्यन्ते
धीरं वैदूर्याः । छिद्यन्ते शङ्खाः । शाणे घृष्यन्ते प्रवालकाः । शो-
ष्यन्त आर्द्रकुङ्कुमप्रस्तराः । सार्यते कस्तूरिका । विशेषेण घृष्यते
चन्दनरसः । दीयते गणिकाकामुकयोः सकपूरं ताम्बूलम् । अव-
लोक्यते सकटाक्षम् । प्रवर्तते हासः । पीयते चानवरतं ससीत्कारं
मदिरा । इमे चेष्टा इमाश्चेष्टिका इमेपरेवधीरितपुत्रदारवित्ता
मनुष्या आसवकरकाः पीतमदिरैर्गणिकाजनैर्मुक्ताः पिबन्ति ॥

इहापि सप्तमे प्रकोष्ठे विहङ्गवाटीसुखनिषण्णान्योन्योन्यचुम्ब-
नपराणि सुखमनुभवन्ति पारावतमिथुनानि । दधिभक्तपूरितोदर-
ब्राह्मण इव सूक्तं पठति पञ्जरशुकः । इयमपरा स्वामिसंमानना-
लब्धप्रसरेव गृहदास्यधिकं कुरकुरायते मदनसारिका । अनेकफ-
लरसास्वादप्रतुष्टकण्ठा कुम्भदासीव कूजति परपुष्टा । आलम्बिता
नागदन्तेषु पञ्जरपरंपराः । योध्यन्ते लावकाः । आलाप्यन्ते
पञ्जरकपिञ्जलाः । इतस्ततो विविधमणिचित्रित इवायं सहर्षं नृत्य-
न्रविकिरणसंतप्तं पक्षोत्क्षेपैर्विध्रुवतीव प्रासादं गृहमयूरः । इतः
पिण्डीकृता इव चन्द्रपादाः परिभ्रमन्ति राजहंसमिथुनानि । एतेपरे
वृद्धमहल्लका इतस्ततः संचरन्ति गृहसारसाः । ही ही भोः
प्रसारणं कृतं गणिकया नानापक्षिसमूहैः । यत्सत्यं खलु नन्दन-
वनमिव मे गणिकागृहं प्रतिभाति ॥

॥ राजा शूद्रकः—मृच्छकटिकम्—चतुर्थोऽङ्कः ॥

READING XXIII.

Fate. Good men. Miscellaneous. Evils of Poverty.
Sanskrit Poets.

यः सुन्दरस्तद्वनिता कुरूपा या सुन्दरी सा पतिरूपहीना ।
यत्रोभयं तत्र दरिद्रता च विधेर्विचित्राणि विचेष्टितानि ॥ १ ॥

स हि गगनविहारी कल्मषध्वंसकारी
दशशतकरधारी ज्योतिषां मध्यचारी ।
विधुरपि विधियोगाद्रस्यते राहुणासौ
लिखितमपि ललाटे प्रोज्झितुं कः समर्थः ॥ २ ॥

त्रिलोकेशः शार्ङ्गं शबरशरलक्ष्यत्वमगम-
द्विधाता लोकानामलभत शिरःकृन्तनविधिम् ।
प्रयातौ तौ राहोर्दिनकरशशाङ्गौ कवलतां
प्रभुर्नग्नः शङ्खुः शिरसि लिखितं लङ्घयति कः ॥ ३ ॥

येनाकारि मृणालपत्रमशनं क्रीडा करिण्या सह
स्वच्छन्दं भ्रमणं च कंदरगणे पीतं पयो निर्झरम् ।
सोयं वन्यकरी नरेषु पतितः पुष्पाति देहं तृणै-
र्यद्दैवेन ललाटपत्रलिखितं तत्प्रोज्झितुं कः क्षमः ॥ ४ ॥

गङ्गेवाघविनाशिनी जनमनःसन्तोषवच्चन्द्रिका
तीक्ष्णांशोरपि सत्प्रभेव जगदज्ञानान्धकारापहा ।
छायेवाखिलतापनाशनकरी स्वर्धेनुवत्कामदा
पुण्यैरेव हि लभ्यते सुकृतिभिः सत्सङ्गतिर्दुर्लभा ॥ ५ ॥

उदयति यदि भानुः पश्चिमे दिग्विभागे
विकसति यदि पद्मं पर्वतानां शिखाग्रे ।
प्रचलति यदि मेरुः शीततां याति वङ्गि-
र्न चलति खलु वाक्यं सज्जनानां कदाचित् ॥ ६ ॥

घृष्टं घृष्टं पुनरपि पुनश्चन्दनं चारुगन्धं

छिन्नं छिन्नं पुनरपि पुनः स्वादु चैवक्षुदण्डम् ।

दग्धं दग्धं पुनरपि पुनः काञ्चनं कान्तवर्णं

न प्राणान्ते प्रकृतिविकृतिर्जायते चोत्तमानाम् ॥ ७ ॥

ये जाते व्यसने निराकुलधियः संपत्सु नाभ्युन्नताः

प्राप्ते नैव पराङ्मुखाः प्रणयिनि प्राणप्रयोगैरपि ।

ह्रीमन्तः स्वगुणप्रकाशनविधावन्यस्तुतौ पण्डिता-

स्ते भ्रूमण्डलमण्डनैकतिलकाः सन्तः कियन्तो जनाः ॥ ८ ॥

पिबन्ति नद्यः स्वयमेव नाम्भः स्वयं न खादन्ति फलानि वृक्षाः ।

नादन्ति सस्यं खलु वारिवाहाः परोपकाराय सतां विभूतयः ॥ ९ ॥

रथस्यैकं चक्रं भुजगयमिताः सप्त तुरगा

निरालम्बो मार्गश्चरणरहितः सारथिरपि ।

रविर्यात्येवान्तं प्रतिदिनमपारस्य नभसः

क्रियासिद्धिः सत्त्वे भवति महतां नोपकरणे ॥ १० ॥

वक्त्रे वल्गाप्रकर्षः समरभुवि तव प्राणरक्षापि दैवा-

त्स्वेच्छाचारो न चास्ते न हि भवति तथा आरवाहो नितान्तम् ।

इत्युक्तोश्वः खरेण प्रहसितवदनो मूक एवावतस्थे

तस्माज्जात्या महान्तोधमजनविषये मौनमेवाश्रयन्ते ॥ ११ ॥

सिंहक्षुण्णकरीन्द्रकुम्भगलितं रक्ताक्तमुक्ताफलं

कान्तारे बदरीधिया द्रुतमंगाद्भिडस्य पत्नी मुदा ।

पाणिभ्यामवगुह्य शुल्ककठिनं तद्वीक्ष्य दूरे जहा-

वस्थाने पततामतीव महताभेतादृशी स्याद्व्रतिः ॥ १२ ॥

पौलस्त्यः कथमन्यदारहरणे दोषं न विज्ञातवा-

नक्षैश्चापि युधिष्ठिरेण रमता ज्ञातो न दोषो नु किम् ।

रामेणापि वने न हेमहरिणस्यासंभवो लक्षितः

प्रत्यासन्नविपत्तिमूढमनसां प्रायो मतिः क्षीयते ॥ १३ ॥

ख्यातः शक्रो भगाङ्गो विधुरपि मलिनो माधवो गोपजातो
 वेश्यापुत्रो वशिष्ठः सरुजपदयमः सर्वभक्ष्यो हुताशः ।
 व्यासो मत्स्योदरीयः सलवण उदधिः पाण्डवा जारजाता
 रुद्रः प्रेतास्थिधारी त्रिभुवनवसतां कस्य दोषो न जातः ॥ १४ ॥

तावत्सर्वगुणालयः पटुमतिः साधुः सतां वल्लभः
 शूरः सच्चरितः कलङ्करहितो मानी कृतज्ञः कविः ॥
 दक्षो धर्मरतः सुशीलगुणवांस्तावत्प्रतिष्ठान्वितो
 यावन्निष्ठुरवज्रपातसदृशं देहीति नो भाषते ॥ १५ ॥
 माता निन्दति नाभिनन्दति पिता भ्राता न संभाषते
 भृत्यः कुप्यति नानुगच्छति सुतः कान्ता च नालिङ्गते ।
 अर्थप्रार्थनशङ्कया न कुरुतेप्यालापमात्रं मुह-
 तस्मादर्थमुपार्जयस्व च सखे ह्यर्थस्य सर्वे वशाः ॥ १६ ॥
 उड्डीना गुणपत्रिणः सुखफलान्याराद्विकीर्णान्यधः
 पर्यस्ताः परितो यशःस्तवकिताः संप्लुताप्लवाः ।
 प्रागेवापसृतप्रमोदहरिणच्छाया कथान्तं गता
 दैन्यारण्यमतंगजेन सहसा भग्नेभिमानद्रुमे ॥ १७ ॥

माघश्चोरो मयूरो मुररिपुरं परो भारविः सारविद्यः
 श्रीहर्षः कालिदासः कविरथ भवभूत्याह्वयो भोजराजः ।
 श्रीदण्डी डिण्डिमाख्यः श्रुतिमुकुटगुरुर्भल्लटो भट्टबाणः
 ख्याताश्चान्ये सुवन्ध्वादय इह कृतिभिर्विश्वमाह्लादयन्ति ॥ १८ ॥
 यस्याश्चोरश्चिकुरानिकरः कर्णपूरो मयूरो
 भासो हासः कविकुलगुरुः कालिदासो विलासः ।
 हर्षो हर्षो हृदयवसतिः पञ्चबाणस्तु बाणः
 केषां नैषा कथय कविताकामिनी कौतुकाय ॥ १९ ॥

॥ काव्यसंग्रहादयः ॥

READING XXIV.

A Foundling.

कदाचिद्दामदेवशिष्यः सोमशर्मनामा कंचिदेकं बालकं राज्ञः
पुरो निक्षिप्याभाषत । देव रामतीर्थे स्नात्वा प्रत्यागच्छता मया
काननावनौ वनितया कयापि धार्यमाणमेनमुज्ज्वलाकारं कुमारं
विलोक्य सादरमभाणि । स्थविरे का त्वमेतस्मिन्नटवीमध्ये बाल-
कमुद्ब्रहन्ती । किमर्थमायासेन भ्रमसीति ॥

वृद्धयाप्यभाषि । मुनिवर कालयवननाम्नि द्वीपे कालगुप्तो नाम
धनाढ्यो वैश्यवरः कश्चिदस्ति । तन्नन्दिनीं नयनानन्दकारिणीं
सुवृत्तां नामैतस्माद्वीपादागतो रत्नोद्भवो नाम रमणीयगुणालयो
भ्रान्तभूवल्लयो मनोहारी व्यवहार्युपयम्य सुवस्तुसंपदा श्वशुरेण
संमानितोभूत् । कालक्रमेण नन्तोद्गी गर्भिणी जाता । ततः सोदर-
विलोकनकुतूहलेन रत्नोद्भवः कथाचिच्छ्वशुरमनुनीय चपललोचनया
सह प्रवहणमारुह्य पुष्पपुरमभिप्रतस्थे । कल्लोलमालिकाभिहतः
पोतः समुद्राम्भस्यभज्जत् । गर्भभरालसां तां ललनां धात्रीभावेन
कल्पिताहं कराभ्यामुद्ब्रहन्ती फलकमेकमधिरुह्य दैवगत्या तीर-
भूमिमगमम् । सुहृज्जनवृत्तो रत्नोद्भवस्तत्र निमग्नो वा केनाप्युपायेन
तीरमगमद्वा न जानामि । क्लेशस्य परां काष्ठामधिगतां सुवृत्तास्मि-
न्नटवीमध्ये सुतमसूत । प्रसववेदनया विचेतना सा प्रच्छायशीतले
तरुतले निवसति । विजने वने स्थातुमशक्यतया जनपदगामिनं
मार्गमन्वेष्टुमुद्युक्तया मया विवशायास्तस्याः समीपे बालकं नि-
क्षिप्य गन्तुमनुचितमिति कुमारोप्यनायीति ॥

एतस्मिन्नेव क्षणे वन्यो वारणः कश्चिददृश्यत । तं विलोक्य
प्रीता सा बालकं निपात्य प्राद्ववत् । अहं समीपलतागुल्मे प्रविश्य
परीक्षमाणोतिष्ठम् । निपतितं बालकं पल्लवकवलमिवाददति

गजपतौ कण्ठीरवो भीमरवो महाग्रहेण न्यपतत् । अयाकुले-
 दन्तावलेन झटिति वियति पात्यमानो बालको न्यपतत् । चिग-
 युष्यतयासन्नोन्नततरुशाखासमासीनेन वानरेण केनचित्पक्वफल-
 मनीषया परिगृह्य फलेतरतया विततस्कन्धमूलं निक्षिप्तोभूत् ।
 सोपि मर्कटः कचिदगात् । बालकेन सत्त्वसंपन्नतया सकलक्लेशस-
 हेनाभावि । केसरिणा करिणं निहत्य कुत्रचिदगामि । लतागृहा-
 न्निर्गतोहमपि तेजःपुञ्जं बालकं शनैरवनिरुहादवतार्य वनान्तरे
 वनितामन्विष्याविलोक्यैनं भवन्निकटमानीतवानस्मीति ॥

॥ दण्डी-दशकुमारचरितम्-पूर्वभागः ॥

READING XXV.

The Hot Season.

प्रचण्डसूर्यः स्पृहणीयचन्द्रमाः सदावगाहक्षमवारिसंचयः ।
 दिनान्तरम्योभ्युपशान्तमन्मथो निदाघकालोयमुपागतः प्रिये ॥ १ ॥
 निशाः शशाङ्कक्षतनीलराजयः कचिद्विचित्रं जलयन्त्रमन्दिरम् ।
 मणिप्रकाराः सरसं च चन्दनं शुचौ प्रिये यान्ति जनस्य सेव्यताम् ॥
 समुद्रतस्वेदचिताङ्गसंधयो विमुच्य वासांसि गुरूणि साम्प्रतम् ।
 स्तनेषु तन्वंशुकमुन्नतस्तना निवेशयन्ति प्रमदाः सयौवनाः ॥ ३ ॥
 सितेषु हर्म्येषु निशासु योषितां सुखप्रसुप्तानि मुखानि चन्द्रमाः ।
 विलोक्य निर्यन्त्रणमुत्सुकश्चिरं निशाक्षये याति ह्रियेव पाण्डुताम् ॥
 मृगाः प्रचण्डातपतापिता भृशं तृषा महत्या परिशुष्कतालवः ।
 वनान्तरे तोयमिति प्रधाविता निरीक्ष्य भिन्नाङ्गनसंनिभं नभः ॥ ५ ॥
 हुताग्निकल्पैः सवितुर्गभस्तिभिः कलापिनः क्लान्तशरीरचेतनाः ।
 न भोगिनं घ्नन्ति समीपवर्तिनं कलापचक्रेषु निवेशिताननम् ॥ ६ ॥

तृषा महत्या हतविक्रमौद्यमः श्वसन्मुहुर्भूरिविदारिताननः ।
 न हन्त्यदूरेपि गजान्मृगेश्वरो विलोलजिह्वश्चलिताग्रकेसरः ॥ ७ ॥
 विशुष्ककण्ठाद्दृशतीकराभसो गभास्तिभिर्भानुमतोभितापिताः ।
 प्रवृद्धतृष्णोपहता जलार्थिनो न दन्तिनः केसरिणोपि बिभ्यति ॥ ८ ॥
 सभद्रमुस्तं परिशुष्ककर्दमं सरः खनन्नायतपोत्रमण्डलैः ।
 र्वेर्मयूखैरभितापितो भृशं वराहयूथो विशतीव भूतलम् ॥ ९ ॥
 विवस्वता तीव्रतरांशुमालिना सपङ्क्तोयात्सरसोभितापितः ।
 उत्प्लुत्य भेकस्तृषितस्य भोगिनः फणातपत्रस्य तले निषीदति ॥ १० ॥
 सफेनलालावृतवक्रसंपुटं विनिःसृतालोहितजिह्वमुन्मुखम् ।
 तृषाकुलं निःसृतमद्रिगह्वराद्रवेषमाणं महिषीकुलं जलम् ॥ ११ ॥

श्वसिति विहगवर्गः शीर्णपर्णदुमस्थः

कपिकुलमुपयाति छान्तमद्रेर्निकुञ्जम् ।

भ्रमति गवययूथः सर्वतस्तोयमिच्छ-

ञ्छरभकुलमजिह्वं प्रोद्धरत्यम्बु कूपात् ॥ १२ ॥

पटुतरदवदाहोच्छुष्कसस्यप्ररोहाः

परुषपवनवेगोत्क्षिप्तसंशुष्कपर्णाः ।

दिनकरपरितापक्षीणतोयाः समन्ता-

द्विदधति भयमुच्चैर्वीक्ष्यमाणा वनान्ताः ॥ १३ ॥

ज्वलति पवनवृद्धः पर्वतानां दरीषु

ध्वनति पटुनिनादः शुष्कवंशस्थलीषु ।

प्रसरति तृणमध्ये लब्धवृद्धिः क्षणेन

क्षपयति मृगवर्गं प्रान्तलग्नो दवाग्निः ॥ १४ ॥

गजगवयमृगेन्द्रा वङ्गिसंतप्तदेहाः

मुहद इव समन्ताद्बुद्धभावं विहाय ।

हुतवहपरिखेदादाशु निर्गत्य कक्षा-

द्विपुलपुलिनदेशां निम्नगां संविशन्ति ॥ १५ ॥

कमलवनचिताम्बुः पाटलामोदरम्यः

मुखसलिलनिषेकः सेव्यचन्द्रांशुहारः ।

व्रजतु तव निदाघः कामिनीभिः समेतो

निशि सुललितगीतैर्हर्म्यप्रष्टे सुखेन ॥ १६ ॥

॥ कालिदासः—ऋतुसंहारः—ग्रीष्मवर्णनम् ॥

READING XXVI.

A Tale of Disappointed Love. No. 1.

शृणोतु राजपुत्रः । सन्ति विबुधसद्वन्यप्सरसो नाम कन्यकाः ।
तासां चतुर्दश कुलानि । एकं भगवतः कमलयोनेर्मनसः समुत्प-
न्नम् । अन्यद्वेदेभ्यः संभूतम् । अन्यदग्रेरुद्भूतम् । अन्यत्पवनात्प्र-
सूतम् । अन्यदमृतान्मथ्यमानादुत्थितम् । अन्यज्जलाज्जातम् । अ-
न्यदर्ककिरणेभ्यो निर्गतम् । अन्यत्सोमरश्मिभ्यो निष्पतितम् । अ-
न्यद्भूमेरुद्भूतम् । अन्यत्सौदामिनीभ्यः प्रवृत्तम् । अन्यन्मृत्युना
निर्मितम् । अपरं मकरकेतुना समुत्पादितम् । अन्यत्तु दक्षस्य
प्रजापतेरतिप्रभूतानां सुतानां मध्ये द्वे सुते मुनिररिष्टा च बभूवतु-
स्ताभ्यां गन्धर्वैः सह कुलद्वयं जातम् । एवमेतान्येकत्र चतुर्दश
कुलानि ॥

गन्धर्वाणां तु दक्षात्मजाद्वितयसंभवं तदेव कुलद्वयं जातम् ।
तत्र मुनेस्तनयश्चित्रसेनादीनां पञ्चदशानां भ्रातृणामधिको गुणैः
षोडशश्चित्रसेनो नाम समुत्पन्नः । स किल सकलत्रिभुवनप्रख्यात-
पराक्रमः सर्वेषां गन्धर्वाणामाधिपत्यमसिलतामरीचिनिचयमेच-
कितेन बाहुना समुपार्जितं शैशव एवाप्तवान् । इतश्च नातिदूरे
तस्यास्माद्भारतवर्षादुत्तरेणान्तरे किंपुरुषनाम्नि वर्षे वर्षपर्वतो
हेमकूटो नाम निवासः । तत्र च तद्भुजयुगलपरिपालितान्यनेकानि
गन्धर्वशतसहस्राणि प्रतिवसन्ति । तेनैव चेदं चैत्ररथं नामाति-

मनोहरं काननं निर्मितम् । इदं चाच्छोदाभिधानमतिमहत्सरो नि-
खानितम् । अयं च भवानीपतिरुपरचितो भगवान् ॥

अरिष्टायास्तु पुत्रस्तुम्बुरुप्रभृतीनां सोदर्याणां षण्णां ज्येष्ठो
हंसो नाम जगद्विदितो गन्धर्वस्तस्मिन्द्वितीये गन्धर्वकुले गन्ध-
र्वराजेन चित्ररथेनैवाभिषिक्तो बाल एव राज्यपदमासादितवान् ।
अपरिमितगन्धर्वबलपरिवारस्य तस्यापि स एव गिरिरंधिवासः ।
यत्तु तत्सोममयूखसंभवमप्सरसां कुलं तस्मात्किरणजालानुसारग-
लितेन सकलेनेव रजनिकरकलाकलापलावण्येन निर्मिता त्रिभुवन-
नयनाभिरामा भगवती द्वितीयेव गौरी गौरीति नाम्ना हिमकरकि-
रणावदातवर्णा कन्यका प्रसूता । तां च द्वितीयगन्धर्वकुलाधिपति-
हंसो मन्दाकिनीमिव क्षीरसागरः प्रणयिनीमकरोत् । सा तु भगवता
मकरकेतनेनेव रतिः शरत्समयेनेव कमलिनी हंसेन संयोजिता
सदृशसमागमोपजनितामतिमहतीं मुदमुपगतवती । निखिलान्तः-
पुरस्वामिनी च तस्याभवत् ॥

तयोश्च तादृशोर्महात्मनोरहमीदृशी विगतलक्षणा शोकाय केव-
लमनेकदुःखसहस्रभाजनमेकैवात्मजा समुत्पन्ना । तातस्त्वनपत्यतया
मुतजन्मातिरिक्तेन महोत्सवेन मम जन्माभिनन्दितवान् । अवाप्ते
च दशमेहनि कृतयथोचितसमाचारो महाश्वेतेति यथार्थमेव नाम
कृतवान् । साहं पितृभवने बालतया कलमधुरप्रलापिनी वीणेव ग-
न्धर्वाणामङ्गादङ्गं संचरन्त्यविदितस्नेहशोकायासमनोहरं शैशवम-
तीतवती । क्रमेण च कृतं मे वपुषि वसन्त इव मधुमासेन मधुमास
इव नवपल्लवेन नवपल्लव इव कुसुमेन कुसुम इव मधुकरेण मधुकर
इव मदेन नवयौवनेन पदम् ॥

अथ सकलजीवलोकहृदयानन्दकेषु मधुमासदिवसेष्वेकदाहमम्ब-
या सह मधुमासविस्तारितशोभं प्रोत्फुल्लनवनलिनकुमुदकुवलयक-
ट्टारमिदमच्छोदं सरः स्नातुमभ्यागमम् । अत्र च स्नानार्थमागतया

भगवत्या पार्वत्या तटशिलातलेषु विलिखितानि त्र्यम्बकप्रतिविम्बकानि वन्दमाना कुसुमोपहाररम्योयं लतामण्डपः सुपुष्पितोयं सहकारतरुः शिशिरेयं चन्दनवनवीथिका अतिरमणीयमिदं तीर-तरुतलमिति स्निग्धमनोहरतरोद्देशदर्शनलोभाक्षिप्तहृदया सह सखीजनेन व्यचरम् ॥

॥ बाणः—कादम्बरी—पूर्वभागः ॥

READING XXVII.

Illustrative of Grammar.

सीतां सौमित्रिणा त्यक्तां सध्रीचीं त्रस्तुमेकिकाम् ।
 विज्ञायामंस्त काकुत्स्थः क्षये क्षेमं सुदुर्लभम् ॥ १ ॥
 सोष्टच्छल्लक्ष्मणं सीतां याचमानः शिवं सुरान् ।
 रामं यथास्थितं सर्वं भ्राता ब्रूते स्म विह्वलः ॥ २ ॥
 सन्दृश्य शरणं शून्यं भिक्षमाणो वनं प्रियाम् ।
 प्राणान्दुहन्निवात्मानं शोकं चित्तमवारुधत् ॥ ३ ॥
 गता स्यादवचिन्वाना कुसुमान्याश्रमदुमान् ।
 आ यत्र तापसान्धर्मं सुतीक्ष्णः शास्ति तत्र सा ॥ ४ ॥
 आः कष्टं बत ही चित्रं हूं मातर्देवतानि धिक् ।
 हा पितः कासि हे सुभ्रु बह्वेवं विललाप सः ॥ ५ ॥
 इहासिष्टाशयिष्ठेह सा सखेलमितोगमत् ।
 अग्लासीत्संस्मरन्निथं मैथिल्या भरताग्रजः ॥ ६ ॥
 अक्षेमः परिहासोयं परीक्षां मा कृथा मम ।
 मत्तो मान्तर्धिथाः सीते मा रंस्था जीवितेन नः ॥ ७ ॥
 अहं न्यवधिषं भीमं राक्षसं क्रूरविक्रमम् ।
 मा धुक्षः पत्युरात्मानं मा न श्लिखः प्रियं प्रिये ॥ ८ ॥

मा स्म द्राक्षीमृषा दोषं भक्तं मां मांति चिच्छिः ।
 शैलं न्वशिश्रियद्वामा नदीं नु प्रत्यदुद्रुवत् ॥ ९ ॥
 ऐ वाचं देहि धैर्यं नस्तव हेतोरमुचुवत् ।
 त्वं नो मतिमिवाधासीर्नष्टा प्राणानिवादधः ॥ १० ॥
 रुदतोशिश्चियच्चक्षुरास्यं हेतोस्तवाश्वयीत् ।
 म्रियेहं मां निरास्थश्चेन्मा न वोचश्चिकीर्षितम् ॥ ११ ॥
 लक्ष्मणाचक्ष्व यद्याख्यत्सा किञ्चित्कोपकारणम् ।
 दोषे प्रतिसमाधानमज्ञाते क्रियतां कथम् ॥ १२ ॥
 इह सा व्यलिपद्गन्धैः स्नान्तीहाभ्यषिचज्जलैः ।
 इहाहं द्रष्टुमाह्वं तां स्मरन्नेवं मुमोह सः ॥ १३ ॥
 तस्यालिपत शोकाग्निः स्वान्तं काष्ठमिव ज्वलन् ।
 अलिप्तेवानिलः शीतो वने तं न त्वजिह्वदत् ॥ १४ ॥
 आह्वास्त स मुहुः शूरान्मुहुरावहत राक्षसान् ।
 एत सीताद्रुहः संख्ये प्रत्यर्थयत राघवम् ॥ १५ ॥
 स्वपोषमपुषट्पुष्मान्या पक्षिमृगशावकाः ।
 अद्युतच्चेन्दुना सार्धं तां प्रब्रूत गता यतः ॥ १६ ॥
 गिरिमन्वसृपद्रामो लिप्सुर्जनकसंभवाम् ।
 तस्मिन्नायोधनं वृत्तं लक्ष्मणायाशिषन्महत् ॥ १७ ॥
 सीतां जिघांसू सौमित्रे राक्षसावधारतां ध्रुवम् ।
 इदं शोणितमभ्यग्रं संप्रहारेच्युतत्तयोः ॥ १८ ॥
 मन्युर्मन्ये ममास्तम्भीद्विषादोस्तभदुद्यतिम् ।
 अजारीदिव च प्रज्ञा बलं शोकात्तथाजरत् ॥ १९ ॥
 गृध्रस्येहाश्वतां पक्षौ कृत्तौ वीक्षस्व लक्ष्मण ।
 जिघांसोर्नूनमापादि ध्वंसोयं तां निशाचरात् ॥ २० ॥
 क्रुद्धोदीपि रघुव्याघ्रो रक्तनेत्रोजनि क्षणात् ।
 अबोधि दुःस्थं त्रैलोक्यं दीप्तैरापदि भानुवत् ॥ २१ ॥

अताप्यस्योत्तमं सत्त्वमप्यायि कृतकृत्यवित् ।
 उपाचायिष्ठ सामर्थ्यं तस्य संरम्भिणो महत् ॥ २२ ॥
 अदोहीव विषादोस्य समरुद्धेव विक्रमः ।
 समभावि च कोपेन न्यश्वसीच्चायतं मुहुः ॥ २३ ॥
 अथालम्ब्य धनू रामो जगर्ज गजविक्रमः ।
 रुणध्मि सवितुर्मार्गं भिनन्नि कुलपर्वतान् ॥ २४ ॥
 रिणध्मि जलधेस्तोयं विविनन्नि दिवः सुरान् ।
 क्षुणध्मि सर्पान्पाताले छिनन्नि क्षणदाचरान् ॥ २५ ॥
 यमं युनज्मि कालेन समिन्धानोस्त्रकौशलम् ।
 शुष्कपेषं पिनष्म्यूर्वमिखिन्दानः स्वतेजसा ॥ २६ ॥
 भूतिं तृणेह्मि यक्षाणां हिनस्मीन्द्रस्य विक्रमम् ।
 भनज्मि सर्वमर्यादास्तनन्नि व्योम विस्तृतम् ॥ २७ ॥
 न तृणेह्मीति लोकोयं मां विन्ते निष्पराक्रमम् ।
 एवं वदन्दाशरथिरष्टणग्धनुषा शरम् ॥ २८ ॥
 ॥ भट्टिकाव्यम्—षष्ठः सर्गः ॥

READING XXVIII.

‘Sakuntalá Leaving the Paternal Roof.

। नेपथ्ये । गौतमि आदिश्यन्तां शार्ङ्गरवमिश्राः शकुन्तलानयनाय ।
 प्रियंवदा— । कर्णं दत्त्वा । अणसूए तुवर तुवर । एदे खु हत्थि-
 णाउरगामिणो इसीओ सद्दाबीअन्ति । * * एते खलु
 हस्तिनापुरगामिन ऋषयः शब्दाय्यन्ते ।
 अनसूया— । प्रविश्य समालम्भनहस्ता । सहि एहि । गच्छम्ह ।
 * * सखि एहि । गच्छावः । । इति परिक्रामतः ।
 प्रियंवदा— । विलोक्य । एसा सुज्जोदए एव्व सिहामज्जिदा
 मडिच्छिदणीवारहत्थाहिं सोत्थिवाअणकाहिं तावसीहिं

अहिणन्दीअमाणा सउन्दला चिह्णइ । उवसप्पम्ह णं ।
 ** एषा सूर्योदय एव शिखामार्जिता प्रतिष्ठितनीवारह-
 स्ताभिः स्वस्तिवाचनिकाभिस्तापसीभिरभिनन्द्यमाना शकु-
 न्तला तिष्ठति । उपसर्पाव एनाम् । । इत्युपसर्पतः ।

। ततः प्रविशति यथोद्दिष्टव्यापारासनस्था शकुन्तला ।

तापसीनामन्यतमा— । शकुन्तलां प्रति । जादे भत्तुणो बहुमाण-
 सूअअं महादेईसदं लहेहि । ** जाते भर्तुर्बहुमानसूचकं
 महादेवीशब्दं लभस्व ।

द्वितीया—वच्छे वीरप्पसविणी होहि । ** वत्से वीरप्रसविनी भव ।

तृतीया— वच्छे भत्तुणो बहुमदा होहि । ** वत्से भर्तुर्बहुमता भव ।

। इत्याशिषो दत्त्वा गौतमीवर्जं निष्क्रान्ताः ।

सख्यौ— । उपसृत्य । सहि सुहमज्जणं दे होदु । ** सखि सुख-
 मार्जनं ते भवतु ।

शकुन्तला— साअदं मे सहीणं । इदो णिसीदह । ** स्वागतं
 मे सखीभ्याम् । इतो निषीदताम् ।

उभे— । मङ्गलपात्राण्यादाय । उपविश्य । हला सज्जा होहि ।
 जाव मङ्गलसमालम्भणं विरएम् । ** हला सज्जा भव ।
 यावन्मङ्गलसमालम्भणं विरचय्यावः ।

शकुन्तला— एदम्पि बहु मन्तव्वं । दुल्लहं दाणिं मे सहीमण्डणं
 भविस्सदि । ** एतदपि बहु मन्तव्यम् । दुर्लभमिदानीं मे
 सखीमण्डनं भविष्यति । । इति बाष्पं विसृजति ।

उभे— सहि उइदं ण दे मङ्गलकाले रोइहुं । ** सखि उचितं न
 ते मङ्गलकाले रोदितुम् ।

। इत्यश्रूणि प्रमृज्य नाट्येन प्रसाधयतः ।

प्रियंवदा— आहरणोइदं रूढं अस्समसुलहेहिं पसाहणेहिं विप्प-

आरीअदि । ** आभरणोचितं रूपमाश्रमसुलभैः प्रसा-
धनैर्विप्रकार्यते ।

। ततः प्रविशति स्नानोत्तीर्णः काश्यपः ।

काश्यपः— यास्यत्यद्य शकुन्तलेति हृदयं संस्पृष्टमुत्कण्ठया
कण्ठः स्तम्भितबाष्पवृत्तिकलुषश्चिन्ताजडं दर्शनम् ।
वैक्लव्यं मम तावदीदृशमपि स्नेहादरण्यौकसः
पीड्यन्ते गृहिणः कथं नु तनयाविश्लेषदुःखैर्नवैः ॥

। इति परिक्रामति ।

सख्यौ— हला सउन्दले अवसिदमण्डनासि । परिधेहि सम्पदं
खोमजुअलं । ** हला शकुन्तले अवसितमण्डनासि । परि-
धत्स्व साम्प्रतं क्षौमयुगलम् । । शकुन्तलोत्थाय परिधत्ते ।

गौतमी— जादे एसो दे आणन्दपरिवाहिणा चक्खुणा परिस्सज-
न्तो विअ गुरू उबडिदो । आआरं दाव पडिबज्जस्स ।
** जाते एष त आनन्दपरिवाहिणा चक्षुषा परिष्वजमान
इव गुरुरुपस्थितः । आचारं तावत्प्रतिपद्यस्व ।

शकुन्तला— । सव्रीडम् । ताद वन्दामि । ** तात वन्दे ।

काश्यपः— वत्से ययातेरिव शर्मिष्ठा भर्तुर्बहुमता भव ।

सुतं त्वमपि सम्राजं सेव पुरुमवाप्नुहि ॥

गौतमी— भअवं वरो क्खु एसी ण आसिसा । ** भगवन् वरः
खल्वेष नाशीः ।

काश्यपः— वत्से इतः सद्यो हुताग्नीन्द्रदक्षिणिकुरुष्व ।

। सर्वे परिक्रामन्ति ।

काश्यपः— । ऋक्छन्दसांशास्ते ।

अमी वेदिं परितः क्लृप्तधिष्ण्याः समिद्वन्तः प्रान्तसंस्तीर्णदर्भाः ।

अपघ्नन्तो दुरितं हव्यगन्धैर्वैतानास्त्वां वद्मयः पावयन्तु ॥

प्रतिष्ठस्वेदानीम् । सट्टाष्टिक्षेपम् । क ते शार्ङ्गरवमिश्राः ।

शिष्यः— । प्रविश्य । भगवन् इमे स्मः ।

काश्यपः— अगिन्यास्ते मार्गमादेशय ।

शार्ङ्गरवः— इत इतो भवती । । सर्वे परिक्रामन्ति ।

काश्यपः— ओ ओः संनिहितास्तपोवनतरवः ।

पातुं न प्रथमं व्यवस्यति जलं युष्मास्वर्षीतेषु या
नादत्ते प्रियमण्डनापि भवतां स्नेहेन या पल्लवम् ।

आद्ये वः कुसुमप्रसूतिसमये यस्या भवत्युत्सवः

सेयं याति शकुन्तला पतिगृहं सर्वैरनुज्ञायताम् ॥

। कोकिलरवं सूचयित्वा ।

अनुमतगमना शकुन्तला तरुभिरियं वनवासबन्धुभिः ।

परभृतविरुतं कलं यथा प्रतिवचनीकृतमेभिरीदृशम् ॥

। आकाशे । रम्यान्तरः कमलिनीहरितैः सरोभि-

श्रयायादुमैर्नियमितार्कमयूखतापः ।

भूयात्कुशेशयरजोमृदुरेणुरस्याः

शान्तानुकूलपवनश्च शिवश्च पन्थाः ॥

। सर्वे सविस्मयमाकर्णयन्ति ।

गौतमी— जादे णादिजणसिणिद्धाहिं अणुण्णादगमणासि तबोवण-

देअदाहिं । पणम भअवदीणं । ** जाते ज्ञातिजनस्निग्धाभि-

रनुज्ञातगमनासि तपोवनदेवताभिः । प्रणम भगवतीभ्यः ।

शकुन्तला— । सप्रणामं परिक्रम्य । जनान्तिकम् । हला पिअंवदे

णं अज्जउत्तदंसणुस्सुआए वि अस्समं परिच्चअन्तीए

दुक्खेण मे चलणा पुरदो पवट्टन्ति । ** हला प्रियंवदे

नन्वार्यपुत्रदर्शिनोत्सुकाया अप्याश्रमं परित्यजन्त्या दुःखेन

मे चरणौ पुरतः प्रवर्तते ।

प्रियंवदा— ण केवलं तबोवणविरहकादरा सही एव्व । तुअ उ-

बड्ढिदविओअस्स तबोवणस्स वि दाव समवत्था दीसइ ।

उग्गलिअदब्भकअला मिआ परिच्चत्तणच्चणा मोरा ।

ओसरिअपण्डुपत्ता मुअंति अंसू विअ लदाओ ॥

** न केवलं तपोवनविरहकातरा सख्येव । त्वयोपस्थित-
वियोगस्य तपोवनस्यापि तावत्समवस्था दृश्यते ।

उद्गलितदर्भकवला मृगाः परित्यक्तनर्तना मयूराः ।

अपसृतपाण्डुपत्रा मुञ्चत्यश्रूणीव लताः ॥

शकुन्तला— । स्मृत्वा । ताद लदाबहिणिअं वणजोसिणि दाव
आमन्तइस्सं । ** तात लताभगिनीं वनज्योत्स्नां तावदाम-
न्त्रयिष्ये ।

काश्यपः— अवैमि ते तस्यां सोदर्यस्त्रेहः । इयं तावदक्षिणेन ।

शकुन्तला— । लतामुपेत्य । वणजोसिणि चूदसंगदा वि मं पच्चा-
लिंग इदोगदाहिं साहाबाहाहिं । अज्जप्पहुदि दूरपरिवत्ति-
णी दे खु भाविस्सं । ** वनज्योत्स्ने चूतसंगतापि मां
प्रत्यालिङ्गेतोगताभिः शाखाबाहाभिः । अद्य प्रभृति दूर-
परिवर्तिनी ते खलु भविष्यामि ।

काश्यपः— संकल्पितं प्रथममेव मया तवार्थे

भर्तारमात्मसदृशं सुकृतैर्गता त्वम् ।

चूतेन संश्रितवती नवमालिकेय-

मस्यामहं त्वयि च संप्रति वीतचिन्तः ॥

इतः पन्थानं प्रतिपद्यस्व ।

शकुन्तला— । सख्यौ प्रति । हला एस्सा दुवेणं वो हत्थे णि-
क्खेवो । ** हला एषा द्वयोर्वी हस्ते निक्षेपः ।

सख्यौ— अअं जणो कस्स हत्थे समप्पिदो । ** अयं जनः
कस्य हस्ते समर्पितः । । इति बाष्पं विहरतः ।

काश्यपः— अनसूये अलं रुदित्वा । ननु भवतीभ्यामेव स्थिरीकर्त-
व्या शकुन्तला । । सर्वे परिक्रामन्ति ।

शकुन्तला— ताद एसा उडअपज्जन्तचारिणी गब्भमंथरा मिअ-
वहू जदा अणघप्पसवा होइ तदा मे कं बि पिअणि-
वेदइत्तुअं विसज्जइस्सह । ** तात एषोटजपर्यन्तचा-
रिणी गर्भमन्थरा मृगवधूर्यदानघप्रसवा भवति तदा मे
कमपि प्रियनिवेदयितारं विसर्जयिष्यथ ।

काश्यपः— नेदं विस्मरिष्यामः ।

शकुन्तला— । गतिभङ्गं रूपयित्वा । को णु क्खु एसो णिव-
सणे मे सज्जइ । ** को नु खल्वेष निवसने मे सज्जति ।
। इति परावर्तते ।

काश्यपः— वत्से

यस्य त्वया व्रणविरोपणमिङ्गुदीनां
तैलं न्यषिच्यत मुखे कुशसूचिविद्धे ।
श्यामाकमुष्टिपरिवर्धितको जहाति
सोयं न पुत्रकृतकः पदवीं मृगस्ते ॥

शकुन्तला— वच्छ किं सहवासपरिच्चाइणिं मं अणुसरसि । अ-
चिरप्पसूदाए जणणीए विणा विवड्ढिदो एव्व । दाणिं पि
मए विरहिदं तुमं तादो चिन्तइस्सदि । णिवत्तेहि दाव । **
वत्स किं सहवासपरित्यागिणीं मामनुसरसि । अचिर-
प्रसूतया जनन्या विना विवर्धित एव । इदानीमपि मया
विरहितं त्वां तातश्चिन्तयति । निवर्तस्व तावत् ।

। इति रुदन्ती प्रस्थिता ।

काश्यपः— उत्पक्ष्मणोर्नयनयोरुपरुद्धवृत्तिं

बाष्पं कुरु स्थिरतया विरतानुबन्धम् ।
अस्मिन्नलक्षितनतोन्नतभूमिभागे
मार्गे पदानि खलु ते विषमीभवन्ति ॥

शार्ङ्गरवः— भगवन् ओदकान्तात्स्निग्धो जनोनुगंतव्य इति श्रूयते ।

तदिदं सरस्तीरम् । अत्र संदिश्य प्रतिगन्तुमर्हसि ।

काश्यपः— तेन हीमां क्षीरवृक्षच्छायामाश्रयामः ।

। सर्वे परिक्रम्य स्थिताः ।

काश्यपः— । आत्मगतम् । किं नु खलु तत्रभवतो दुष्यन्तस्य युक्तरूपमस्माभिः संदेष्टव्यम् । । इति चिन्तयति ।

शकुन्तला— । जनान्तिकम् । हला पेक्ख णालिणीपत्तन्तरिदं पिअसहअरं अदेक्खन्ती आदुरा चक्कवाई आरडदि दुक्करं अहं करेमिति । ** हला प्रेक्षस्व । नलिनीपत्रान्तरितं प्रियसहचरमपश्यन्त्यातुरा चक्रवाक्यारटति दुष्करमहं करोमीति ।

अनसूया— सहि मा एवमं मन्तेहि ।

एसा वि पिण्ण विणा गमेइ रअणिं विसाअदीहअरं ।

गुरुअं वि विरहदुक्खं आसाबन्धो सहावेदि ॥

** सखि मैवं मन्त्रयस्व ।

एषापि प्रियेण विना गमयति रजनीं विषाददीर्घतराम् ।

गुर्वपि विरहदुःखमाशाबन्धः साहयति ॥

काश्यपः— शार्ङ्गरव त्वया मद्बचनात्स राजा शकुन्तलां पुरस्कृत्य वक्तव्यः ।

शार्ङ्गरवः— आज्ञापयतु भवान् ।

काश्यपः—

अस्मान्साधु विचिन्त्य संयमधनानुच्चैः कुलं चात्मन-

स्त्वय्यस्याः कथमप्यबान्धवकृतां स्नेहप्रवृत्तिं च ताम् ।

सामान्यप्रतिपत्तिपूर्वकमियं दारेषु दृश्या त्वया

भाग्यायत्तमतः परं न खलु तद्वाच्यं वधूबन्धुभिः ॥

शार्ङ्गरवः— गृहीतः संदेशः ।

काश्यपः— वत्से त्वमिदानीमनुशासनीयासि । वनौकसोपि सन्तो
लौकिकज्ञा वयम् ।

शार्ङ्गरवः— न खलु धीमतां कश्चिदविषयो नाम ।

काश्यपः— सा त्वमितः पतिकुलं प्राप्य

शुश्रूषस्व गुरुन्कुरु प्रियसखीवृत्तिं सपत्नीजने

अर्तुर्विप्रकृतापि रोषणतया मा स्म प्रतीपं गमः ।

भूयिष्ठं भव दक्षिणा परिजने भाग्येष्वनुत्सेकिनी

यान्त्येवं गृहिणीपदं युवतयो वामाः कुलस्याधयः ॥

कथं वा गौतमी मन्यते ।

गौतमी— एत्तिओ वहूजणस्स उबदेसो । जाते एदं क्खु सव्वं ओ-
धारेहि । ** एतावान्वधूजनस्योपदेशः । जाते एतत्खलु
सर्वमवधारय ।

काश्यपः— वत्से परिष्वजस्व मां सखीजनं च ।

शकुन्तला— ताद इदो एव्व किं पिअंवदामिस्साओ सहीओ णिव-
त्तिस्सन्ति । ** तात इत एव किं प्रियंवदामिश्राः सख्यो
निवर्तिष्यन्ते ।

काश्यपः— वत्से इमे अपि प्रदेये । न युक्तमनयोस्तत्र गन्तुम् । त्वया
सह गौतमी यास्यति ।

शकुन्तला— । पितरमाश्लिष्य । कहां दार्णि तादस्स अंकादो
परिब्भट्ठा मलअतरुम्मूलिआ चन्दणलदा विअ देसन्तरे
जीविअं धारइस्सं । ** कथमिदानीं तातस्याङ्गात्परिभ्रष्टा
मलयतटोन्मूलिता चन्दनलतेव देशान्तरे जीवितं धार-
यिष्यामि ।

काश्यपः— वत्से किमेवं कातरासि ।

अभिजनवतो भर्तुः श्लाघ्ये स्थिता गृहिणीपदे
 विभवगुरुभिः कृत्यैस्तस्य प्रतिक्षणमाकुला ।
 तनयमचिरात्प्राचीवार्कं प्रसूय च पावनं
 मम विरहजां न त्वं वत्से शुचं गणयिष्यसि ॥
 । शकुन्तला पितुः पादयोः पतति ।

काश्यपः— यदिच्छामि ते तदस्तु ।

शकुन्तला— । सख्यावुपेत्य । हला दुवे वि मं समं एव परिस्स
 जह । ** हला द्वे अपि मां सममेव परिष्वजेथाम् ।

सख्यौ— । तथा कृत्वा । सहि जइ णाम सो राआ पच्चहिण्णाण
 मंथरो भवे तदो से इमं अत्तणामहेअंकिअं अंगुलीअअं
 दंसेहि । ** सखि यदि नाम स राजा प्रत्यभिज्ञानमन्थरो
 भवेत्ततोस्मायिदमात्मनामधेयाङ्कितमङ्गुलीयकं दर्शय ।

शकुन्तला— इमिणा संदेहेण वो आकंपिद म्हि । ** अनेन संदे-
 शेन वामाकम्पितास्मि ।

सख्यौ— मा भाआहि । अदिसिणेहो पावसंकी । ** मा विभीहि ।
 अतिस्नेहः पापशङ्की ।

शार्ङ्गरवः— युगान्तरमारूढः सविता । त्वरतामत्रभवती ।

शकुन्तला— । आश्रमाभिमुखी स्थित्वा । ताद कदा णु भूओ
 तवोवणं पेक्खिस्सं । ** तात कदा नु भूयस्तपोवनं प्रेक्षिष्ये ।

काश्यपः— श्रूयताम् ।

भूत्वा चिराय चतुरन्तमहीसपत्नी

दौष्यन्तिमप्रतिरथं तनयं निवेश्य ।

भर्त्रा तदर्पितकुटुम्बभरेण सार्धं

शान्ते करिष्यसि पदं पुनराश्रमेस्मिन् ॥

गौतमी— जादे परिहीअदि गमणवेला । णिवत्तेहि पिदरं ।
 अहवा चिरेण वि पुणो पुणो एसा एवं मंतइस्सदि ।

णिवत्तदु भवं । ** जाते परिहीयते गमनवेला । निव-
र्तय पितरम् । अथवा चिरेणापि पुनः पुनरेषैवं मन्त्रयि-
ष्यते । निवर्ततां भवान् ।

काश्यपः— वत्से उपरुध्यते तपोनुष्ठानम् ।

शकुन्तला— । भूयः पितरमाश्लिष्य । तवच्चरणपीडितं तादसरीरं ।
ता मा अदिमेत्तं मम किदे उक्कण्ठ । ** तपश्चरणपी-
डितं तातशरीरम् । तन्मातिमात्रं मम कृत उत्कण्ठस्व ।

काश्यपः— । सनिःश्वासम् ।

शममेष्यति मम शोकः कथं नु वत्से त्वया चरितपूर्वम् ।
उटजद्वारविरूढं नीवारबलिं विलोकयतः ॥
गच्छ । शिवास्ते पन्थानः सन्तु ।

। निष्क्रान्ता शकुन्तला सहयायिनश्च ।

सख्यौ— । शकुन्तलां विलोक्य । हृद्दी हृद्दी अन्तलिहिदा सउ-
न्दला वणराईए । ** हा धिक् हा धिक् अन्तर्हिता शकु-
न्तला वनराज्या ।

काश्यपः— । सनिःश्वासम् । अनसूये गतवती वां सहधर्मचारि-
णी । निगृह्य शोकमनुगच्छत मां प्रस्थितम् ।

उभे— ताद सउन्दलाविरहितं सुण्णं विअ तबोवणं कहं पविसामो ।
** तात शकुन्तलाविरहितं शून्यमिव तपोवनं कथं
प्रविशावः ।

काश्यपः— स्नेहप्रवृत्तिरेवंदर्शिनी । सविमर्शं परिक्रम्य । हन्त भोः
शकुन्तलां पतिकुलं विसृज्य लब्धमिदानीं स्वास्थ्यम् । कुतः
अर्थो हि कन्या परकीय एव तामद्य संप्रेष्य परिग्रहीतुः ।
जातो ममायं विशदः प्रकामं प्रत्यर्पितन्यासं इवान्तरात्मा ॥

। इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।

॥ कालिदासः—अभिज्ञानशकुन्तलम्—चतुर्थोऽङ्कः ॥

READING XXIX.

Párvati Performing Penance,
&
'Siva Disguised as an Aseptic

तथा समक्षं दहता मनोभवं पिनाकिना भग्नमनोरथा सती ।
निनिन्द रूपं हृदयेन पार्वती प्रियेषु सौभाग्यफला हि चारुता ॥ १ ॥
इयेष सा कर्तुमवन्ध्यरूपतां समाधिमास्थाय तपोभिरात्मनः ।
अवाप्यते वा कथमन्यथा द्वयं तथाविधं प्रेम पतिश्च तादृशः ॥ २ ॥
शुचौ चतुर्णां ज्वलतां शुचिस्मिता हविर्भुजां मध्यगता सुमध्यमा ।
विजित्य नेत्रप्रतिधातिनीं प्रभामनन्यदृष्टिः सवितारमैक्षत ॥ ३ ॥
निकामतप्ता विविधेन वङ्किना नभश्चरेणेन्धनसंभृतेन सा ।
तपात्यये वारिभिरुक्षिता नवैर्भुवा सहोष्माणममुद्धूर्द्ध्वगम् ॥ ४ ॥
निनाय सात्यन्तहिमोत्किरानिलाः सहस्ररात्रीरुदवासतत्परा ।
परस्पराक्रन्दिनि चक्रवाकयोः पुरो वियुक्ते मिथुने कृपावती ॥ ५ ॥
मृणालिकापेलवमेवमादिभिर्व्रतैः स्वमङ्गं ग्लपयन्त्यहर्निशम् ।
तपः शरीरैः कठिनैरुपाजितं तपस्विनां दूरमधश्चकार सा ॥ ६ ॥
अथाजिनाषाढधरः प्रगल्भवाग्ज्वलन्निव ब्रह्ममयेन तेजसा ।
विवेश कश्चिज्जटिलस्तपोवनं शरीरबद्धः प्रथमाश्रमो यथा ॥ ७ ॥
तमातिथेयी बहुमानपूर्वया सपर्यया प्रत्युदियाय पार्वती ।
भवन्ति साम्येपि निविष्टचेतसां वपुर्विशेषेष्वतिगौरवाः क्रियाः ॥ ८ ॥
विधिप्रयुक्तां परिगृह्य सत्क्रियां परिश्रमं नाम विनीय च क्षणम् ।
उमां स पश्यन्तृजुनैव चक्षुषा प्रचक्रमे वक्तुमनुज्झितक्रमः ॥ ९ ॥
अपि क्रियार्थं सुलभं समित्कुशं जलान्यपि स्नानविधिक्षमाणि ते ।
अपि स्वशक्त्या तपसि प्रवर्तसे शरीरमाद्यं खलु धर्मसाधनम् ॥ १० ॥
अपि त्वदावर्जितवारिसंभृतं प्रवालमासामनुबन्धि वीरुधाम् ।
चिरोज्जितालक्तकपाटलेन ते तुलां यदारोहति दन्तवाससा ॥ ११ ॥

अपि प्रसन्नं हरिणेषु ते मनः करस्थदर्भप्रणयापहारिषु ।
 य उत्पलाक्षि प्रचलैर्विलोचनैस्तवाक्षिसादृश्यमिव प्रयुञ्जते ॥ १२ ॥
 यदुच्यते पार्वति पापवृत्तये न रूपमित्यव्यभिचारि तद्वचः ।
 तथा हि ते शीलमुदारदर्शने तपस्विनामप्युपदेशतां गतम् ॥ १३ ॥
 अनेन धर्मः सविशेषमद्य मे त्रिवर्गसारः प्रतिभाति भाविनि ।
 त्वया मनोनिर्विषयार्थकामया यदेक एव प्रतिगृह्य सेव्यते ॥ १४ ॥
 प्रयुक्तसत्कारविशेषमात्मना न मां परं संप्रतिपत्तुमर्हसि ।
 यतः सतां सन्नतगात्रि संगतं मनीषिभिः सातपदीनमुच्यते ॥ १५ ॥
 अतोत्र किञ्चिद्भवती ब्रह्मक्षमां द्विजातिभावादुपपन्नचापलः ।
 अयं जनः प्रष्टुमनास्तपोधने न चेद्ब्रह्मस्य प्रतिवक्तुमर्हसि ॥ १६ ॥
 कुले प्रसूतिः प्रथमस्य वेधसस्त्रिलोकसौन्दर्यमिवोदितं वपुः ।
 अमृग्यमैश्वर्यमुखं नवं वयस्तपःफलं स्यात्किमतः परं वद ॥ १७ ॥
 भवत्यनिष्टादपि नाम दुःसहान्मनस्विनीनां प्रतिपत्तिरीदृशी ।
 विचारमार्गप्रहितेन चेतसा न दृश्यते तच्च कृशोदरि त्वयि ॥ १८ ॥
 अलभ्यशोकाभिभवेयमाकृतिर्विमानना सुभ्रु कुतः पितुर्गृहे ।
 पराभिमर्शो न तवास्ति कः परं प्रसारयेत्पन्नगरत्नसूचये ॥ १९ ॥
 किमित्यपास्याभरणानि यौवने धृतं त्वया वार्द्धकशोभि वल्कलम् ।
 वद प्रदोषे स्फुटचन्द्रतारका विभावरी यद्यरुणाय कल्पते ॥ २० ॥
 दिवं यदि प्रार्थयसे वृथा श्रमः पितुः प्रदेशास्तव देवभूमयः ।
 अथोपयन्तारमलं समाधिना न रत्नमन्विष्यति मृग्यते हि तत् ॥ २१ ॥
 निवेदितं निःश्वसितेन सोष्मणा मनस्तु मे संशयमेव गाहते ।
 न दृश्यते प्रार्थयितव्य एव ते भविष्यति प्रार्थितदुर्लभः कथम् ॥ २२ ॥
 अहो स्थिरः कोपि तवेप्सितो युवा चिराय कर्णोत्पलशून्यतां गते ।
 उपेक्षते यः श्लथलम्बिनीर्जटाः कपोलदेशे कलमाग्रपिङ्गलाः ॥ २३ ॥
 मुनिव्रतैस्त्वामतिमात्रकर्षितां दिवाकराङ्गुष्ठविभूषणास्पदाम् ।
 शशाङ्कलेखामिव पश्यतो दिवा सचेतसः कस्य मनो न दूयते ॥ २४ ॥

अवैमि सौभाग्यमदेन वञ्चितं तव प्रियं यश्चतुरावलोकिनः ।
 करोति लक्ष्यं चिरमस्य चक्षुषो न वक्रमात्मीयमरालपक्ष्मणः ॥ २५ ॥
 कियच्चिरं श्राम्यसि गौरि विद्यते ममापि पूर्वाश्रमसंचितं तपः ।
 तदर्द्धभागेन लभस्व काङ्क्षितं वरं तमिच्छामि च साधु वेदितुम् ॥ २६ ॥
 इति प्रविश्याभिहिता द्विजन्मना मनोगतं सा न शशाक शंसितुम् ।
 अथो वयस्यां परिपार्श्ववर्तिनीं विवर्तितानञ्जननेत्रमैक्षत ॥ २७ ॥
 सखी तदीया तमुवाच वर्णिनं निबोध साधो तव चेत्कुतूहलम् ।
 यदर्थमभोजमिवोष्णवारणं कृतं तपःसाधनमेतया वपुः ॥ २८ ॥
 इयं महेन्द्रप्रभृतीनाधिश्रियश्चतुर्दिगीशान्वमत्य मानिनी ।
 अरूपहार्यं मदनस्य निग्रहात्पिनाकपाणिं पतिमाप्नुमिच्छति ॥ २९ ॥
 यदा च तस्याधिगमे जगत्पतेरपश्यदन्यं न विधिं विचिन्वती ।
 तदा सहास्माभिरनुज्ञया गुरोरियं प्रपन्ना तपसे तपोवनम् ॥ ३० ॥
 न वेद्मि स प्रार्थितदुर्लभः कदा सखीभिरस्त्रोत्तरमीक्षितामिमाम् ।
 तपःकृशामभ्युपपत्स्यते सखीं वृषेव सीतां तदवग्रहक्षताम् ॥ ३१ ॥
 अगूढसद्भावमितीक्षितज्ञया निवेदितो नैष्ठिकमुन्दरस्तया ।
 अयीदमेवं परिहास इत्युमामष्टच्छदव्यञ्जितहर्षलक्षणः ॥ ३२ ॥
 अथाग्रहस्ते मुकुलीकृताङ्गलौ समर्पयन्ती स्फटिकाक्षमालिकाम् ।
 कथंचिदद्रेस्तनया मितक्षिरं चिरव्यवस्थापितवागभाषत ॥ ३३ ॥
 यथा श्रुतं वेदविदां वर त्वया जनोयमुच्चैः पदलङ्घनोत्सुकः ।
 तपः किलेदं तदवाप्तिसाधनं मनोरथानामगतिर्न विद्यते ॥ ३४ ॥
 अथाह वर्णीं विदितो महेश्वरस्तदर्थिनी त्वं पुनरेव वर्तसे ।
 अमङ्गलाभ्यासरतिं विचिन्त्य तं तवानुवृत्तिं न च कर्तुमुत्सहे ॥ ३५ ॥
 अवस्तुनिर्वन्धपरे कथं नु ते करोयमामुक्तविवाहकौतुकः ।
 करेण शम्भोर्वलयीकृताहिना सहिष्यते तत्प्रथमावलम्बनम् ॥ ३६ ॥

त्वमेव तावत्परिचिन्तय स्वयं कदाचिदेते यदि योगमर्हतः ।
 वधूदुकूलं कलहंसलक्षणं गजाजिनं शोणितविन्दुवर्षि च ॥ ३७ ॥
 चतुष्कपुष्पप्रकरावकीर्णयोः परोपि को नाम तवानुमन्यते ।
 अलक्तकाङ्कानि पदानि पादयोर्विकीर्णकेशासु परेतभूमिषु ॥ ३८ ॥
 अयुक्तरूपं किमतः परं वद त्रिनेत्रवक्षःसुलभं तवापि यत् ।
 स्तनद्वयेस्मिन्हरिचन्दनास्पदे पदं चिताभंस्मरजः करिष्यति ॥ ३९ ॥
 इयं च तेन्या पुरतो विडम्बना यदूढया वारणराजहार्यया ।
 विलोक्य वृद्धोक्षमधिष्ठितं त्वया महाजनः स्मेरमुखो भविष्यति ॥ ४० ॥
 द्रव्यं गतं संप्रति शोचनीयतां समागमप्रार्थनया पिनाकिनः ।
 कला च सा कान्तिमती कलावतस्त्वमस्य लोकस्य च नेत्रकौमुदी ॥
 वपुर्विरूपाक्षमलक्ष्यजन्मता दिगम्बरत्वेन निवेदितं वसु ।
 वरेषु यद्बालमृगाक्षि मृग्यते तदस्ति किं व्यस्तमापि त्रिलोचने ॥ ४१ ॥
 निवर्तयास्मादसदीप्सितान्मनः क तद्विधस्त्वं क च पुण्यलक्षणा ।
 अपेक्ष्यते साधुजनेन वैदिकी श्मशानशूलस्य न यूपसत्क्रिया ॥ ४२ ॥
 इति द्विजातौ प्रतिकूलवादिनी प्रवेपमानाधरलक्ष्यकोपया ।
 विकुञ्चितभ्रूलतमाहिते तया विलोचने तिर्यगुपान्तलोहिते ॥ ४३ ॥
 उवाच चैनं परमार्थतो हरं न वेत्सि नूनं यत एवमात्थ माम् ।
 अलोकसामान्यमचिन्त्यहेतुकं द्विषन्ति मन्दाश्चरितं महात्मनाम् ॥
 विपत्प्रतीकारपरेण मङ्गलं निषेव्यते भूतिसमुत्सुकेन वा ।
 जगच्छरण्यस्य निराशिषः सतः किमेभिराशोपहतात्मवृत्तिभिः ॥ ४६ ॥
 अकिंचनः सन्नप्रभवः स संपदां त्रिलोकनाथः पितृसद्गगोचरः ।
 स भीमरूपः शिव इत्युदीर्यते न सन्ति याथार्थ्यविदः पिनाकिनः ॥
 विभूषणोद्भासि पिन्द्वजोगि वा गजाजिनालम्बि दुकूलधारि वा ।
 कपालि वास्यादथवेन्दुशेखरं न विश्वमूर्तेरवधार्यते वपुः ॥ ४८ ॥
 तदङ्गसंसर्गमवाप्य कल्पते ध्रुवं चिताभस्मरजो विशुद्धये ।
 तथा हि नृत्याभिनयक्रियाच्युतं विलिप्यते मौलिभिरम्बरौकसाम् ॥

असंपदस्तस्य वृषेण गच्छतः प्रभिन्नदिग्वारणवाहनो वृषा ।
 करोति पादावुपगम्य मौलिना विनिद्रमन्दाररजोरुणाङ्गुली ॥ ५० ॥
 विवक्षता दोषमपि च्युतात्मना त्वयैकमीशं प्रति साधु भाषितम् ।
 यमामनन्त्यात्मभुवोपि कारणं कथं स लक्ष्यप्रभवो आविष्यति ॥ ५१ ॥
 अलं विवादेन यथा श्रुतस्त्वया तथाविधस्तावदशेषमस्तु सः ।
 ममात्र भावैकरसं मनः स्थितं न कामवृत्तिर्वचनीयमीक्षते ॥ ५२ ॥
 निवार्यतामालि किमप्ययं बटुः पुनर्विवक्षुः स्फुरितोत्तराधरः ।
 न केवलं यो महतोपभाषते शृणोति तस्मादपि यः स पापभाक् ॥ ५३ ॥
 इतो गमिष्याम्यथवेतिवादिनी चचाल बाला स्तनभिन्नवल्कला ।
 स्वरूपमास्थाय च तां कृतस्मितः समाललम्बे वृषराजकेतनः ॥ ५४ ॥

तं वीक्ष्य वेपथुमती सरसाङ्गयष्टि-

निक्षेपणाय पदमुद्धृतमुद्रहन्ती ।

मार्गाचलव्यतिकराकुलितेव सिन्धुः

शैलाधिराजतनया न ययौ न तस्थौ ॥ ५५ ॥

॥ कालिदासः—कुमारसंभवम्—पञ्चमः सर्गः ॥

READING XXX.

The 'Sakara.

A Proud, Cruel, Selfish, Frivolous, Dissipated Fool.

। प्रविशत्यार्द्रचीवरहस्तो भिक्षुः ।

भिक्षुः—अज्ञाः कुरुत धर्मसंचयम् ।

संयच्छत निजमुदरं नित्यं जागृत ध्यानपटहेन ।

विषमा इन्द्रियचौरा हरन्ति चिरसंचितं धर्मम् ॥

गृहीतकषायोदकमिदं चीवरम् । यावदिदं राष्ट्रियश्यालकस्योद्याने

प्रविश्य पुष्करिण्यां प्रक्षाल्य लघु लघ्वपकमिष्यामि ।

। परिक्रम्य तथा करोति ।

। नेपथ्ये । तिष्ठ रे दुष्टश्रमणक तिष्ठ तिष्ठ ।

भिक्षुः— । दृष्ट्वा सभयम् । भो आश्चर्यम् । एष राजश्यालसं-
स्थानक आगतः । एकेन भिक्षुणापराधे कृतेन्यमपि यत्र
यत्र भिक्षुं पश्यति तत्र तत्र गामिव नासिकां भिच्चापवा-
हयति । तत्कुत्राशरणः शरणं गमिष्यामि । अथवा भट्टा-
रक एव बुद्धो मे शरणम् ।

। प्रविश्य सखद्धेन विटेन सह

शकारः— तिष्ठ रे दुष्टश्रमणक तिष्ठ तिष्ठ । आपानकमध्यप्रविष्टस्येव
रक्तमूलकस्य शीर्षं ते भङ्ग्यामि । इति ताडयति ।

विटः— काणेलीमातः न युक्तं निर्वेदधृतकषायं भिक्षुं ताडयितुम् ।
तत्किमनेन । इदं तावत्सुखोपगम्यमुद्यानं पश्यतु भवान् ।

भिक्षुः— स्वागतम् । प्रसीदतूपासकः ।

शकारः— भाव पश्य पश्याक्रोशति माम् ।

विटः— किं ब्रवीति ।

शकारः— उपासक इति मां भणति । किमहं नापितः ।

विटः— बुद्धोपासक इति भवन्तं स्तौति ।

शकारः— स्तुहि श्रमणक स्तुहि ।

भिक्षुः— त्वं धन्यः । त्वं पुण्यः ।

शकारः— भाव धन्यः पुण्य इति मां भणति । किमहं श्रावकः
कोष्ठकः कुम्भकारो वा ।

विटः— काणेलीमातः ननु धन्यस्त्वं पुण्यस्त्वमिति भवन्तं स्तौति ।

शकारः— भाव तत्किमर्थमेष इहागतः ।

भिक्षुः— चीवरं प्रक्षालयितुम् ।

शकारः— अरे दुष्टश्रमणक एतन्मम अग्निनीपतिना सर्वोद्यानानां
प्रवरं पुष्पकरण्डोद्यानं दत्तम् । यत्र तावच्छुम्काः शृगालाः
पानीयं पिबन्त्यहमपि वरपुरुषो मनुष्यको न स्नामि ।

तत्र त्वं पुष्करिण्यां दूष्यगन्धीनि चीवराणि प्रक्षालयसि ।
तच्चाभेकप्रहारिकं करोमि ।

विटः— काणेलीमातः तथा तर्कयामि यथानेनाचिरप्रव्रजितेन
अवितव्यम् ।

भिक्षुः— उपासक एवमचिरप्रव्रजितोहम् ।

शकारः— तत्किमर्थं त्वं जातमात्र एव न प्रव्रजितः । इति ताडयति ।

भिक्षुः— नमो बुद्धस्य ।

विटः— किमेनेन ताडितेन तपस्विना । मुच्यताम् । गच्छतु ।

शकारः— अरे तिष्ठ तावद्यावत्संप्रधारयामि ।

विटः— केन सार्धम् ।

शकारः— आत्मनो हृदयेन ।

विटः— हन्त न गतः ।

शकारः— पुत्रक हृदय भट्टारकपुत्रक एष श्रमणकोपि नाम
किं गच्छतु किं तिष्ठतु । स्वगतम् । नापि गच्छतु नापि तिष्ठतु ।
भाव भाव संप्रधारितं मया हृदयेन सह । एतन्मम हृदयं
भणति ।

विटः— किं ब्रवीति ।

शकारः— मापि गच्छतु मापि तिष्ठतु । माप्युच्छ्वसितु मापि नि-
श्वासितु । इहैव झटिति पतित्वा म्रियताम् ।

भिक्षुः— नमो बुद्धस्य । शरणागतोस्मि ।

विटः— गच्छतु ।

शकारः— ननु समयेन ।

विटः— कीदृशः समयः ।

शकारः— तथा कर्दमं क्षिपतु यथा पानीयं कलुषं न भवति । अ-
थवा पानीयं पुञ्जीकृत्य कर्दमं क्षिपतु ।

विटः— अहो मूर्खता ।

विपर्यस्तमनश्चेष्टैः शिलाशकलवर्ष्मभिः ।

मांसवृक्षैरियं मूर्खैर्जराक्रान्ता वसुंधरा ॥

। भिक्षुर्नाद्येनाक्रोशति ।

शकारः— किं भणति ।

विटः— भवन्तं स्तौति ।

शकारः— स्तुहि स्तुहिं । पुनरपि स्तुहि ।

। तथा कृत्वा निष्क्रान्तो भिक्षुः ।

विटः— काणेलीमातः पश्योद्यानस्य शोभाम् ।

अमी हि वृक्षाः फलपुष्पशोभिताः कठोरनिष्पन्दलतोपवेष्टिताः ।

नृपाज्ञया रक्षिजनेन पालिता नराः सदारा इव यान्ति निर्द्यतिम् ॥

शकारः— सुष्ठु भावो भणति ।

बहुकुसुमविचित्रिता च भूमी कुसुमभरेण विनामिताश्च वृक्षाः ।

द्रुमशिखरलताश्च लम्बमानाः पनसफलानीव वानरा ललन्ति ॥

विटः— काणेलीमातः इदं शिलातलमध्यास्यताम् ।

शकारः— एषोऽस्म्यासीनः । इति विटेन सहोपविशति । भाव अद्यापि तां वसन्तसेनां स्मरामि । दुर्जनवचनमिव हृदयान्नापसरति ।

विटः— । स्वगतम् । तथा निरस्तोपि स्मरति ताम् ।

शकारः— भाव कापि वेला स्थावरकचेटस्य भणितस्य प्रवहणं गृहीत्वा लघु लघ्वागच्छेति । अद्यापि नागच्छतीति चिरमस्मि बुभुक्षितः । मध्याह्ने न शक्यते पादाभ्यां गन्तुम् । तत्पश्य पश्य ।

नभोमध्यगतः सूर्यो दुष्प्रेक्ष्यः कुपितवानरसदृक्षः ।

भूमी दृढसंतप्ता हतपुत्रशतेव गान्धारी ॥

शिरसि मम निलीनो भाव सूर्यस्य पादः

शकुनिखगविहंगा वृक्षशाखासु लीनाः ।

नरपुरुषमनुष्या उष्णदीर्घं श्वसन्तो

गृहशरणनिषण्णा आतपं निर्वहन्ति ॥

भाव अद्यापि स चेटो नागच्छति । अथवात्मनो
विनोदननिमित्तं किमपि गास्यामि । इति गायति । भाव
श्रुतं त्वया यन्मया गीतम् ।

विटः— किमुच्यते । गन्धर्वो भवान् ।

शकारः— कथं गन्धर्वो न अविष्यामि । भाव पुनरपि तावद्वास्यामि
। इति तथा करोति । भाव भाव श्रुतं त्वया यन्मया
गीतम् ।

विटः— किमुच्यते । गन्धर्वो भवान् ।

शकारः— कथं गन्धर्वो न अवामि ।

हिङ्गूज्ज्वलं दत्तमरीचचूर्णं व्याधारितं तैलघृतेन मिश्रम् ।
भुक्तं मया पारभृतीयमांसं कथं नाहं मधुरस्वर इति ॥
भाव अद्यापि चेटो नागच्छति ।

विटः— स्वस्थो भवतु भवान् । संप्रत्येवागमिष्यति ।

। ततः प्रविशति प्रवहणाधिरूढा वसन्तसेना चेटश्च ।

चेटः— भीतः खल्वहम् । माध्याह्निकः सूर्यः । मेदानीं कुपितो
राजश्यालसंस्थानको अविष्यति । तत्त्वरितं वहामि । यात
वृषभा यात ।

वसन्तसेना—हा धिक् । हा धिक् । न खलु वर्धमानकस्यायं स्वर-
संयोगः । किं न्विदम् । किं न खल्वार्यचारुदत्तेनान्यो मनु-
ष्योन्यत्प्रवहणं प्रेषितं अविष्यति । स्फुरति दक्षिणं लोच-
नम् । वेपते मे हृदयम् । शून्या दिशः । सर्वमेव विसंभ्रुलं
पश्यामि ।

शकारः— । नेमिघोषमाकर्ण्य । भाव भाव आगतं प्रवहणम् ।

विटः— कथं जानासि ।

शकारः— किं न पश्यति भावः । वृद्धशूकर इव वुरघुरायमाणं
लक्ष्यते ।

चिटः— । दृष्ट्वा । साधु लक्षितम् । अयमागतः ।

शकारः— पुत्रक स्थावरक चेष्ट आगतोसि ।

चेष्टः— अथ किम् ।

शकारः— प्रवहणमप्यागतम् ।

चेष्टः— अथ किम् ।

शकारः— वृषभावप्यागतौ ।

चेष्टः— अथ किम् ।

शकारः— त्वमप्यागतः ।

चेष्टः— । सहासम् । भट्टारक अहमप्यागतः ।

शकारः— तत्प्रवेशय प्रवहणम् ।

चेष्टः— कतरेण मार्गेण ।

शकारः— एतेनैव प्राकारखण्डेन ।

चेष्टः— भट्टारक वृषभा म्रियन्ते । प्रवहणमपि भज्यते । अहमपि
चेष्टो म्रिये ।

शकारः— अरे राजश्यालकोहम् । वृषभा मृता अपरान्क्रेष्यामि ।
प्रवहणं भग्नमपरं कारयिष्यामि । त्वं मृतोपरः प्रवहण-
वाहको भविष्यति ।

चेष्टः— सर्वमुपपन्नं भविष्यति । अहमात्मीयो न भविष्यामि ।

शकारः— अरे सर्वं विनश्यतु । प्राकारखण्डेनैव प्रवेशय प्रवहणम् ।

चेष्टः— विभञ्ज रे प्रवहण । समं स्वामिना विभञ्ज । अन्यत्प्रवहणं
भवतु । भट्टारकं गत्वा निवेदयामि । प्रविश्य । कथं न
भग्नम् । भट्टारक उपस्थितं प्रवहणम् ।

शकारः— न छिन्ना वृषभाः । न मृता रज्जवः । त्वमपि न मृतः ।

चेष्टः— अथ किम् ।

शकारः— भाव आगच्छ । प्रवहणं पश्यामः । भाव त्वमपि मे
गुरुः परमगुरुः प्रेक्ष्यसे सादरकः । अभ्यन्तरक इति
पुरस्करणीयइति । त्वं तावत्प्रवहणमग्रतोधिरोह ।

विटः— एवं भवतु । इत्यारोहति ।

शकारः— अथवा तिष्ठ त्वम् । तव पितृसंबन्धि प्रवहणं येन
त्वमग्रतोधिरोहसि । अहं प्रवहणस्वाम्यग्रतोधिरोहामि ।

विटः— भवानेवं ब्रवीति ।

शकारः— यद्यप्यहमेवं भणामि तथापि तवैष आदरोधिरोह भट्टा-
रकेति भणितुम् ।

विटः— आरोहतु भवान् ।

शकारः— एष साम्प्रतमधिरोहामि । पुत्रक स्थावरकचेट परिवर्तय
प्रवहणम् ।

चेटः— । परावृत्य । अधिरोहतु भट्टारकः ।

शकारः— । अधिरुह्यावलोक्य च त्रासं नाटयित्वा त्वरितमव-
तीर्य विटं कण्ठेवलम्ब्य । भाव भाव मृतोसि मृतोसि ।
प्रवहणाधिरूढा राक्षसी चोरो वा प्रतिवसति । तद्यदि रा-
क्षसी तदोभावपि मुषितौ । अथ चौरस्तदोभावपि खादितौ ।

विटः— न भेतव्यं । न भेतव्यम् । कुतोत्र दृषभयाने राक्षससंचारः ।

शकारः— पुत्रक स्थावरकचेट जीवसि ।

चेटः— अथ किम् ।

शकारः— भाव प्रवहणाधिरूढा स्त्री प्रतिवसति । तदवलोक्य ।

विटः— को दोषः । भवत्वेवं तावत् ।

वसन्तसेना— । सविस्मयमात्मगतम् । कथं मम नयनयोरायासकर
एव राजश्यालः । तत्संशयितास्मि मन्दभाग्या । एतदि-
दानीं मम मन्दभागिन्या ऊषरक्षेत्रपतित इव बीजमुष्टिर्नि-
ष्फलमिहागमनं संवृत्तम् । तत्किमत्र करिष्यामि ।

विटः— । वसन्तसेनां दृष्ट्वा सविषादमात्मगतम् । कथमये मृगी
व्याघ्रमनुसरति । भोः कष्टम् ।

शरच्चन्द्रप्रतीकाशं पुलिनान्तरशायिनम् ।

हंसी हंसं परित्यज्य वायसं समुपस्थिता ॥

। जनान्तिकम् । वसन्तसेने न युक्तमिदं नापि सदृशमिदम् ।

वसन्तसेना— प्रवहणविपर्यासेनागता शरणागतास्मि ।

विटः— न भेतव्यम् । न भेतव्यम् । भवत्वेनं वञ्चयामि । श-
कारमुपगम्य । काणेलीमातः सत्यं राक्षस्येवात्र प्रतिवसति ।

शकारः— भाव भाव यदि राक्षसी प्रतिवसति तर्त्तिकं न त्वं मुष्णाति ।
अथ चौरस्तदा किं न त्वं खादितः ।

विटः— किमनेन निरूपितेन । यदि पुनरुद्यानपरंपरया पद्मचामेव
नगरीं प्रविशावस्तदा को दोषः स्यात् ।

शकारः— एवं कृते किं भवति ।

विटः— एवं कृते व्यायामः सेवितो धुर्याणां च परिश्रमः परिहृतो
भवति ।

शकारः— एवं भवतु । स्थावरकचेट नय प्रवहणम् । अथवा
तिष्ठ तिष्ठ । देवतानां ब्राह्मणानां चाग्रतश्चरणेन गच्छामि ।
नहि नहि । प्रवहणमधिरुह्य गच्छामि । येन दूरतो मां
प्रेक्ष्य भणिष्यन्त्येष स राष्ट्रियश्यालो अट्टारको गच्छति ।

विटः— । स्वगतम् । दुष्करं विषमौषधीकर्तुम् । भवत्वेवं तावत् ।
। प्रकाशम् । काणेलीमातः एषा वसन्तसेना भवन्तमभि-
सारयितुमागता ।

शकारः— भाव भाव मां प्रबलपुरुषं मनुष्यं वासुदेवकम् ।

विटः— अथ किम् ।

शकारः— तेन ह्यपूर्वा श्रीः समासादिता । तस्मिन्काले मया
रोषिता । साम्प्रतं पादयोः पतित्वा प्रसादयामि ।

विटः— साध्वभिहितम् ।

शकारः— एष पादयोः पतामि । इति वसन्तसेनामुपसृत्य ।

हे मातरम्बिके शृणु मम विज्ञप्तिम् ।

वसन्तसेना— अपेहि । अनर्थं मन्त्रयसि । इति पादेन ताडयति ।

शकारः— । सक्रोधम् ।

यच्चुम्बितमम्बिकामातृकाभिर्गतं न देवानामपि यत्प्रणामम् ।

तत्पातितं पादतलेन मुण्डं वने शृगलेन यथा मृताङ्गम् ॥

अरे स्थावरकचेट कुत्र त्वयैषा समासादिता ।

चेटः— भट्टक ग्रामशकटै रुद्धो राजमार्गः । ततश्चारुदत्तस्य वृक्ष-
वाटिकायां प्रवहणं स्थापयित्वा तत्रावतीर्य यावच्चक्रपरि-
वृत्तिं करोमि तावदेषा प्रवहणविपर्ययासेनेहारूढेति तर्कयामि ।

शकारः— कथं प्रवहणविपर्ययासेनागता । न मामभिसर्तुम् । तदव-
तर । अवतर मम प्रवहणात् । त्वं दरिद्रसार्थवाहपुत्रकमभि-
सारयसि । मदीयान् वृषभान्वाहयसि । तदवतर । अवतर
गर्भदासि अवतर ।

। इति वसन्तसेनां केशेषु गृहीत्वा कर्षितुमिच्छति ।

विटः— अग्राह्या मूर्धजेष्वेताः स्त्रियो गुणसमन्विताः ।

न लताः पल्लवच्छेदमर्हन्त्युपवनोद्भवाः ॥

तत्तिष्ठ त्वम् । अहमेनामवतारयामि । वसन्तसेने अवती-
र्यताम् ।

। वसन्तसेनावतीर्यैकान्ते स्थिता ।

शकारः— । स्वगतम् । योसौ मम वचनावमानेन तदा रोषाग्निः संधु-
क्षितोद्यैतस्याः पादप्रहारेणानेन प्रज्वलितः । तत्साम्प्रतं मार-
याम्येनाम् । भवतु । एवं तावत् । । प्रकाशम् । भाव
भाव

यदीच्छसि लम्बदशाविशालं प्रावारकं सूत्रशतैर्युक्तम् ।

मासं च खादितुं तथा तुष्टिं कर्तुं चुहूचुहू चुकु चुहू चुहू इति॥

विटः— ततः किम् ।

शकारः— मम प्रियं कुरु ।

विटः— बाढं करोमि वर्जयित्वा त्वंकार्यम् ।

शकारः— अकार्यस्य गन्धोपि नास्ति रसोपि नास्ति ।

विटः— उच्यतां तर्हि ।

शकारः— मारय वसन्तसेनाम् ।

विटः— । कर्णौ पिधाय ।

बालां स्त्रियं च नगरस्य विभूषणं च

वेश्यामवेशसदृशप्रणयोपचाराम् ।

एनामनागसमहं यदि घातयामि

केनोदुपेन परलोकनदीं तरिष्ये ॥

शकारः— अहं त उडुपं दास्यामि । अन्यच्च विविक्त उद्यान इह

मारयन्तं कस्त्वां प्रेक्षिष्यते ।

विटः— पश्यन्ति मां दश दिशो वनदेवताश्च

चन्द्रश्च दीप्तकिरणश्च दिवाकरोयम् ।

धर्मानिलौ च गगनं च तथान्तरात्मा

भूमिस्तथा मुकृतदुष्कृतसाक्षिभूता ॥

शकारः— तेन हि पटान्तापवारितां कृत्वा मारय ।

विटः— मूर्ख अपध्वस्तोसि ।

शकारः— । स्वगतम् । अधर्मभीरुरेष दृढकोलः । भवतु । स्था-

वरकचेटमनुनयामि । प्रकाशम् । पुत्रक स्थावरकचेट

सुवर्णकटकानि ते दास्यामि ।

चेटः— अहमपि परिधास्ये ।

शकारः— सौवर्णं ते पीठं कारयिष्यामि ।

चेटः— अहमप्युपवेक्ष्यामि ।

शकारः— सर्वं त उच्छिष्टं दास्यामि ।

चेटः— अहमपि खादिष्यामि ।

शकारः— सर्वचेटानां महत्तरकं करिष्यामि ।

चेटः— भट्टक भविष्यामि ।

शकारः— तन्मन्यस्व मम वचनम् ।

चेटः— भट्टक सर्वं करिष्यामि वर्जयित्वाकार्यम् ।

शकारः— अकार्यस्य गन्धोपि नास्ति ।

चेटः— भणतु भट्टकः ।

शकारः— एनां वसन्तसेनां मारय ।

चेटः— प्रसीदतु भट्टकः । इयं मर्यानार्येणार्या प्रवहणपरिवर्तने-
नानीता ।

शकारः— अरे चेट तवापि न प्रभवामि ।

चेटः— प्रभवति भट्टारकः शरीरस्य न चारित्रस्य । तत्प्रसीदतु
भट्टकः । विभेमि स्वत्वहम् ।

शकारः— त्वं मम चेटो भूत्वा कस्माद्विभेषि ।

चेटः— भट्टारक परलोकात् ।

शकारः— कः स परलोकः ।

चेटः— भट्टक सुकृतदुष्कृतपरिणामः ।

शकारः— कीदृशः सुकृतस्य परिणामः ।

चेटः— यादृशो भट्टको बहुसुवर्णमण्डितः ।

शकारः— दुष्कृतस्य कीदृशः ।

चेटः— यादृशोहं परपिण्डपुष्टको जातः । तदकार्यं न करिष्यामि ।

शकारः— अरे न मारयिष्यसि । इति बहुविधं ताडयति ।

चेटः— ताडयतु भट्टकः । मारयतु भट्टकः । अकार्यं न करिष्यामि ।

विटः— काणेलीमातः मर्षय मर्षय । साधु स्थावरक साधु ।

रन्धानुसारी विषमः कृतान्तो यदस्य दास्यं तवचेश्वरत्वम् ।
 श्रियं त्वदीयां यदयं न भुङ्क्ते यदेतदाज्ञां न भवान्करोति ॥
 शकारः— । स्वगतम् । अधर्मभीरुर्दृष्टोऽखोऽऽहः । परलोकाभीरुरेष
 गर्भदासः । अहं राष्ट्रियश्यालः कस्य विभेमि वरपुरुषम-
 नुप्यः । प्रकाशम् । अरं गर्भदास चेद गच्छ त्वम् । वि-
 श्रान्त एकान्ते तिष्ठ ।

चेदः— यद्गताज्ञापयति । वसन्तसेनामुपसृत्य । आर्ये एता-
 वान्मे विभवः । । इति निष्क्रान्तः ।

शकारः— । परिकरं बध्नन् । तिष्ठ वसन्तसेने मारयिष्यामि ।
 वसन्तसेना— । विटं प्रति । भाव शरणागतास्मि ।

विटः— आः ममाग्रतो व्यापादयिष्यसि । इति गले गृह्णाति ।
 शकारः— । भूमौ पतति । भावो भट्टकं मारयति । इति मोहं
 नाटयति । चेतनां लब्ध्वा ।

सर्वकालं मया पुष्टो मांसेन च घृतेन च ।
 अद्य कार्ये समुत्पन्ने जातो मे वैरिकः कथम् ॥
 । विचिन्त्य । भवतु । लब्धो मयोपायः । एतं प्रेष्य वस-
 न्तसेनां मारयिष्यामि । एवं तावत् । प्रकाशम् ।
 भाव यत्त्वं मया अणितस्तत्कथमहमेवं बृहति गल्ल-
 कप्रमाणे कुले जातोकार्यं करोमि । एवमेतदङ्गीकार-
 यितुं मया अणितम् ।

विटः— किं कुलेनोपदिष्टेन शीलमेवात्र कारणम् ।

भवन्ति सुतरां स्फीताः सुक्षेत्रे कण्टकिद्रुमाः ॥

शकारः— भाव एषा तवाग्रतो लज्जते । न मामङ्गीकरोति ।
 तद्गच्छ । स्थावरकचेदो मया ताडितः । गतोप्येष प्रप-
 लाय्य गच्छति । तस्मात्तं गृहीत्वागच्छतु भावः ।

विटः— । स्वगतम् ।

अस्मत्समक्षं हि वसन्तसेना शौण्डीर्यभावान्न भजेत मूर्खम् ।
तस्मात्करोम्येष विविक्तमस्या विविक्तविश्रम्भरसो हि कामः॥

। प्रकाशम् । एवं भवतु । गच्छामि ।

वसन्तसेना— । पटान्ते गृहीत्वा । ननु अणामि शरणागतास्मि ।

विटः— वसन्तसेने न भेतव्यं । न भेतव्यम् । काणेलीमातः वसन्त-
सेना तव हस्ते न्यासः ।

शकारः— एवं मम हस्त एषा न्यासेन तिष्ठतु ।

विटः— सत्यम् ।

शकारः— सत्यम् ।

विटः— । किञ्चिद्भत्वा । अथवा मयि गते नृशंसो हन्यादेनाम् ।
तदपवारितशरीरः पश्यामि तावदस्य चिकीर्षितम् ।

शकारः— भवतु मारयिष्यामि । अथवा कपटकापटिक एष ब्राह्म-
णो वृद्धखोडः । कदाप्यपवारितशरीरो गत्वा शृगालो
भूत्वा हुलुहुलीं करोति । तदेतस्य वञ्चनानिमित्तमेवं ताव-
त्करिष्यामि । कुसुमावचयं कुर्वन्नात्मानं मण्डयति ।
बाले बाले वसन्तसेने एहि—

विटः— अये कामी संवृत्तः । हन्त निर्वृतोस्मि । गच्छामि ।

। इति निष्क्रान्तः ।

शकारः— सुवर्णं ददामि । प्रियं वदामि ।

वसन्तसेना— सहकारपादपं सेवित्वा न पलाशपादपमङ्गीकरि-
ष्यामि ।

शकारः— दास्याः पुत्रि दरिद्रचारुदत्तकः सहकारपादपः कृतः ।

अहं पुनः पलाशो अणितः । किंशुकोपि न कृतः ।

एवं त्वं मे गार्गी ददन्यद्यापि तमेव चारुदत्तकं स्मरसि ।

वसन्तसेना— हृदयगत एव किमिति न स्मर्यते ।

शकारः— अद्यापि ते हृदयगतं त्वां च सममेव मोटयामि । परि-
त्रायतां दास्याः पुत्रश्चारुदत्तकस्त्वाम् ।

वसन्तसेना— परित्रायते यदि मां प्रेक्षते ।

श०— किं स शक्रो वालिपुत्रो महेन्द्रो रम्भापुत्रः कालनेमिः सुबन्धुः ।
रुद्रो राजा द्रोणपुत्रो जटायुश्चाणक्यो वा धुन्धुमारस्त्रिशङ्कुः ॥
अथवैतेपि त्वां न रक्षन्ति ।

चाणक्येन यथा सीता मारिता भारते युगे ।

एवं त्वां मोटयिष्यामि जटायुरिव द्रौपदीम् ॥

। इति ताडयितुमुद्यतः ।

वसन्तसेना— हा मातः कुत्रासि । हा आर्य चारुदत्त एष जनोसं-
पूर्णमनोरथ एव विपद्यते । तदूर्ध्वं क्रन्दिष्यामि । अथवा
वसन्तसेनोर्ध्वं क्रन्दतीति लज्जनीयं खल्वेतत् । नम आर्य-
चारुदत्ताय ।

शकारः— अद्यापि गर्भदासी तस्यैव पापस्य नाम गृह्णाति ।

। कण्ठे पीडयन् । स्मर गर्भदासि स्मर ।

वसन्तसेना— नम आर्यचारुदत्ताय ।

शकारः— म्रियस्व गर्भदासि म्रियस्व । नाट्येन कण्ठे निपीडय-
न्मारयति । वसन्तसेना मूर्छिता पतति निश्चेष्टा ।

शकारः— । सहर्षम् ।

इच्छन्तं मां नेच्छसीति गणिका रोषेण मे मारिता

शून्ये पुष्पकरण्डके च सहसा पाशेन उत्त्रासिता ।

नूनं वक्षितभ्रातृको मम पिता मातैव सा द्रौपदी

या सा पश्यति नेष्टशं व्यवसितं पुत्रस्य शौर्यं च मे ॥

भवतु । साम्प्रतं वृद्धखोड आगमिष्यति । तदपसृत्य तिष्ठामि ।

। तथा करोति ।

विटः— । प्रविश्य चेदेन सह । अनुनीतो मया स्थावरकचेटः ।
तद्यावत्काणेलीमातरं पश्यामि । परिक्रम्य । यत्सत्यं वस-
न्तसेनां प्रति शङ्कितं मे मनः । सर्वथा देवताः स्वस्ति क-
रिष्यन्ति । शकारमुपसृत्य । काणेलीमातः एवं मया-
नुनीतः स्थावरकश्चेटः ।

शकारः— भाव स्वागतं ते । पुत्रक स्थावरक तवापि स्वागतम् ।

विटः— मदीयं न्यासमुपनय ।

शकारः— कीदृशो न्यासः ।

विटः— वसन्तसेना ।

शकारः— गता ।

विटः— क ।

शकारः— भावस्यैव उद्यतः ।

विटः— । सवितर्कम् । न गता खलु सा तथा दिशा ।

शकारः— त्वं कतमया दिशा गतः ।

विटः— पूर्वया दिशा ।

शकारः— सापि दक्षिणया गता ।

विटः— अहं दक्षिणया ।

शकारः— साप्युत्तरया ।

विटः— अत्याकुलं कथयसि । न शुध्यति मेन्तरात्मा । तत्कथय
सत्यम् ।

शकारः— शपामि भावस्य शीर्षमात्मीयाभ्यां पादाभ्याम् । तत्सं-
स्थापय हृदयम् । एषा सा मारिता ।

विटः— । सविषादम् । सत्यं त्वया व्यापादिता ।

शकारः— यदि मम वचने न प्रत्ययसे तत्पश्य प्रथमं राष्ट्रियश्या-
लसंस्थानस्य शूरत्वम् । । इति दर्शयति ।

विटः— हा हतोस्मि मन्दभाग्यः । । इति मूर्छितः पतति ।

शकारः— ही ही उपरतो भावः ।

चेटः— समाश्वसितु समाश्वसितु भावः । अविचारितमानयता
मयैव प्रथमं मारिता ।

विटः— । समाश्वस्य सकृदणम् । हा वसन्तसेने

दाक्षिण्योदकवाहिनी विगलिता याता स्वदेशं रति-

र्हा हालंकृतभूषणे सुवदने क्रीडारसोद्भासिनि ।

हा सौजन्यनदि प्रहासपुलिने हा मादृशामाश्रये

हा हा नश्यति मन्मथस्य विपणिः सौभाग्यपण्याकरः॥

। स्वगतम् । अये कदाचिदयं पाप इदमकार्यं मयि संक्रा-

मयेत् । भवतु । इतो गच्छामि । । इति परिक्रामति ।

। शकार उपगम्य धारयति ।

विटः— पाप मां मा स्म्राक्षीः । अलं त्वया । गच्छाम्यहम् ।

शकारः— मदीये पुष्पकरण्डजीर्णोद्याने वसन्तसेनां मारयित्वा कुत्र
पलायसे । एहि ममावुत्तस्याग्रतो व्यवहारं देहि ।

। इति धारयति ।

विटः— आः तिष्ठ जाल्म ।

। इति खड्गमाकर्षति ।

शकारः— । सभयमपसृत्य । किं रे भीतोसि तदा गच्छ ।

विटः— न युक्तमवस्थातुम् । गच्छामि । इति निष्क्रान्तः ।

शकारः— निधनं गच्छ । अरे स्थावरक पुत्रक कीदृशं मया
कृतम् ।

चेटः— भट्टक महदकार्यं कृतम् ।

शकारः— अरे चेट किं भणसि । अकार्यं कृतमिति । भवतु ।

एवं तावत् । नानाभरणान्यवतार्य । गृहाणेममलंकारं

मया तावद्वत्तम् ।

चेटः— भट्टक एवैते शोभन्ते । किं ममैतैः ।

शकारः— तद्रच्छैतान्वृषभान्गृहीत्वा । मदीयायां प्रासादबालाग्रप्र-
तोलिकायां तिष्ठ यावदहमागच्छामि ।

चेटः— यद्गृहक आज्ञापयति । । इति निष्क्रान्तः ।

शकारः— आत्मपरित्राणे भावो गतोदर्शनम् । चेटमपि निगडपूरितं
कृत्वा स्थापयिष्यामि । एवं मन्त्रो रक्षितो भवति । तद्र-
च्छामि । अथवा पश्याम्येनां किमेषा मृताथवा पुनरपि मार-
यिष्यामि । अवलोक्य । कथं सुमृता । भवतु । एतेन
वातालीपुञ्जितेन शुष्कपर्णपुटेन प्रच्छादयामि । तथा कृत्वा ।
विचिन्त्य । भवतु । एवं तावत् । साम्प्रतमधिकरणं गत्वा
व्यवहारं लेखयामि । यथार्थस्य कारणात्सार्थवाहपुत्रचारु-
दत्तकेन मदीयं पुष्पकरण्डकं जीर्णोद्यानं प्रविश्य वसन्तसेना
व्यापादितेति । । इति निष्क्रान्तः ।

॥ राजाशूद्रकः— मृच्छकटिकम्—अष्टमोऽङ्कः ॥

READING XXXI.

Verses having a Double Application.

वितर वारिद वारि दवातुरे
चिरपिपासितचातकपोतके ।

प्रचलिते मरुति क्षणमन्यथा

क्व च भवान्क्व पयः क्व च चातकः ॥ १ ॥

वातोऽच्छासितकङ्क्षोल धिक्ते सागर गर्जनम् ।

यस्य तीरे तृषाक्रान्तः पान्थः पृच्छति वापिकाम् ॥ २ ॥

एणः क्रीडति मूषिकश्च खनति द्वीपी च गर्वायते

क्रोष्टा क्रन्दति वल्गते च शशको वेगाद्गुरुर्धावति ।

निःशङ्कं करिपोतकस्तरुलतामुन्मोदते लीलया

हं हो सिंह विना त्वयाद्य विपिने कीदृग्दशा वर्तते ॥

अस्यां सखे बधिरलोकनिवासभूमौ

किं कूजितेन किल कोकिल कोमलेन ।

एते हि दैवहतकास्तदाभिन्नवर्णं

त्वां काकमेव कलयन्ति कलानभिज्ञाः ॥ ४ ॥

केलिं कुरुष्व परिभुङ्क्षु सरोरुहाणि

गाहस्व शैलतटनिर्झरिणीपयांसि ।

भावानुरक्तकरिणीकरलालिताङ्ग

मातङ्ग मुञ्च मृगराजरणाभिलाषम् ॥ ५ ॥

गले पाशस्तीव्रश्ररणयुगले गाढनिगडो

दृढं स्कन्धे बद्धः शिरसि सृणिपातः खरतरः ।

नरः स्कन्धारूढो बत रमणयोग्येपि विषये

न जानीमोत्यर्थं द्विरद वद कस्मात्तव मदः ॥ ६ ॥

न तादृक्पूर्णे न च मलयजे नो मृगमदे

फले वा पुष्पे वा तव मिलति यादृक्परिमलः ।

परं त्वेकोदोषस्त्वयि खलु रसाले यदधिकः

पिके वा काके वा लघुगुरुविशेषं न मनुषे ॥ ७ ॥

मुखे यद्वैरस्यं वपुरपि पुनर्ग्रन्थिनिचितं

न संतप्तः कोपि क्षणमपि भजेन्मूलमाभितः ।

फलं चैवाप्राप्यं वितथरसलिप्सस्य भवत-

स्तदिक्षो नायुक्तं विहितमितरैस्तत्तु दलनम् ॥ ८ ॥

यद्वक्त्रं मुहुरीक्षसे न धनिनां ब्रूषे न चादूनृषा

नैषां गर्वागिरः शृणोषि न च तान्प्रत्याशया धावसि ।

काले बालतृणानि खादसि परं निद्रासि निद्रागमे

तन्मे ब्रूहि कुरंग कुत्र भवता किं नाम तप्तं तपः ॥ ९ ॥

रे रे रासभ वस्त्रभारवहनात्कुप्रासमश्नासि किं

राजाश्वावसथं प्रयाहि चणकाम्यूषान्मुखं अक्षय ।

सर्वान्पुच्छवतो हयानिति वदन्त्यत्राधिकारे स्थिता
 राजा तैरुपदिष्टमेव मनुते सत्यं तटस्थाः परे ॥ १० ॥
 किं क्वापि प्रलयानलैर्विदपिनो निर्दह्य भस्मीकृताः
 किं स्विदैवगजेन पङ्कजवनं निष्कन्दमुन्मीलितम् ।
 किं वा हन्त कृतान्तकेसरिभयान्यक्तो मदः कुञ्जरै-
 र्येनास्मिन्विरसे करीरकुसुमे हा भृङ्ग विश्राम्यसि ॥ ११ ॥
 भ्रातश्चातक किं वृथा विरुदितैः खिन्नोसि विश्राम्यता-
 मन्ये ते जलदायिनो जलधरास्तृष्णां विनिघ्नन्ति ये ।
 मेघः शारद एव काशधवलः पानीयिरिक्तोदरो
 गर्जत्येव हि केवलं भृशतरं नो बिन्दुमप्युज्जति ॥ १२ ॥
 नैर्मल्यं वपुषस्तवास्ति वसतिः पद्माकरे जायते
 मन्दं याहि मनोरमां वद गिरं मौनं न संपादय ।
 धन्यस्त्वं बक राजहंसपदवीं प्राप्तोसि किं तैर्गुणै-
 र्नीरक्षीरविभागकर्मनिपुणा शक्तिः कथं लभ्यते ॥ १३ ॥
 नीरान्निर्मलतो जनिर्मधुरता रामामुखस्पर्धिनी
 वासो यस्य हरेः करे परिमलो गीर्वाणचेतोहरः ।
 सर्वस्वं तदहो महाकविगिरां कामस्य चाम्भोरुह
 त्वं चेत्प्रीतिमुरीकरोषि मधुपे किं त्वां प्रति ब्रूमहे ॥ १४ ॥
 आघ्रातं परिचुम्बितं परे मुहुर्लीढं पुनश्चर्वितं
 त्यक्तं वा भुवि नीरसेन मनसा तत्र व्यथां मा कृथाः ।
 हे सद्गत तवैतदेव कुशलं यद्भानरेणादरा-
 दन्तःसारविलोकनव्यसनिना, चूर्णीकृतं नाशमना ॥ १५ ॥
 यत्पूर्वं पवनाग्निशस्त्रसलिलैश्चीर्णं तपो दुश्चरं
 तस्यैतत्फलमीदृशं परिणतं यज्जातरूपं वपुः ।
 मुग्धापाङ्गकपोलचुम्बनमुखं संगश्च रत्नोत्तमैः
 प्राप्तः कुण्डल वाञ्छसे किमपरं यन्मूढ दोलायसे ॥ १६ ॥

विस्तीर्णो दीर्घशाखाश्रितशकुनिशतः शाखिनामग्रणीस्त्वं
न्यग्रोध क्रोधमन्तः प्रकटयसि न चेद्वाचमि किञ्चित्तदल्पम् ।
जल्पोप्येष त्रपाकृत्प्रलवुपरिकरा कापि कूष्माण्डवल्ली
पल्लीष्टप्रतिष्ठा हसति हि फलने त्वत्फलार्द्धं किमन्यत् ॥

॥ सुभाषितरत्नाकरः—अन्योक्तयः ॥

READING XXXII.

The Sage Saubhari.

बहुचः सौभरिर्नामर्षिरन्तर्जले द्वादशाब्दं कालमुवास । तत्र चान्तर्जले संमदनामातिप्रमाणो मीनाधिपतिरासीत् । तस्य पौत्रदौहित्राः पार्श्वतः पृष्ठतो वक्षःपुच्छशिरसां चोपरि भ्रमन्तस्तेन सहाहर्निशमितानिर्वृता रेमिरे । स चापि तत्स्पर्शोपचीयमानहर्षप्रकर्षो बहुप्रकारं तत्स्पर्शः पश्यतस्तैरात्मजपौत्रदौहित्रादिभिः सहानुदिवसं रेमे ।

अथान्तर्जलावस्थितः स सौभरिरेकाग्रतासमाधानमपहायानुदिनं तत्तस्य मत्स्यस्यात्मजपौत्रदौहित्रादिभिः सहातिरमणीयं ललितमवेक्ष्याचिन्तयत् । अहो धन्योयम् । ईदृशमप्यनभिमतं योन्यन्तरमवाप्यैभिरात्मजपौत्रादिभिः सह रममाणोतीवास्माकं स्पृहामुत्पादयति । वयमप्येवं पुत्रादिभिः सह रमयिष्यामः । इत्येवमभिसमीक्ष्य स तस्मादन्तर्जलान्निष्क्रम्य निर्वेष्टुकामः कन्यार्थं मांघातारं राजानमगच्छत् । आगमनश्रवणसमनन्तरं चोत्थाय तेन राज्ञा सम्यगर्वादिना पूजितः कृतासनपरिग्रहः सौभरिरुवाच ।

निर्वेष्टुकामोऽस्मि नरेन्द्र कन्यां प्रयच्छ मे मां प्रणयं विभ्राङ्गुः ।
नह्यर्थिनः कार्यवशाभ्युपेताः ककुत्स्थगोत्रे विमुक्ताः प्रयान्ति ॥
शतार्धसंख्यास्तव सन्ति कन्यास्तासां ममैकां नृपते प्रयच्छ ॥
इति ऋषिवचनमाकर्ण्य स राजा जराजर्जरितदेहं तमृषिमालो-

क्य प्रत्याख्यानकातरस्तस्माच्च भगवतः शापतो विभ्यत्किंचिदधो-
मुखश्चिरं दध्यौ । ऋषिरुवाच ।

नरेन्द्र कस्मात्समुपैषि चिन्तामशक्यमुक्तं न मयात्र किंचित् ।
यैवश्यदेया तनया तयैव कृतार्थता नो यदि किं न लब्धम् ॥

अथ तस्य शापभीतः सप्रश्रयमुवाचासौ राजा । भगवन्नस्मत्कुल-
स्थितिरियं य एव कन्याया अभिरुचितोभिजनवान्वरस्तस्मै
कन्या प्रदीयते । भगवद्याच्चास्मन्मनोरथानामप्यगोचरवर्तिनी क-
थमप्येषा संजाता । तदेवमवस्थिते न विद्वः किं कुर्म इति । तन्मया
चिन्त्यते ।

इत्यभिहिते तेन भूभुजा मुनिरचिन्तयत् । अहो अयमन्योस्मत्प्र-
त्याख्यानोपायः । वृद्धोयमनभिमतः स्त्रीणां किमुत कन्यानामित्य-
मुना संचिन्त्यैवमभिहितम् । एवमस्तु । तथा करिष्यामीति संचि-
न्त्य मांधातारमुवाच । यद्येवं तदादिश्यतामस्माकं प्रवेशाय क-
न्यान्तःपुरवर्षवरः । यदि कन्यैव काचिन्मामभिलषति तदाहं दार-
संग्रहं करिष्यामि । अन्यथा चेत्तदलमस्माकमेतेनातीतकालार-
म्भेणेत्युक्त्वा विरराम । ततश्च मांधात्रा मुनिशापशङ्कितेन
कन्यान्तःपुरवर्षवरः समाज्ञप्तः । कन्यान्तःपुरं प्रविशन्नेव भग-
वानखिलसिद्धगन्धर्वमनुष्येभ्योतिशयेन कमनीयं रूपमकरोत् ।
प्रवेश्य च तमृषिमन्तःपुरवर्षवरस्ताः कन्याः प्राह । भव-
तीनां जनयिता महाराजः समाज्ञापयति । स्वयमस्मान्ब्रह्मर्षिः
कन्यार्थी समभ्यागतः । मया चास्य प्रतिज्ञातं यद्यस्मत्कन्यका का-
चिद्भवन्तं वरयति तत्कन्यायाश्छन्दे नाहं परिपन्थानं करिष्या-
मीति । तदाकर्ण्य सर्वा एव ताः कन्याः सानुरागाः समन्मथाः
करेणव इवेभ्यूथपतिं तमृषिमहमहमिकया वरयांबभूवुः । तदवग-
मात्किमेतत्कथय किं करोमि किं मयाभिहितमित्याकुलमतिरनि-
च्छन्नपि कथमपि राजानुमेने । कृतानुरूपविवाहश्च महर्षिः सक-

लास्ताः कन्यकाः स्वमाश्रममनयत् । तत्रचाशेषशिल्पिशिल्पप्रणे-
तारं विधातारमिवान्यं विश्वकर्माणमाहूय सकलकन्यानामेकै-
कस्याः प्रोत्फुल्लपङ्कजकूजत्कलहंसकारण्डवादिविहंगमाभिरामज-
लाशयाः सोपवनाः सावकाशाः साधुशय्यासनपरिच्छदाः प्रा-
सादाः क्रियन्तामित्यादिदेश । तच्च तथैवानुष्ठितमशेषशिल्पविशेषा-
चार्यस्त्वष्टा दर्शितवान् । ततश्च परमर्षिणा सौभरिणाज्ञप्तस्तेषु गृहे-
ष्वनपायी नन्दनामा महानिधिरासांचक्रे । ततो नवरतभक्ष्यभोज्य-
लेह्याद्युपभोगैरागतानुपगतभृत्यादीनहर्निशमशेषगृहेषु ताः क्षितीश-
दुहितरो भोजयामासुः ।

एकदा तु दुहितृस्नेहाकृष्टहृदयः स महीपतिरतिदुःखितास्ताः
सुखिता वेति विचिन्त्य तस्य महर्षेराश्रममुपेत्य स्फुरदंशुमालां स्फ-
टिकमयीं प्रासादमालामतिरम्योपवनजलाशयां ददर्श । प्रविश्य चैकं
प्रासादमात्मजां परिष्वज्य कृतासनपरिग्रहः प्रवृत्तस्नेहनयनाम्बु-
गर्जनयनोब्रवीत् । अग्यत्र वत्से भवत्याः सुखमुत किञ्चिदसुखम् ।
अपि ते महर्षिः स्नेहवानुत संस्मर्यतेस्मद्गृहवासस्य । इत्युक्ता सा
तनया पितरमाह । तात अतिशयरमणीयः प्रासादोत्र । अतिमनो-
ज्ञमुपवनम् । अतिकलवाक्यविहगाभिरुताः प्रोत्फुल्लपद्माकरजला-
शयाः । मनोनुकूलभक्ष्यभोज्यानुलेपनवस्त्रभूषणादिभोगोपभोगः ।
सुदूनि शयनानि । सर्वसंपत्समवेतमेतद्गार्हस्थ्यम् । तथापि केन वा ज-
न्मभूमिर्न स्मर्यते । त्वत्प्रासादादिदमशेषं शोभनम् । किं त्वेतन्ममैकं
दुःखकारणं यदस्मद्गतस्मद्गृहान्न निष्क्रामति । ममैव केवलमति-
प्रीत्या समीपवर्ती । नान्यासां मङ्गलिनीनाम् । एवं च मम सहो-
दरदुःखिता ।

इत्युक्तस्तया द्वितीयं प्रासादमुपेत्य स्वतनयां परिष्वज्योप-
विष्टस्तथैव पृष्टवान् । तथापि तथैव सर्वमेतत्प्रासादाद्युपभोगसु-
खमाख्यातम् । ममैव केवलं पार्श्ववर्ती नास्मद्गणिनीनामित्येवमादि

श्रुत्वा समस्तप्रासादेषु राजा प्रविवेश । तनयां तनयां तथैवाष्ट-
च्छत् । ताभिश्च तथैवाभिहितः परितोषविस्मयनिर्भरविवशद्वयो
भगवन्तं सौभरिमेकान्तावस्थितमुपेत्य कृतपूजोब्रवीत् । दृष्टस्ते
भगवन्मुमहानेष सिद्धिप्रभावः । नैवंविधमन्यस्य कस्यचिदस्माभिर्वि-
भूतिविलसितमुपलक्षितम् । कियदेतद्भगवंस्तपसः फलम् । इत्यभि-
पूज्य तमृषिं तत्रैव तेन ऋषिवर्येण सह कंचित्कालमभिमतोपभोगं
बुभुजे स्वपुरं च जगाम ।

कालेन महता तस्य राजतनयासु तासु पुत्रशतमभवत् । तदनु-
दिनानुरूढस्नेहः स तत्रातीवममताकृष्टद्वयोभवत् । अप्येतेस्म-
त्पुत्राः कलभाषिणः पद्भ्यां गच्छेयुः । अप्येते यौवनिनो भवेयुः ।
अपि कृतदारानेतान्पश्येयम् । अप्येषां पुत्रा भवेयुः । अप्येतत्पु-
त्रान्पुत्रसमवेतान्पश्येयम् । एवमादिमनोरथमनुकालसंपत्तिवृत्तिम-
वेत्य संचिन्तयामास । अहो मे मोहस्यातिविस्तारः ।

मनोरथानां न समाप्तिरस्ति वर्षायुतेनापि तथाब्दलक्षैः ।

पूर्णेषु पूर्णेषु पुनर्नवानामुत्पत्तयः सन्ति मनोरथानाम् ॥

पद्भ्यां गता यौवनिनश्च जाता दारैश्च संयोगमिताः प्रसूताः ।

दृष्टाः सुतास्तत्तनयप्रसूतिं द्रष्टुं पुनर्वाञ्छति मेन्तरात्मा ॥

द्रक्ष्यामि तेषामपि चेत्प्रसूतिं मनोरथो मे भविता ततोऽन्यः ।

पूर्णेपि तत्राप्यपरस्य जन्म निवार्यते केन मनोरथस्य ॥

आमृत्युतो नैव मनोरथानामन्तोस्ति विज्ञातमिदं मयाद्य ।

मनोरथासक्तिपरस्य चित्तं न जायते वै परमात्मसंगि ॥

दुःखं यदेवैकशरीरजन्म शतार्धसंख्यं तदिदं प्रसूतम् ।

परिग्रहेन क्षितिपात्मजानां सुतैरनेकैर्बहुलीकृतं तत् ॥

चीर्णं तपो यत्तु जलाश्रयेण तस्यर्द्धिरेषा तपसोन्तरायः ।

मत्स्यस्य संग्राहवच्च यो मे सुतादिरागो मुषितोऽस्मि तेन ॥

अहं चरिष्यामि तथात्मनोर्थे परिग्रहग्राहगृहीतबुद्धिः ।
 यथा हि भूयः परिहीनदोषो जनस्य दुःखैर्भविता न दुःखी ॥
 सर्वस्य धातारमचिन्त्यरूपमणोरणीयांसमतिप्रमाणम् ॥
 सितासितं चेश्वरमीश्वराणामाराधयिष्ये तपसैव विष्णुम् ॥

इत्यात्मानमात्मनैवाभिधायासौ सौभरिरपहाय पुत्रगृहासनप-
 रीबर्हादिकमशेषमर्थजातं वनं प्रविवेश । तत्राप्यनुदिनं वैखानसं
 निष्पाद्यमशेषं क्रियाकलापं निष्पाद्य क्षपितसकलपापः परिपक्व-
 मनोवृत्तिर्भगवत्यासज्याखिलं क्रियाकलापमजमविकारममरणादि-
 धर्ममवाप परं परवतामच्युतपदम् ॥

॥ श्रीव्यासः—विष्णुपुराणम्—चतुर्थोऽंशः ॥

READING XXXIII.

An Address to the Supreme Being.

नमो विश्वसृजे पूर्वं विश्वं तदनु विभ्रते ।
 अथ विश्वस्य संहर्त्रे तुभ्यं त्रेधास्थितात्मने ॥ १ ॥
 रसान्तराण्येकरसं यथा दिव्यं पयोऽश्नुते ।
 देशे देशे गुणेष्वेवमवस्थास्त्वमाविक्रियः ॥ २ ॥
 अमेयो मितलोकस्त्वमनर्थी प्रार्थनावहः ।
 अजितो जिष्णुरत्यन्तमव्यक्तो व्यक्तकारणम् ॥ ३ ॥
 हृदयस्थमनासन्नमकामं त्वां तपस्विनम् ।
 दयालुमनघस्पृष्टं पुराणमजरं विदुः ॥ ४ ॥
 सर्वज्ञस्त्वमविज्ञातः सर्वयोनिस्त्वमात्मभूः ।
 सर्वप्रभुरनीशस्त्वमेकस्त्वं सर्वरूपभाक् ॥ ५ ॥
 सप्तसामोपगीतं त्वां सप्तार्णवजलेशयम् ।
 सप्तार्चिर्मुखमाचख्युः सप्तलोकैकसंश्रयम् ॥ ६ ॥

चतुर्वर्गफलं ज्ञानं कालावस्था चतुर्युगा ।
 चतुर्वर्णमयो लोकस्त्वत्तः सर्वं चतुर्मुखात् ॥ ७ ॥
 अभ्यासनिगृहीतेन मनसा हृदयाश्रयम् ।
 ज्योतिर्मयं विचिन्वन्ति योगिनस्त्वां विमुक्तये ॥ ८ ॥
 अजस्य गृह्णतो जन्म निरीहस्य हतद्विषः ।
 स्वपतो जागरूकस्य याथात्म्यं वेद कस्तव ॥ ९ ॥
 शब्दादीन्विषयान्भोक्तुं चरितुं दुश्चरं तपः ।
 पर्याप्तोसि प्रजाः पातुमौदासीन्येन वर्तितुम् ॥ १० ॥
 बहुधाप्यागमैर्भिन्नाः पन्थानः सिद्धिहेतवः ।
 त्वय्येव निपतन्त्योघा जाङ्गवीया इवार्णवे ॥ ११ ॥
 त्वय्यावेशितचित्तानां त्वत्समर्पितकर्मणाम् ।
 गतिस्त्वं वीतरागाणामभूयःसंनिवृत्तये ॥ १२ ॥
 प्रत्यक्षोप्यपरिच्छेद्यो मह्यादिर्महिमा तव ।
 आप्तवागनुमानाभ्यां साध्यं त्वां प्रति का कथा ॥ १३ ॥
 केवलं स्मरणेनैव पुनासि पुरुषं यतः ।
 अनेन वृत्तयः शेषा निवेदितफलास्त्वयि ॥ १४ ॥
 उदधेरिव रत्नानि तेजांसीव विवस्वतः ।
 स्तुतिभ्यो व्यतिरिच्यन्ते दूराणि चरितानि ते ॥ १५ ॥
 अनवाप्तमवाप्तव्यं न ते किञ्चन विद्यते ।
 लोकानुग्रह एवैको हेतुस्ते जन्मकर्मणोः ॥ १६ ॥
 महिमानं यदुत्कीर्त्य तव संह्रियते वचः ।
 श्रमेण तदशक्त्या वा न गुणानामियत्तया ॥ १७ ॥
 इति प्रसादयामासुस्ते सुरास्तमधोक्षजम् ।
 भूतार्थव्याहृतिः सा हि न स्तुतिः परमेष्ठिनः ॥ १८ ॥
 ॥ कालिदासः—रघुवंशम्—दशमः सर्गः ॥

READING XXXIV.
Rhyming Verses.

निचितं खमुपेत्य नीरदैः प्रियहीनाहृदयावनीरदैः ।
सलिलैर्निहितं रजः क्षितौ रविचन्द्रावपि नोपलक्षितौ ॥ १ ॥

मेवावृतं निशि न भाति नभो वितारं
निद्राम्युपैति च हरिं सुखसेवितारम् ।
सेन्द्रायुधश्च जलदोधिरसन्निभानां
संरम्भमावहति भूधरसंनिभानाम् ॥ २ ॥
क्षिप्रं प्रसादयति संप्रति कोपि तानि
कान्तामुखानि रतिविग्रहकोपितानि ।

उत्कण्ठयन्ति पथिकाञ्जलदाः स्वनन्तः

शोकः समुद्रवति तद्वनितास्वनन्तः ॥ ३ ॥

छादिते दिनकरस्य भावने खाञ्जले पतति शोकभावने ।
मन्मथे च हृदि हन्तुमुद्यते प्रोषितप्रमदयेदमुद्यते ॥ ४ ॥
सर्वकालमवलङ्घ्य तोयदा आगताः स्थ दयितो गतो यदा ।
निर्वृणेन परदेशसेविना मारयिष्यथ ह तेन मां विना ॥ ५ ॥
ब्रूत तं पथिकपांसुलं घना यूयमेव पथि शीघ्रलङ्घनाः ।
अन्यदेशरतिरद्य मुच्यतां साधवा तव वधूः किमुच्यताम् ॥
हंसपङ्क्तिरपि पान्थ संप्रति प्रस्थिता वियति मानसं प्रति ।
चातकोपि तृषितोम्बु याचते दुःखिता पथिकसा प्रिया च ते ॥
नीलशष्पमभिभाति कोमलं वारि विन्दति च चातकोमलम् ।
अम्बुदैः शिखिगणो विनाद्यते का रतिर्दयितया विनाद्य ते ॥
किं कृपापि तव नास्ति कान्तया पाण्डुगण्डपतितालकान्तया ।
शोकसागरजलेद्य पातितां त्वद्गुणस्मरणमेव पाति ताम् ॥ ९ ॥
कुसुमितकुटजेषु काननेषु प्रियरहितेषु समुत्सुकाननेषु ।
वहति च कलुषे जले नदीनां किमिति च तां समवेक्षसे नदीनाम् ॥

॥ घटकर्परम् ॥

Ladies Dancing.

राजमहिष्यः प्रारब्धनृत्ता विलेसुः । सर्वतश्च नृत्यतः स्त्रैण-
स्य गलद्भिः पादालक्तकैरुणिता रागमयीव शुशुभे क्षोणी । समु-
च्छसद्भिः स्तनमण्डलैर्मङ्गलकलशमय इव बभूव महोत्सवः । भुज-
लतानां विक्षेपैर्मृणालमय इव रराज जीवलोकः । समुच्छसद्भिर्वि-
लासस्मितैस्तडिन्मय इवाक्रियत कालः । चलतां चक्षुषामंशुभिः
कृष्णसारमया इवासन्वासराः । समुच्चलद्भिः शिरीषस्तबककर्ण-
पूरैः शुकपिच्छमय इव हरितच्छायो बभूवांतपः । स्वंसमानैर्धम्मि-
च्छकैः कज्जलमयमिवालक्ष्यतान्तरिक्षम् । उत्क्षिप्तैर्हस्तकमलैः कम-
लिनीमय्य इव बभासिरे सृष्टयः । माणिक्येन्द्रायुधानामर्चिषा चाष-
मया इव चकासिरे रविमरीचयः । रणतामाभरणानां प्रतिशब्दकैः
किङ्किणीमया इव शिशिञ्जिरे दिशः । जरत्योप्युन्मादिन्य इव
रमण्यो रेजुः । वर्षीयांसोपि ग्रहगृहीता इव नापत्रेपिरे । विद्वां-
सोपि मत्ता इवात्मानं विसस्मरुः । निनर्तिषया मुनीनामपि मनांसि
पुस्फुरुः ॥

॥ बाणः—श्रीहर्षचरितम्—चतुर्थोच्छ्वासः ॥

READING XXXV:

A Serio-comic Complaint.

विदूषकः— । निःश्वस्य । भो दिष्टम् । एतस्य मृगयाशीलस्य
राज्ञो वयस्यभावेन निर्विण्णोस्मि । अयं मृगोयं वराहोयं शार्दूल
इति । मध्याह्नेपि ग्रीष्मविरलपादपच्छायासु वनराजिष्वाहिण्य-
तेटव्या अटवीम् । पत्रसंकरकषायाणि कटूनि गिरिनदीजलानि
पीयन्ते । अनियतवेलं शूल्यमांसभूयिष्ठ आहारोश्यते । तुरगानुधा-
वनकण्डितसंधे रात्रावपि निकामं शयितव्यं नास्ति । ततो मह-
त्येव प्रत्यूषे दास्याः पुत्रैः शकुनिलुब्धकैर्वनग्रहणकोलाहलेन प्रति-
बोधितोस्मि ।

इयतेदानीमपि पीडा न निष्क्रामति । ततो गण्डस्योपरि पिट-
का संवृत्ता । ह्यः किलास्मास्ववहीनेषु तत्रभवतो मृगानुसारेणाश्र-
मपदं प्रविष्टस्य तापसकन्यका शकुन्तला नाम ममाधन्यतया
दर्शिता । साम्प्रतं नगरगमनाय मनः कथमपि न करोति । अ-
द्यापि तस्य तामेव चिन्तयतोक्ष्णोः प्रभातमासीत् । का गतिः ।
यावदेनं कृताचारपरिकर्माणं प्रेक्षे ॥ इति परिक्रामति ।

॥ कालिदासः—अभिज्ञानशकुन्तलम्—द्वितीयोऽङ्कः ॥

Sítá's Message to her Lord.

वाच्यस्त्वया मद्रचनात्स राजा वङ्गौ विशुद्धामपि यत्समक्षम् ।
मां लोकवादश्रवणादहासीः श्रुतस्य किं तत्सदृशं कुलस्य ॥ १ ॥
कल्याणबुद्धेरथवा तवायं न कामचारो मयि शङ्कनीयः ।
ममैव जन्मान्तरपातकानां विपाकविस्फूर्जथुरप्रसहः ॥ २ ॥
उपस्थितां पूर्वमपास्य लक्ष्मीं वनं मया सार्धमसि प्रपन्नः ।
तदास्पदं प्राप्य तयातिरोषात्सोढास्मि न त्वद्भवने वसन्ती ॥ ३ ॥
निशाचरोपप्लुतभर्तृकाणां तपस्विनीनां भवतः प्रसादात् ।
भूत्वा शरण्या शरणार्थमन्यां कथं प्रपत्स्ये त्वयि दीप्यमाने ॥ ४ ॥
किं वा तवात्यन्तवियोगमोघे कुर्यामुपेक्षां हतजीवितेस्मिन् ।
स्याद्रक्षणीयं यदि मे न तेजस्त्वदीयमन्तर्गतमन्तरायः ॥ ५ ॥
साहं तपः सूर्यनिविष्टदृष्टिरूढं प्रसूतेश्वरितुं यतिष्ये ।
भूयो यथा मे जननान्तरेपि त्वमेव भर्ता न च विप्रयोगः ॥ ६ ॥
नृपस्य वर्णाश्रमपालनं यत्स एव धर्मो मनुना प्रणीतः ।
निर्वासिताप्येवमतस्त्वयाहं तपस्विसामान्यमवेक्षणीया ॥ ७ ॥

॥ कालिदासः—रघुवंशम्—चतुर्दशः सर्गः ॥

READING XXXVI.

A love-sick girl's Soliloquy.

सागरिका— हृदय प्रसीद प्रसीद । किममुनायासमात्रफलकेन दुर्लभजनप्रार्थनानुबन्धेन । अन्यच्च येनैव दृष्टेनैतादृशः संतापो ननु वर्धते पुनरपि तं जनं प्रेक्षितुमभिलषसीत्यहो ते मूढता । अयि नृशंस हृदय जन्मतः प्रभृति सहसंवर्धितमिमं जनं परित्यज्य क्षणमात्रदर्शनपरिचितं जनमनुगच्छत्कथं न लज्जसे । अथवा कस्तव दोषः । अनङ्गशरपतनभीतेन त्वयैवमद्य व्यवसितम् ।

भवतु तावत् । अनङ्गमुपालप्स्ये । सास्त्रम् । भगवन्कुसुमायुध निर्जितसकलसुरासुरो भूत्वा कथं स्त्रीजनं प्रहरन्न लज्जसे । विचिन्त्य । अथवानङ्गोसि । सर्वथा मम मन्दभाग्याया मरणमेवोपस्थितम् । फलकमवलोक्य । तद्यावदिह कोपिनागच्छति तावदेवालेख्यसमर्पितं तमभिमतं जनं प्रेक्ष्य यथा समीहितं तथा करिष्यामि । फलकं गृहीत्वा निःश्वस्य । यद्यपि मेतिसाध्वसेन वेपतेयमतिमात्रमग्रहस्तस्तथापि तस्य जनस्यान्यो दर्शनोपायो नास्ति तस्माद्यथा तथालिख्य तं प्रेक्षिष्ये ॥

॥ श्रीहर्षः—रत्नावली—द्वितीयोऽङ्कः ॥

Tāḍakā shot down by Rāma.

तौ सुकेतुसुतया खिलीकृते कौशिकाद्विदितशापया पथि ।
निन्यतुः स्थलनिवेशिताटनी लीलयैव धनुषी अधिज्यताम् ॥ १ ॥
ज्यानिनादमथ गृह्णीती तयोः प्रादुरास बहुलक्षपाछविः ।
ताडका चलकपालकुण्डला कालिकेव निबिडा बलाकिनी ॥ २ ॥
तीव्रवेगधुतमार्गवृक्षया प्रेतचीवरवसा स्वनोग्रया ।
अभ्यभावि भरताग्रजस्तया वात्ययेव पितृकाननोत्थया ॥ ३ ॥
उद्यतैकभुजयष्टिमायतीं श्रोणिलम्बिपुरुषान्त्रमेखलाम् ।
तां विलोक्य वनितावधे घृणां पत्त्रिणा सह मुमोच राघवः ॥ ४ ॥

यच्चकार विवरं शिलाघने ताडकोरसि स रामसायकः ।
 अप्रविष्टविषयस्य रक्षसां द्वारतामगमदन्तकस्य तत् ॥ ५ ॥
 बाणभिन्नहृदया निपेतुषी सा स्वकाननभुवं न केवलाम् ।
 विष्टपत्रयपराजयस्थिरां रावणाश्रियमपि व्यकम्पयत् ॥ ६ ॥
 राममन्मथशरेण ताडिता दुःसहेन तृदये निशाचरी ।
 गन्धवद्बुधिरचन्दनोक्षिता जीवितेशवसतिं जगाम सा ॥ ७ ॥

॥ कालिदासः— रघुवंशम्—एकादशः सर्गः ॥

READING XXXVII.

Duryodhana Overconfident.

॥ आसनस्थो दुर्योधनो भानुमती च । प्रविशति संभ्रान्ता
 जयद्रथमाता दुःशला च । उभे सास्त्रं दुर्योधनस्य पादयोः पततः ॥
 माता— पडित्ताअदु पडित्ताअदु कुलुणाहो । ** परित्रायतां प-
 रित्रायतां कुरुनाथः ॥ । दुःशला रोदिति ।
 दुर्योधनः— । ससंभ्रममुत्थाप्य । अम्ब समाश्वसिहि समाश्व-
 सिहि । किमत्याहितम् । अपि कुशलं समराङ्गणेष्वप्रति-
 रथस्य जयद्रथस्य ।

माता— जाद कुदो कुशलं । ** जात कुतः कुशलम् ।

दुर्योधनः—कथमिव ।

माता— । साशङ्कम् । अज्ज ऋषु पुत्तबहामरिसुद्धीबिदेण गण्डी-
 विणा अणत्थमिदे दिवहणाहे तस्स बहो पडिण्णादो । **
 अद्य खलु पुत्रवधामर्षोद्दीपितेन गाण्डीविनांनस्तमिते दि-
 वसनाथे तस्य वधः प्रतिज्ञातः ।

दुर्योधनः— । सस्मितम् । इदं तदस्त्रकारणमम्बाया दुःशलायाश्च ।
 पुत्रशोकादुत्तप्तस्य किरीटिनः प्रलपितैरेवमवस्था । अहो
 मुग्धत्वमवलानाम् । कृतं विषादेन । वत्से दुःशले अल-

मस्रपातेन । कुतश्चायमस्य धनंजयस्य प्रभावो दुर्योधनबा-
हुपरिघरक्षितस्य महारथजयद्रथस्य विपत्तिमुत्पादयितुम् ।

माता— जाद जंजोअ बंधुबहामरिसुदीबिदकोबणा अणपेक्खि-
दसरीरा बीरा पल्लिकमंति । ** जात यतश्च बन्धुवधा-
मर्षोद्दीपितकोपानला अनपेक्षितशरीरा बीराः परिक्रामन्ति ।
दुर्योधनः— । सोपहासम् । एवमेतत् । सर्वजनप्रसिद्धमेवामार्षित्वं
पाण्डवानाम् । पश्य

हस्ताकृष्टविलोकेशवसना दुःशासनेनाज्ञया
पाञ्चाली मम राजचक्रसमितौ गौर्गौरिति व्याहृता ।
तस्मिन्नेव स किं नु गाण्डिवधरो नासीत्प्रथानन्दनो
यूनः क्षत्रियवंशजस्य कृतिनः क्रोधास्पदं किं न तत् ॥

माता— असमत्तपडिण्णाभरेण आप्पबहो तेन पडिण्णादो । **
असमाप्तप्रतिज्ञाभरेणात्मवधस्तेन प्रतिज्ञातः ।

दुर्योधनः— यद्येवमलमानन्दस्थानेपि ते विषादेन । ननु वक्त-
व्यमुत्सन्नः सानुजो युधिष्ठिर इति । मातः का शक्तिरस्ति
धनंजयस्यान्यस्य वा कुरुशतपरिवारवर्धितमहिम्नः कृ-
पकर्णद्रोणाश्वत्थामादिमहारथद्विगुणीकृतविक्रमस्य ना-
मापि गृहीतुं ते तनयस्य । अयि सुतपराक्रमानभिज्ञे
धर्मात्मजं प्रति यमौ च कथैव नास्ति
मध्ये वृकोदराकिरीटभृतोर्बलेन ।

एकोपि विस्फुरितमण्डलचापचक्रं

कः सिन्धुराजमभिषेणयितुं समर्थः ॥

भानुमती— अज्जउत्त जइबि एवं तहबि गुरुकिदपडिण्णाभरो
धनंजओ त्ति द्वाणं क्खु संकाए । * * आर्यपुत्र
यद्यप्येवं तथापि गुरुकृतप्रतिज्ञाभरो धनंजय इति
स्थानं खलु शङ्कायाः ।

माता— जादे साहु । कालोइदं तुए मंतिदं । ** जाते साधु ।

कालोचितं त्वया मन्त्रितम् ।

दुर्योधनः—आः ममापि नाम दुर्योधनस्य शङ्कास्थानं पाण्डवाः । पश्य

कोदण्डज्याकिणाङ्कैरगणितरिपुभिः कङ्कटोन्मुक्तदेहैः

श्लिष्टान्योन्यातपत्रैः सितकमलवनभ्रान्तिमुत्पादयद्भिः ।

रेणुग्रस्तार्कभासां प्रचलदसिलतादन्तुराणां चमूना-

माक्रान्ता भ्रातृभिर्मे दिशि दिशि समरे कोटयः संपतन्ति ॥

अयि भानुमति विज्ञातपाण्डवप्रभावे किं त्वमप्येवमार्शंससे । पश्य
दुःशासनस्य हृदयक्षतजाम्बुपाने दुर्योधनस्य च तथा गदयोरुभङ्गे ।

तेजस्विनां समरमूर्धनि पाण्डवानां ज्ञेया जयद्रथवधेपि तथा प्रतिज्ञा ॥

कः कोत्र भोः । जैत्रं मे रथमुपपादय तावद्यावदहमपि जयद्र-
थपरिरक्षणेन तस्य प्रगल्भस्य पाण्डवस्य मिथ्याप्रतिज्ञावैलक्ष्यसं-
पादितमशस्त्रपूतं मरणमुपदिशामि । इति निष्क्रान्तः ।

॥ भट्टनारायणः— वेणीसंहारम्—द्वितीयोऽङ्कः ॥

READING XXXVIII.

Draupadī, Bhīma and Yudhisthira.

निशम्य सिद्धिं द्विषतामपाकृतीस्ततस्ततस्त्या विनियन्तुमक्षमा ।

नृपस्य मन्थुव्यवसायदीपिनिरुदाजहार द्रुपदात्मजा गिरः ॥ १ ॥

भवादृशेषु प्रमदाजनोदितं भवत्यधिक्षेप इवानुशासनम् ।

तथापि वक्तुं व्यवसाययन्ति मां निरस्तनारीसमया दुराधयः ॥

अखण्डमाखण्डलतुल्यधामभिश्चिरं धृता भूपतिभिः स्ववंशजैः ।

त्वयात्महस्तेन मही मदच्युता मतंगजेन स्त्रगिवापवर्जिता ॥ ३ ॥

ब्रजन्ति ते मूढधियः पराभवं भवन्ति मायाविषु ये न मायिनः ।

प्रविश्य हि घ्नन्ति शठास्तथाविधानसंघताङ्गान्निशिता इवेषवः ॥

अवन्व्यकोपस्य विहन्तुरापदां भवन्ति वश्याः स्वयमेव देहिनः ।

अमर्षशून्येन जनस्य जन्तुना न जातहोर्देन न विद्विषादरः ॥ ९ ॥
 पुराधिरूढः शयनं महाधनं विबोध्यसे यः स्तुतिगीतिमङ्गलैः ।
 अदभ्रदर्जामधिशय्य स स्थलीं जहासि निद्रामशिवैः शिवारुतैः ॥
 पुरोपनीतं नृप रामणीयकं द्विजातिशेषेण यदेतदन्धसा ।
 तदद्य ते वन्यफलाशिनः परं परैति कार्श्यं यशसा समं वपुः ॥ ७ ॥
 अनारतं यौ मणिपीठशायिनावरञ्जयद्राजशिरःस्त्रजां रजः ।
 निषीदतस्तौ चरणौ वनेषु ते मृगद्विजालूनशिखेषु बर्हिषाम् ॥
 द्विषन्निमित्ता यदियं दशा ततः समूलमुन्मूलयतीव मे मनः ।
 परैरपर्यासितवीर्यसंपदां पराभवोप्युत्सव एव मानिनाम् ॥ ९ ॥
 विहाय शान्तिं नृप धाम तत्पुनः प्रसीद संघेहि वधाय विद्विषाम् ।
 ब्रजन्ति शत्रून्वधूय निस्पृहाः शमेन सिद्धिं मुनयो न भूभृतः ॥
 पुरःसरा धामवतां यशोधनाः सुदुःसहं प्राप्य निकारमीदृशम् ।
 भवादृशाश्चेदधिकुर्वते रतिं निराश्रया हन्त हता मनस्विता ॥
 अथ क्षमामेव निरस्तविक्रमश्रिराय पर्येषि सुखस्य साधनम् ।
 विहाय लक्ष्मीपतिलक्ष्म कार्मुकं जटाधरः सञ्जुहुधीह पावकम् ॥
 न समयपरिरक्षणं क्षमं ते निकृतिपरेषु परेषु भूरिधाम्नः ।
 अरिषु हि विजयार्थिनः क्षितीशा विदधति सोपधि संधिदूषणानि ॥
 विहितां प्रियया मनःप्रियामथ निश्चित्य गिरं गरीयसांभू ।
 उपपत्तिमूर्द्धजिताश्रयं नृपमूचे वचनं वृकोदरः ॥ १४ ॥
 द्विषतामुदयः सुमेधसा गुरुरस्वन्ततरः सुमर्षणः ।
 न महानपि भूतिमिच्छता फलसंपत्प्रवणः परिक्षयः ॥ १५ ॥
 अचिरेण परस्य भूयसीं विपरीतां विगणय्य चात्मनः ।
 क्षययुक्तिमुपेक्षते कृती कुरुते तत्प्रतिकारमन्यथा ॥ १६ ॥
 अनुपालयतामुदेज्यतीं प्रभुशक्तिं द्विषतामनीहया ।
 अपयान्त्यचिरान्महीभुजां जननिर्वादभयादिव श्रियः ॥ १७ ॥

क्षययुक्तमपि स्वभावजं दधतं धाम शिवं समृद्धये ।
 प्रणमन्त्यनपायमुत्थितं प्रतिपञ्चन्द्रमिव प्रजा नृपम् ॥ १८ ॥
 प्रभवः खलु कोषदण्डयोः कृतपञ्चाङ्गविनिर्णयो नयः ।
 स विधेयपदेषु दक्षतां नियतिं लोक इवानुरुध्यते ॥ १९ ॥
 अभिमानवतो मनस्विनः प्रियमुच्चैः पदमारुरुक्षतः ।
 विनिपातनिवर्तनक्षमं मतमालम्बनमात्मपौरुषम् ॥ २० ॥
 विपदोभिभवन्त्यविक्रमं रहयत्यापदुपेतमायतिः ।
 नियता लघुता निरायतेरगरीयान्न पदं नृपश्रियः ॥ २१ ॥
 मदसिक्तमुखैर्मृगाधिपः करिभिर्वर्तयते स्वयंहतैः ।
 लघयन्खलु तेजसा जगन्नमहानिच्छति भूतिमन्यतः ॥ २२ ॥
 अभिमानधनस्य गत्वरैरसुभिः स्थास्तु यशश्चिचीषतः ।
 अचिरांशुविलासचञ्चला ननु लक्ष्मीः फलमानुषङ्गिकम् ॥ २३ ॥
 ज्वलितं न हिरण्यरेतसं चयमास्कन्दति भस्मनां जनः ।
 अभिभूतिभयादसूनतः सुखमुज्जन्ति न धाम मानिनः ॥ २४ ॥
 किमपेक्ष्य फलं पयोधरान्ध्वनतः प्रार्थयते मृगाधिपः ।
 प्रकृतिः खलु सा महीयसः सहते नान्यसमुन्नतिं यया ॥ २५ ॥
 कुरु तन्मतिमेव विक्रमे नृप निर्धूय तमः प्रसादजम् ।
 ध्रुमेतदवेहि विद्विषां त्वदनुत्साहहता विपत्तयः ॥ २६ ॥
 इति दर्शितविक्रियं सुतं मरुतः कोपपरीतमानसम् ।
 उपसान्त्वयितुं महीपतिर्द्विरदं दुष्टमिवोपचक्रमे ॥ २७ ॥
 सहसा विदधीत न क्रियामविवेकः परमापदां पदम् ।
 वृणते हि विमृष्यकारिणं गुणलुब्धाः स्वयमेव संपदः ॥ २८ ॥
 अभिवर्षति योनुपालयन्विधिबीजानि विवेकवारिणा ।
 स सदा फलशालिनीं क्रियां शरदं लोक इवाधितिष्ठति ॥ २९ ॥
 शुचि भूषयति श्रुतं वपुः प्रशमस्तस्य भवत्यलंक्रिया ।
 प्रशमाभरणं पराक्रमः स नयापादितसिद्धिभूषणः ॥ ३० ॥

मतिभेदतमस्तिरोहिते गहने कृत्यविधौ विवेकिनाम् ।
 सुकृतः परिशुद्ध आगमः कुरुते दीप इवार्थदर्शनम् ॥ ३१ ॥
 स्पृहणीयगुणैर्महात्मभिश्चरिते वर्त्मनि यच्छतां मनः ।
 विधिहेतुरहेतुरागसां विनिपातोपि समः समुन्नतेः ॥ ३२ ॥
 शिवमौपयिकं गरीयसीं फलनिष्पत्तिमदूषितायतीम् ।
 विगणय्य नयन्ति पौरुषं विजितक्रोधरया जिगीषवः ॥ ३३ ॥
 अपनेयमुदेतुमिच्छता तिमिरं रोषमयं धिया पुरः ।
 अविभिद्य निशाकृतं तमः प्रभया नांशुमताप्युदीयते ॥ ३४ ॥
 बलवानपि कोपजन्मनस्तमसो नाभिभवं रुणद्धि यः ।
 क्षयपक्ष इवैन्दवीः कलाः सकला हन्ति स शक्तिसंपदः ॥ ३५ ॥
 समवृत्तिरुपैति मार्दवं समये यश्च तनोति तिग्मताम् ।
 अधितिष्ठति लोकमोजसा स विवस्वानिव मेदिनीपतिः ॥ ३६ ॥
 क्व चिराय परिग्रहः श्रियां क्व च दुष्टेन्द्रियवाजिवश्यता ।
 शरदभ्रचलाश्चलेन्द्रियैरसुरक्षा हि बहुच्छलाः श्रियः ॥ ३७ ॥
 श्रुतमप्यधिगम्य ये रिपून्विनयन्ते न शरीरजन्मनः ।
 जनयन्त्यचिराय संपदामयशस्ते खलु चापलाश्रयम् ॥ ३८ ॥
 उपकारकमायतेर्भृशं प्रसवः कर्मफलस्य भूरिणः ।
 अनपायि निबर्हणं द्विषां न तितिक्षासममस्ति साधनम् ॥ ३९ ॥
 असमापितकृत्यसंपदां हतवेगं विनयेन तावता ।
 प्रभवन्त्यभिमानशालिनां मदमुत्तम्भयितुं विभूतयः ॥ ४० ॥
 मदमानसमुद्धतं नृपं न वियुङ्क्ते नियमेन मूढता ।
 अतिमूढ उदस्यते नयान्नयहीनादपरज्यते जनः ॥ ४१ ॥
 अपरागसमीरणेरितः क्रमशीर्णाकुलमूलसंतातिः ।
 सुकरस्तरुवत्सहिष्णुना रिपुरुन्मूलयितुं महानपि ॥ ४२ ॥
 अणुरप्युपहन्ति विग्रहः प्रभुमन्तः प्रकृतिप्रकोपजः ।
 अखिलं हि हिनस्ति भूधरं तरुशाखान्तनिवर्षजोनलः ॥ ४३ ॥

मतिमान्विनयप्रमाथिनः समुपेक्षेत समुन्नतिं द्विषः ।

सुजयः खलु तादृगन्तरे विपदन्ता ह्यविनीतसंपदः ॥ ४४ ॥

लघुवृत्तितया भिदां गतं बहिरन्तश्च नृपस्य मण्डलम् ।

अभिभूय हरत्यनन्तरः शिथिलं कूलमिवापगारयः ॥ ४५ ॥

॥ भारविः—किरातार्जुनीयम्— प्रथमाद्वितीयौ सर्गौ ॥

READING 'XXXIX.

Specimen of Chānakya's Policy.

विराधगुप्तः—शृणोत्वमात्यः । अस्ति तावच्छक्यवनकिरातका-
म्बोजपारसीकबाह्लीकप्रभृतिभिश्चाणक्यमतिपारिगृहीतैश्चन्द्रगुप्तपर्व-
तेश्वरबलैरुदधिभिरिव प्रलयकालचलितसलिलसंचयैः समन्तादुपरुद्धं
कुसुमपुरम् । ततो बहुदिवसप्रवृत्तमहदुपरोधवैशसमुपरि पौराणां परि-
वर्तमानमसहमाने तस्यामप्यवस्थायां पौरजनापेक्षया सुरङ्गामुपेत्याप-
क्रान्ते तपोवनाय देवे सर्वार्थसिद्धौ स्वामिविरहात्प्रशिथिलीकृतप्रय-
त्नेषु युष्मद्वलेषु प्रकाशिते च चन्द्रगुप्तस्य नन्दभवनप्रवेशे चाणक्ये-
नाहूयाभिहिताः सर्व एव कुसुमपुरनिवासिनः सूत्रधाराः यथा सां-
वत्सरिकदत्तलग्नवशाद्वर्धरात्रसमये चन्द्रगुप्तस्य नन्दभवनप्रवेशो
अविष्यति । ततः पूर्वद्वारात्प्रभृति संस्क्रियतां राजभवनमिति । ततः
सूत्रधारैरभिहितम् । आर्य प्रथममेव देवस्य चन्द्रगुप्तस्य नन्दभवन-
प्रवेशमुपलभ्य सूत्रधारेण दारुवर्मणा कनकतोरणन्यासादिभिः
संस्कारविशेषैः संस्कृतं राजभवनद्वारम् । अस्माभिरिदानीमभ्य-
न्तरे संस्कार आधेय इति ।

ततश्चाणक्यवदुनानादिष्टेनैव सूत्रधारेण दारुवर्मणा संस्कृतं रा-
जभवनद्वारमिति परितुष्टेनैव दारुवर्मणः सुचिरं दाक्ष्यं प्रशस्या-
भिहितम् । अचिरादस्य दाक्ष्यस्यानुरूपं फलमधिगमिष्यसि दारु-
वर्मन्निति । ततो नुकूललग्नवशाद्वर्धरात्रसमये चन्द्रगुप्तस्य नन्दभ-

वनप्रवेशो भविष्यतीति शिल्पिनः पौरांश्च गृहीतार्थान्कृत्वा तस्मिन्नेव क्षणे पर्वतेश्वरभ्रातरं वैरोचकमेकासने चन्द्रगुप्तेन सहोपवेश्य कृतः पृथ्वीराज्यविभागः । अतिमृष्टं चास्मै पूर्वप्रतिश्रुतं राज्यार्धम् ।

ततः प्रथममेव प्रकाशिते चन्द्रगुप्तस्य नन्दभवनप्रवेशे कृताभिषेके च वैरोचके विमलमुक्तागुणपरिक्षेपरचितपटुवारबाणप्रच्छादितशरीरे मणिमयमुकुटनिबिडनियतरुचिरतरमौलौ सुरभिक्षुसुमदामवैकक्षिकावभासितवक्षःस्थले परिचिततमैरप्यनभिज्ञायमानाकृतौ चाणक्याज्ञया चन्द्रगुप्तोपवाह्यां चन्द्रलेखांनाम गजवशामारुह्य चन्द्रगुप्तानुयायिना राजलोकेनानुगम्यमाने देवस्य नन्दस्य भवनं प्रविशति वैरोचके युष्मत्प्रयुक्तेन दारुवर्मणा सूत्रधारेण चन्द्रगुप्तोयमिति मत्वा तस्योपरिपातनाय सज्जीकृतं यन्त्रतोरणम् ।

अत्रान्तरे बहिर्गृहीतवाहनेषु स्थितेषु चन्द्रगुप्तानुयायिषु नृपेषु युष्मत्प्रयुक्तेनैव चन्द्रगुप्तनिषादिना वर्वरकेण कनकदण्डिकान्तर्निहितार्मसिपुत्रिकामाकर्षकामेनावलम्बिता करेण कनकशृङ्खलावलम्बिनी कनकदण्डिका ।

अथ जघनाभिघातमुत्प्रेक्षमाणा गजवधूरतिजवनतया गत्यन्तरमारूढवती । प्रथमगत्यनुरोधप्रत्याकलितमुक्तेन प्रभ्रष्टलक्ष्यं पतता यन्त्रतोरणेनाकृष्टरूपाणीव्यग्रपाणिरनासादयन्नेव चन्द्रगुप्ताशया वैरोचकं दारुवर्मणा हतस्तपस्वी वर्वरकः । ततो दारुवर्मणा यन्त्रतोरणपातनादात्मवधमाकलय्य पूर्वमेवोत्तुङ्गतोरणस्थलमारूढेन यन्त्रघटनहेतुं लोहकीलकमादाय हस्तिनीगत एव हतस्तपस्वी वैरोचकः । अथ सूत्रधारो दारुवर्मापि वैरोचकपुरःसरेण पदातिलोकेन लोष्टघातं हतः ॥

॥ विशाखदत्तः— मुद्राराक्षसम्— द्वितीयोऽङ्कः ॥

READING XL.

Indumati's Death and Aja's Lament.

अथ तस्य विवाहकौतुकं ललितं बिभ्रत एव पार्थिवः ।
 वसुधामपि हस्तगामिनीमकरोदिन्दुमतीमिवापराम् ॥ १ ॥
 दुरितैरपि कर्तुमात्मसात्प्रयतन्ते नृपसूनवो हि यत् ।
 तदुपस्थितमग्रहीदजः पितुराज्ञेति न भोगतृष्णया ॥ २ ॥
 क्षितिरीन्दुमती च भामिनी पतिमासाद्य तमग्र्यपौरुषम् ।
 प्रथमा बहुरत्नसूरभूदपरा वीरमजीजनत्सुतम् ॥ ३ ॥
 ऋषिदेवगणस्वधाभुजां श्रुतयागप्रसवैः स पार्थिवः ।
 अनृणत्वमुपेयिवान्बभौ परिधेर्मुक्त इवोष्णदीधितिः ॥ ४ ॥
 स कदाचिद्वेक्षितप्रजः सह देव्या विजहार सुप्रजाः ।
 नगरोपवने शचीसखो मरुतां पालयितेव नन्दने ॥ ५ ॥
 अथ रोधसि दक्षिणोदधेः श्रितगोकर्णनिकेतमीश्वरम् ।
 उपवीणयितुं ययौ रवेरुदगावृत्तिपथेन नारदः ॥ ६ ॥
 कुसुमैर्ग्रथितामपार्थिवैः स्रजमातोद्यशिरोनिवेशिताम् ।
 अहरत्किल तस्य वेगवानधिवासस्पृहयेव मारुतः ॥ ७ ॥
 अभिभूय विभूतिमार्तवीं मधुगन्धातिशयेन वीरुधाम् ।
 नृपतेरमरस्वर्गाप सा दयितोरुस्तनकोटिमुस्थितिम् ॥ ८ ॥
 क्षणमात्रसखीं मुजातयोः स्तनयोस्तामवलोक्य विह्वला ।
 निमिमील नरोत्तमप्रिया हृतचन्द्रा तमसेव कौमुदी ॥ ९ ॥
 प्रतियोजयितव्यवच्छकीसमवस्थामथ सत्त्वविष्ठवात् ।
 स निनाय नितान्तवत्सलः परिगृह्योचितमङ्गमङ्गनाम् ॥ १० ॥
 पतिरङ्गनिषण्णया तया करणापायविभिन्नवर्णया ।
 समलक्ष्यत बिभ्रदाविलां मृगलेखामुषसीव चन्द्रमाः ॥ ११ ॥
 विललाप स बाष्पगद्गदं सहजामप्यपहाय धीरताम् ।
 अभितप्तमयोपि मार्दवं भजते कैव कथा शरीरिषु ॥ १२ ॥

कुसुमान्यपि गात्रसंगमात्प्रभवन्त्यायुरपोहितुं यदि ।
 न भविष्यति हन्त साधनं किमिवान्यत्प्रहरिष्यतो विधेः ॥
 अथ वा मृदु वस्तु हिंसितुं मृदुनैवारभते प्रजान्तकः ।
 हिमसेकविपत्तिरत्र मे नलिनी पूर्वनिदर्शनं मता ॥ १४ ॥
 अथ वा मम भाग्यविघ्नवादशानिः कल्पित एष वेधसा ।
 यदनेन न पातितस्तरुः क्षपिता तद्विटपाश्रया लता ॥ १५ ॥
 कृतवत्यसि नावधीरणामपराद्धेपि यदा चिरं मयि ।
 कथमेकपदे निरागसं जनमाभाष्यमिमं न मन्यसे ॥ १६ ॥
 ध्रुवमस्मि शठः शुचिस्मिते विदितः कैतववत्सलस्तव ।
 परलोकमसंनिवृत्तये यदनाष्टच्छय गतासि मामितः ॥ १७ ॥
 सुरतश्रमसंभृतो मुखे ध्रियते स्वेदलवोद्गमोपि ते ।
 अथ चास्तमिता त्वमात्मना धिगिमां देहभृतामसारताम् ॥ १८ ॥
 मनसापि न विप्रियं मया कृतपूर्वं तव किं जहासि माम् ।
 ननु शब्दपतिः क्षितेरहं त्वयि मे भावनिबन्धना रतिः ॥ १९ ॥
 कुसुमोत्कचितान्वलीमतश्चलयन्भृङ्गरुचस्तवालकान् ।
 करभोरु करोति मारुतस्त्वदुपावर्तनशङ्कि मे मनः ॥ २० ॥
 तदपोहितुमर्हसि प्रिये प्रतिबोधेन विषादमाशु मे ।
 ज्वलितेन गुहागतं तमस्तुहिनाद्रेरिव नक्तमोषधिः ॥ २१ ॥
 इदमुच्छ्वसितालकं मुखं तव विश्रान्तकथं दुनोति माम् ।
 निशि सुप्तमिवैकपङ्कजं विरताभ्यन्तरषट्दस्वनम् ॥ २२ ॥
 शशिनं पुनरेति शर्वरी दयिता द्वन्द्वचरं पतत्रिणम् ।
 इति तौ विरहान्तरक्षमौ कथमत्यन्तगता न मां दहेः ॥ २३ ॥
 नवपल्लवसंस्तरेपि ते मृदु दूयेत यदङ्गमर्पितम् ।
 तदिदं विषहिष्यते कथं वद वामोरु चिताधिरोहणम् ॥ २४ ॥
 कलमन्यभृतासु भाषितं कलहंसीषु गतं मदालसम् ।
 पृषतीषु विलोलमीक्षितं पवनाधृतलतासु विभ्रमः ॥ २५ ॥

त्रिदिवोत्सुकयाप्यवेक्ष्य मां निहिताः सत्यममी गुणास्त्वया ।
 विरहे तव मे गुरुव्यथं हृदयं नत्ववलम्बितुं क्षमाः ॥ २६ ॥
 मिथुनं परिकल्पितं त्वया सहकारः फलिनी च नन्विमौ ।
 अविधाय विवाहसत्क्रियामनयोर्गम्यत इत्यसाम्प्रतम् ॥ २७ ॥
 कुसुमं कृतदोहदस्त्वया यदशोकोयमुदीरयिष्यति ।
 अलकाभरणं कथं नु तत्तव नेष्यामि निवापमाल्यताम् ॥ २८ ॥
 स्मरतेव सशब्दनूपुरं चरणानुग्रहमन्यदुर्लभम् ।
 अमुना कुसुमाश्रुवर्षिणा त्वमशोकेन सुगात्रि शोच्यसे ॥ २९ ॥
 तव निःश्वसितानुकारिभिर्बकुलैर्धचितां समं मया ।
 असमाप्य विलासमेखलां किमिदं किंनरकण्ठि सुप्यते ॥ ३० ॥
 समदुःखसुखः सखीजनः प्रतिपच्चन्द्रनिभोयमात्मजः ।
 अहमेकरसस्तथापि ते व्यवसायः प्रतिपत्तिनिष्ठुरः ॥ ३१ ॥
 धृतिरस्तमिता रतिश्च्युता विरतं गेयमृतुर्निरुत्सवः ।
 गतमाभरणप्रयोजनं परिशून्यं शयनीयमद्य मे ॥ ३२ ॥
 गृहिणी सचिवः सखी मिथः प्रियशिष्या ललिते कलाविधौ ।
 करुणाविमुखेन मृत्युना हरता त्वां वद किं न मे हृतम् ॥ ३३ ॥
 मदिराक्षि मदाननार्पितं मधु पीत्वा रसवत्कथं नु मे ।
 अनुपास्यसि बाष्पदूषितं परलोकोपनतं जलाञ्जलिम् ॥ ३४ ॥
 विभवेपि सति त्वया विना सुखमेतावदजस्य गण्यताम् ।
 अहृतस्य विलोभनान्तरैर्मम सर्वे विषयास्त्वदाश्रयाः ॥ ३५ ॥
 विलपन्निति कोशलाधिपः करुणार्थग्रथितं प्रियां प्रति ।
 अकरोत्पृथिवीरुहानपि स्तुतशास्वारसबाष्पदूषितान् ॥ ३६ ॥

॥ कालिदासः—रघुवंशम्—अष्टमः सर्गः ॥ -

READING XLI.

King Harsha Lamenting his Father's Death.

देवो हर्षः शोकमूकेन परिजनेन परिवृतोन्तर्वर्तिना पितृशोकान-
लतप्तेन स्नेहद्रवेण बहिरिव सिच्यमानो निर्व्यवधानायां धरण्या-
मुपविष्ट एव निशीथिनीमखिलामुज्जगार । अभवच्चास्य चेतसि
ताते दूरीभूते संप्रत्येवायं खल्वनाथीभूतो जीवलोकः । लोकस्य
हताः पन्थानः । मनोरथानां खिलीभूतानि विभूतिस्थानानि ।
स्थगितान्यानन्दस्य द्वाराणि । सुप्ता सत्यवादिता । लुप्ता लो-
कयात्रा । विलीना बहुशालिता । प्रलीना प्रियालापिता । प्रो-
षिताः पुरुषकारविकाराः । समाप्ता स्मरशौण्डता । प्रमृष्टा पर-
गुणप्रीतिः । विश्रान्ता विश्वासभूमयः । अपगतान्यवदातदानानि ।
निरुपयोगानि शास्त्राणि । निरवलम्बना विक्रमैकरसता । कथा-
शेषा विशेषज्ञता । ददातु जनो जलाञ्जलिमौर्जित्याय । प्रतिपद्यतां
प्रव्रज्यतां प्रजापालता । बध्नातु वैधव्यवेणीं वरमनुप्यता । समा-
श्रयतु राजश्रीराश्रमपदम् । परिधत्तां धवले वाससी वसुमती ।
दधातु वल्कले मनस्विता । तपस्यतु तपोवनेषु तेजस्विता । प्राह-
णोतु चीवरे वीरता । क्व गम्यतां कृतज्ञतया । क्व पुनः प्राप्स्यति
तादृशान्महापुरुषनिर्माणपरमाणून्परमेष्ठी । शून्याः संवृत्ता दश दिशो
गुणानाम् । जगज्जातमन्धकारम् । धर्मस्य निष्फलमधुना जन्म । शा-
स्त्रोपजीविनां तातेन विना कुतस्त्यास्तादृश्यो दिवसं समारब्धक-
लहकथाकण्टकितसुभटकपोलभित्तयः शूरगोष्ठ्यः । स्वप्नेपि किं
दृश्येत दीर्घरक्तनयनं पुनस्तन्मुखसरोजम् । जन्मान्तरेपि पुनः परि-
प्वज्येत तल्लोहस्तम्भाम्यधिकगरिमगर्भं भुजयुगलम् । लोकान्तरेपि
पुत्रेत्यालपतः श्रूयेत सा सुधारसमुद्गिरन्ती मथ्यमानसागरोद्धारग-
म्भीरा भारती । इत्येतानि चान्यानि च चिन्तयत एवास्य कथमपि
सा क्षपा क्षयमियाय ॥

॥ बाणः—श्रीहर्षचरितम्—पञ्चमोच्छ्वासः ॥

Women Hurrying to see a Wedding Procession.

ततस्तदालोकनतत्पराणां सौधेषु चामीकरजालवत्सु ।
 बभूवुरित्थं पुरमुन्दरीणां त्यक्तान्यकार्याणि विचेष्टितानि ॥ १ ॥
 आलोकमार्गं सहसा व्रजन्त्या कयाचिदुद्वेष्टनवान्तमाल्यः ।
 बद्धं न संभावित एव तावत्करेण रुद्धोपि हि केशपाशः ॥ २ ॥
 प्रसाधिकालम्बितमग्रपादमाक्षिप्य काचिद्द्रवरागमेव ।
 उत्सृष्टलीलागतिरागवाक्षादलक्तकाङ्कां पदवीं ततान ॥ ३ ॥
 विलोचनं दक्षिणमङ्गनेन संभाव्य तद्वञ्चितवामनेत्रा ।
 तथैव वातायनसंनिकर्षं ययौ शलाकामपरा वहन्ती ॥ ४ ॥
 जालान्तरप्रेषितदृष्टिरन्या प्रस्थानभिन्नां न बबन्ध नीवीम् ।
 नाभिप्रविष्टाभरणप्रभेण हस्तेन तस्थाववलम्ब्य वासः ॥ ५ ॥
 अर्धाचिता सत्वरमुत्थितायाः पदे पदे दुर्निमिते गलन्ती ।
 कस्याश्चिदासीद्भसना तदानीमङ्गुष्ठमूलार्पितसूत्रशेषा ॥ ६ ॥
 तासां मुखैरासवगन्धगर्भैर्व्याप्तान्तराः सान्द्रकुतूहलानाम् ।
 विलोलेनेत्रभ्रमरैर्गवाक्षाः सहस्रपत्राभरणा इवासन् ॥ ७ ॥
 ता राघवं दृष्टिभिरापिबन्त्यो नार्यो न जग्मुर्विषयान्तराणि ।
 तथा हि शेषेन्द्रियवृत्तिरासां सर्वात्मना चक्षुरिव प्रविष्टा ॥ ८ ॥

॥ कालिदासः—रघुवंशम्—सप्तमः सर्गः ॥

READING XLII.

The Atheistic Doctrine.

अथ कथं परमेश्वरस्य निःश्रेयसप्रदत्वमभिधीयते । बृहस्पति-
 मतानुसारिणा नास्तिकशिरोमणिना चार्वाकेण दूरोत्सारितत्वात् ।
 दुरुच्छेदं हि चार्वाकस्य चेष्टितम् । प्रायेण सर्वप्राणिनस्तावत्
 यावज्जीवं सुखं जीवेन्नास्ति मृत्योरगोचरः । भस्मीभूतस्य देहस्य
 पुनरागमनं कुतः ॥ इति लोकगाथामनुरुन्धाना नीतिकामशास्त्रा-

नुसारेणार्थकामावेव पुरुषार्थौ मन्यमानाः पारलौकिकमर्थमपङ्गुवा-
नाश्चार्वाकमतमनुवर्तमाना एवानुभूयन्ते । अत एव तस्य चार्वाकम-
तस्य लोकायतमित्यन्वर्थमपरं नामधेयम् ।

तत्र एथिव्यादीनि भूतानि चत्वारि तत्त्वानि । तेभ्य एव देहा-
कारपरिणतेभ्यश्चैतन्यमुपजायते । तेषु विनष्टेषु सत्सु स्वयं
विनश्यति । तच्चैतन्यविशिष्टदेह एवात्मा । देहातिरिक्तात्मनि
प्रमाणाभावात् । प्रत्यक्षैकप्रमाणवादितयानुमानादेरनङ्गीकारेण प्रा-
माण्याभावात् । अङ्गनालिङ्गनादिजन्यं सुखमेव पुरुषार्थः । न चास्य
दुःखसंभिन्नतया पुरुषार्थत्वमेव नास्तीति मन्तव्यम् । अवर्जनीयतया
प्राप्तस्य दुःखस्य परिहारेण सुखमात्रस्यैव भोक्तव्यत्वात् । तद्यथा
मत्स्यार्थी सशल्कान्सकण्टकान्मत्स्यानुपादत्ते । स यावदादेयं ता-
वदादाय निवर्तते । यथा वा धान्यार्थी सपलालानि धान्यान्या-
हरति । स यावदादेयं तावदादाय निवर्तते । तस्माद्दुःखअयान्ना-
नुकूलवेदनीयं सुखं त्यक्तुमुचितम् । न हि मृगाः सन्तीति शालयो
नोप्यन्ते । न हि भिक्षुकाः सन्तीति स्थाल्यो नाधिश्रीयन्ते ।
यदि कश्चिद्भीरुर्दृष्टं सुखं त्यजेत्तर्हि स पशुवन्मुखी भवेत् । अत
एव कण्टकादिजन्यदुःखमेव नरकम् । लोकसिद्धो राजा परमेश्वरः ।
देहोच्छेदो मोक्षः । देहात्मवादे च कृशोर्हं कृष्णोहमित्यादि सा-
मानाधिकरण्योपपत्तिः । मम शरीरमिति व्यवहारो राहोः शिर
इत्यादिवदौपचारिकः ।

स्यादेतत् । स्यादेष मनोरथो यद्यनुमानादेः प्रामाण्यं न स्यात् ।
अस्ति च प्रामाण्यम् । कथमन्यथा धूमोपलम्भनानन्तरं धूम-
ध्वजे प्रेक्षावतां प्रवृत्तिरुपपद्येत । नद्यास्तीरे फलानि सन्तीति वच-
नश्रवणसमनन्तरं फलार्थिनां नदीतीरे प्रवृत्तिरिति । तदेतन्मनो-
राज्यविजृम्भणम् ॥

॥ माधवाचार्यः—सर्वदर्शनसंग्रहः—चार्वाकदर्शनम् ॥

READING XLIII.

The Autumn.

उपैति शस्यं परिणामरम्यतां नदीरनौद्धत्यमपङ्कता महीम् ।
 नवैर्गुणैः संप्रति संस्तवस्थिरं तिरोहितं प्रेम घनागमश्रियः ॥ १ ॥
 पतन्ति नास्मिन्विशदाः पतत्रिणो धृतेन्द्रचापा न पयोदपङ्कयः ।
 तथापि पुष्पाति नभः श्रियं परां न रम्यमाहार्यमपेक्षते गुणम् ॥ २ ॥
 विपाण्डुभिस्त्वानितया पयोधरैश्च्युताचिराभागुणहेमदामभिः ।
 इयं कदम्बानिलभर्तुरत्यये न दिग्वधूनां कृशता न राजते ॥ ३ ॥
 विहाय वाञ्छामुदिते मदात्ययादरक्तकण्ठस्य रुते शिखाण्डिनः ।
 श्रुतिः श्रयत्युन्महहंसनिःस्वनं गुणाः प्रियत्वेधिकृता न संस्तवः ॥
 अमी पृथुस्तम्बभृतः पिशाङ्गतां गता विपाकेन फलस्य शालयः ।
 विकासि वप्राश्चासि गन्धसूचितं नमन्ति निघ्रातुमिवासितोत्पलम् ॥
 मृणालिनीनामनुरञ्जितं त्रिषा विभिन्नमम्भोजपलाशशोभया ।
 पयः स्फुरच्छालिशिखापिशाङ्गितं द्रुतं धनुष्षण्डमिवाहिविद्विषः ॥ ६ ॥
 विपाण्डु संव्यानमिवानिलोद्धतं निरुन्धतीः सप्तपलाशजं रजः ।
 अनाविलोन्मीलितबाणचक्षुषः सपुष्पहासा वनराजियोषितः ॥ ७ ॥
 अदीपितं वैद्युतजातवेदसा सिताम्बुदच्छेदतिरोहितातपम् ।
 ततान्तरं सान्तरवारिशिकरैः शिवं नभो वर्त्म सरोजवायुभिः ॥ ८ ॥
 सितच्छदानामपदिश्य धावतां रुतैरमीषां ग्रथिताः पतत्रिणाम् ।
 प्रकुर्वते वारिदोषनिर्गताः परस्परालापमिवामला दिशः ॥ ९ ॥
 विहारभूमेरभिघोषमुत्सुकाः शरीरजेभ्यश्च्युतयूथपङ्कयः ।
 असक्तमूधांसि पयः क्षरन्त्यमूर्पायनानीव नयान्ति धेनवः ॥ १० ॥
 जगत्प्रसूतिर्जगदेकपावनी ब्रजोपकण्ठं तनयैरुपेयुषी ।
 द्युतिं समग्रां समितिर्गवामसावुपैति मन्त्रैरिव संहिताद्भुतिः ॥ ११ ॥
 कृतावधानं जितबर्हिणध्वनौ सुरक्तगोपीजनगीतनिःस्वने ।
 इदं जिघत्सामपहाय भूयसीं न शस्यमभ्येति मृगीकदम्बकम् ॥ १२ ॥

असावनास्थापरयावधीरितः सरोरुहिण्या शिरसा नमन्नपि ।
 उपैति शुष्यन्कलमः सहाम्भसा मनोभुवा तप्त इवाभिपाण्डुताम् ॥
 अमी समुद्धूतसरोजरेणुना हृता हृतासारकणेन वायुना ।
 उपागमे दुश्चरिता इवापदां गतिं न निश्चेतुमलं शिलीमुखाः ॥ १४ ॥
 मुखैरसौ विद्रुमभङ्गलोहितैः शिखाः पिशङ्गीः कलमस्य बिभ्रती ।
 शुकावलिर्व्यक्तशिरीषकोमला धनुःश्रियं गोत्राभिदोनुगच्छति ॥ १५ ॥
 ॥ भारविः—किरातार्जुनीयम्—चतुर्थः सर्गः ॥

READING XLIV.

An Excellent Housewife.

अस्ति द्रविडेषु काङ्क्षीनाम नगरी । तस्यामनेककोटिसारः
 श्रेष्ठिपुत्रः शक्तिकुमारो नामासीत् । सोष्टादशवर्षदेशीयश्चिन्तामा-
 पेदे । नास्त्यदाराणामननुगुणदाराणां वा सुखं नाम । तत्कथं नु
 गुणवद्विधेयं कलत्रमिति ॥

अथ परप्रत्ययाहतेषु दारेषु यादृच्छिकीं संपत्तिमनभिसमीक्ष्य
 कार्तान्तिको नाम भूत्वा वस्त्रान्तपिनद्धशालिप्रस्थो भुवं बभ्राम ।
 लक्षणज्ञोयमित्यमुष्मै कन्याः कन्यावन्तः प्रदर्श्यांबभूवुः । यां
 कांचिच्छक्षणवतीं सवर्णां कन्यां दृष्ट्वा स किल स्म ब्रवीति भद्रे
 शक्रोषि किमनेन शालिप्रस्थेन गुणवदन्नमस्मानभ्यवहारयितुमिति ।
 स हसितावधूतो गृहाद्गृहं प्रविश्याभ्रम् ।

एकदा तु शिविषु कावेरीदक्षिणतीरेषु पट्टने सह पितृभ्यामव-
 सितमहर्द्धिमवशीर्णभवनसारां धात्र्या प्रदर्श्यमानां कांचन विर-
 लभूषणां कुमारिं ददर्श । अस्यां संसक्तचक्षुश्चातर्कयत् । अस्याः
 खलु कन्यकायाः सर्व एवावयवा नातिस्थूला नातिरूशा नातिह्रस्वा
 नातिदीर्घा न विकटा मृजावन्तश्च । रक्ततलाङ्गुली यवमत्स्यकमल-
 कलशाद्यनेकपुण्यलेखालाञ्छितौ करौ । समगुल्फसंधी मांसलाव-

शिरालौ चाङ्घ्री । जङ्घे चानुपूर्वृत्ते । पीवरोरुग्रस्ते इव दुरुपलक्ष्ये
जानुनी । तनुतरमीषन्निमगम्भीरनाभिमण्डलं । वलित्रयेण चालङ्क-
तमुदरम् । उरोविभागव्यापिनौ विशालारम्भशोभिनौ पयोधरौ ।
धनधान्यपुत्रभूयस्वचिद्गलेखालाञ्छिततलौ स्निग्धोदग्रकोमलनख-
मणी पाणी ऋज्वनुपूर्वृत्तताम्राङ्गुली । संनतांसदेशे सौकुमार्यवत्यौ
निमग्नपर्वसंधी च बाहुलते । तन्वी कम्बुवृत्तबन्धुरा च कन्धरा । वृ-
त्तमध्यविभक्तरागाधरमसंक्षिप्तचारुचिबुकमापूर्णकठिनगण्डमण्डल-
मसंगतानुवक्रनीलस्निग्धभ्रूलतमनतिप्रौढतिलकुसुमसदृशानासिकम-
त्यसितधवलरक्तत्रिभागभासुरमधुरधीरसंचारमन्थरायतेक्षणमिन्दुश-
कलसुन्दरललाटमाननकमलम् । अनतिभङ्गुरो बहुलः पर्यन्तेप्यक-
पिलच्छविरायामवान्मूर्धजकलापः । सेयमाकृतिर्न व्यभिचरति शी-
लम् । आसज्जति च मे हृदयमस्यामेव ॥

अथ च परीक्ष्यैनामुद्रहेयम् । अविमृष्यकारिणं हि नियतमने-
काः पतन्त्यनुशयपरंपरा इति स्निग्धट्टाष्टिराचष्ट । अद्रे कच्चिदस्ति
कौशलं शालिप्रस्थेनानेन संपन्नमाहारमस्मानभ्यवहारयितुमिति ।
ततस्तया वृद्धदासी साकूतमालोकिता तस्य हस्तात्प्रस्थमात्रधा-
न्यमादाय क्वचिदलिन्दोदेशे सुसिक्तसंमृष्टे दत्तपादशौचमुपा-
वेशयत् । सा कन्या तान्गन्धशालीन्संक्षुद्य मात्रया विशोष्यातपे
मुहुर्मुहुः परिवर्त्य स्थिरसमायां भूमौ नालीष्टेन मृदु मृदु वर्षयन्ती
तुषैरखण्डैस्तण्डुलान्पथक्चकार । जगाद च धात्रीम् । मातरे-
भिस्तुषैरर्थिनो भूषणमृजाक्रियाक्षमैः स्वर्णकाराः । तेभ्य इमान्दत्त्वा
लब्धाभिः काकिणीभिः स्थिरतराण्यनत्याद्राणि नातिशुष्काणि
काष्ठानि मितंपचां स्थालीमुभे शरावे चाहरेति । तथा कृते तया
तांस्तण्डुलाननतिनिम्नोत्तानविस्तीर्णकुक्षौ ककुभोलूखले लोहपत्र-
वेष्टितमुखेन समशरीरेण विभाव्यमानमध्यतानवेन व्यायततमेन गु-
रुणा खादिरेण मुसलेन चतुरललितोत्सेपणावसेपणायासितभुजम-

सकृदङ्गुलीभिरुद्धत्यावहत्य शूर्पशोधितकणकिंशारुकादींस्तण्डुला-
नसकृदङ्गिः प्रक्षाल्य कथितपञ्चगुणे जले दत्तचुल्लीपूजा प्राक्षिपत् ।
प्रश्लथावयवेषु प्रस्फुरत्सु तण्डुलेषु मुकुलावस्थामतिवर्तमानेषु संक्षि-
प्यानलमुपहितमुखपिधानया स्थाल्यान्नमण्डमगालयत् । दर्व्या चाव-
गाह्य मात्रया परिवर्त्य समपक्वेषु सिक्थेषु तां स्थालीमधोमुखीमवाति-
ष्ठिपत् । इन्धनान्यन्तःसाराण्यम्भसा समभ्युक्ष्य प्रशमिताग्रीन्निरु-
पणाङ्गारीकृत्य तदर्थिभ्यः प्राहिणोत् । एभिर्लब्धाः काकिणी-
र्दत्त्वा शाकं घृतं दधि तैलमामलकं चिञ्चाफलं च यथालाभमान-
येति । तथानुष्ठिते च तया द्वित्रानुपदंशानुपपाद्य तदन्नमण्डं मृ-
दुना तालवृन्तानिलेन शीतलीकृत्य सलवणसंभारं दत्ताङ्गारधूपवा-
सं च संपाद्य तदप्यामलकं श्लक्ष्णपिष्टमुत्पलगन्धि कृत्वा धात्री-
मुखेन स्नानाय तमचोदयत् । तया च स्नानशुद्धया दत्ततैलामलकः
क्रमेण सस्रौ । स्नातः सिक्तमृष्टे कुट्टिमे फलकमारुह्य पाण्डुहरि-
तस्य त्रिभागशेषलूनस्याङ्गणकदलीपलाशस्योपरि शरावद्वयदत्तमा-
र्द्रमभिमृशन्नतिष्ठत् । सा तु तां पेयामेवाग्रे समुपाहरत् । पीत्वा
चापनीताध्वश्रमः प्रहृष्टः प्रक्लिन्नसकलगात्रः स्थितोभूत् । ततस्त-
स्य शाल्योदनस्य दर्वीद्वयं दत्त्वा सर्पिर्मात्रां सूपमुपदंशं चोपजहार ।
इमं च दध्ना च त्रिजातकावचूर्णितेन सुरभिशीतलाभ्यां च कालशे-
यकाञ्जिकाभ्यां शेषमन्नमभोजयत् । सशेष एवान्धस्यसार्वतृप्यत ।
अयाचत च पानीयम् । अथ नवभृङ्गारसंभृतमगुरुधूपधूपितमभि-
नवपाटलाकुसुमवासितमुत्फुल्लोत्पलग्रथितसौरभं वारि नालीधारा-
त्मना पातयांबभूव । सोपि मुखोपहितशरावेण तदच्छं पानीय-
माकण्ठं पपौ । शिरःकम्पसंज्ञावारिता च पुनरपरकरकेणाचमनम-
दत्त कन्या । वृद्धया तु तदुच्छिष्टमपोह्य हरितगोमयोपलिप्ते कु-
ट्टिमे स्वमेवोत्तरीयकर्पटं व्यवधाय क्षणमशेत । परितुष्टश्च विधि-
वदुपयम्य कन्यां निन्ये ।

नीत्वैतदनपेक्षः कामपि गणिकामवरोधमकरोत् । तामप्यसौ
 प्रियसखीमिवोपाचरत् । पतिं च दैवतामिव मुक्ततन्द्रा पर्यचरत् ।
 गृहकार्याणि चाहीनमन्वतिष्ठत् । परिजनं च दाक्षिण्यनिधि-
 रात्माधीनमकरोत् । तद्गुणवशीकृतश्च भर्ता सर्वमेव कुङ्कुम्बं
 तदायत्तमेव कृत्वा तदेकाधीनजीवितशरीरस्त्रिवर्गं निर्विवेश ।
 तद्ब्रवीमि गृहिणः प्रियहिताय दारगुणा इति ॥

॥ दण्डी— दशकुमारचरितम्— षष्ठोच्छ्वासः ॥

READING XLV.

The Messenger—Cloud.

कश्चित्कान्ताविरहगुरुणा स्वाधिकारात्प्रमत्तः
 शापेनास्तंगमितमहिमा वर्षभोग्येन भर्तुः ।
 यक्षश्चक्रे जनकतनयास्नानपुण्योदकेषु
 स्निग्धच्छायातरुषु वसतिं रामगिर्याश्रमेषु ॥ १ ॥
 तस्मिन्नद्रौ कतिचिदबलाविप्रयुक्तः स कामी
 नीत्वा मासान्कनकवलयभ्रंशरिक्तप्रकोष्ठः ।
 आषाढस्य प्रथमादिवसे मेघमाश्लिष्टसानुं
 वप्रक्रीडापरिणतगजप्रेक्षणीयं ददर्श ॥ २ ॥
 तस्य स्थित्वा कथमपि पुरः कौतुकाधानहेतो-
 रन्तर्बाष्पाश्रिरमनुचरो राजराजस्य दध्यौ ।
 मेवालोके अबति सुखिनोप्यन्यथावृत्तिं चेतः
 कण्ठाश्लेषप्रणयिनि जने किं पुनर्दूरसंस्थे ॥ ३ ॥
 प्रत्यासन्ने नभसि दयिताजीवितालम्बनार्थं
 जीमूतेन स्वकुशलमयीं हारयिष्यन्प्रवृत्तिम् ।
 स प्रत्यग्रैः कुटजकुसुमैः कल्पितार्घाय तस्मै
 प्रीतः प्रीतिप्रमुखवचनं स्वागतं व्याजहार ॥ ४ ॥

धूमज्योतिःसलिलमरुतां संनिपातः क मेवः
 संदेशार्थाः क पटुकरणैः प्राणिभिः प्रापणीयाः ।
 इत्यौत्सुक्यादपरिगणयन्गुह्यकस्तं ययाचे
 कामार्ता हि प्रकृतिरूपणाश्चेतनाचेतनेषु ॥ ५ ॥
 संतप्तानां त्वमसि शरणं तत्पयोद प्रियायाः
 संदेशं मे हर धनपतिक्रोधविश्लेषितस्य ।
 गन्तव्या ते वसतिरलका नाम यक्षेश्वराणां
 बाह्योद्यानस्थितहरशिरश्चन्द्रिकाधौतहर्म्या ॥ ६ ॥
 यत्रोन्मत्तभ्रमरमुखराः पादपा नित्यपुष्पा
 हंसश्रेणीरचितरशना नित्यपद्मा नलिन्यः ।
 केकोत्कण्ठा भवनशिखिनो नित्यभास्वत्कलापा
 नित्यज्योत्स्नाः प्रतिहततमोदृत्तिरम्याः प्रदोषाः ॥ ७ ॥
 आनन्दोत्थं नयनसलिलं यत्र नान्यैर्निमित्तै-
 रनन्यस्तापः कुसुमशरजादिष्टसंयोगसाध्यात् ।
 नाप्यन्यस्मात्प्रणयकलहाद्विप्रयोगोपपत्ति-
 विज्ञेयानां न च खलु वयो यौवनादन्यदस्ति ॥ ८ ॥
 अक्षयान्तर्भवनिधयः प्रत्यहं रक्तकण्ठै-
 रुद्रायद्विर्धनपतियुशः किनरैर्यत्र सार्धम् ।
 वभ्राजाख्यं विबुधवनितावारमुख्यासहाया
 बद्धालापा बहिरुपवनं कामिनो निर्विशान्ति ॥ ९ ॥
 मत्वा देवं धनपतिसखं यत्र साक्षाद्भक्तं
 प्रायश्चापं न वहति भयान्मन्मथः षट्पदज्यम् ।
 सभ्रूभङ्गप्रहितनयनैः कामिलक्ष्येष्वमोघै-
 स्तस्यारम्भश्चतुरवनिताविभ्रमैरेव सिद्धः ॥ १० ॥
 तत्रागारं धनपतिगृहादुत्तरेणास्मदीयं
 दूराल्लक्ष्यं सुरपतिधनुश्चारुणा तोरणेन ।

यस्योपान्ते कृतकतनयः कान्तया वर्धितो मे
 हस्तप्राप्यस्तबकनमितो बालमन्दारवृक्षः ॥ ११ ॥
 वापी चास्मिन्मरकतशिलाबद्धसोपानमार्गा
 हैमैश्छन्ना विकचकमलैः स्निग्धवैदूर्यनालैः ।
 यस्यास्तोये कृतवसतयो मानसं संनिकृष्टं
 नाध्यास्यन्ति व्यपगतशुचस्त्वामपि प्रेक्ष्य हंसाः ॥ १२ ॥
 एभिः साधो हृदयनिहितैर्लक्षणैर्लक्षयेथा
 द्वारोपान्ते लिखितवपुषौ शङ्खपद्मौ च दृष्ट्वा ।
 क्षामच्छायं भवनमधुना मद्वियोगेन नूनं
 सूर्यापाये न खलु कमलं पुष्पति स्वामभिख्याम् ॥ १३ ॥
 तन्वी श्यामा शिखरिदशना पक्वबिम्बाधरोष्ठी
 मध्ये क्षामा चकितहरिणीप्रेक्षणा निम्ननाभिः ।
 श्रोणीभारादलसगमना स्तोकनम्रा स्तनाभ्यां
 या तत्रास्ते युवतिविषये सृष्टिराद्येव धातुः ॥ १४ ॥
 तां जानीथाः परिमितकथां जीवितं मे द्वितीयं
 दूरीभूते मयि सहचरे चक्रवाकीमिवैकाम् ।
 गाढोत्कण्ठां गुरुषु दिवसेष्वेषु गच्छत्सु बालां
 जातां मन्ये शिशिरमथितां पद्मिनीं वान्यरूपाम् ॥ १५ ॥
 आलोके ते निपतति पुरा सा बलिव्याकुला वा
 मत्सादृश्यं विरहतनु वा भावगम्यं लिखन्ती ।
 पृच्छन्ती वा मधुरवचनां शारिकां पञ्जरस्थां
 कञ्चिद्भर्तुः स्मरसि रसिके त्वं हि तस्य प्रियेति ॥ १६ ॥
 शेषान्मासान्गमनादिवसस्थापितस्यावधेर्वा
 विन्यस्यन्ती भुवि गणनया देहलीदत्तपुष्पैः ।
 मत्संभोगं हृदयनिहितारम्भमास्वादयन्ती
 प्रायेणैते रमणविरहेष्वङ्गनानां विनोदाः ॥ १७ ॥

सव्यापारमहनि न तथा पीडयेद्विप्रयोगः

शङ्के रात्रौ गुरुतरशुचं निर्विनोदां सखीं ते ।

मत्संदेशैः सुखयितुमलं पश्य साध्वीं निशीथे

तामुन्निद्रामवनिशयनां सद्गवातायनस्थः ॥ १८ ॥

आधिक्षामां विरहशयने संनिषण्णैकपाश्वीं

प्राचीमूले तनुमिव कलामात्रशेषां हिमांशोः ।

नीता रात्रिः क्षण इव मया सार्धमिच्छारतैर्या

तामेवोष्णैर्विरहमहतीमश्रुभिर्यापयन्तीम् ॥ १९ ॥

निःश्वासेनाधरकिसलयच्छेशिना विक्षिपन्तीं

शुद्धस्नानात्परुषमलकं नूनमागण्डलम्बम् ।

मत्संभोगः कथमुपनयेत्स्वप्नजोपीति निद्रा-

माकाङ्क्षन्तीं नयनसलिलोत्पीडरुद्धावकाशाम् ॥ २० ॥

सा संन्यस्ताभरणमबला पेशलं धारयन्ती

राय्योत्सङ्गे निहितमसकृद्दुःखदुःखेन गात्रम् ।

त्वामप्यस्त्रं नवजलमयं मोचयिष्यत्यवश्यं

प्रायः सर्वो भवति करुणावृत्तिरार्द्रान्तरात्मा ॥ २१ ॥

जाने सख्यास्तव मयि मनः संभृतस्नेहमस्मा-

दित्यंभूतां प्रथमविरहे तामहं तर्कयामि ।

वाचालं मां न खलु सुभगं मन्यभावः करोति

प्रत्यक्षं ते सकलमचिराद्भातरुक्तं मया यत् ॥ २२ ॥

रुद्धापाङ्गप्रसरमलकैरञ्जनस्नेहशून्यं

प्रत्यादेशादपि च मधुनो विस्मृतभ्रूविलासम् ।

त्वय्यासन्ने नयनमुपरिस्पन्दि शङ्के मृगाक्ष्या

मीनक्षोभाच्चलकुवलयश्रीतुलामेप्यतीति ॥ २३ ॥

तामायुष्मन्मम च वचनादात्मनश्चोपकर्तुं

ब्रूया एवं तव सहचरो रामगिर्याश्रमस्थः ।

अव्यापन्नः कुशलमबले पृच्छति त्वां वियुक्तः

पूर्वाभाष्यं सुलभविपदां प्राणिनामेतदेव ॥ २४ ॥

शब्दाख्येयं यदपि किल ते यः सखीनां पुरस्ता-

त्कर्णे लोलः कथयितुमभूदाननस्पर्शलोभात् ।

सोतिक्रान्तः श्रवणविषयं लोचनाभ्यामदृश्य-

स्वामुत्कण्ठाविरचितपदं मन्मुखेनेदमाह ॥ २५ ॥

श्यामास्वङ्गं चकितहरिणीप्रेक्षणे दृष्टिपातं

वक्रच्छायां शशिनि शिखिनां बर्हभारेषु केशान् ।

उत्पश्यामि प्रतनुषु नदीवीचिषु भ्रूविलासा-

न्हन्तैकस्मिन्कचिदपि न ते चण्डि सादृश्यमस्ति ॥ २६ ॥

त्वामालिख्य प्रणयकुपितां धातुरागैः शिलाया-

मात्मानं ते चरणपतितं यावदिच्छामि कर्तुम् ।

अस्त्रैस्तावन्मुहुरुपचितैर्दृष्टिरालुप्यते मे

क्रूरस्तस्मिन्नपि न सहते संगमं नौ कृतान्तः ॥ २७ ॥

मामाकाशप्रणिहितभुजं निर्दयाश्लेषहेतो-

र्लब्धायास्ते कथमपि मया स्वप्नसंदर्शनेषु ।

पश्यन्तीनां न खलु बहुशो न स्थलीदेवतानां

मुक्तास्थूलास्तरुक्सलयेष्वश्रुलेशाः पतन्ति ॥ २८ ॥

भित्त्वा सद्यः किसलयपुटान्देवदारुद्वुमाणा-

मेतत्क्षीरस्रुतिसुरभयो दक्षिणेन प्रवृत्ताः ।

आलिङ्ग्यन्ते गुणवति मया ते तुषाराद्विवाताः

पूर्वं स्पष्टं यदि किल भवेदङ्गमेभिस्तवेति ॥ २९ ॥

संक्षिप्येत क्षण इव मया दीर्घियामा त्रियामा

सर्वावस्थास्वहरपि कथं मन्दमन्दातपं स्यात् ।

इत्थं चेतश्चटुलनयने दुर्लभप्रार्थनं मे

गाढोष्माभिः कृतमशरणं त्वद्वियोगव्यथाभिः ॥ ३० ॥

नन्वात्मानं बहु विगणयन्नात्मनैवावलम्बे
 तत्कल्याणि त्वमपि सुतरां मा गमः कातरत्वम् ।
 कस्यात्यन्तं सुखमुपनतं दुःखमेकान्ततो वा
 नीचैर्गच्छत्युपरि च दशा चक्रनेमिक्रमेण ॥ ३१ ॥
 शापान्तो मे भुजगशयनादुत्थिते शार्ङ्गपाणौ
 शेषान्मासान्गमय चतुरो लोचने मीलयित्वा ।
 पश्चादावां विरहगणितं तं तमात्माभिलाषं
 निर्वेक्ष्यावः परिणतशरच्चन्द्रिकासु क्षपासु ॥ ३२ ॥
 एतस्मान्मां कुशालिनमभिज्ञानदानाद्विदित्वा
 मा कौलीनादसितनयने मय्यविश्वासिनी भूः ।
 स्नेहानाहुः किमपि विरहे ध्वंसिनस्ते त्वभोगा-
 दिष्टे वस्तुन्युपचितरसाः प्रेमराशीभवन्ति ॥ ३३ ॥
 आश्वास्यैवं प्रथमविरहोदग्रशोकां सखीं ते
 शैलादाशु त्रिनयनवृषोत्खातकूटान्निवृत्तः ।
 साभिज्ञानप्रहितकुशलैस्तद्वचोभिर्ममापि
 प्रातःकुन्दप्रसवशिथिलं जीवितं धारयेथाः ॥ ३४ ॥
 एतत्कृत्वा प्रियमनुचितं प्रार्थनादात्मनो मे
 सौहार्दाद्वा विधुर इति वा मय्यनुक्रोशबुद्ध्या ।
 इष्टान्देशाञ्जलद विचर प्रावृषा संभृतश्री-
 र्माभूदेवं क्षणमपि च ते विद्युता विप्रयोगः ॥ ३५ ॥
 ॥ कालिदासः— मेघदूतम् ॥

READING XLVI.

A Dialogue.

। प्रविशतस्तापसौ ।

प्रथमः— सौधातके दृश्यतामद्य भूयिष्ठसंनिधापितातिथिजनस्य स-

मधिकारस्मरमणयिता भगवतो वाल्मीकेराश्रमपदस्य । तथाहि
नीवारौदनमण्डमुष्णमधुरं सद्यःप्रसूताप्रिया-

पीतादप्यधिकं तपोवनमृगः पर्याप्तमाचामति ।

गन्धेन स्फुरता मनागनुसृतो भक्तस्य सर्पिष्मतः

कर्कन्धूफलमिश्राकपचनामोदः परिस्तीर्यते ॥

सौधातकिः— आअदं अणज्झाअकारणं सविसेसभूदं अज्ज जि-
णकुच्चाणं । * * आगतमनध्यायकारणं सविशेषभूतमद्य
जीर्णकूर्चानाम् ।

प्रथमः— । विहस्य । अपूर्वः कोपि ते बहुमानहेतुर्गुरुषु सौधातके ।

सौधातकिः— भो भांडाअण किं णामधेओ एसो महंतस्स त्थविरस-
त्थस्स धुरंधरो अज्ज अदिधी आअदो । * * भो भाण्डायन
किं नामधेय एष महतः स्थविरसार्थस्य धुरंधरोद्यातिथिरागतः ।

भाण्डायनः— धिक्प्रहसनम् । नन्वयमृष्यशृङ्गाश्रमादरुन्धतीपुरस्कृ-
तान्महाराजदशरथस्य दारानधिष्ठाय भगवान्वशिष्ठः प्राप्तः ।
तत्किमेवं प्रलपसि ।

सौधातकिः— हुं वसिष्ठो । * * हुं वशिष्ठः ।

भाण्डायनः— अथ किम् ।

सौधातकिः— मए उण जाणिदं वंधो वा विओ वा एसोत्ति । * *
मया पुनर्ज्ञातं व्याघ्रो वा वृको वैष इति ।

भाण्डायनः— आः किमुक्तं भवति ।

सौधातकिः— तेण परावडिदेण ज्जेव सा वराइआ कल्लाणिआ म-
डमडाइदा । * * तेन परापतितेनैव सा वराकिका कल्या-
णिका मड्डायिता ।

भाण्डायनः— समांसो मधुपर्क इत्याम्नायं बहु मन्यमानाः श्रोत्रि-
यायाभ्यागताय वत्सतरीं महोक्षं वा महार्जं वा निर्वपन्ति
गृहमेधिनः । तं हि धर्मसूत्रकाराः समामनन्ति ।

सौधातकिः— भो णिग्गिहीदोसि । * * भो निगृहीतोसि ।

भाण्डायनः— कथमिव ।

सौधातकिः— जेण आअदेसु वसिष्ठमिस्सेसु वच्छदरी विससिदा ।
अज्जज्जेव पच्चागदस्स राएसिणो जणअस्स भअवदावम्मी-
एण वि दहिमहुहिं ज्जेव णिव्वत्तिदो मदुवक्को । वच्छदरी
उ ण विसज्जिदा । * * येनागतेषु वशिष्ठमिश्रेषु वत्सतरी
विशसिता । अद्यैव प्रत्यागतस्य राजर्षेर्जनकस्य भगवता
वाल्मीकिनापि दधिमधुभिरेव निर्वर्तितो मधुपर्कः । वत्सतरी
तु न विसर्जिता ।

भाण्डायनः— अनिवृत्तमांसानामेवं कल्पमृषयो मन्यन्ते । निवृत्त-
मांसस्तु तत्र भवाञ्जनकः ।

सौधातकिः— किं णिमित्तं । * * किं निमित्तम् ।

भाण्डायनः— स तदैव देव्याः सीतायास्तादृशं दैवदुर्विपाकमुप-
श्रुत्य वैखानसः संवृत्तः । तथास्य कतिपये संवत्सराश्चन्द्र-
द्वीपतपोवने तपस्तप्यमानस्य ।

सौधातकिः— तदो किं त्ति आअदो । * * ततः किमित्यागतः ।

भाण्डायनः— चिरंतनप्रियमुद्दं प्राचेतसं द्रष्टुम् ।

सौधातकिः— अवि अज्ज संबंधिणीहिं समं संवुतं अस्स दंसणं
न वत्ति । * * अप्यद्य संबन्धिनीभिः समं संवृत्तमस्य दर्शनं
न वेति ।

भाण्डायनः— संप्रत्येव भगवता वशिष्ठेन देव्याः कौसल्यायाः
सकार्शं भगवत्यरुन्धती प्रहिता यत्स्वयमुपेत्य वैदेहो द्र-
ष्टव्य इति वक्तुम् ।

सौधातकिः— जधा एदे त्थविरा परप्परमिलिदा तथा अह्मेवि वटु-
केहिं समं मिलिअ अणज्झाअमहूसवं खेलंता संभावेम ।

* * ययैते स्थविराः परस्परमिलितास्तथा वयमपि बटुकैः
समं मिलित्वानध्यायमहोत्सवं खेलन्तः संभावयामः ।

। इति निष्क्रान्तौ ।

॥ भवभूतिः—उत्तररामचरितम्—चतुर्थोऽङ्कः ॥

READING XLVII-

The Ocean & The Ganges.

अथात्मनः शब्दगुणं गुणज्ञः पदं विमानेन विगाहमानः ।
रत्नाकरं वीक्ष्य मिथः स जायां रामाभिधानो हरिरित्युवाच ॥
वैदेहि पश्यामलयाद्विभक्तं मत्सेतुना फेनिलमम्बुराशिमृ ।
छायापथेनेव शरत्प्रसन्नमाकाशमाविष्कृतचारुतारम् ॥ २ ॥
गुरोरियं यक्षोः कपिलेन मेघ्ये रसातलं संक्रमिते तुरंगे ।
तदर्थमुर्वामवदारयद्भिः पूर्वैः किलायं परिवर्धितो नः ॥ ३ ॥
गर्भं दधत्यर्कमरीचयोस्माद्विद्वद्धिमत्राशुवते वसूनि ।
अविन्धनं वद्विमसौ विभर्ति प्रह्लादनं ज्योतिरजन्यनेन ॥ ४ ॥
तां तामवस्थां प्रतिपद्यमानं स्थितं दश व्याप्य दिशो महिम्ना ।
विष्णोरिवास्यानवधारणीयमीदृक्तया रूपमियत्तया वा ॥ ५ ॥
नाभिप्ररूढाम्बुरुहासनेन संस्तूयमानः प्रथमेन धात्रा ।
अमुं युगान्तोचितयोगनिद्रः संहृत्य लोकान्पुरुषोधिषेते ॥ ६ ॥
पक्षच्छिदा गोत्रभिदात्तगन्धाः शरण्यमेनं शतशो महीधराः ।
नृपा इवोपप्लविनः परेभ्यो धर्मोत्तरं मध्यममाश्रयन्ते ॥ ७ ॥
रसातलादादिभवेन पुंसां भुवः प्रयुक्तोद्वहनक्रियायाः ।
अस्याच्छमम्भः प्रलयप्रवृद्धं मुहूर्तवक्त्राभरणं बभूव ॥ ८ ॥
मुखाभिर्गेषु प्रकृतिप्रगल्भाः स्वयं तरंगाधरदानदक्षः ।
अनन्यसामान्यकवचवृत्तिः पिबत्यसौ पाययते च सिन्धूः ॥ ९ ॥
ससत्त्वमादाय नदीमुखाम्भः संमीलयन्तो विवृताननत्वात् ।
अमी शिरोभिस्तिमयः सरन्ध्रैरूर्ध्वं वितन्वान्ति जलप्रवाहान् ॥

मातंगनक्रैः सहसोत्पतद्भिर्जिन्नान्द्रिधा पश्य समुद्रफेनान् ।
 कपोलसंसर्पितया य एषां व्रजन्ति कर्णक्षणाचामरत्वम् ॥ ११ ॥
 वेलानिलाय प्रसृता भुजंगा महोर्मिविस्फूर्जथुनिर्विशेषाः ।
 सूर्याशुसंपर्कसमृद्धरागैर्व्यज्यन्त एते मणिभिः फणस्थैः ॥
 तवाधरस्पर्धिषु विदुमेषु पर्यस्तमेतत्सहसोर्मिवेगात् ।
 ऊर्ध्वङ्कुरप्रोतमुखं कथंचित्क्लेशादपक्रामति शङ्खयूथम् ॥ १२ ॥
 प्रवृत्तमात्रेण पयांसि पातुमावर्तवेगाद्भ्रमता घनेन ।
 आभाति भूयिष्ठमयं समुद्रः प्रमथ्यमानो गिरिणेव भूयः ॥ १३ ॥
 दूरादयश्चक्रनिभस्य तन्वी तमालतालीवनराजिनीला ।
 आभाति वेला लवणाम्बुराशेर्धारानिबद्धेव कलङ्कलेखा ॥ १४ ॥
 क्वचित्प्रभालेपिभिर्निन्दनीलैर्मुक्तामयी यष्टिरिवानुविद्धा ।
 अन्यत्र माला सितपङ्कजानामिन्दीवरैरुत्खचितान्तरेव ॥ १५ ॥
 क्वचित्खगानां प्रियमानसानां कादम्बसंसर्गवतीव पङ्क्तिः ।
 अन्यत्र कालागुरुदत्तपत्रा भक्तिर्भुवश्चन्दनकल्पितेव ॥ १६ ॥
 क्वचित्प्रभा चान्द्रमसी तमोभिश्छायाविलीनैः शबलीकृतेव ।
 अन्यत्र शुभ्रा शरदभ्रलेखा रन्ध्रेष्विवालक्ष्यनभःप्रदेशा ॥ १७ ॥
 क्वचिच्च कृष्णोरगभूषणेव भस्माङ्गरागा तनुरीश्वरस्य ।
 पश्यानवद्याङ्गि विभाति गङ्गा भिन्नप्रवाहा यमुनातरंगैः ॥ १८ ॥
 समुद्रपत्न्योर्जलसंनिपाते पूतात्मनामत्र किलाभिषेकात् ।
 तत्त्वावबोधेन विनापि भूयस्तनुत्यजां नास्ति शरीरबन्धः ॥ १९ ॥
 ॥ कालिदासः—रघुवंशम्—त्रयोदशः सर्गः ॥

READING XLVIII.

Rāma's Abandonment of Sītā.

सीता—आर्यपुत्र एतेन चित्रदर्शनेन प्रत्युत्पन्नदोहदाया अस्ति
 मे विज्ञाप्यम् ।

रामः— नन्वाज्ञापय ।

सीता— जाने पुनरपि प्रसन्नगम्भीरासु वनराजिषु विहरिष्यामि
पवित्रनिर्मलशिशिरावगाहां च भगवतीं भागीरथीमवगा-
हिष्ये ।

रामः— वत्स लक्ष्मण ।

लक्ष्मणः— एषोस्मि ।

रामः— अचिरं संपादनीयोऽस्या दोहद इति संप्रत्येव गुरुभिः
संदिष्टम् । तदस्खलितमुखसंपातं रथमुपस्थापय ।

लक्ष्मणः— यथाज्ञापयत्यार्यः । इति निष्क्रान्तः ।

सीता— आर्यपुत्रं युष्माभिरपि तत्र गन्तव्यम् ।

रामः— अयि कठिनहृदये एतदपि वक्तव्यमेव ।

सीता— तेन हि प्रियं मे ।

रामः— प्रिये वातायनोपकण्ठे मुहूर्तं संविष्टौ भवावः ।

सीता— एवं भवतु । अपह्रिये खलु परिश्रमजनितया निद्रया ।

रामः— तेन हि निरन्तरमवलम्बस्व मामत्र शयनाय ।
जीवयन्निव ससाध्वसश्रमस्वेदबिन्दुरधिकण्ठमर्प्यताम् ।
बाहुरैन्दवमयूखचुम्बितस्यान्दिचन्द्रमणिहारविभ्रमः ॥

। तथा कारयन्सानन्दम् । प्रिये किमेतत् ।

विनिश्चेतुं शक्यो न सुखमिति वा दुःखमिति वा
प्रमोहो निद्रा वा किमु विषविसर्पः किमु मदः ।

तव स्पर्शे स्पर्शे मम हि परिमूढेन्द्रियगणो
विकारश्चैतन्यं भ्रमयति च संमीलयति च ॥

सीता— । विहस्य । स्थिरप्रसादा यूयम् । इत इदानीं किम-
परम् ।

रामः— म्लानस्य जीवकुसुमस्य विकाशनानि
संतर्पणानि सकलेन्द्रियमोहनानि ।

एतानि ते सुवचनानि सरोरुहाक्षि
कर्णामृतानि मनसश्च रसायनानि ॥

सीता— प्रियंवद एहि संविशामः ।

। इति शयनाय समन्ततो निरूपयति ।

रामः— किमन्वेष्टव्यम् ।

आविवाहसमयाद्गृहे वने शैशवे तदनु यौवने पुनः ।

स्वापहेतुरनुपाश्रितोऽन्यथा रामबाहुरुपधानमेष ते ॥

सीता— । निद्रां नाटयन्ती । अस्तीदम् । आर्यपुत्र अस्तीदम् ।

। इति स्वपिति ।

रामः— कथं प्रियवचना वक्षसि प्रसुप्तैव । निर्वर्ण्य सञ्जेहम् ।

इयं गेहे लक्ष्मीरियममृतवर्तिर्नयनयो-

रसावस्याः स्पर्शो वपुषि बहुलश्चन्दनरसः ।

अयं कण्ठे बाहुः शिशिरमसृणो मौक्तिकसरः

किमस्या न प्रेयो यदि परमसह्यस्तु विरहः ॥

प्रतीहारी— । प्रविश्य । देव उपस्थितः ।

रामः— अये कः ।

प्रतीहारी— आसन्नपरिचारको देवस्य दुर्मुखः ।

रामः— । स्वगतम् । शुद्धान्तचारी दुर्मुखः । स मया पौरजान-
पदानपसर्पितुं प्रयुक्तः । प्रकाशम् । आगच्छतु ।

। प्रतीहारी निष्क्रान्ता ।

दुर्मुखः— । प्रविश्य । स्वगतम् । हा कथं सीतादेव्या ईदृशमाचि-
न्तनीयं जनापवादं देवस्य कथयिष्यामि । अथवा नियोगः
खल्वीदृशो मन्दभागस्य ।

सीता— । उत्स्वप्नायते । हा आर्यपुत्र कुत्रासि ।

रामः— अये सैवेयं रणरणकदायिनी चित्रदर्शनाद्विरहभावना
देव्याः स्वप्नोद्वेगं करोति । सस्नेहमङ्गमस्याः परामृशन् ।

अद्वैतं सुखदुःखयोरनुगुणं सर्वास्ववस्थासु य-
द्विश्रामो हृदयस्य यस्य जरसा यस्मिन्नहायो रसः।
कालेनावरणात्ययात्परिणते यत्स्नेहसारे स्थितं
भद्रं तस्य सुमानुषस्य कथमप्येकं हि तत्प्राप्यते ॥

दुर्मुखः— । उपसृत्य । जयति जयति देवः ।

रामः— ब्रूहि यदुपलब्धम् ।

दुर्मुखः— उपस्तुवन्ति देवं पौरजानपदा विस्मारिता वयं महाराज-
दशरथस्य रामदेवेनेति ।

रामः— अर्थवाद एषः । दोषं तु मे कंचित्कथय येन स प्रति-
विधीयेत ।

दुर्मुखः— । सास्त्रम् । शृणोतु देवः । कर्णे । एवमेवम् ।

रामः— अहह तीव्रसंवेगो वाग्वज्रः । इति मूर्च्छति ।

दुर्मुखः— आश्वसितु देवः ।

रामः— । आश्वस्य ।

हा हा धिक्परगृहवासदूषणं यद्वैदेहाः प्रशमितमद्भुतैरुपायैः ।
एतत्तत्पुनरपि दैवदुर्विपाकादालर्कं विषमिव सर्वतः प्रसृतम् ॥
तत्किमत्र मन्दभाग्यः करोमि । विमृष्य । सकरुणम् ।
अथवा किमन्यत् ।

सतां केनापि कार्येण लोकस्याराधनं व्रतम् ।

यत्पूरितं हि तातेन मां च प्राणांश्च मुञ्चता ॥

अपि च । यत्सावित्रैर्दीपितं भूमिपालै-

लोकश्रेष्ठैः साधु शुद्धं चरित्रम् ।

मत्संबन्धा कश्मला किंवदन्ती

स्याच्चेदस्मिन्हन्त धिङ्गामधन्यम् ॥

हा देवि देवयजनसंभवे हा स्वजन्मानुग्रहपवित्रीकृतवसुंधरे हा
जनकवंशनन्दिनि हा पावकवशिष्ठारुन्धतीप्रशस्तशीलशालिनि

हा रामैकजीविते हा महारण्यवासप्रियसखि कथमेवंविधायास्त-
वायमीदृशः परिणामः ।

त्वया जगन्ति पुण्यानि त्वय्यपुण्या जनोक्तयः ।

नाथवन्तस्त्वया लोकास्त्वमनाथा विपत्स्यसे ॥

दुर्मुख ब्रूहि लक्ष्मणमेष ते नूतनो राजा रामः समाज्ञापयति ।

। कर्णे । एवमेवम् ।

दुर्मुखः— कथमिदानीमग्निपरिशुद्धाया गर्भपरिस्फुटितपवित्ररघुकु-
लसंतानाया देव्या दुर्जनवचनादेवमनार्यमध्यवसितं देवेन।

रामः— शान्तम् । कथं दुर्जनाः पौरजानपदाः ।

इक्ष्वाकुवंशोभिमतः प्रजानां जातं च दैवाद्वचनीयबीजम् ।

यच्चादुतं कर्म विशुद्धिकाले प्रत्येतु कस्तद्विव दूरवृत्तम् ॥

तद्वच्छ ।

दुर्मुखः— । हा देवि ।

। इति निष्क्रान्तः ।

रामः— हा कष्टम् । अतिबीभत्सकर्मा नृशंसोस्मि संवृत्तः ।

शैशवात्प्रभृति पोषितां प्रियां सौहृदादपृथगाश्रयामिमाम् ।

छद्मना परिददामि मृत्यवे सौनिको गृहशकुन्तिकामिव ॥

तत्किमित्यस्पर्शनीयः पातकी देवां दूषयामि ।

। सीतायाः शिरः स्वैरमुन्मथ्य । बाहुमाकर्षन् ।

अपूर्वकर्मचाण्डालमयि मुग्धे विमुञ्च माम् ।

श्रितासि चन्दनध्रान्त्या दुर्विपाकं विषद्रुमम् ॥

उत्थाय । हन्त विपर्यस्तः संप्रति जीवलोकः । अद्य पर्यवसितं

जीवितप्रयोजनं रामस्य । शून्यमधुना जीर्णारण्यं जगत् । असारः

संसारः । कष्टप्रायं शरीरम् । अशरणोस्मि । किं करोमि ।

का गतिः । क्व गच्छामि । अथवा

दुःखसंवेदनायैव रामे चैतन्यमर्पितम् ।

मर्मोपघातिभिः प्राणैर्वज्रकीलायितं स्थिरैः ॥

हा अम्ब अरुन्धति हा भगवन्तौ वशिष्ठविश्वामित्रौ हा
भगवन्पावक हा देवि भूतधात्रि हा तात जनक हा तात हा
मातरः हा प्रियसख महाराज सुग्रीव हा सौम्य हनूमन् हा
परमोपकारिच्छङ्काधिपते विभीषण हा सखि त्रिजटे दूषिताः स्थ
परिभूताः स्थ रामहतकेन । अथवा को नामाहमेतेषामाह्वाने ।

ते हि मन्ये महात्मानः कृतघ्नेन दुरात्मना ।

मया गृहीतनामानः स्पृश्यन्त इव पाप्मना ॥

योहं

विश्रम्भादुरसि निपत्य लब्धनिद्रा-

मुन्मुच्य प्रियगृहिणीं गृहस्य शोभाम् ।

आतङ्कस्फुरितकठोरगर्भगुर्वी

क्रव्याद्ब्रूचो बलिमिव निर्वृणः क्षिपामि ॥

। सीतायाः पादौ शिरसि कृत्वा । देवि देवि अयं पश्चिमस्ते

रामस्य शिरसि पादपङ्कजस्पर्शः । इति रोदिति ।

। नेपथ्ये । अब्रह्मण्यमब्रह्मण्यम् ।

रामः— ज्ञायतां भोः किमेतत् ।

। पुनर्नेपथ्ये । ऋषीणामुग्रतपसां यमुनातीरवासिनाम् ।

लवणत्रासितः स्तोमस्त्रातारं त्वामुपस्थितः ॥

रामः— आः कथमद्यापि राक्षसत्रासः । तद्यावदस्य दुरात्मनः

कुम्भीनसीपुत्रस्य समुन्मूलनाय शत्रुघ्नं प्रेषयामि । कति-

चित्पदानि गत्वा पुनः प्रतिनिवृत्य । हा देवि कथमे-

वंविधा गमिष्यसि । भगवति वसुंधरे श्लाघ्यां दुहितरमवे-

क्षस्व जानकीम् ।

जनकानां रघूणां च यत्कृत्स्नं गोत्रमङ्गलम् ।

यां देवयजने पुण्ये पुण्यशीलामजीजनः ॥

। इति निष्क्रान्तः ।

सीता— हा सौम्य आर्यपुत्र कुत्रासि । सहस्रोत्थाय । हा धिक्
 हा धिक् दुःस्वप्नररणकविप्रलब्धाहमार्यपुत्रमाक्रन्दामि ।
 हा धिक् हा धिक् कथमेकाकिनीं मां परिषुतामुज्जित्वा-
 र्यपुत्रो गतः । तत्किमिदानीमिदम् । भवतु । कोपिष्यामि
 यदि तं प्रेक्षमाणात्मनः प्रभविष्यामि । कोत्र परिजनः ।
 दुर्मुखः— । प्रविश्य । देवि कुमारलक्ष्मणो विज्ञापयति सज्जो रथ
 आरोहतु देवीति ।

सीता— इयमहारोहामि । उत्थाय परिक्रम्य । स्फुरतीव मे
 गर्भभारः । तच्छनैर्गच्छामः ।

दुर्मुखः— इत इतो देवी ।

सीता— नमो नमस्तपोधनानाम् । नमो नमो रघुकुलदेवतानाम् ।
 नमो नम आर्यपुत्रचरणकमलानाम् । नमो नमः सकलगु-
 रुजनानाम् । । इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।

॥ भवभूतिः— उत्तररामचरितम्—प्रथमोऽङ्कः ॥

READING XLIX.

An Address to the Ganges.

मातः शैलसुतासपत्नि वसुधाशृङ्गारहारावलि
 स्वर्गारोहणवैजयन्ति भवतीं भागीरथीं प्रार्थये ।
 त्वत्तीरे वसतस्त्वदम्बु पिबतस्त्वद्वीचिषु प्रेङ्गत-
 स्त्वन्नाम स्मरतस्त्वदर्पितदृशः स्यान्मे शरीरव्ययः॥१॥
 त्वत्तीरे तरुकोटरान्तरगतो गङ्गे विहङ्गो वरं
 त्वन्नीरे नरकान्तकारिणि वरं मत्स्योथवा कच्छपः ।
 नैवान्यत्र मदन्धसिन्धुरघटासंघट्टघण्टारण-
 त्कारत्रस्तसमस्तवैरिवनितालब्धस्तुतिर्भूषतिः ॥ २ ॥

उक्षा पक्षी तुरग उरगः कोपि वा वारणो वा
 वाराणस्यां जननमरणक्लेशदुःखासहिष्णुः ।
 न त्वन्यत्र प्रविरलरणात्किङ्किणीकाणमिश्रं,
 वारस्त्रीभिश्चमरमरुता वीजितो भूमिपालः ॥ ३ ॥
 काकैर्निष्कुषितं श्वभिः कवलितं गोमायुभिर्लुण्ठितं
 स्त्रोतोभिश्चलितं तटाम्बुलुलितं वीचीभिरान्दोलितम् ।
 दिव्यस्त्रीकरचारुचामरमरुत्संवीज्यमानः कदा
 द्रक्ष्येहं परमेश्वरि त्रिपथगे भागीरथि स्वं वपुः ॥ ४ ॥
 अभिनवबिसवल्ली पादपद्मस्य विष्णो-
 र्मदनमथनमौलेर्मालतीपुष्पमाला ।
 जयति जयपताका काप्यसौ मोक्षलक्ष्म्याः
 क्षपितकलिकलङ्का जाङ्गवी नः पुनातु ॥ ५ ॥
 एतत्तालतमालसालसरलव्यालोलवल्लीलता-
 च्छन्नं सूर्यकरभ्रतापरहितं शङ्खेन्दुकुन्दोज्ज्वलम् ।
 गन्धर्वामरसिद्धिकिनरवधूतुङ्गस्तनास्फालितं
 स्नानाय प्रतिवासरं भवतु मे गाङ्गं जलं निर्मलम् ॥ ६ ॥
 गाङ्गं वारि मनोहारि मुरारिचरणच्युतम् ।
 त्रिपुरारिशिरश्चारि पापहारि पुनातु माम् ॥ ७ ॥
 पापापहारि दुरितारि तरंगधारि
 शैलप्रचारि गिरिराजगुहाविदारि ।
 झंकारकारि हरिपादरजोपहारि
 गाङ्गं पुनातु सततं शुभकारि वारि ॥ ८ ॥
 ॥ श्रीवान्मीकिः—गङ्गाष्टकम् ॥

The Setting Sun.

विदूषकः— । परिक्रम्यावलोक्य च सहर्षम् । भोः पश्य पश्य
 एष खलु गुरुकानुरागक्षिप्तहृदयः संध्यावधूदत्तसंकेत इवास्त-
 गिरिशिखरकाननमनुसरति भगवान्सहस्ररश्मिः ।
 राजा— । विलोक्य सहर्षम् । सखे सम्यगुपलक्षितम् । पर्यवसि-
 तमहः । तथाहि

अध्वानं नैकचक्रः प्रभवति भुवनभ्रान्तिदीर्घं विलङ्घ्य
 प्रातः प्राप्तुं रथो मे पुनरिति मनसि न्यस्तचिन्तातिभारः ।
 संध्याकृष्टावशिष्टस्वकरपरिकरैः स्पष्टहेमारपङ्क्ति
 व्याकृष्यावस्थितोस्तक्षितिभृति नयतीवैष दिक्चक्रमर्कः ॥
 अपिच ।

यातोस्मि पद्मवदने समयो ममैष
 सुप्ता मयैव भवती प्रतिबोधनीया ।
 प्रत्यायनामयमितीव सरोरुहिण्याः
 सूर्योस्तमस्तकनिविष्टकरः करोति ॥

विदूषकः— । विलोक्य । भो वयस्य पश्य पश्य एष खलु बह-
 लीकृतविरलवनराजिसंनिवेशो गृहीतघनपङ्कपीवरवनवराह-
 महिषकृष्णसारच्छविः प्रसरति पूर्वदिशं प्रच्छादयंस्ति-
 मिरसंघातः ।

राजा— । सहर्षं समन्ताद्विलोक्य । वयस्य सम्यगदृष्टम् । तथाहि
 पुरः पूर्वामेव स्थगयति ततो न्यामपि दिशं
 क्रमात्क्रामन्नद्रिद्रुमपुरविभागांस्तिरयति ।
 उपेतः पीनत्वं तदनु भुवनस्येक्षणपथं
 तमःसंघातोयं हरति हरकण्ठद्युतिहरः ॥

॥ श्रीहर्षः—रत्नावली—तृतीयोऽङ्कः ॥

READING L.

Rāma & Vāsanti in the Dandaka Forest.

। नेपथ्ये । विमानराज अत्रैव स्थीयताम् ।

यत्र ह्रमा अपि मृगा अपि बन्धवो मे
यानि प्रियासहचराश्चिरमध्यवात्सम् ।

एतानि तानि बहुनिर्झरकन्दराणि
गोदावरीपरिसरस्य गिरिस्तटानि ॥

अनेन पञ्चवटीदर्शनेन

अन्तर्लीनस्य शोकाग्नेरद्योद्दामं ज्वलिष्यतः ।

उत्पीड इव धूमस्य मोहः प्रागावृणोति माम् ॥

हा प्रिये जानकि हा देवि दण्डकारण्यवासप्रियसखि
विदेहराजपुत्रि । । इति मूर्च्छति ।

। ततः प्रविशति भूमौ निपतितोदृश्यया सीतया स्पृश्य-
मानः साह्यादोच्छ्वासो रामभद्रः ।

रामः— हन्त भोः किमेतत् ।

प्रश्नोतनं नु हरिचन्दनपल्लवानां

निष्पीडितेन्दुकरकन्दलजो नु सेकः ।

आतप्तजीवनमनःपरितर्पणो मे

संजीवनौषधिरसौ नु हृदि प्रसिक्तः ॥

। उपविश्य । नु खलु वत्सलया सीतादेव्याभ्युपपन्नोस्मि ।

भवतु । पश्यामि । हा प्रिये जानकि ननु प्रिये जानकि ।

। सर्वतो विलोक्य । हा न काचिदत्र । देवि

प्रसाद इव मूर्तस्ते स्पर्शः स्नेहार्द्रशीतलः ।

अद्याप्यानन्दयति मां त्वं पुनः क्वासि नन्दिनि ॥

अथवा कुतः प्रियतमा । नूनं संकल्पाभ्यासपाटवोपादान

एष रामस्य भ्रमः ।

। नेपथ्ये । प्रमादः प्रमादः ।

सीतादेव्याः स्वकरकलितैः शल्लकीपल्लवाग्रै-
रग्रे लोलः करिकरभको यः पुरा पोषितोभूत् ।

रामः— । सकरुणौत्सुक्यम् । किं तस्य ।

। पुनर्नेपथ्ये ।

वध्वा सार्धं पयसि विहरन्सोयमन्येन वेगा-
दुद्धामेन द्विरदपतिना संनिपत्याभियुक्तः ॥

रामः— कासौ दुरात्मा यः प्रियायाः पुत्रकं वधूद्वितीयमभि-
भवति । । इत्युन्तिष्ठति ।

वासन्ती— । प्रविश्य संभ्रान्ता । कथं देवो रघुनन्दनः ।
जयति जयति देवः ।

रामः— । निरूप्य । कथं देव्याः प्रियसखी वासन्ती ।

वासन्ती— देव त्वर्यतां त्वर्यताम् । इतो जटायुगिरिशिखरस्य दक्षि-
णेन सीतातीर्थेन गोदावरीमवतीर्य संभावयतु देव्याः
पुत्रकं देवः ।

रामः— अहह हृदयमर्मच्छिदः खल्वमी कथोद्धाताः ।

वासन्ती— इत इतो देवः ।

रामः— । परिक्रम्य । भगवति गोदावारि नमस्ते ।

वासन्ती— देव देव मोदस्व विजयिना वधूद्वितीयेन देव्याः पुत्र-
केण ।

रामः— विजयतामायुष्मान् । सखि वासन्ति पश्य पश्य का-
न्तानुवृत्तिचातुर्यमप्यनुशिक्षितं वत्सेन ।

लीलोत्खातमृणालकाण्डकवलच्छेदेषु संपातिताः

पुण्यत्पुष्करवासितस्य पयसो गण्डूषसंक्रान्तयः ।

सेकः शीकरिणा करेण विहितः कामं विरामे पुन-
र्यत्स्नेहादनरालनालनलिनीपत्रातपत्रं धृतम् ॥

वासन्ती— इतोपि देवः पश्यतु ।

अतरुणमदताण्डवोत्सवान्ते-

ष्वयमचिरोद्वतमुग्धलोलवर्हः ।

मणिमुकुट इवोच्छिखः कदम्बे

नदति स एष वधूसखः शिखण्डी ॥

रामः— हन्त तिर्यञ्चोपि परिचयमनुरुध्यन्ते ।

कतिपयकुसुमोद्गमः कदम्बः

प्रियतमया परिवर्धितो य आसीत् ।

स्मरति गिरिमयूर एष देव्याः

स्वजन इवात्र यतः प्रमोदमेति ॥

वासन्ती— अत्र तावदासनपरिग्रहं करोतु देवः ।

एतत्तदेव कदलीवनमध्यवर्ति

कान्तासखस्य शयनीयाशीलातलं ते ।

अत्र स्थिता तृणमदाद्बहुशो यदेभ्यः

सीता ततो हरिणकैर्न विमुच्यते स्म ॥

रामः— इदं तावदशक्यमेव द्रष्टुम् । इत्यन्यतो रुदन्नुपविशति ।

वासन्ती— ददतु तरवः पुष्पैरर्धं फलैश्च मधुच्युतः

स्फुटितकमलामोदप्रायाः प्रवान्तु वनानिलाः ।

कलमविरलं रत्युत्कण्ठाः कणन्तु शकुन्तयः

पुनरिदमयं देवो रामः स्वयं वनमागतः ॥

रामः— एहि सखि वासन्ति नन्वितः स्थायीताम् ।

वासन्ती— । उपविश्य सास्त्रम् । महाराज अपि कुशलं कुमारलक्ष्मणस्य ।

रामः— । अश्रुतिमभिनीय ।

करकमलवितीर्णैरम्बुनीवारशष्पै-

स्तरुशकुनिकुरंगान्मैथिली यानपुष्यत् ।

भवति मम विकारस्तेषु दृष्टेषु कोपि
द्रव इव हृदयस्य प्रस्तराद्देवयोग्यः ॥

वासन्ती— महाराज ननु पृच्छामि अपि कुशलं कुमारलक्ष्मणस्य ।
रामः— । स्वगतम् । अये महाराजेति निष्प्रणयमामन्त्रणपदम् । सौ-
मित्रिमात्रे च बाष्पस्खलिताक्षरः कुशलप्रश्नः । तथा मन्ये
विदितसीतावृत्तान्तेयमिति । प्रकाशम् । आः कुशलं कुमारस्य ।
। इति रोदिति ।

वासन्ती— अयि देव किमिति दारुणो दारुणः खल्वसि ।
त्वं जीवितं त्वमसि मे हृदयं द्वितीयं
त्वं कौमुदी नयनयोरमृतं त्वमङ्गे ।
इत्यादिभिः प्रियशतैरनुरुध्य वत्सां
तामेव— शान्तमथवा किमिहोत्तरेण ॥
। इति मूर्छति ।

रामः— स्थाने खलु वाक्यनिवृत्तिर्मोहश्च । सखि समाश्वसिहि
समाश्वसिहि ।

वासन्ती— । समाश्वस्य । तत्किमिदमकार्यमनुष्ठितं देवेन ।

रामः— लोको न मृष्यतीति ।

वासन्ती— अयि कठोर यशः किल ते प्रियं
किमयशो ननु घोरमतः परम् ।
किमभवद्विपिने हरिणीदृशः
कथय नाथ कथं वत मन्यसे ॥

रामः— सखि किमत्र मन्तव्यम् ।

त्रस्तैकहायनकुरंगविलोलदृष्टे-

स्तस्याः परिस्फुरितगर्भभरालसायाः ।

ज्योत्स्नामयी च मृदुबालमृणालकल्पा

क्रव्याद्भिरङ्गलतिका नियतं विलुप्ता ॥

हा प्रिये जानकि क्वासि । कष्टं भोः कष्टम् ।
 दलति हृदयं गाढोद्वेगो द्विधा न तु भिद्यते
 वहति विकलः कायो मोहं न मुञ्चति चेतनाम् ।
 ज्वलयति तनूमन्तर्दाहः करोति न भस्मसा-
 त्प्रहरति विधिर्मर्मच्छेदी न कृन्तति जीवितम् ॥

हे भवन्तः पौरजानपदाः

न किल भवतां स्थानं देव्या गृहेभिमत्तं तत-
 स्तृणमिव वने शून्ये त्यक्ता न वाप्यनुशोचिता ।
 चिरपरिचितास्ते ते भावाः परिद्रवयान्ति मा-
 मिदमशरणैरद्याप्येवं प्रसीदत रुद्यते ॥

वासन्ती— देव अतिक्रान्ते धैर्यमवलम्ब्यताम् ।

रामः— सखि किमुच्यते धैर्यमिति ।

देव्या शून्यस्य जगतो द्वादशः परिवत्सरः ।

प्रनष्टमिव नामापि न च रामो न जीवति ॥

अथि वासन्ति मया खलु

यथा तिरश्चीनमलातशल्यं प्रत्युत्तमन्तःसविषश्च दंशः ।
 तथैव तीव्रो हृदि शोकशङ्कुर्मर्माणि कृन्तन्नपि किं न सोढः ॥

एवमतिनिष्कम्पस्तम्भितान्तःकरणस्यापि मे संस्तुतबहुतर-
 प्रियदर्शनादुद्दामोयमावेगः । तथाहि

लोलोल्लोलक्षुभितकरुणोज्जृम्भणस्तम्भनार्थं

यो यो यत्नः कथमपि मया धीयते तं तमन्तः ।

भिच्वा भिच्वा प्रसरति बलात्कोपि चेतोविकार-

स्तोयस्येवाप्रतिहतरयः सैकतं सेतुमोघः ॥

वासन्ती— । स्वगतम् । कष्टमभ्यापन्नो देवः । तदन्यतः क्षिपामि
 तावत् । प्रकाशम् । चिरपरिचितानामिदानीं जनस्थानभागा-
 नामवलोकनेनात्मानमानन्दयतु देवः ।

रामः— एवमस्तु ।

। इत्युत्थाय परिक्रामति ।

वासन्ती— देव देव

अस्मिन्नेव लतागृहे त्वमभवस्तन्मार्गदत्तेक्षणः

सा हंसैः स्थिरकौतुका चिरमभूद्रोदावरीरोधसि ।

आयान्त्या परिदुर्मनायितमिव त्वां वीक्ष्य बद्धस्तया

कातर्यादरविन्दकुङ्कुलनिभो मुग्धः प्रणामाञ्जलिः ॥

रामः— चण्डि जानकि इतस्ततो दृश्यस इव न चानुकम्पसे ।

हा हा देवि स्फुटति हृदयं स्तंसते देहबन्धः

शून्यं मन्ये जगदविरतज्वालमन्तर्ज्वलामि ।

सीदन्नन्धे तमसि विधुरो मज्जतीवान्तरात्मा

विष्वङ्मोहः स्थगयति कथं मन्दभाग्यः करोमि ॥

। इति मूर्च्छति ।

वासन्ती— देव समाश्वसिहि समाश्वसिहि । कथमद्यापि नोच्छ्वसिति । हा प्रियसखि सीते कासि । संभावयात्मनो जीवितेश्वरम् ।

। सीता ससंभ्रममुपसृत्य तृदि ललाटे च स्पृशति ।

दिष्ट्या प्रत्यापन्नजीवनो रामभद्रः ।

रामः— आलिम्पन्नमृतमयैरिव प्रलेपै-

रन्तर्वा बहिरपि वा शरीरधातून् ।

संस्पर्शः पुनरपि जीवयन्नकस्मा-

दानन्दादपरविधं तनोति मोहम् ॥

। आनन्दनिर्मलताक्ष एव । सखि वासन्ति दिष्ट्या वर्धसे ।

वासन्ती— देव कथमिव ।

रामः— सखि किमन्यत् । पुनः प्राप्ता जानकी ।

वासन्ती— अयि देव क्व सा ।

रामः— । स्पर्शसुखमभिनीय । पश्य नन्वियं पुरत एव ।

वासन्ती— अयि देव किमिति मर्मच्छेददारुणैरतिप्रलापैः प्रियस-
खीदुःखदग्धामपि पुनर्मन्दभागिनीं मां दहासि ।

रामः— सखि कुतः प्रलापाः ।

गृहीतो यः पूर्वं परिणयविधौ कङ्कणधर-
श्चिरं स्वेच्छास्पर्शैरमृतशिशिरैर्यः परिचितः ।

स एवायं तस्यास्तुहिननिकरौपम्यमुभगो
मया लब्धः पाणिर्ललितलवलीकन्दलनिभः ॥

। इति गृह्णाति ।

वासन्ती— कष्टम् । उन्माद एव ।

। सीता ससंभ्रममाक्षिप्यापसर्पति ।

रामः— हा धिक् प्रमादः । हा धिक् प्रमादः ।

करपञ्चवः स तस्याः सहसैव जडाज्जडः परिभ्रष्टः ।

परिकाम्पिनः प्रकम्पी करान्मम स्विद्यतः स्विद्यन् ॥

। सर्वतोवलोक्य । कथं नास्त्येव । नन्वकरुणे वैदेहि कासि।

प्रसीद देवि । न मामेवंविधं परित्यक्तुमर्हसि ।

वासन्ती— देव प्रसीद प्रसीद । स्वेनैव लोकोत्तरेण धैर्येण संस्त-
म्भयातिभूमिगतविप्रलम्भमात्मानम् । कुतोत्र प्रियसखी
मे सीता ।

रामः— व्यक्तं नास्ति । कथमन्यथा वासन्त्यपि तां न पश्येत् ।

अपि खलु स्वप्न एष स्यात् । न चास्मि प्रसुप्तः । कुतो
वा रामस्य निद्रा । स एवैष भगवाननेकवारपरिकल्पित-
निर्माता विप्रलम्भः पुनः पुनरनुबध्नाति ।

वासन्ती— देव पश्य पश्य ।

पौलस्त्यस्य जटायुषा विघटितः काष्णीयसोयं रथः
पश्येते पुरतः पिशाचवदनाः कङ्कालशेषाः खराः ।

खङ्गच्छिन्नजटायुपक्षतिरितः सीतां ज्वलन्तीं वह-
न्नन्तर्व्याकुलविद्युदम्बुद इव द्यामभ्युदस्थादरिः ॥

रामः— ।सवेगमुत्थाय ।आःपाप तातप्राणसीतापहारिन् कयासि ।
वासन्ती— अयि देव राक्षसकुलप्रलयधूमकेतो अद्यापि ते मन्यु-
विषयः ।

रामः— अन्वर्थ एवायमधुना प्रलापो वर्तते ।

उपायानां भावादविरतविनोदव्यतिकरै-

र्विमर्देर्वीराणां जगति जनितात्यदुतरसः ।

वियोगो मुग्धाक्ष्याः स खलु रिपुघातावधिरभू-

त्कथं तूष्णीं सह्यो निरवधिरिदानीं तु विरहः ॥

हा कष्टम् ।

व्यर्थं यत्र कपीन्द्रसख्यमपि मे वीर्यं हरीणां वृथा

प्रज्ञा जाम्बवतोपि यत्र न गतिः पुत्रस्य वायोरपि ।

मार्गं यत्र न विश्वकर्मतनयः कर्तुं नलोपि क्षमः

सौमित्रैरपि पत्रिणामविषये तत्र प्रिये क्वासि भोः ॥

सखि वासन्ति मुह्यदामिदानीं दुःखायैव रामस्य दर्शनम् । त-

दिदं कियच्चिरं त्वां रोदयिष्यति । तदनुजानीहि मां गमनाय ।

वासन्ती— महानयं व्यतिकरोस्माकं प्रमादः । गमनं प्रति पुन-

र्यथा कार्यहानिर्न भवति तथास्ताम् ।

रामः— अयि विमानराज इत इतः । इति सर्वं उत्तिष्ठन्ति ।

॥ भवभूतिः— उत्तररामचरितम्— तृतीयोऽङ्कः ॥

READING LI.

A Grand Ideal of what a King should be.

वैवस्वतो मनुर्नाम माननीयो मनीषिणाम् ।

आसीन्महीक्षितामाद्यः प्रणवश्छन्दसामिव ॥ १ ॥

- तदन्वये शुद्धिमति प्रसूतः शुद्धिमत्तरः ।
 दिलोप इति राजेन्दुरिन्दुः क्षीरनिधाविव ॥ २ ॥
 व्यूढोरस्को वृषस्कन्धः शालप्रांशुर्महाभुजः ।
 आत्मकर्मक्षमं देहं क्षात्रो धर्म इवाश्रितः ॥ ३ ॥
 सर्वातिरिक्तसारेण सर्वतेजोभिभाविना ।
 स्थितः सर्वोन्नतेनोर्वी क्रान्त्वा मेरुरिवात्मना ॥ ४ ॥
 आकारसदृशप्रज्ञः प्रज्ञया सदृशागमः ।
 आगमैः सदृशारम्भ आरम्भसदृशोदयः ॥ ५ ॥
 भीमकान्तैर्नृपगुणैः स बभूवोपजीविनाम् ।
 अवृण्व्यश्वाभिगम्यश्च यादोरत्नैरिवार्णवः ॥ ६ ॥
 रेखामात्रमपि क्षुण्णादा मनोर्वर्त्मनः परम् ।
 न व्यतीयुः प्रजास्तस्य नियन्तुर्नेमिवृत्तयः ॥ ७ ॥
 प्रजानामेव भूत्यर्थं स ताम्यो बलिमग्रहीत् ।
 सहस्रगुणमुत्स्वष्ट्रमादत्ते हि रसं रविः ॥ ८ ॥
 सेनापरिच्छदस्तस्य द्वयमेवार्थसाधनम् ।
 शास्त्रेष्वकुण्ठिता बुद्धिर्मौर्वी धनुषि चातता ॥ ९ ॥
 तस्य संवृतमन्त्रस्य गूढाकारेङ्गितस्य च ।
 फलानुमेयाः प्रारम्भाः संस्काराः प्राक्तना इव ॥ १० ॥
 जुगोपात्मानमत्रस्तो भेजे धर्ममनातुरः ।
 अगृध्मुराददे सोऽर्थमसक्तः सुखमन्वभूत् ॥ ११ ॥
 ज्ञाने मौनं क्षमा शक्तौ त्यागे श्लाघाविपर्ययः ।
 गुणा गुणानुबन्धित्वात्तस्य सप्रसवा इव ॥ १२ ॥
 अनाकृष्टस्य विषयैर्विद्यानां पारदृश्वनः ।
 तस्य धर्मरतेरासीद्वृद्धत्वं जरसा विना ॥ १३ ॥
 प्रजानां विनयाधानाद्रक्षणाद्भरणदपि ।
 स पिता पितरस्तासां केवलं जन्महेतवः ॥ १४ ॥

स्थित्यै दण्डयतो दण्डचान्परिणेतुः प्रसूतये ।
 अप्यथेकामो तस्यास्तां धर्म एव मनीषिणः ॥ १५ ॥
 दूदोह गां स यज्ञाय सस्याय मधवा दिवम् ।
 मेधाद्विनिमयेनोर्ध्वं दधतुर्भुवनद्वयम् ॥ १६ ॥
 न कित्यानुययुस्तस्य राजानो रक्षितुर्यशः ।
 व्यावृत्ता यन्परस्वेभ्यः श्रुतौ तस्करता स्थिता ॥ १७* ॥
 द्वेप्येपि संमतः शिष्टस्तस्यार्त्तस्य यथौषधम् ।
 त्याज्यो दृष्टः प्रियोप्यासीदङ्गुलीवोरगक्षता ॥ १८ ॥
 तं नेषा विदधे नूनं महाभूतसमाधिना ।
 तथा हि सर्वे तस्यासन्परार्थैकफला गुणाः ॥ १९ ॥
 स वेत्यानप्रवृत्त्यां परिखीरुतसागराम् ।
 अनन्यशामनामूर्ध्वा शशामैकपुरीमिव ॥ २० ॥
 ॥ कालिदामः— ग्युवंशम्— प्रथमः सर्गः ॥

READING LII.

God is neither Unjust nor Unmerciful.

नेश्वरो जगतः कारणमुपपद्यते । कुतः । वैषम्यनैर्वृण्यप्रसंगात् ।
 कांश्चिदत्यन्तमुखभाजः करोति देवादीन् । कांश्चिदत्यन्तदुःख-
 प्राजः करोति पश्यादीन् । कांश्चिन्मध्यमभोगभाजो मनुष्यादी-
 निति । एवं विषमां सृष्टिं निर्ममाणस्येश्वरस्य पृथग्जनस्येव राग-
 द्वेपोपपत्तेः श्रुतिस्मृत्यवधारितस्वेच्छत्वादीश्वरस्वभावविलोपः प्र-
 सज्येत । तथा खलजनैरपि जुगुप्सितं निर्वृणत्वमतिक्रूरत्वं दुःखयो-
 गविधानात्म्यप्रजोपमंहरणाच्च प्रसज्येत । तस्माद्वैषम्यनैर्वृण्यप्रसं-
 गान्नेश्वरः कारणमित्येवं प्राप्ते ब्रूमः ।

वैषम्यनैर्वृण्यं नेश्वरस्य प्रसज्येते । कस्मात् । सापेक्षत्वात् ।
 यदि हि निरपेक्षः केवल ईश्वरो विषमां सृष्टिं निर्मिमीते स्यातामेतौ

दोषौ वैषम्यं नैर्घृण्यं च । न तु निरपेक्षस्य निर्मातृत्वमस्ति । सा-
पेक्षो हीश्वरो विषमां सृष्टिं निर्मिमीते । किमपेक्षत इति चेद्धर्माध-
र्मावपेक्षत इति वदामः । अतः सृज्यमानप्राणिधर्माधर्मापेक्षां विषमा
सृष्टिरिति नायमीश्वरस्यापराधः । ईश्वरस्तु पर्जन्यवद्द्रष्टव्यः ।
यथा हि पर्जन्यो ब्रीहियवादिसृष्टौ साधारणं कारणं भवति ब्रीहि-
यवादिवैषम्ये तु तत्तद्बीजगतान्येवासाधारणानि सामर्थ्यानि कार-
णानि भवन्ति । एवमीश्वरो देवमनुष्यादिसृष्टौ साधारणं कारणं
भवति । देवमनुष्यादिवैषम्ये तु तत्तज्जीवगतान्येवासाधारणानि
कर्माणि कारणानि भवन्ति । एवमीश्वरः सापेक्षत्वान्न वैषम्यनैर्घृ-
ण्याभ्यां दुष्यति ।

॥ शंकराचार्यः—ब्रह्मसूत्रभाष्यम्—द्वितीयोऽध्यायः ॥

Descent of Nārada from the Sky.

श्रियः पतिः श्रीमति शासितुं जगज्जगन्निवासो वसुदेवसद्गनि ।
वसन्ददशीवतरन्तमम्बराद्धिरण्यगर्भाङ्गभुवं मुनिं हरिः ॥ १ ॥
गतं तिरश्चीनमनूरुसारथेः प्रसिद्धमूर्ध्वज्वलनं हविर्भुजः ।
पतत्यधो धाम विसारि सर्वतः किमेतदित्याकुलमीक्षितं जनैः ॥ २ ॥
चयस्त्विषामित्यवधारितं पुरा ततः शरीरीति विभाविताकृतिम् ।
विभुर्विभक्तावयवं पुमानिति क्रमादमुं नारद इत्यबोधि सः ॥ ३ ॥
नवानर्धो बृहतः पयोधरान्समूढकर्पूरपरागपाण्डुरम् ।
क्षणं क्षणोत्क्षिप्तगजेन्द्रकृत्तिना स्फुटोपमं भूतिसितेन शंभुना ॥ ४ ॥
दधानमम्भोरुहकेसरद्युतीर्जटाः शरच्चन्द्रमरीचिरोचिषम् ।
विपाकपिङ्गास्तुहिनस्थलीरुहो धराधरेन्द्रं व्रततीततीरिव ॥ ५ ॥
पिशङ्गमौञ्जीयुजमर्जुनच्छविं वसानमेणाजिनमञ्जनद्युति ।
सुवर्णसूत्राकलिताधराम्बरां विडम्बयन्तं शितिवाससस्तनुम् ॥ ६ ॥

विहंगराजाङ्गरुहैरिवायतौर्हिरण्मयोर्वीरुहवह्नितन्तुभिः ।
 कृतोपवीतं हिमशुभ्रमुच्चकैर्धनं घनान्ते ताडितां गणैरिव ॥ ७ ॥
 निसर्गचित्रोज्ज्वलसूक्ष्मपक्ष्मणा लसद्विसच्छेदसिताङ्गसंगिना ।
 चकासतं चारुचमूरुचर्मणा कुथेन नागेन्द्रमिवेन्द्रवाहनम् ॥ ८ ॥
 अजस्रमास्फालितवल्लकीगुणक्षतोज्ज्वलाङ्गुष्ठनखांशुभिन्नया ।
 पुरः प्रवालैरिव पूरितार्धया विभान्तमच्छस्फटिकाक्षमालया ॥ ९ ॥
 रणद्विराघट्टनया नभस्वतः पृथग्विभिन्नश्रुतिमण्डलैःस्वरैः ।
 स्फुटीभवद्ग्रामविशेषमूर्च्छनामवेक्षमाणं महतीं मुहुर्मुहुः ॥ १० ॥
 निवर्त्य सोनुव्रजतः कृतानतीनतीन्द्रियज्ञाननिधिर्नभःसदः ।
 समासदत्सादितदैत्यसंपदः पदं महेन्द्रालयचारुचक्रिणः ॥ ११ ॥
 ॥ माघः—शिशुपालवधम्—प्रथमः सर्गः ॥

READING LIII.

The Love-lorn Purúravas.

। प्रविशत्याकाशबद्धलक्ष्यः सोन्मादो राजा पुरुरवाः ।
 राजा— । सक्क्रोधम् । आ दुरात्मनरक्षस्तिष्ठ तिष्ठ । मम प्रियतमा-
 मादाय क्व गच्छसि । विलोक्य । कथं शैलशिखराद्ग-
 गनमुपेत्य बाणैर्मनजिवर्षति । इति लोष्टं गृहीत्वा हन्तुं
 धावान्विभाव्य सकरुणम् । कथं
 नवजलधरः संनद्धोयं न दृष्टनिशाचरः
 सुरधनुरिदं दूराकृष्टं न नाम शरासनम् ।
 अयमपि पटुर्धारासारो न बाणपरंपरा
 कनकनिकषस्त्रिग्धा विद्युत्प्रिया मम नोर्वशी ॥
 । इति मूर्छितः पतति । उत्थाय सकरुणं निश्चस्य । तत्क्
 नु खलु गता स्यात् । क्वापि

तिष्ठेत्कोपवशात्प्रभावपिहिता दीर्घं न सा कुप्यति
स्वर्गायोत्पतिता भवेन्मयि पुनर्भावाद्रमस्या मनः ।

। सरोषम् ।

तां हर्तुं विबुधद्विषोपि हि न मे शक्ताः पुरोवर्तिनीं
सा चात्यन्तमगोचरं नयनयोर्यातेति कोयं विधिः ॥

। निःश्वस्य सास्त्रम् । अहो अपरावृत्तभागधेयानां दुःखं दुः-
खानुबद्धमेव । कुतः ।

अयमेकपदे तया वियोगः प्रियया चोपनतः मुदुःसहो मे ।

नववारिधरोदयादहोभिर्भवितव्यं च निरातपत्ररम्यैः ॥

। विचिन्त्य । वृथा खलु मया मनसः संतापवृद्धिरुपेक्ष्यते यदा
मुनयोप्येवं व्याहरन्ति राजा कालस्य कारणम् इति । तत्किम-
हमेनं जलधरसमयं न प्रत्यादिशामि । विहस्योत्थाय । मुनयोप्येवं
व्याहरन्ति राजा कालस्य कारणमिति । विचिन्त्य । अथवा न
प्रत्यादिशामि यत्प्रावृषेण्यैरेव चिद्गैः संप्रति महाराजोपचारः क्रि-
यते । विहस्य । कथमिति ।

विद्युल्लेखाकनकरुचिरश्रीर्वितानं ममाभ्रं

व्याधूयन्ते निचुलतरुभिर्मञ्जरीचामराणि ।

धर्मच्छेदात्पटुतरगिरो बन्दिनो नीलकण्ठा

धारासारोपनयनपरा नैगमाः सानुमन्तः ॥

भवतु । किं परिच्छदश्चावया यावदस्मिन्कानने प्रियां प्रनष्टा-
मन्वेषयामि । परिक्रम्यावलोक्य च सहर्षम् । हन्त हन्त व्यव-
सितस्य मे संवर्धनं संवृत्तम् ।

आरक्तकोटिभिरियं कुसुमैर्नवकन्दलीसलिलगर्भैः ।

कोपादन्तर्बाष्पे स्मरयति मां लोचने तस्याः ॥

इतो गतेति कथं मया खलु तत्रभवती सूचयितव्या । यतः

पद्भ्यां स्पृशेद्वसुमतीं यदि सा सुगात्री
 मेघाभिवृष्टसिकतासु वनस्थलीषु ।
 पश्चान्नता गुरुनितम्बतया ततोऽस्या
 दृश्येत चारुपदपङ्क्तिरलक्तकाङ्का ॥

परिक्रम्यावलोक्य च । हन्त. हन्त उपलब्धमुपलक्षणं येन
 तस्याः कोपनायाः सरसमुन्नीयते मार्गः ।

हतोष्ठरागैर्नयनोदबिन्दुभिर्निमग्ननाभेर्निपतद्भिरङ्कितम् ।

च्युतं रुषा भिन्नगतेरसंशयं शुकोदरश्याममिदं स्तनांशुकम् ॥

भवतु । आदास्ये तावत् । परिक्रम्य विभाव्य च सास्त्रम् ।
 कथं सेन्द्रगोपं सशाद्वलमिदं स्थानम् । तत्कुतोऽस्मिन्विपिने प्रिया-
 प्रवृत्तिमागमयेयम् । विलोक्य । अयमासारोच्छलितशैलतटस्थली-
 पाषाणमधिरूढ

आलोकयति पयोदान्प्रबलपुरोवातनर्तितं शिखण्डः ।

केकागर्भेण शिखी दूरोन्नमितेन कण्ठेन ॥

भवतु । यावदेनं पृच्छामि । उपविश्याञ्जलिं बद्ध्वा ।

नीलकण्ठ ममोत्कण्ठा वनेस्मिन्वानिता त्वया ।

दीर्घापाङ्गा सितापाङ्ग दृष्टा दृष्टिक्षमा भवेत् ॥

विलोक्य । अदत्तैव प्रतिवचनं नर्तितुमारब्धः । तत्किं नु खलु
 प्रहर्षकारणमस्य । आं ज्ञातम् ।

मृदुपवनविभिन्नो मत्प्रियायाः प्रणाशा-

द्वनरुचिरकलापो निःसपत्नोद्य जातः ।

रतिविगलितबन्धे केशपाशे सुकेश्याः

सति कुसुमसनाथे कं हरेर्देष बर्हः ॥

भवतु । परव्यसनसुखितं न पुनरेनं पृच्छामि । दिशोवलोक्य ।
 अये इयमातपान्तसंघुक्षितमदा जम्बुविटपमध्यास्ते परभृता । वि

हगेषु पण्डितैषा जातिः । यावदेनां पृच्छामि । उपसृत्य जानु-
भ्यां स्थित्वा । भवति

त्वां कामिनो मदनदूतिमुदाहरन्ति
मानापमाननिपुणं त्वममोघमस्त्रम् ।

तामानय प्रियतमां मम वा समीपं

मां वा नयाशु मृदुभाषिणि यत्र कान्ता ॥

। आकाशे । किमाह भवती । कथं त्वामेवमनुरक्तमपहाय गतेति ।

। अग्रतोवलोक्य । भवति

कुपिता न तु कोपकारणं सकृदप्यात्मगतं स्मराम्यहम् ।

प्रभुता रमणेषु योषितां न हि भावस्खलितान्यपेक्षते ॥

। ससंभ्रममुपविश्य विलोक्य । कथं कथाविच्छेदकारिणी स्व-
कार्ये व्यासक्ता । अथवा सुष्ठु खल्विदमुच्यते ।

महदपि परदुःखं शीतलं सम्यगाहुः

प्रणयमगणयित्वा यन्ममापद्रुतस्य ।

अधरामिव मदान्धा पातुमेषा प्रवृत्ता

फलमभिनवपाकं राजजम्बूद्वूमस्य ॥

तदेवं गतेपि प्रियेव मञ्जुस्वनेति न मे कोपोस्याम् । सुखमास्तां
भवती । साधयामस्तावत् । परिक्रम्यावलोक्य च । अये दक्षिणेन
वनधारायां प्रियाचरणविक्षेपशंसी नूपुरशब्दः । यावदेनमनुगच्छा-
मि । दिशोवलोक्य सकरुणम् । हा धिक् कष्टम् ।

मेघश्यामा दिशो दृष्ट्वा मानसोत्सुकचेतसा ।

कूजितं राजहंसेन नेदं नूपुरसिञ्जितम् ॥

भवतु । यावदेते मानसोत्सुकाः पतत्रिणः सरसोस्मान्नोत्प-
तन्ति तावदेभ्यः प्रियाप्रवृत्तिमागमयेयम् । उपसृत्य जानुभ्यां स्थि-
त्वा । हंहो जलविहंगमराज

पश्चात्सरः प्रतिगमिष्यसि मानसं त्वं
पाथेयमुत्सृज विसं ग्रहणाय भूयः ।

मां तावदुद्धर शुचो दयिताप्रवृत्त्या
स्वार्थात्सतां गुरुतरा प्रणयिक्रियैव ॥

। तिर्यगवलोक्य । अये यथोन्मुखमालोकयति तथा व्यक्तं प्र-
वासोत्सुकमनसा मया न दृष्टेत्याह ।

यदि हंस गता न ते नतभ्रूः सरसो रोधसि दृक्पथं प्रिया मे ।
मदखेलपदं कथं नु तस्याः सकलं चौर गतं त्वया गृहीतम् ॥

। उपसृत्याञ्जलिं बद्धा ।

हंस प्रयच्छ मे कान्तां गतिरस्यास्त्वया हता ।

विभावितैकदेशेन देयं यदभियुज्यते ॥

। निरूप्य । एष स्तेनानुशासी राजेत्यतिभयादुत्पतितः । यावद-
न्यमवकाशमवगाहिष्ये । परिक्रम्यावलोक्य । अये प्रियासहायश्च-
क्रवाकस्तिष्ठति । यावदेनं गच्छामि । उपसृत्य जानुभ्यां स्थित्वा ।

रथाङ्गनामन्संत्यक्तो रथाङ्गश्रोणिबिम्बया ।

अयं त्वां पृच्छति रथी मनोरथशतैर्दृतः ॥

अयं कः क इत्याह । न किल विदितोहमस्य ।

सूर्याचन्द्रमसौ यस्य मातामहपितामहौ ।

स्वर्यदृतः पतिर्द्वाभ्यामुर्वश्या च भुवा च यः ॥

कथं तूष्णीमेवास्ते । भवतु । उपालप्स्ये तावदेनम् । तद्युक्तं
तावदात्मानुमानेन वर्तितुम् । कुतः

सरसि नलिनीपत्रेणापि त्वमावृतविग्रहां

ननु सहचरीं दूरे मत्वा विरौषि समुत्सुकः ।

इति च भवतो जायास्त्रेहात्पृथक्स्थितिभीरुता

मयि च विधुरे भावः कोयं प्रवृत्तिपराद्भुखः ॥

। उपविश्य । सर्वथा मदीयानां भाग्यविपर्ययाणामयं प्रभावः ।
यावदन्यमवकाशमवगाहिष्ये । परिक्रम्यावलोक्य च । अये

इदं रुणद्धि मां पद्ममन्तःकणितषट्पदम् ।

मया दष्टाधरं तस्याः सशीत्कारमिवाननम् ॥

इतो गतस्यानुशयो मा भूदित्यस्मिन्नपि कमलाशये भ्रमरे प्र-
णयं करिष्ये । अञ्जलिं बद्ध्वा ।

मधुकर मदिराक्ष्याः शंस तस्याः प्रवृत्तिं

वरतनुरथवासौ नैव दष्टा त्वया मे ।

यदि सुरभिमाप्स्यस्तन्मुखोच्छ्वासगन्धं

तव रतिरभविष्यत्पुण्डरीके किमस्मिन् ॥

। परिक्रम्यावलोक्य च । अये करिणीसहायो नागाधिराजो
नीपस्कन्धनिषण्णास्तिष्ठति । यावदेनं गच्छामि । विलोक्य । अथवा
न तावदयमुपसर्पणकालः ।

अयमचिरोद्गतपल्लवमुपनीतं प्रियतमाग्रहस्तेन ।

अभिलषतु तावदासवसुरभिरसं शल्लकीभङ्गम् ॥

। अवलोक्य । अये कृताहारकः संवृत्तः । भवतु । पश्चात्समीपं
गत्वा पृच्छामि । उपसृत्याञ्जलिं बद्ध्वा ।

मदकल युवतिशशिकला गजयूथप यूथिकाशवलकेशी ।

स्थिरयौवना स्थिता ते दूरालोके सुखालोका ॥

। सहर्षमाकर्ण्य । अहह अनेन प्रियोपलब्धिशंसिना मन्द्रकण्ठ-
गर्जितेन समाश्वासितोस्मि । साधर्म्याद्भूयसी मे त्वयि प्रीतिः ।
कथमिति ।

मामाहुः पृथिवीभुजामाधिपतिं नागाधिराजो भन्ना-

नव्युच्छिन्नपृथुप्रवृत्तिं भवतो दानं समानं मम ।

स्त्रीरत्नेषु ममोर्वशी प्रियतमा यूथे तवेयं वशा

सर्वं मामनु ते प्रियाविरहजां त्वं तु व्यथां मानुभूः ॥

सुखमास्तां भवान् । परिक्रम्यावलोक्य च । अये अयमसौ
सुरभिकन्धरो नाम विशेषरमणीयः सानुमान् । प्रियश्राप्सरसाम् ।
अपि नाम सा सुतनुरस्योपत्यकायामुपलभ्येत । परिक्रम्यावलोक्य
च । कथमन्धकारः । भवतु । विद्युत्प्रकाशेनावलोकयामि । कथं
मदीयैर्दुरितपरिणामैर्मैघोदयोपि शतह्रदाशून्यः संवृत्तः । तथापि
शिलोच्चयमेनमदृष्ट्वा न निवर्तिष्ये ।

अपि वनान्तरमल्पभुजान्तरा श्रयति पर्वत पर्वसु संनता ।

इयमनङ्गपरिग्रहमङ्गना पृथुनितम्ब नितम्बवती तव ॥

कथं तूष्णीमेवास्ते । शङ्के विप्रकर्षान्न शृणोति । भवतु । समीपमस्य
गत्वा पृच्छामि । उपसृत्याञ्जलिं बद्ध्वा ।

सर्वक्षितिभृतां नाथ दृष्ट्वा सर्वाङ्गसुन्दरी ।

रामा रम्ये वनान्तेस्मिन्मया विरहिता त्वया ॥

। तथैव प्रतिशब्दं शृणोति । आकर्ष्य सहर्षम् । कथं यथाक्रमं
दृष्टेत्याह । भवतु । अवलोकयामि । अवलोक्य सखेदम् । कथं
ममैवायं कन्दरान्तरविसर्पी प्रतिशब्दः । इति मूर्च्छति । उपविश्य
सविषादम् । अहह श्रान्तोस्मि । यावदस्या गिरिनद्यास्तीरे तरं-
गवातमासेविष्ये । परिक्रम्यावलोक्य च । इमां नवाम्बुकलुषां स्त्रो-
तोवहां पश्यता मया रतिरुपलभ्यते । कुतः

तरंगभ्रूभङ्गा क्षुभितविहगश्रेणिरसना

विकर्षन्ती फेनं वसनमिव संरम्भाशितिलम् ।

यथा जिह्वं याति स्खलितमभिसंधाय बहुशो

नदीभावेनेयं ध्रुवमसहमाना परिणता ॥

भवतु प्रसादयामि तावदेनाम् । उपसृत्य जानुभ्यां स्थित्वा ।

त्वयि निबद्धरतौ प्रियवादिनि प्रणयभङ्गपराङ्मुखचेतासि ।

कमपराधलवं मयि पश्यसि त्यजसि मानिनि दासजनं यतः ॥

कथं तूष्णीमेवास्ते । अथवा परमार्थतः सरिदियम् । नोर्वशी ।

अन्यथा कथं पुरुरवसमपहाय समुद्राभिसारिणी भवेत् । अनि-
वेदप्राप्त्याणि श्रेयांसि भवन्ति । भवतु । तमेवोद्देशं गच्छामि यत्र
मे नयनयोः सा सुनयना तिरोहिता । परिक्रम्यावलोक्य च । इमं
तावत्प्रियाप्रवृत्तये सारंगमासीनमभ्यर्थये । उपसृत्याञ्जलिं बद्ध्वा ।
हंहो हरिणीपते

अपि दृष्टवानसि मम प्रियां वने कथयामि ते तदुपलक्षणं शृणु ।
पृथुलोचना सहचरी यथैव ते सुभगा तथैव खलु सापि वीक्ष्यते॥
। विलोक्य । कथमनादृत्य मद्भजनं कलत्राभिमुखं स्थितः । सर्व-
थोपपद्यते । परिभवास्पदं विधिविपर्ययः । यावदन्यमवकाशमव-
गाहिष्ये । परिक्रम्यावलोक्य च । हन्त दृष्टमुपलक्षणं तस्या
मार्गस्य ।

रक्तकदम्बः सोयं प्रियया घर्मान्तशंसि यस्येदम् ।
कुसुममसमग्रकेसरविषममपि कृतं शिखाभरणम् ॥
। परिक्रम्यावलोक्य च । तत्किं नु खलु शिलाभेदगतं नितान्तर-
क्तमिदमालोक्यते ।

प्रभालेपी नायं हरिहतगजस्यामिषलवः
स्फुलिङ्गः स्यादग्नेर्गहनमभिवृष्टं पुनरिदम् ।
अये रक्ताशोकस्तवकसमरागो मणिरयं
यमुद्धर्तुं पूषा व्यवसित इवालम्बितकरः ॥
भवतु । आदास्ये तावत् । गृहीत्वात्मगतम् ।
मन्दारपुष्पैरधिवासितायां यस्याः शिखायामयमर्पणीयः ।
सैव प्रिया संप्रति दुर्लभा मे मैवैनमश्रूपहतं करोमि ॥
। इत्युत्सृजति ।

। नेपथ्ये । वत्स गृह्यताम् । वत्स गृह्यताम् ।
संगमनीयो मणिरिह शैलसुताचरणरागयोनिरयम् ।
आवहति धार्यमाणः संगममाशु प्रियजनेन ॥

राजा— । ऊर्ध्वमवलोक्य । को मामनुशास्ति । विलोक्य । कथं
 भगवान्मृगराजधारी । भगवन्ननुगृहीतोहममुनोपदेशेन । म-
 णिमादाय । हंहो संगममणे

तथा विमुक्तस्य निमग्नमध्यया भविष्यसि त्वं यदि संगमाय मे ।
 ततः करिष्यामि भवन्तमात्मनः शिखामणिं बालमिवेन्दुमीश्वरः ॥
 । परिक्रम्यावलोक्य च । तर्त्तिकं खलु कुसुमरहितामपि लतामिमां प-
 श्यता मया रतिरुपलभ्यते । अथवा स्थाने मम मनो रमते । इयं हि
 तन्वी मेघजलार्द्रपल्लवतया धौताधरेवाश्रुभिः
 शून्येवाभरणैः स्वकालविरहाद्विश्रान्तपुष्पोद्गमा ।
 चिन्तामौनमिवास्थिता मधुलिहां शब्दैर्विना लक्ष्यते
 चण्डी मामवधूय पादपतितं याता प्रकुप्येव सा ॥
 यावदस्यां प्रियानुकारिण्यां लतायां परिष्वङ्गप्रणयी भवामि ।
 । इत्युपसृत्य लतामालिङ्गति । ततस्तदीयस्थानमाक्रम्यैव प्र-
 विष्टोर्वशी ।

॥ कालिदासः—विक्रमोर्वशी—चतुर्थोऽङ्कः ॥

READING LIV.

A. Thunder Storm.

आलोकितं गृहशिखण्डिभिरुत्कलापै-
 र्हंसैर्यियासुभिरपाकृतमुन्मनस्कैः ।
 आकालिकं सपदि दुर्दिनमन्तरिक्ष-
 मुत्कण्ठितस्य हृदयं च समं रुणद्धि ॥ १ ॥
 मेघो जलार्द्रमहिषोदरभृङ्गनीलो
 विद्युत्प्रभारचितपीतपटोत्तरीयः ।
 आभाति संहतबलाकगृहीतशङ्खः
 खं केशवोपर इवाक्रमितुं प्रवृत्तः ॥ २ ॥

एता निषिक्तरजतद्रवसंनिकाशा

धारा जवेन पतिता जलदोदरेभ्यः ।

विद्युत्प्रदीपशिखया क्षणनष्टदृष्टा-

श्छिन्ना इवाम्बरपटस्य दशाः पतन्ति ॥ ३ ॥

गर्जन्ति शैलशिखरेषु विलम्बिविम्बा

मेघा विद्युक्तवनिताहृदयानुकाराः ।

येषां रवेण सहस्रोत्पतितैर्मयूरैः

खं बीज्यते मणिमयैरिव तालवृन्तैः ॥ ४ ॥

पवनचपलवेगः स्थूलधाराशरौघः

स्तनितपटहनादः स्पष्टविद्युत्पताकः ।

हरति करसमूहं खे शशाङ्कस्य मेघो

नृप इव पुरमध्ये मन्दवीर्यस्य शत्रोः ॥ ५ ॥

संसक्तैरिव चक्रवाकमिथुनैर्हंसैः प्रडीनैरिव

व्याविडैरिव मीनचक्रमकरैर्हर्म्यैरिव प्रोच्छिन्नैः ।

तैस्तैराकृतिविस्तरैरनुगतैर्मेषैः समभ्युन्नतैः

पत्रच्छेद्यमिवेह भाति गगणं विच्छेषितं वायुना ॥ ६ ॥

पङ्कक्तिन्नमुखाः पिबन्ति सलिलं धाराहता दर्दुराः

कण्ठं मुञ्चति बर्हिणः समदनो नीपः प्रदीपायते ।

संन्यासः कुलदूषणैरिवजनैर्मेषैर्वृतश्वन्द्रमा

विद्युन्नीचकुलोद्गतेव युवतिर्नैकत्र विश्राम्यति ॥ ७ ॥

बलाकापाण्डुरोष्णीषं विद्युदुत्क्षिप्तचामरम् ।

मत्तवारणसारूप्यं कर्तुकाममिवाम्बरम् ॥ ८ ॥

एतैरार्द्रतमालपत्रमलिनैरापीतसूर्यं नभो

वल्मीकाः शरताडिता इव गजाः सीदन्ति धाराहताः ।

विद्युत्काञ्चनदीपिकेव रचिता प्रासादसंचारिणी

ज्योत्स्ना दुर्बलभर्तृकेव वनिता प्रोत्सार्य मेघैर्दृता ॥ ९ ॥

एते हि विद्युद्गुणबद्धकक्षा गजा इवान्योन्यमभिद्रवन्तः ।
 शक्राज्ञया वारिधराः सधारा गां रूप्यरज्ज्वेव समुद्धरन्ति ॥ १० ॥
 महावाताध्मातैर्महिषकुलनीलैर्जलधरै-
 श्रलैर्विद्युत्पक्षैर्जलधिरिवान्तः प्रचलितैः ।
 इयं गन्धोद्दामा नवहरितशष्पाङ्कुरवती
 धरा धारापातैर्मणिमयशरैर्भिद्यत इव ॥ ११ ॥
 एहोहीति शिखण्डिनां पटुतरं केकाभिराक्रन्दितः
 प्रोड्डीयेव बलाकया सरभसं सोत्कंठमालिङ्गितः ।
 हंसैरुज्झितपङ्कजैरतितरां सोद्वेगमुद्रीक्षितः
 कुर्वन्नञ्जनमेचका इव दिशो मेघः समुज्जृम्भते ॥ १२ ॥
 निष्पन्दीकृतपद्मखण्डनयनं नष्टक्षपावासरं
 विद्युद्भिः क्षणदृष्टनष्टतिमिरं प्रच्छादिताशामुखम् ।
 निश्चेष्टं स्वपितीव संप्रति पयोधारागृहान्तर्गतं
 स्फीताम्भोधरधाम नैकजलदच्छत्रापिधानं जगत् ॥ १३ ॥
 गता नाशं तारा उपकृतमसाधाविव जने
 विद्युक्ताः कान्तेन स्त्रिय इव न राजन्ति ककुभः ।
 प्रकामान्तस्तप्तं त्रिदशपतिशस्त्रस्य शिखिना
 द्रवीभूतं मन्ये पतति जलरूपेण गगनम् ॥ १४ ॥
 विद्युद्भिर्ज्वलतीव संविहसतीवोच्चैर्बलाकाशतै-
 र्माहेन्द्रेण विवल्गतीव धनुषा धाराशरोद्धारिणा ।
 विस्पष्टाशनिनिस्वनेन रसतीवाघूर्णतीवानिलै-
 र्नीलैः सान्द्रमिवाहिभिर्जलधरैर्धूपायतीवाम्बरम् ॥ १५ ॥
 धाराभिरार्यजनचित्तमुनिर्मलाभि-
 श्रण्डाभिरर्जुनशरप्रतिकर्कशाग्निभिः ।
 मेघाः स्ववन्ति बलदेवपटप्रकाशाः
 शक्रस्य मौक्तिकनिधानमिवोद्भिरन्तः ॥ १६ ॥

एतैः पिष्टतमालवर्णकनिभैरालितमम्भोधरैः
 संसक्तैरुपवीजितं सुरभिभिः शीतैः प्रदोषानिलैः ।
 एषाम्भोदसमागमप्रणयिनी स्वच्छन्दमभ्यागता
 रक्ता कान्तमिवाम्बरं प्रियतमा विद्युत्समालिङ्गति ॥ १७ ॥
 विद्युज्जिह्वेनेदं महेन्द्रचापोच्छितायतभुजेन ।
 जलधरविट्छहनुना विजृम्भितमिवान्तरीक्षेण ॥ १८ ॥
 ॥ राजा शूद्रकः—मृच्छकटिकम्—पञ्चमोऽङ्कः ॥

READING LV.

A Tale of Disappointed Love. No. 2.

अथैकास्मिंश्च प्रदेशे झटिति वनानिलोपनीतं' निर्भरविकसितेपि
 काननेभिभूतान्यकुसुमपरिमलं विसर्पन्तमिति सुरभितयानुलिम्पन्त-
 मिव पूरयन्तमिव तर्पयन्तमिव घ्राणेन्द्रियमहमहमिकया मधुकर-
 रकुलैरनुबध्यमानमनाघ्रातपूर्वमानुषलोकोचितं कुसुमगन्धमभ्य-
 जिघ्रम् । कुतोयमित्युपारूढकुतूहला चाहं मुकुलितलोचना तेन
 कुसुमगन्धेन मधुकरीवाकृष्यमाणा कतिचित्पदानि गत्वा हरनय-
 नहुताशनेन्धनीकृतमदनशोकविधुरवसन्तमिव तपस्यन्तमयुग्मलो-
 चनं वशीकर्तुकामं काममिव सनियममति तेजस्वितया प्रचलत-
 ष्छितापञ्जरमध्यगतमिव ग्रीष्मदिवसमुन्मिषन्त्या बहुलबहुलया
 दीपकालोकपिङ्गलया देहप्रभया कपिलीकृतकाननं कनकमयमिव
 तं प्रदेशं कुर्वाणं पुण्यपताकायमानया अस्मललाटिकया बालपु-
 लिनलेखयेव गङ्गाप्रवाहमुद्रासमानमायतोत्तुङ्गघ्राणवंशमप्राप्तदृ-
 यप्रवेशेन नवयौवनरागेणैव सर्वात्मना पाटलीकृताधररुचकम-
 नुद्भिन्नश्मश्रुराजित्वादनासादितमधुकरावलीवलयपरिक्षेपविलासमिव
 बालकमलमाननं दधानमनङ्गकार्मुकगुणेनेव कुण्डलीकृतेन तपस्त-
 डागकमलिनीमृणालेनेव यज्ञोपवीतेनालंकृतमेकेन सनालवकुलफ-

लाकारं कमण्डलुमपरेण मकरकेतुविनाशशोकरुदिताया रतेरिव
बाष्पजलबिन्दुभिरारचितां स्फटिकगुलिकाक्षमालिकां करेण क-
लयन्तं मौञ्जमेखलागुणेन परिक्षिप्तजघनभागमभ्रगङ्गास्रोतोजल-
प्रक्षालितेन मन्दारवल्कलेनोपपादिताम्बरप्रयोजनमलंकारमिव ब्र-
ह्मचर्यस्य यौवनमिव धर्मस्य विलासमिव सरस्वत्याः स्वयं-
वरपतिमिव सर्वविद्यानां संकेतस्थानमिव सर्वश्रुतीनामात्मानुरू-
पेण सवयसापरेण देवतार्चनकुसुमान्युच्चिन्वता तापसकुमारेणा-
नुगतमतिमनोहरं स्नानार्थमागतं मुनिकुमारकमपश्यम् ।

तेन च कर्णावतंसीकृतां वसन्तदर्शनानन्दितायाः स्मितप्रभा-
मिव वनश्रियो मलयमारुतागमनार्थलाजाञ्जलिमिव मधुमासस्य
यौवनलीलामिव कुसुमलक्ष्म्या ध्वजचिद्गचामरपिच्छिकामिव म-
नोभवगजस्य मधुकरकामुकाभिसारिकां कृत्तिकातारास्तबकानुका-
रिणीममृतबिन्दुनिस्यन्दिनीमदृष्टपूर्वी कुसुममञ्जरीमद्राक्षम् । अस्या
नन्वयं परिमल इति मनसा निश्चित्य तं तपोधनयुवानभीक्षमाणा-
हमचिन्तयम्

अहो रूपातिशयनिष्पादनोपकरणकौशलस्याक्षीणता विधातुः ।
यत्त्रिभुवनाद्भुतरूपसंभारं भगवन्तं कुसुमायुधमुत्पाद्य तदाकारा-
तिरिक्तरूपराशिरयमपरो मुनिमायामयो मकरकेतुरुत्पादितः ।
मन्ये च सकलजगन्नयनानन्दकरं शशिविम्बं विरचयता लक्ष्मीली-
लाधिवासभवनानि कमलानि सृजता प्रजापतिना प्रथममेतदानना-
कारकरणकौशलाभ्यास एव कृतः । अन्यथा किमिव हि सदृशवस्तु-
विरचनायाः कारणम् । अलीकं चेदं यथा किल सकलाः कलाः
कलावतो बहुलपक्षे क्षीयमाणस्य सुषुम्णा नाम्ना रश्मिना रविरापि-
बतीति । ताः खल्वस्य गभस्तयः समस्ता वपुरिदमाविशन्ति । कु-
तोऽन्यथा रूपापहारिणि क्लेशबहुले तपसि वर्तमानस्येदं लावण्यम् ।

इति विचिन्तयन्तीमेव मामविचारितगुणदोषविशेषो रूपैकपक्ष-
पाती नवयौवनसुलभः कुसुमायुधः कुसुमासवमद इव मधुकरो परव-
शामकरोत् । उच्छ्वसितैः सह विस्मृतनिमेषेण किञ्चिदामुकुलितपक्ष्म-
णा दक्षिणेन चक्षुषा सस्पृहमापिबन्तीव किमपि याचमानेव त्वदा-
यत्तास्मीति वदन्तीव तन्मयतामिवगन्तुमीहमाना मनोभवाभिभूतां
त्रायस्वेति शरणमिवोपयान्ती हा हा किमिदमसाम्प्रतमतिद्वेषणम-
कुलकुमारीजनोचितमिदं मया प्रस्तुतमिति जानानाप्यप्रभवन्ती क-
रणानां स्ताम्भितेव लिखितेवोत्कीर्णेव संयतेव मूर्च्छितेव विधृतेव
निष्पन्दसकलावयवा तत्कालाविर्भूतेनावष्टम्भेनाकथितशिक्षितेना-
नाख्येयेन स्वसंवेद्येन केवलं न विभाव्यते किं तद्रूपसंपदा किं
मनसा किं मनसिजेन किमभिनवयौवनेन किमनुरागेणोपदि-
श्यमाना किमन्येन वा केनापि प्रकारेणाहमपि न जानामि कथं
कथमिति तमतिचिरं व्यलोकयम् । उत्क्षिप्य नीयमानेव तत्समी-
पमिन्द्रियैः पुरस्तादाकृष्यमाणेव हृदयेन पृष्ठतः प्रेर्यमाणेव पुष्प-
धन्वना कथमपि मुक्तप्रयत्नमात्मानमधारयम् । अनन्तरं च मे
तन्मदनेनावकाशमिव दातुमाहितसंताना निरीयुः श्वासमरुतः ।
स्वेदसलिललवलेखाक्षालितेवागलच्छज्जा । मकरध्वजनिशितशरनि-
करपातत्रस्तेवाकम्पत गात्रयष्टिः । तद्रूपातिशयं द्रष्टुमिव कुतूह-
लादङ्गेभ्यो निरगाद्रोमाञ्चजालकम् ।

आसीच्च मम मनसि । शान्तात्मनि दूरीकृतसुरतव्यतिकरेस्मिञ्जने
मां निक्षिपता किमिदमनार्येणासदृशमारब्धं मनसिजेन । एवं च
नामातिमूढं हृदयमङ्गनाजनस्य यदनुरागविषययोग्यतामपि विचार-
यितुं नालम् । केदमतिभास्वरं धाम तेजसां तपसां च । क्व च प्रा-
कृतजनाभिनन्दितानि मन्मथपरिणामानि । नियतमयं मामेवं
मकरलाञ्छनेन विडम्ब्यमानामुपहसति मनसा । चित्रं चेदं यदहमे-
धमवगच्छन्त्यपि न शक्नोम्यात्मनो विकारमुपसंहर्तुम् । अन्या

अपि कन्यकास्त्रपामपहाय स्वयमुपयाताः पतीन् । अन्या अप्यने-
न दुर्विनीतेन मन्मथेनोन्मत्ततां नीता नार्यः । न पुनरहमेका । अन्य-
था कथमनेन क्षणेनाकारमात्रालोकनाकुलीभूतमेवमस्वतन्त्रतामुपै-
त्यन्तःकरणम् । कालो हि गुणाश्च दुर्निवारतामारोपयन्ति मद-
नस्य । सर्वथा यावदेव सचेतनास्मि यावदेव च न परिस्फुटमनेनवि-
भाव्यते मे मदनदुश्चेष्टितलाघवमेतत्तावदेवास्मात्प्रदेशादपसर्पणं
श्रेयः । कदाचिदनभिमतस्मरविकारदर्शनकुपितोयं शापाभिज्ञां
करोति माम् । अदूरकोपा हि मुनिजनप्रकृतिः । इत्यवधार्यापसर्पणा-
भिलाषिण्यहमभवम् । अशेषजनपूजनीया चेयं जातिरिति कृत्वा
तद्वदनाकृष्टदृष्टिप्रसरमचलितपक्षमालमदृष्टभूतलमसंदेशदोलायि-
तमणिकुण्डलमस्मै प्रणाममकरवम् ।

अथ कृतप्रणामायां मायि दुर्लङ्घ्यशासनतया भगवतो मनोभुवो
मदजननतया च मधुमासस्यातिरमणीयतया च तस्य प्रदेशस्यावि-
नयबहुलतया चाभिनवयौवनस्य चञ्चलप्रकृतितया चेन्द्रियाणां दुर्नि-
वारतया च विषयाभिलाषाणां चपलतया च मनोवृत्तेस्तथाभवित-
व्यतया च तस्य तस्य वस्तुनः किं बहुना मम भाग्यदौरात्म्यादस्य
चेदृशस्य क्लेशस्य विहितत्वात्तमपि मद्विकारदर्शनापहृतधैर्यं प्रदीप-
मिव पवनस्तरलतामनयदनङ्गः ।

तदा तस्याप्यभिनवागतं मदनं प्रत्युद्गच्छन्निव रोमोद्गमः प्रा-
दुरभवत् । मत्सकाशमभिप्रस्थितस्य मनसो मार्गमिवोपदिशद्भिः पुरः
प्रवृत्तं श्वासैः । वेपथुगृहीता व्रतभङ्गभीतिवाकम्पत करतलगताक्ष-
माला । द्वितीयेव कर्णावसक्तकुसुममञ्जरी कपोलतलासंगिनी सम-
दृश्यत स्वेदसलिलशीकरजालिका । मद्दर्शनप्रीतिविस्तारितस्य लो-
चनयुगलस्य विसर्पिभिरंशुसंतानैररुध्यन्त दश दिशः ।

तथा तु तस्यातिप्रकटया विकृत्या द्विगुणीकृतमदनावेशा तत्क्ष-
णमहमवर्णनयोग्यां कामप्यवस्थामन्वभवम् । इदं च मनस्यकरवम् ।

अनेकसुरतसमागमलास्यलीलोपदेशोपाध्यायो मकरकेतुरेव विला-
सानुपदिशति । अन्यथेदृशेषु व्यतिकरेष्वप्रविष्टबुद्धेरस्य जनस्य
कुत इवेयमनभ्यस्ताकृतीरतिरसनिष्यन्दमिव क्षरन्त्यमृतमिववर्षन्तीं
मदमुकुलितेव खेदालसेव निद्राजडेवानन्दभरमन्थरतरलतरसंचा-
रिण्यनिभृतभ्रूलतालासिनीं दृष्टिः । कुतश्चेदमतिनैपुण्यम् । यच्चक्षु-
षैवानक्षरमेवमन्तर्गतो हृदयाभिलाषः कथ्यते ।

प्राप्तप्रसरा चोपमृत्य तं द्वितीयमस्य सहचरं मुनिबालकं प्र-
णामपूर्वकमपृच्छम् । भगवन् किमभिधानः कस्यवायं तपोधनस्य
युवा । किं नाम्नश्च तरोरियमनेनावतंसीकृता कुसुममञ्जरी । जनयति
हि मे मनसि महत्कौतुकमस्याः समुत्सर्पन्नसाधारणसौरभोयमना-
घ्रातपूर्वो गन्ध इति । स तु मानीषद्विहस्याब्रवीत् । बाले किम-
नेन पृष्टेन प्रयोजनम् । अथ कौतुकमावेदयाभि । श्रूयताम् ।

अस्ति खलु सकलत्रिभुवनप्रख्यातकीर्तिरत्युदारतपाः सुरसिद्ध-
न्दवान्दितचरणयुगलो महामुनिर्दिव्यलोकनिवासी श्वेतकेतुर्नाम । तस्य
भगवतः सुरासुरलोकमुन्दरीहृदयानन्दकरमशेषत्रिभुवनमुन्दरं रूप-
मासीत् । स कदाचिद्देवतार्चनकमलान्पुद्गुर्धर्तुमैरावतमदजलबिन्दु-
बद्धचन्द्रकशतखचितजलां मन्दाकिनीमिवततार । अवतरन्तं च तं
तदा कमलवनेषु सततसंनिहिता विकचसहस्रपत्रपुण्डरीकोपविष्टा
देवी लक्ष्मीर्ददर्श । तस्यास्तु तमवलोकयन्त्याः प्रेममन्दमुकुलितेनान-
न्दबाष्पभरतरंगतरलतारेण लोचनयुगलेन रूपमास्वादयन्त्या जृ-
म्भिकारम्भमन्थरमुखविन्यस्तहस्तपल्लवाया मन्मथविकृतं मन आ-
सीत् । आलोकनमात्रेण च समासादितसुरतसमागमसुखायास्त-
स्मिन्नेवासनीकृते पुण्डरीके कृतार्थतासीत् । तस्माच्च कुमारः स-
मुदपादि । ततस्तमुत्सङ्गेनादाय सा भगवन्पृहाण तवायमात्मज इ-
त्युक्त्वा तस्मै श्वेतकेतवे ददौ । असावपि बालजनोचिताः सर्वाः
क्रियाः कृत्वा तस्य पुण्डरीकसंभवतया तदेव पुण्डरीक इति नाम

चक्रे । प्रतिपादितव्रतं च तमागृहीतसकलविद्याकलापमकार्षीत् ।
सोयम् ।

इयं च सुरासुरैर्मथ्यमानात्क्षीरसागरादुद्भूतः पारिजातनामा पा-
दपस्तस्य मञ्जरी । यथा चैषा व्रतविरुद्धमस्य श्रवणसंसर्गमासादि-
तवती तदपि कथयामि । अद्य चतुर्दशीति भगवन्तमाम्बिकापतिं कै-
लासगतमुपासितुममरलोकान्मया सह नन्दनवनसमीपेनायमनुसर-
न्निर्गत्य च साक्षान्मधुमासलक्ष्मीदत्तललितहस्तावलम्बया बकुलमा-
लिकामेखलया पारिजातकुसुमपञ्चवग्रथिताभिराजानुलम्बिनीभिः
कण्ठमालिकाभिर्निरन्तराच्छादितविग्रहया नवचूताङ्कुरकर्णपूरया
पुष्पासवपानमत्तया नन्दनवनदेवतया पारिजातकुसुममञ्जरीमिमामा-
दाय प्रणयम्याभिहितः । भगवन् सकलत्रिभुवनदर्शनाभिरामायास्त-
वाकृतेरस्याः सुसदृशोयमलंकारः । प्रसादीक्रियतामियमवतंसवि-
लासदुर्ललिता । समारोप्यतां श्रवणशिखरम् । व्रजतु सफलतां जन्म
पारिजातस्य । इत्येवमभिदधानां चायमात्मरूपस्तुतिवादत्रपावन-
मितविलोचनस्तामनादृत्यैव गन्तुं प्रवृत्तः । मया तु तामनुयान्तीमा-
लोक्य को दोषः सखे क्रियतामस्याः प्रणयपरिग्रह इत्याभिधाय
बलादियमनिच्छतोप्यस्य कर्णपूरीकृता । तदेतत्कात्स्न्येन योयं
यस्य चायं या चेयं यथा चास्य श्रवणशिखरं समारूढा तत्सर्व-
मावेदितम् ।

इत्युक्त्वति तस्मिन्स तपोधनयुवा किञ्चिदुपदर्शितस्मितो मामवा-
दीत् । अयि कुतूहलिनि किमनेन प्रश्नायासेन । यदि रुचितसुराभि-
परिमला गृह्यतामियम् । इत्युक्त्वा समुपसृत्यात्मीयाच्छ्रवणादपनीय
मदीये श्रवणपुटे तामकरोत् । मम तु तत्करतलस्पर्शलोभेन तत्क्षण-
मपरमिव पारिजातकुसुममवतंसस्थाने हृदयमासीत् । स च मत्क-
पोलतलस्पर्शमुखेन तरलीकृताङ्गुलिजालकात्करतलादक्षमालां ल-
ब्धया सह गलितामपि नाज्ञासीत् । अथाहं तामसंप्राप्तामेव भू-

गृहीत्वा सलीलं दर्शितापूर्वहारलतालीलां कण्ठाभर-
।

च व्यतिकरे छत्रग्राहिणी मामवोचत् । भर्तृदारिके स्नाता
सीदति गृहगमनकालः । तत्क्रियतां मज्जनविधिरिति ।
तस्या वचनेन नवग्रहा करिणीव प्रथमाङ्कुशपातेनानि-
यं कथमपि समाकृष्यमाणा तन्मुखाच्छावण्यामृतपङ्क-
भाग्यगुणस्यूतामिवातिरुच्छ्रेण दृष्टिमाकृष्य स्नातुमुद-

। आयां च मयि द्वितीयो मुनिदारकस्तथाविधं तस्य धैर्य-
व्य किञ्चित्प्रकटितप्रणयकोप इवावादीत् । सखे
तदनुरूपं भवतः । क्षुद्रजनक्षुण्ण एष मार्गः । धैर्यधना
। किं यः कश्चित्प्राकृत इव विह्वलीभवन्तमात्मानं न
तस्तवापूर्वोयमद्येन्द्रियोपप्लवो येनास्येवं कृतः । क ते
क्वासाविन्द्रियजयः । क तद्दशित्वं चेतसः । क सा
क्व तत्कुलक्रमागतं ब्रह्मचर्यम् । क सा सर्वविषयनि-
क्व ते गुरूपदेशाः । क तानि श्रुतानि । क तदुपभोग-
। क सा सुखपराङ्मुखता । क्वासौ तपस्यभिनिवेशः ।
भेता । क सा भोगानामुपर्यरुचिः । क तद्यौवनानुशा-
या निष्फला प्रज्ञा । निर्गुणो धर्मशास्त्राभ्यासः । निर-
रः । निरुपकारको गुरूपदेशविवेकः । निष्प्रयोजना
नेष्कारणं ज्ञानम् । यदत्र भवादृशा अपि रागाभिषङ्गैः
ते प्रमादैश्चाभिभूयन्ते । कथं करतलाद्गलितामपहृता-
। न लक्षयसि । अहो विगतचेतनत्वम् । अपहृता नामेय-
त्तावदपह्नियमाणमनयानार्यया निवार्यतां हृदयमिति ।
गीयमानश्च तेन किञ्चिदुपजातलज्ज इव प्रत्यवादीत् ।
ॐ किं मामन्यथा संभावयसि । नाहमेवमस्या दुर्विनी-

तकन्यकाया मर्षयाम्यक्षमालाग्रहणापराधमिमम्
 लीककोपकान्तेन प्रयत्नविरचितभीषणभ्रुकुटिभूषणे
 मवदत् । प्रदेशादस्मादिमामक्षमालामदत्त्वा पदात्प
 व्यमिति । तच्च श्रुत्वाहमात्मकण्ठादुन्मुच्यैकावलीं अ
 मालेति मन्मुखासक्तदृष्टेः शून्यहृदयस्यास्य प्रसारि
 स्वेदसलिलस्नातापि पुनः स्नातुमवातरम् । उत्था
 प्रयत्नेन निम्नगेव प्रतीपं नीयमाना सखीजनेन च
 तमेव चिन्तयन्ती स्वभवनमयासिषम् ।

गत्वा च प्रविश्य कन्यान्तःपुरं ततः प्रभृति
 किमागतास्मि किं तत्रैव स्थितास्मि किं परिवृतास्मि
 न्यस्मि किं तूष्णीमस्मि किं प्रस्तुतालापास्मि किं
 स्नास्मि किं रोदिमि किं न रोदिमि किं दुःखमिदं
 किमुत्कण्ठेयं किं व्याधिरयं किं दिवस एष किं
 रम्याणि कान्यरम्याणीति सर्वं नावागच्छम् । अ
 त्तान्ता च क्व गच्छामि किं शृणोमि किं पश्यामि
 कस्य कथयामि कोस्य प्रतीकार इति सर्वं च नाह
 वलमारुह्य कुमारीपुरप्रासादं विसर्ज्य च सखीज
 रानुत्सृज्यैकाकिनी मणिजालगवाक्षनिक्षिप्तमुखी ता
 नाथतया प्रसाधितामिवामृतरससागरपूरच्छावितामिव
 लंकृतामिव दर्शनसुभगामीक्षमाणा तस्मादिगन्तराज
 लमपि तद्वात्तीं प्रष्टुमीहमाना तद्वल्लभतया तपःपरि
 हयन्ती स्मरजनितपक्षपाता च तत्परिग्रहान्मुनिवै
 तदास्पदतया यौवनस्य चारुतां तन्निवासात्सुरलो
 तद्रूपसंपदा कुसुमायुधस्य दुर्जयतामध्यारोपयन्ती दूरस
 लेव चन्द्रमसो मयूरीव जलधरस्य तस्यैवाभिमुखी त
 रहातुरजीवितोद्गमरक्षावलीमिवाक्षावलीं कण्ठेनोद्वहन्

तया प्रस्तुततद्रहस्यालापयेव कर्णलग्नया पारिजातमञ्जर्या कण्टकि-
तैककपोलफलकां निष्पन्दमतिष्ठम् ।

अथ ताम्बूलकरङ्कवाहिनी मदीया तरलिका नाम मयैव सह
गता स्नातुमासीत् । सा पश्चाच्चिरादिवागत्य तथावास्थितां शनैर्मा-
मवादीत् । भर्तृदारिके यौ तौ तापसकुमारकौ दिव्याकारावस्माभिर-
च्छोदसरस्तीरे दृष्टौ तयोरेको येन भर्तृदुहितुरियमवतंसीकृता सुर-
तरुकुसुममञ्जरी स तस्माद्वितीयादात्मनो रक्षन्दर्शनमतिनिभृतपदः
कुसुमितलतासंतानगहनान्तरेणोपसृत्य मामागच्छन्तीं पृष्ठतो भर्तृ-
दारिकामुद्दिश्याप्राक्षीत् । बालिके केयं कन्यका कस्य वापत्यम् ।
किमभिधाना क वा गच्छतीति । मयोक्तम् । एषा खलु भगवतः
श्वेतभानोरंशुभूतायामप्सरसि गौर्यां समुत्पन्ना देवस्य गन्धर्वाधिप-
तेर्हंसस्य दुहिता महाश्वेता नाम । गन्धर्वाधिवासं हेमकूटमचलवरम-
भिप्रास्थिता । इति कथिते च मया किमपि चिन्तयन्मुहूर्तमिव तू-
ष्णीं स्थित्वा विगतानिमेषेण चक्षुषा चिरमभिवीक्षमाणो मां सानु-
नयमर्थितामिव दर्शयन्पुनराह । बालिके कल्याणिनी तवाविसंवादि-
न्यचपला बालभावेप्याकृतिरियम् । तत्करोषि मे वचनमेकमभ्य-
र्थ्यमानेति । ततो मया सविनयमुपरचिताञ्जलिपुटया दर्शितादरम-
भिहितः । भगवन्कस्मादेवमभिधत्से । काहम् । महात्मानः सकलत्रि-
भुवनपूजनीयास्त्वादृशाः पुण्यैर्विना निखिलकल्मषापहारिणीमस्म-
द्विधेषु दृष्टिमपि न पातयन्ति । किं पुनराज्ञाम् । तद्विश्रब्धमादि-
श्यतां कर्तव्यम् । अनुगृह्यतामयं जन इति । एवमुक्तश्च मया स-
स्नेहया सखीमिवोपकारिणीमिव प्राणप्रदामिव दृष्ट्या मामभिनन्द्य
निकटवार्तिनस्तमालपादपात्पल्लवमादाय निष्पीड्य तटशिलातले
तेन गन्धगजमदसुरभिपरिमलेन रसेनोत्तरीयवल्कलैकदेशाद्विपात्य
पाटिकां स्वहस्तकमलकनिष्ठिकानखशिखरेणाभिलिख्येयं पत्रिका

त्वया तस्यै कन्यकायै प्रच्छन्नमेकाकिन्यै देयेत्यभिधायार्पितवान् ।
इत्युक्ता च सा ताम्बूलभाजनादारुण्य तामदर्शयत् ।

अहं तु तेन तत्संबन्धिनालापेन मदनावेशमन्त्रेणैवावेश्यमाना
तस्याः करतलादादाय तां वल्कलपट्टिकां तस्यामिमामभिलिखि-
तामार्यामपश्यम् । दूरं मुक्तालतया विससितया विप्रलोभ्य-
मानो मे । हंस इव दर्शिताशो मानसजन्मा त्वया नीतः ॥
अनया च मे दृष्टया दिङ्मोहभ्रान्त्येव प्रनष्टवर्त्मनो बहुलनिश-
येबान्धस्य जिह्वोच्छिद्येव मूकस्य मदिरयेवोन्मत्तस्य दोषविकारो-
पचयः सुतरामक्रियत स्मरानुरक्तस्य मे मनसः । येनाकुलीक्रियमा-
णा सरिदिव पूरेण विह्वतलतामभ्यागमम् । तां च द्वितीयदर्शनेन
कृतमहापुण्यामिवानुभूतसुरलोकवासामिव लब्धवरांमिव पीतामृता-
मिव समासादितत्रैलोक्यराज्याभिषेकामिव मन्यमानां कपोलयोरल-
कलताभङ्गेषु च सोपग्रहं स्पृशन्तीं विपरीतमिवपरिजनस्वामिसं-
बन्धमुपदर्शयन्तीं तरलिके कथय कथं स त्वया दृष्टः किं किमभि-
हितासि तेन कियन्तं कालमवस्थितासि तत्र कियदनुसरन्नस्मानसा-
वागतं इति पुनःपुनः पर्यपृच्छम् । अनयैव च कथया तया सह
तस्मिन्नेव प्रासादे तथैव प्रतिषिद्धाशेषपरिजनप्रवेशा दिवसमत्य-
वाहयम् ।

अथ मदीयेनेव हृदयेन कृतरागसंविभागे लोहितायति गगन-
तलोपान्तावलम्बिनि रविबिम्बे सरागदिवसकरदर्शनानुरुक्ताया-
मनङ्गातुरायामिव पाण्डुतां व्रजन्त्यामातपलक्ष्म्यां सा छत्रग्रा-
हिणी समागत्याकथयत् । अर्तृदारिके तयोर्मुनिकुमारयोरन्यतरो द्वा-
रि तिष्ठति । कथयति चाक्षमालामुपयाचितुमागतोस्मीति ।

अहं तु मुनिकुमारनामग्रहणादेव समुपजाततदागमनाशङ्का समा-
हूयान्यतमं कञ्चुकिनं गच्छ प्रवेश्यतामित्यादिश्य प्राहिणवम् ।
अथ मुहूर्तादिव तं तस्य यौवनस्येव मकरकेतनं मकरकेतनस्येव

वसन्तसमयं वसन्तसमयस्येव दक्षिणानिलमनुरूपं सखायमृषिकु-
मारकं कपिञ्जलनामानं जराधवलस्य कञ्चुकिनोनुमार्गेण च-
न्द्रातपस्येव बालातपमागच्छन्तमपश्यम् । अन्तिकमुपगतस्य
चास्य पर्याकुलमिव सविषादमिवान्तर्गताकूतमाकारमलक्षयम् । उ-
त्थाय च कृतप्रणामा सादरं स्वयमासनमुपाहरम् । उपविष्टस्य च
बलादनिच्छतोपि प्रक्षाल्य चरणावपमृज्य चोत्तरीयांशुकपल्लवेना-
व्यवधानायां भूमावेव तस्यान्तिके समुपाविशम् । अथ मुहूर्तमिव
स्थित्वा किमपि विवक्षुरिव स तस्यां मत्समीपोपविष्टायां तरलिकायां
चक्षुरपातयत् । अहं तु विदिताभिप्राया दृष्ट्यैव भगवन्नव्यति-
रिक्तेयमस्मच्छरीरादशङ्कितमभिधीयतामित्यवोचम् ।

एवमुक्तश्च मया कपिञ्जलः प्रत्यवादीत् । राजपुत्रि किं ब्र-
वीमि । वागेव मे नाभिधेयविषयमवतरति त्रपया । क्व कन्दमूल-
फलाशी शान्तो वनवासनिरतो मुनिजनः । क्व वायमनुपशान्तज-
नोचितो विषयोपभोगाभिलाषकलुषो रागप्रायः प्रपञ्चः । सर्वमे-
वानुपपन्नम् । आलोकय किमारब्धं दैवेन । अयत्नेनैव खलूपहासा-
स्पदतामीश्वरो नयति जनम् । न जाने किमिदं वल्कलानां सदृश-
मुताहो जटानां समुचितम् । किं तपसोनुरूपमाहोस्विद्धर्मोपदे-
शाङ्गमिदम् । अपूर्वेयं विडम्बना । केवलमवश्यकथनीयमिदम् । अ-
पर उपायो न दृश्यते । अन्या प्रतिक्रिया नोपलभ्यते । अन्यच्छ-
रणं नालोक्यते । अन्या गतिर्नास्ति । अकथ्यमाने च महानन-
र्थोपनिपातो जायते । प्राणपरित्यागेनापि रक्षणीयाः सुहृदसव इति
कथयामि ।

अस्ति भवत्याः समक्षमेव स मया तथा निष्ठुरमुपदर्शितकोपे-
नाभिहितः । तथा चाभिधाय परित्यज्य तं तस्मात्प्रदेशादुपजात-
मन्युरुत्सृष्टकुसुमावचयोन्यं प्रदेशमगमम् । अपयातायां भवत्यां
मुहूर्तमिव स्थित्वैकाकी किमयमिदानीमाचरतीति संजातवितर्कः

प्रतिनिवृत्त्य विटपान्तरितविग्रहस्तं प्रदेशं व्यलोकयम् । यावत्तत्र
 तं नाद्राक्षमासीच्च मे मनस्येवम् । किं नु मदनपरायत्तचित्तवृत्ति-
 स्तामेवानुसरन्गतो भवेत् । गतायां च तस्यां लब्धचेतनो लज्जया
 न शक्नोति मे दर्शनपथमुपगन्तुम् । आहोस्वित्कुपितः परित्यज्य
 मां गतः । उतान्वेषमाणो मामेव प्रदेशमन्यमितः समाश्रितः स्यादि-
 ति । एवं विकल्पयन्कंचित्कालमतिष्ठम् । तेन तु जन्मतः प्रभृत्य-
 नम्यस्तेन तस्य क्षणमप्यदर्शनेन दूयमानः पुनरचिन्तयम् । स क-
 दाचिद्वैर्यस्खलनविलक्षः किंचिदनिष्टमपि समाचरेत् । न हि किं-
 चिन्न क्रियते ह्रिया । तन्न युक्तमेनमेकाकिनं कर्तुम् । इत्यवधा-
 र्यान्वेष्टुमादरमकरवम् । अन्वेषमाणश्च यथा यथा नापश्यं तं तथा
 तथा सुहृत्स्नेहकातरेण मनसा तत्तदशोभनमाशङ्कमानस्तरुलतागह-
 नानि चन्दनवीथिकालतामण्डपांश्च वीक्षमाणो निपुणमितस्ततो द-
 त्तदृष्टिः सुचिरं व्यचरम् ।

अथैकस्मिन्सरःसमीपवर्तिनि निरन्तरया कुसुममय इवातिम-
 नोहरे लतागहने कृतावस्थानमुत्सृष्टसकलव्यापारतया लिखित-
 मिवोत्कीर्णमिव प्रसुप्तमिव योगसमाधिस्थमिवोत्कण्ठाज्वररोमा-
 ञ्चव्याजेन प्रतिरोमकूपनिपतितानां मदनशराणां कुसुमशरकेशरश-
 ल्यशकलनिकरमिवाङ्गलग्नं विभ्राणं सुरताभिषेकसलिलैरिवाभिन-
 वपुष्पस्तबकमधुसीकरैर्वनश्रियाभिषिच्यमानं प्रभातचन्द्रमिव पा-
 ण्डुतया परिगृहीतं निदाघगङ्गाप्रवाहमिव क्रशिमानमागतमन्तर्ग-
 तानलचन्दनविटपमिव म्लायन्तं रूपान्तरेणेव परिणतं परां को-
 टिमधिरूढं मन्मथावेशस्यानभिज्ञेयपूर्वाकारं तमहमद्राक्षम् ।

अपगतनिमेषेण चक्षुषा तदवस्थं चिरमुद्वीक्ष्य समुपजातविषा-
 दो वेपमानेन हृदयेनाचिन्तयम् । एवं नामायमतिदुर्विषहवेगो
 मकरकेतुर्येनानेन क्षणेनायमीदृशमवस्थान्तरमप्रतीकारमुपनीतः ।
 कथमेवमेकपदे व्यर्थोभवेदेवंविधो ज्ञानराशिः । अहो बत महाच्चि-

त्रम् । तथा नामायमाशैशवाद्धीरप्रकृतिरस्खलितवृत्तिर्मम चान्ये-
षां च मुनिकुमारकाणां स्पृहणीयचरित आसीत् । अद्य तु इतर
इव परिभूय ज्ञानमविगण्य तपःप्रभावमुन्मूल्य गाम्भीर्यं मन्म-
थेन जडीकृतः । सर्वथा दुर्लभं यौवनमस्खलितमिति । उपसृत्य च
तस्मिन्नेव शिलातलैकपार्श्वे समुपविश्यांसदेशावसक्तपाणिस्तमनु-
न्मीलितलोचनमेव सखे पुण्डरीक कथय किमिदमित्यष्टच्छम् ।

अथ सुचिरसंमीलनाल्लग्नमिव कथमपि प्रयत्नेनानवरतरोदनव-
शादुपजातारुणभावमश्रुजलपूरञ्चावितं चक्षुरुन्मील्य मन्थरया दृ-
ष्ट्या सुचिरं विलोक्य मामायततरं निश्चस्य लज्जाविशीर्यमाण-
विरलाक्षरं सखे कापिञ्जल विदितवृत्तान्तोपि किं मां पृच्छसीति
कृच्छ्रेण शनैरवदत् । अहं तु तदाकर्ण्य तदवस्थयैवाप्रतीकारवि-
कारोयं तथापि सुहृदा सुहृदसन्मार्गप्रवृत्तो यावच्छक्तिः सर्वात्मना
निवारणीय इति मनसावधार्याब्रुवम् ।

सखे पुण्डरीक सुविदितमेतन्मम । केवलमिदमेव पृच्छामि ।
येदेतदारब्धं भवता किमिदं गुरुभिरुपदिष्टम् । उत धर्मशास्त्रेषु प-
ठितम् । उत धर्मार्जनोपायोयम् । उतापरस्तपसां प्रकारः । उत
स्वर्गगमनमार्गोयम् । उत व्रतरहस्यमिदम् । उत मोक्षप्राप्तियुक्तिः ।
आहोस्विदन्यो नियमप्रकारः । कथमेतद्युक्तं भवतो मनसापि चि-
न्तयितुं किं पुनराख्यातुमीक्षितुं वा । कथय किमप्रबुद्ध इवानेन
मन्मथहतकेनोपहासास्पदतां नीयमानमात्मानं नावबुध्यसे । मूढो
हि मदनेनायास्यते । का वा सुखाशा साधुजननिन्दितापेक्षेर्विधेषु
प्राकृतजनबहुमतेषु विषयेषु भवतः । स खलु धर्मबुद्ध्या विषल-
तावनं सिञ्चति कुवलयमालेति निस्त्रिशलतामालिङ्गति कृष्णगुरुधू-
मलेखेति कृष्णसर्पमवगूहते महारत्नमिति ज्वलन्तमङ्गारमभिसृष्टाति
मृणालमिति दुष्टवारणदन्तमुषलमुन्मूलयति मूढो विषयोपभोगेष्व-
निष्ठानुबन्धिषु यः परिणतिविरसेषु सुखबुद्धिमारोपयति । अधि-

गतविषयतत्त्वोपि कस्मात्स्वद्योत इव ज्योतिर्निर्वीर्यमिदं ज्ञानमुद्वह-
सि । यतो न निवारयसि प्रबलरजःप्रसरकलुषितानि स्रोतांसी-
वोन्मार्गप्रस्थितानीन्द्रियाणि न नियमयसि वा क्षुभितं मनः ।
कोयमनङ्गो नाम । धैर्यमवलम्ब्य निर्भर्त्स्यतामयं दुराचारः ।

इत्येवं वदत एव मे वचनमाक्षिप्य प्रतिपक्षान्तरालप्रवृत्तबा-
ष्पवेणिकं प्रमृज्य चक्षुः करतलेन पाणौ मामवलम्ब्यावोचत् । सखे
किं बहunoक्तेन । सर्वथा सुस्थोसि । आशीविषविषवेगविषमाणा-
मेतेषां कुसुमचापसायकानां पतितोसि न गोचरे । सुखमुपदि-
श्यते परस्य । यस्य चेन्द्रियाणि सन्ति मनो वा विद्यते यः पश्य-
ति वा शृणोति वा श्रुतमवधारयति वा यो वा शुभमिदं न शुभ-
मिदमिति विवेक्तुमलं स खलूपदेशमर्हति । मम तु सर्वमेवेदमिति-
दूरापेतम् । अवष्टम्भो ज्ञानं धैर्यं प्रतिसंख्यानमित्यस्तमितैषा
कथा । कथमप्येवमेवायत्नविधृतास्तिष्ठन्त्यसवः । दूरातीतः ख-
लूपदेशकालः । समतिक्रान्तो धैर्यावसरः । गता प्रतिसंख्यानवेला ।
अतीतो ज्ञानावष्टम्भसमयः । केन वान्येनास्मिन्समये भवन्तमपहा-
योपदेष्टव्यमुन्मार्गप्रतिनिवारणं वा करणीयम् । कस्यान्यस्य वा
वचासि मया स्थातव्यम् । को वापरस्त्वत्समो मे जगति बन्धुः ।
किं करोमि यन्न शक्नोमि निवारयितुमात्मानम् । इयमनेनैव क्षणेन
भवता दृष्टावस्था । तद्वत् इदानीमुपदेशकालः । यावत्प्राणिमि ताव-
दस्य कल्पान्तोदितद्वादशदिनकरकिरणातपतीव्रस्य मदनसंता-
पस्य प्रतिक्रियां क्रियमाणामिच्छामि । पच्यन्त इव मेङ्गानि ।
उत्क्रथ्यत इव हृदयम् । छुष्यत इव दृष्टिः । ज्वलतीव शरीरम् ।
अत्र यत्प्राप्तकालं तत्करोतु भवान् । इत्यभिधाय तूष्णीमभवत् ।

एवमुक्तोप्यहमेनं प्राबोधयं पुनः पुनः । यदा शास्त्रोपदेशविषदैः
सनिदर्शनैः सेतिहासैश्च वचोभिः सानुनयं सोपग्रहं चाभिधीयमा-
नोपि नाकरोत्कर्णे तदाहमचिन्तयम् । अतिभूमिमयं गतो न शक्यते

निवर्तयितुमिति । इदानीं निरर्थकाः खलूपदेशाः । तत्प्राणपरिरक्षणेपि तावदस्य यत्नमाचरामि । इति कृतमतिरुत्थाय गत्वा तस्मात्सरसः सरसा मृणालिकाः समुद्धृत्य कमलिनीपलाशानि जललवलाञ्छितानि चादाय गर्भधूलिकषायपरिमलमनोहराणि च कुमुदकुवलयकमलानि गृहीत्वागत्य तस्मिन्नेव लतागृहशिलातले शयनमस्याकल्पयम् । तत्र च सुखनिषण्णस्य प्रत्यासन्नवर्तिनां चन्दनविटपिनां मृदूनि किसलयाणि निष्पीड्य तेन स्वभावसुरभिणा तुषारशिशिरेण रसेन ललाटिकामकल्पयम् । आचरणतलादङ्गचर्चा चारचयम् । अभ्यर्णपादपस्फुटितवल्कलविवरशीर्णेन च करसंपुटचूर्णितेन कर्पूरेणुना स्वेदप्रतीकारमकरवम् । उरोनिहितचन्दनद्रवार्द्रवल्कलस्य स्वच्छसलिलसीकरस्त्राविणा कदलीदलेन व्यजनक्रियामन्वतिष्ठम् । एवं च मुहुर्मुहुरन्यदन्यन्नलिनीदलशयनमुपकल्पयतो मुहुश्चन्दनचर्चामारचयतो मुहुर्मुहुश्च स्वेदप्रतिक्रियां कुर्वतः कदलीदलेन चानवरतं वीजयतः समुदभून्मे मनसि चिन्ता

नास्ति खल्वसाध्यं नाम भगवतो मनोभुवः । कायं हरिण इव वनवासनिरतः स्वभावमुग्धो जनः । क्व च विविधविलासरसराशिर्गन्धर्वराजपुत्री महाश्वेता । सर्वथा न हि किञ्चिदस्य दुर्घटं दुष्करमनायत्तमकर्तव्यं वा जगति । दुरुपपादेष्वप्यर्थेष्वयमवज्ञया विचरति । न चायं केनापि प्रतिकूलयितुं शक्यते । का वा गणना सचेतनेषु अपगतचेतनान्यपि संघट्टयितुमलं यद्यस्मै रोचते । कुमुदिन्यपि दिनकरकरानुरागिणी भवति । कमलिन्यपि शशिकरद्वेषमुज्जति । निशापि वासरेण सह मिश्रतामेति । ज्योत्स्नाप्यन्धकारमनुवर्तते । छायापि प्रदीपाभिमुखमवतिष्ठते । तडिदपि जलदे स्थिरतां ब्रजति । किं वा तस्य दुःसाध्यमपरम् । एवंविधो येनायमगाधगाम्भीर्यसागरस्तृणलवलघुतामुपनीतः । क्व तत्तपः । केयमवस्था । सर्वथा निष्प्रतीकारेयमापदुपस्थिता । किमिदानीं कर्तव्यम् । किमाचेष्टितव्यम् । कां

दिशं गन्तव्यम् । किं शरणम् । कश्चोपायः । कः प्रतीकारः । का युक्तिः । कः समाश्रयो येनास्यासवः संधार्यन्ते । केन वा कौशलेन कतमया वा युक्त्या कतरेण प्रकारेण कया प्रज्ञया कतमेन वा समाश्वासनेनायं जीवेत् । इत्येते चान्ये च मे विषण्णहृदयस्य संकल्पाः प्रादुरासन् ।

पुनश्चाचिन्तयम् । किमनयात्यन्तायतया निष्प्रयोजनया चिन्तया । प्राणास्तावदस्य येन केनचिदुपायेन शुभेनाशुभेन वा रक्षणीयाः । तेषां च त्वत्समागममेकमपहाय नास्त्यपरः संरक्षणोपायः । बालभावादप्रगल्भतया च तपोविरुद्धमनुचितमुपनतमुपहासमिवात्मनो मदनव्यतिकरं मन्यमानो नियतमेकोच्छ्वासावशेषजीवितोपि नायं तस्याः स्वयमभिगमनेन पूरयति मनोरथम् । अकालान्तरक्षमश्चायमस्य मदनविकारः । सततमतिर्गर्हितेनाकृत्येनापि परिरक्षणीयान्मन्यन्ते सुहृदसून्साधवः । तदतिद्वेषणमकर्तव्यमप्येतदस्माकमवश्यकर्तव्यतामापतितम् । किं चान्यत्क्रियते वा । कान्या गतिः । प्रयामि सर्वथा तस्याः सकाशम् । आवेदयाम्येतामवस्थाम् । इति चिन्तयित्वा च कदाचिदनुचितव्यापारप्रवृत्तं मां विज्ञाय संजातलज्जो निवारयेदित्यनिवेद्यैव तस्मै तत्प्रदेशात्सव्याजमुत्थायागतोहम् । तदेवमवस्थिते यदत्रावसरप्राप्तमीदृशस्य चानुरागस्य सदृशमस्मदागमनस्य चानुरूपमात्मनो वा समुचितं तत्र प्रभवति भवती । इत्यभिधाय किमियं वक्ष्यतीति मन्मुखासक्तदृष्टिस्तूष्णीमासीत् ।

अहं तु तदाकर्ण्य सुखामृतमयै हृद इव निमग्नः सखीद्वन्द्वस्य सुखं वर्तमाना सर्वमनोरथानामग्रमिवाधिरूढा सर्वोत्सवानामतिभूमिभिर्वाधिशयाना तत्कालोपजातया लज्जया किंचिदवनम्यमानवदनत्वादस्पृष्टकपोलोदरैरमलैरानन्दबाष्पजलबिन्दुभिः स्रवद्भिरावेद्यमानप्रहर्षप्रसरां तत्क्षणमचिन्तयम् । दिष्ट्या तावदयमनङ्गो मामिव तमप्यनुबध्नाति । यत्सत्यमनेन मे संतापयतापि कियताप्यंशेन दर्श-

तानुकूलता । यदि च सत्यमेव तस्येदृशी दशा ततः किमिव नोपकृतमनेन । को वानेनापरः समानो बन्धुः । कथं वा कपिञ्जलस्य स्वप्नेपिवितथा भारती प्रशान्ताकृतेरस्माद्ददनान्निष्क्रामति । इत्थंभूते किं मयापि प्रतिपत्तव्यम् । तस्य वा पुरः किमभिधातव्यम् । इत्येवं विचारयन्त्या एव प्रविश्य ससंभ्रमा प्रतीहारी ममाकथयत् । भर्तृदारिके त्वमसुस्थशरीरेति परिजनादुपलभ्य महादेवी प्राप्तेति । तच्च श्रुत्वा कपिञ्जलो महाजनसंमर्दभीरुः सत्वरमुत्थाय राजपुत्रि महानयमुपास्थितः कालातिपातो भगवांश्च भुवनत्रयचूडामणिरस्तमुपगच्छति दिवसकरस्तद्गच्छामि सर्वथाभिमतमुह्यप्राणरक्षादक्षिणार्थमयमुपरचितोज्जलिरेष मे परमो विभव इत्यभिधाय प्रतिवचनकालमप्रतीक्ष्यैवाम्बायाः प्रविशता परिजनेन सर्वतः संरुद्धे द्वारदेशे कथमप्यवाप्तनिर्गमः प्रययौ । अम्बा तु मत्समीपमागत्य सुचिरं स्थित्वा स्वभवनमयासीत् । तया तु तत्रागत्य किं कृतं किमभिहितं किमाचेष्टितमिति शून्यहृदया सर्वं नालक्षयम् ।

गतायां च तस्यामस्तमुपगते भगवति सरोजिनीजीवितेश्वरे सवितरि लोहितायमाने पश्चिमाशामुखे हरितायमानेषु कमलवनेषु नीलायमाने पूर्वदिग्भागे पातालपङ्ककलुषेण महाप्रलयजलधिपयःपूरेणैव तिमिरेणावष्टभ्यमाने जीवलोके किं कर्तव्यतामूढातामेव तरलिकामपृच्छम् । अयि तरलिके कथं न पश्यसि दृढमाकुलं मे हृदयम् । अप्रतिपत्तिविह्वलानि चेन्द्रियाणि । न स्वयमप्यपि कर्तव्यमलमस्मि ज्ञातुम् । उपदिशतु मे भवती यदत्र साम्प्रतम् । अयमेवं त्वत्समक्षमेवाभिधाय गतः कपिञ्जलः । यदि तावदितरकन्यकेव विहाय लज्जामुत्सृज्य धैर्यमुन्मुच्य विनयमचिन्तयित्वा जनापवादमतिक्रम्य सदाचारमुच्छेद्य शीलमवगणय्य कुलमङ्गीकृत्यायशो रागान्धवृत्तिरननुज्ञाता पित्राननुमोदिता मात्रा स्वयमुपगम्य ग्राहयामि पाणिमेवं गुरुजनातिक्रमादधर्मो महान् । अथ धर्मानुरोधादितरपक्षावलम्बनद्वारेण मृ-

त्युमङ्गीकरोम्येवमपि प्रथमं तावत्स्वयमागतस्य प्रथमप्रणयिनस्त-
त्रभवतः कपिञ्जलस्य प्रणयप्रसरभङ्गः । पुनरपरम् । यदि कदाचि-
त्तस्य जनस्य मत्कृतादाशाभङ्गात्प्राणविपत्तिरुपजायते तदपि मुनि-
जनवधजनितं महदेनो भवेदिति ।

एवमुच्चारयन्त्यामेव मय्यासन्नचन्द्रोदयजन्मना विरलविरले-
नालोकेन वसन्तवनराजिरिव कुसुमरजसा धूसरतां वासवी दिग-
यासीत् । ततः शशिकेशरिकरनखरविदार्यमाणतमः करिकुम्भसं-
भवेन मुक्ताफलक्षोदेनेव धवलतामुपनीयमानं पश्चिमेतरदिन्दुधाम्ना
दिगन्तरमदृश्यत । शनैः शनैश्चन्द्रदर्शनान्मन्दमन्दस्मिताया दशन-
प्रभेव ज्योत्स्ना निष्पतन्ती निशाया मुखशोभामकरोत् । तदनु
रसातलादवनीमवदार्योद्गच्छता शेषफणमण्डलेनेव रजनिकरबिम्बे-
नाराजत रजनी । क्रमेण च सकलजीवलोकानन्दकेन कामिनीज-
नवच्छभेन किञ्चिदुन्मुक्तबालभावेन मकरध्वजबन्धुभूतेन शशिना
रमणीयतामनीयत यामिनी ।

अथ तमभिनवोदयलोहितं रजनिकरमुदितं विलोक्यान्तर्ज्वलि-
तमदनानलाप्यन्धकारितहृदया तरलिकोत्सङ्गविधृतशरीरापि मन्म-
थहस्तवर्तिनी तत्क्षणमचिन्तयम् । एकत्र खलु मदनमधुमासमलयमा-
रुतप्रभृतयः समस्ताः । एकत्र चायं पापकारी चन्द्रहतकः । न शक्यते
सोढुमिदम् । अतिदुर्विषहवेदनातुरं च मे हृदयम् । अस्य चोद्वेग-
मिदं सदाहज्वरस्याङ्गारवर्षः । शीतार्तस्य तुषारपातः । विष-
स्फोटमूर्च्छितस्य कृष्णसर्पदंशः । इत्येवं विचिन्तयन्तीमेव चन्द्रोदयो-
पनीता मूर्च्छा मां निमीलितलोचनामकार्षीत् । अचिरेण च संभ्रा-
न्तरलिकोपनीताभिश्चन्दनचर्चाभिस्तालवृन्तानिलैश्चोपलब्धसंज्ञा
तामेवाकुलां मूर्तेनेवाधिष्ठितां विषादेन मल्ललाटविधृतस्त्रवच्चन्द्रका-
न्तमणिशलाकामविच्छिन्नबाष्पजलधारान्धकारितमुखीं रुदन्तीं त-
रलिकामपश्यम् । उन्मीलितलोचनां च मां सा कृतपादप्रणामा च-

न्दनपङ्काद्रेण करयुगलेन बद्धाञ्जलिरवादीत् । अर्तुदारिके किं लज्जया गुरुजनपेक्षया वा । प्रसीद प्रेषय माम् । आनयामि ते हृदयदयितं जनम् । उत्तिष्ठ । स्वयं वा तत्र गम्यताम् । अतः परमसमर्थासि सोढुमिमं मकरचिह्नमिति ।

एवंवादिनीं तामहमवोचम् । उन्मत्ते किं मन्मथेन । नन्वयं सर्वविकल्पानपहरन्सर्वान्तरायानन्तरयन्सर्वसंदेहानपनयन्सर्वशङ्कास्तिरस्कुर्वच्छंज्जामुन्मूलयन्स्वयमभिगमनलाघवदोषमावृण्वन्कालातिपातं परिहरन्नागत एव मृत्योस्तस्यैव वा सकाशं नेता कुमुदबान्धवः । तदुत्तिष्ठ । यथा कथंचिदनुद्गतजीविता संभावयाभि हृदयदयितमायासकारिणं जनम् । इत्यभिदधाना मदनमूर्च्छास्वेदविह्वलैरङ्गैः कथंचिदवलम्ब्य तामेवोदतिष्ठम् । उच्चलितायाश्च मे दुर्निमित्तनिवेदकमस्पन्दत दक्षिणं लोचनम् । उपजातशङ्का चाचिन्तयम् । इदमपरं किमप्युपक्षिप्तं दैवेनेति ।

अथ नातिदूरोद्गतेन सुधासलिलपूरानिव वहता चन्दनरसनिर्झरनिकरानिव क्षरता श्वेतगङ्गाप्रवाहसहस्राणीव वमता चन्द्रमण्डलेनाष्ठाव्यमाने ज्योत्स्नया भुवनान्तराले महावराहदंष्ट्रामण्डलनिभेन शशिना क्षीरसागरोदरादिवोद्भ्रियमाणे महीमण्डले चन्द्रोदयानन्दनिर्भरे महोदधाविव रतिरसमय इव प्रीतिमय इव जीवलोके गृहीतविविधकुसुमताम्बूलाङ्गरागपटवासचूर्णया तरलिकयानुगम्यमाना तेनैव मूर्च्छानिहितेन चन्दनरसचर्चाङ्गरागवेशेनाद्गर्द्धेण तथैव च तया कण्ठस्थितयाक्षमालया श्रवणशिखरचुम्बिन्या च पारिजातमञ्जर्या पद्मरागरत्नरश्मिनिर्मितेनेव रक्तांशुकेन कृतशिरोवगुण्ठना केनचिदात्मीयेनापि परिजनेनानुपलक्ष्यमाणा तस्मात्प्रासादशिखरादवातरम् । अवतीर्य च प्रमदवनपक्षद्वारेण निर्गत्य तत्समीपमुदचलम् । प्रयान्ती च तरलिकाद्वितीयमपरिजनमात्मानमालोक्याचिन्तयम् । प्रियतमाभिसरणप्रवृ-

तस्य जनस्य किमिव कृत्यं बाह्येन परिजनेन । नन्वेत एव परिज-
नलीलामुपदर्शयन्ति । तथा हि समारोपितशरासनासक्तसायको-
नुसरति कुसुमायुधः । दूरप्रसारितकरः करमिव कर्षति शशी ।
लज्जां पृष्ठतः कृत्वा पुरः सहेन्द्रियैर्धावति हृदयम् । निश्चयमा-
रोप्य नयत्युत्कण्ठेति । प्रकाशं चावदम् । अयि तरलिके अपि
नाम मामिवायमिन्दुहतकस्तमपि करेण कचग्रहाकृष्टमभिमुखमान-
येत् । इत्येतैश्चान्यैश्च तत्कालोचितैरालापैस्तया सह तमुद्देशम-
म्युपागमम् । तत्र च मार्गलताकुसुमरजोधूसरं चरणयुगलं कैला-
सतटाच्चन्द्रोदयस्तुतचन्द्रकान्तमणिप्रस्त्रवणे प्रक्षालयन्ती यस्मि-
न्प्रदेशे स आस्ते तस्मिन्नेव चास्य सरसः पश्चिमे तटे पुरुषस्येव
रुदितध्वनिं विप्रकर्षान्नातिव्यक्तमुपालक्षयम् । दक्षिणेषणस्फुरणेन
च प्रथममेव मनस्याहितशङ्का तेन सुतरामवदीर्णहृदयेव किमप्यनि-
ष्टमन्तः कथयतेव विषण्णेनान्तरात्मना तरलिके किमिदमिति स-
भयमभिदधाना वेपमानगात्रयाष्टिस्तदभिमुखमतित्वरितमगच्छम् ।

अतिनिशीथप्रभावाद्दूरादेव विभाव्यमानस्वरमुन्मुक्तार्तनादं हा
हतोस्मि हावञ्चितोस्मि हाकिमिदमापतितं किं वृत्तमुत्सन्नोस्मि दुरा-
त्मन्मदन पिशाच पाप निर्घृण किमिदमकृत्यमनुष्ठितमाः पापे दु-
ष्कृतकारिणि महाश्वेतेदुर्विनीति किमनेन तेपकृतमाः पाप दुश्चरि-
त चन्द्र चण्डाल कृतार्थोसीदानीमपगतदाक्षिण्य दक्षिणानिलहतक
पूर्णास्ते मनोरथाः कृतं कर्तव्यं वहेदानीं यथेष्टं हा भगवन् श्वेत-
केतो पुत्रवत्सल न वेत्सि मुषितमात्मानं हा धर्म निष्परिग्रहोसि
हा तपो निराश्रयमसि हा सरस्वति विधवासि हा सत्य अना-
थमसि हा सुरलोक शून्योसि सखे प्रतिपालय मामहमपि अव-
न्तमनुयास्यामि न शक्नोमि अवता विना क्षणमप्यवस्थातुमेकाकी
कथमपरिचित इवाद्य मामेकपद उत्सृज्य प्रयासि कुतस्तवेयमति-
निष्ठुरता कथय त्वद्वते क्व गच्छामि कं याचे कं शरणमुपैम्य

स्मि संवृत्तः शून्या मे दिशो जाता निरर्थकं जीवितमप्र-
नं तपो निःसुखाश्च लोकाः केन सह परिभ्रमामि कमालपाभ्यु-
देहि मे विलपतः प्रतिवचनं क्व तन्ममोपरि सुहृत्प्रेमं क्व सा
पूर्वाभिभाषिता चेत्येतानि चान्यानि च विलपन्तं कपिञ्जल-
षम् ।

। च श्रुत्वा पतितैरिव प्राणैर्दूरादेव मुक्तैकताराक्रन्दा सरस्ती-
। सक्तिवृक्ष्यमानां शुकोत्तरीया यथाशक्ति त्वरितैरज्ञातसमविष-
मे भागविन्यस्तैः पादप्रक्षेपैः प्रस्वलन्ती पदे पदे केनाप्युत्क्षिप्य
मानेव तं प्रदेशं गत्वा सरस्तीरसमीपवर्तिनि शिशिरशीकरासा-
विणि शशिमणिशिलातले विरचितं मृणालमयं शयनमधिश-
मन्तः कोपशमितमदनसंतापतया तत्क्षणलब्धसुखप्रसुप्तमिव म-
व्यथया सहैतानसून्स्वयमिवोत्सृज्य निश्चेतनतासुखमनुभवन्तं
मागममन्त्रमिव साधयन्तं मन्मथव्यथया विघटमानहृदयनि-
न वामेन पाणिना प्रसीद प्राणैः समं प्राणसमे न गन्तव्यमिति
स्थितां मामिव धारयन्तमन्तिकस्थितेन च तपःसुहृदा कम-
ना समुपेतं कण्ठाभरणीकृतेन च मृणालवलयेन रज्जनिकर-
णपाशेनेव संयम्य लोकान्तरमुपनीयमानं कपिञ्जलेन महर्शना-
प्रण्यमित्यूर्ध्वहस्तेन द्विगुणीभूतबाष्पोद्गमेनाक्रोशता कण्ठे परि-
तत्क्षणविगतजीवितं तमहं पापकारिणी मन्दभाग्या महाभा-
। तक्षम् ।

उड्भूतमूर्छान्धकारा च पातालतलमिवावतीर्णा तदा काहमगमं
करवं किं व्यलपमिति सर्वमेव नाज्ञासिषम् । असवश्च मे
। नक्षणे किमतिकठिनतयास्य मूढहृदयस्य किमनेकदुःखसहस्र-
ष्णुतया हतशरीरकस्य किं विहिततया दीर्घशोकस्य किं आज-
। जन्मान्तरोपात्तस्य दुष्कृतस्य किं दुःखदाननिपुणतया दग्धदैव-
किमेकान्तवामतया दुरात्मनो मन्मथहतकस्य केन हेतुना नोद-

च्छन्ति स्म तदपि न ज्ञातवती । केवलमतिचिरात्
 स्वभागिनी वङ्गाविव पतितमसह्यशोकदह्यमानमा
 चेष्टमानमपश्यम् । अश्रद्धधाना चासंभावनीयं त
 त्मनश्च जीवितमुत्थाय हा हा किमिदमुपनतमिति
 अम्ब हा तात हा सख्य इति व्याहरन्ती हा नाथ
 आचक्ष्व क्व मामेकाकिनीमशरणामकरुण विमुच्य
 तरलिकां त्वत्कृते मया यानुभूतावस्था युगसहस्रात्
 नीतो दिवसः प्रसीद सकृदप्यालपं दर्शय भक्तव
 विलोकय पूरय मे मनोरथमार्तास्म्यनुरक्तास्म्यनाथा
 गतिकास्मि दुःखितास्म्यनन्यशरणास्मि मदनपरिभू
 न करोषि दयां कथय किमपराधं किं वा नानुष्ठि
 वा नाज्ञायामादृतं कस्मिन्वा त्वदनुकूले नाभिरतं
 दासीजनमकारणात्परित्यज्य ब्रजन्न बिभेषि कौलि
 गप्रतारणकुशलया किं वा मया वामया पाप
 प्राणिमि हा हतास्मि मन्दभागिनी कथं मे न त्वं न त
 न बन्धुवर्गो न परलोको धिक्कां दुष्कृतकारिणीं य
 यमीदृशी दशा वर्तते नास्ति मत्सदृशी नृशंसदृश्य
 भवन्तमुत्सृज्य गृहं गतवती किं मे गृहेण किमम्बया
 किं बन्धुभिः किं परिजनेन हा कमुपयामि शरणमा
 दर्शय दयां विज्ञापयामि त्वां देहि दयितदक्षिणां ५
 व्यते कुरु कृपां पाहि वनितामनाथां भगवत्यो व
 दत प्रयच्छतास्यप्राणानम्ब वसुंधरे सकललोकानु
 मर्थं नानुकम्पस इत्येतानि चान्यानि च व्याक्रोश
 स्मरामि ग्रहगृहीतेवाविष्टेवोन्मत्तेव भूतोपहतेव
 पर्युपरिपतितनयनजलधारानिकरच्छलेन विलीयमाने
 तायैवात्ममरणाय स्पृहयन्ती मृतस्यापि सर्वात्मना ह

वेच्छन्ती करतलेन कपोलयोर्ललाटे निहितसरसविसयोरंसयो-
र्मलयजरसलवलुलितकमलिनीपलाशावगुण्ठिते च हृदये परामृ-
शन्ती' पुण्डरीक निष्ठुरोस्सेवमप्यार्ती न गणयसि मामित्युपालभ-
माना मुहुर्मुहुरेनमन्वनयम् । मुहुःपर्यचुम्बम् । मुहुः कण्ठे गृहीत्वा
व्याक्रोशम् । आः पापे त्वयापि मत्प्रत्यागमनकालं यावदस्यासवो
न रक्षिता इति तामेकावलीमगर्हयम् । अयि भगवन् प्रसीद प्रत्यु-
ज्जीवयैनमिति मुहुर्मुहुः कपिञ्जलस्य पादयोरपतम् । मुहुश्च तर-
लिकां कण्ठे गृहीत्वा प्रारुदम् ।

अद्यापि चिन्तयती न जानामि तस्मिन्काले कुतस्तान्य-
चिन्तितान्यशिक्षितान्यनुपदिष्टान्यदृष्टपूर्वाणि मे हतपुण्यायाः कृ-
पणानि चाटुसहस्राणि प्रादुरभवन् । कुतस्ते संलापाः । कुतस्ता-
न्यतिकरुणानि वैक्लव्यरुदितानि । अन्य एव स प्रकारः । प्रलयो-
र्मय इवोदतिष्ठन्नन्तर्वाष्पवेगानाम् । जलयन्त्राणीवामुच्यन्ता-
श्रुप्रवाहाणाम् । प्ररोहा इव निरगच्छन्प्रलापानाम् । शिखरशतानी-
वावर्धन्त दुःखानाम् । प्रसूतय इवोदपाद्यन्त मूर्छानाम् । ततश्च तथा-
भूते तस्मिन्नवस्थान्तरे मरणैकनिश्चया तत्तद्बहु विलप्य तरलि-
कामब्रवम् । अयि उत्तिष्ठ निष्ठुरहृदये । कियद्रोदिमि । काष्ठा-
न्याहृत्य विरचय चिताम् । अनुसरामि जीवितेश्वरमिति ।

अत्रान्तरे झटिति चन्द्रमण्डलविनिर्गतो गगनादवतीर्य केयूर-
कोटिलग्रममृतफेनपिण्डपाण्डुरं पवनतरलमंशुकोत्तरीयमाकर्षन्नुभ-
यकर्णान्दोलितकुण्डलमणिप्रभारक्तगण्डस्थलः स्थूलमुक्ताफलत-
या तारागणमिव ग्रथितमतितारहारमुरसा दधानो धवलदुकूलप-
ल्लवकम्पितोष्णीषग्रन्थिरलिकुलनीलकुटिलकुन्तलनिकरविकटमौ-
लिरुत्फुल्लकुमुदकर्णपूरः कुमुदधवलदेहो महाप्रमाणः पुरुषो महापु-
रुषलक्षणोपेतो दिव्याकृतिः स्वच्छवारिधवलेन देहप्रभावितानेन
क्षालयन्निव दिगन्तराण्यामोदिना च शरीरतः क्षरता शिशिरेण शीत-

ज्वरमिव जनयतामृतशीकरानिकरवर्षेण तुषारपटलेनेवानुलिम्पन्गो-
शीर्षचन्दनरसच्छटाभिरिवासिञ्चनैरावतकरपीवराभ्यां बाहुभ्यां मृ-
णालधवलाङ्गुलिभ्यामतिशीतलस्पर्शाभ्यां तमुपरतमुत्क्षिप्य दुन्दुभि-
नादगम्भीरेण स्वरेण वत्से महाश्वेते न परित्याज्यास्त्वया प्राणाः
पुनरपि तवानेन सह भविष्यति समागम इत्येवमादृतः पितेवा-
भिधाय सहैवानेन गगनतलमुदपतत् ।

अहं तु तेन व्यतिकरेण सभया सविस्मया सकौतुका चो-
न्मुखी किमिदमिति कपिञ्जलमष्टच्छम् । असौ तु ससंभ्रममदन्वै-
वोत्तरमुदतिष्ठत् । दुरात्मन्नन्तक क्व मे वयस्यमपहृत्य गच्छसी-
त्यभिधायोन्मुखः संजातकोपो बध्नन्सावेगमुत्तरीयवल्कलेन परि-
करमुत्पतन्तं तमेवानुसरन्नन्तरिक्षमुदगात् । पश्यन्त्या एव च मे
सर्व एव ते तारागणमध्यमविशान् ।

मम तु तेन कपिञ्जलगमनेन द्विगुणीकृतशोकायाः सुतरामदी-
र्यत हृदयम् । किंकर्तव्यतामूढा च तरलिकामब्रवम् । अयि जा-
नासि कथय किमेतदिति । सा तु तदवलोक्य स्त्रीस्वभावकातरतया
तस्मिन्क्षणे शोकाभिभाविना भयेनाभिभूता वेपमानाङ्गयष्टिर्मम
मरणशङ्कया च वराकी विषण्णहृदया सकरुणमवादीत् । भर्तृदा-
रिके न जानामि पापकारिणी । किं तु महदिदमाश्चर्यम् । अमानुषा-
कृतिरेष पुरुषः । समाश्वासिता चानेन गच्छता सानुकम्पं पित्रेव
भर्तृदारिका । प्रायेण चैवंविधा दिव्याः स्वप्नेष्वविसंवादिन्यो भव-
न्त्याकृतयः किमुत साक्षात् । न चाल्पमपि विचारयन्ती कारणमस्य
मिथ्याभिधाने पश्यामि । अतो युक्तं विचार्यात्मानमस्मात्प्राणपरि-
त्यागव्यवसायान्निवर्तयितुम् । अतिमहत्खल्विदमाश्वासस्थानमस्या-
मवस्थायाम् । अपि च तमनुसरन्गत एव कपिञ्जलः । तस्माच्च कुतो
यं को वायं किमर्थं चानेनायमपगतासुरुत्क्षिप्य नीतः क्व वा नीतः
कस्माच्चासंभावनीयेनामुना पुनः समागमाशाप्रदानेन भर्तृदारिका

समाश्वासितेति सर्वमिदमुपलभ्य जीवितं वा मरणं वा समाचरिष्य-
सि । अदुर्लभं हि मरणमध्यवसितम् । पश्चादप्येतद्भविष्यति । न
च जीवन्कपिञ्जलो भर्तृदारिकामदृष्ट्वा स्थास्यति । तेन तत्प्रत्याग-
मनकालावधयोपि तावद्भ्रियन्ताममी प्राणाः । इत्यभिदधाना पा-
दयोर्मे न्यपतत् । अहं तु सकललोकदुर्लङ्घ्यतया जीविततृष्णायाः
क्षुद्रतया च स्त्रीस्वभावस्य तया च तद्वचनोपनीतया दुराशामृगतृ-
ष्णिकया कपिञ्जलप्रत्यागमनकांक्षया च तस्मिन्काले तदेव युक्तं
मन्यमाना नोत्सृष्टवती जीवितम् । आशया हि किमिव न क्रियते ।
तां च पापकारिणीं कालरात्रिप्रतिमां वर्षसहस्रायमाणां यातना-
मयीमिव दुःखमयीमिवाग्निमयीमिवोत्सन्ननिद्रा तथैव क्षितितले
विचेष्टमाना रेणुकणधूसरैरश्रुजलार्द्रकपोलसंदानितैर्विमुक्तव्याकुलैः
शिरोरुहैरुपरुद्धमुखी निर्दयाक्रन्दजर्जरस्वरक्षयक्षामेण कण्ठेन त-
स्मिन्नेव सरस्तीरे तरलिकाद्वितीया क्षपां क्षयितवती ।

प्रत्यूषसि तूत्थाय तस्मिन्नेव सरसि स्नात्वा कृतनिश्चया त-
त्प्रतिपत्त्या तमेव कमण्डलुमादाय तान्येव च वल्कलानि तामेवाक्ष-
मालां गृहीत्वा बुद्ध्वा निःसारतां संसारस्य ज्ञात्वा च मन्दपुण्यता-
मात्मनो निरूप्य चाप्रतीकारदारुणतां व्यसनोपनिपातानामाकलय्य
दुर्निवारतां शोकस्य दृष्ट्वा च निष्ठुरतां दैवस्य चिन्तयित्वा चाति-
बहुलदुःखतां स्नेहस्य भावयित्वा चानित्यतां सर्वभावानामवधार्य
चाकाण्डभङ्गुरतां सर्वसुखानामविगणय्य तातमम्बां च परित्यज्य
सह परिजनेन मनसा सकलबन्धुवर्गं निवर्त्य विषयसुखेभ्यो मनः
संयम्येन्द्रियाणि गृहीतब्रह्मचर्या देवं त्रैलोक्यनाथमनाथशरणमि-
मं शरणार्थिनी स्थाणुमाश्रितवत्यस्मि ।

अपरेद्युश्च कुतोपि समुपलब्धवृत्तान्तस्तातः सहाम्बया सह
बन्धुवर्गेणागत्य सुचिरं कृताक्रन्दस्तैस्तैरुपायैरभ्यर्थनाभिश्च बहु-
भिरुपदेशैश्चानेकप्रकारैः परिसान्त्वनैश्च नानाविधैर्गृहगमनाय मे

महान्तं यत्नमकरोत् । यदा च नेयमस्माद्व्यवसायात्कथंचिदपि
 शक्यते व्यावर्तयितुमिति निश्चयमधिगतवांस्तदा निराशोपि दुस्त्य-
 जतया दुहितृन्नेहस्य पुनःपुनर्मया विमृज्यमानोपि बहून्निवसान्स्थि-
 त्वा सशोक एवान्तर्दह्यमानहृदयौ गृहानयासीत् । गते च ताते
 ततः प्रभृति देवस्य कृतेश्रुमोक्षमात्रकेण कृतज्ञतां दर्शयन्ती तद-
 नुरागकृशमिदमपुण्यबहुलमस्तमितलज्जममङ्गलभूतमनेकक्लेशायास-
 सहस्रनिवासं दग्धशरीरकं बहुविधैर्नियमशतैः शोषयन्ती वन्यैश्च
 फलमूलवारिभिर्वर्तमाना जपव्याजेन तद्गुणगणानिव गणयन्ती
 त्रिसंध्यमत्र सरासि स्नानमुपस्पृशन्ती प्रतिदिनमर्चयन्ती देवं त्र्यम्ब-
 कमस्यामेव गुहायां तरलिकया सह दीर्घं शोकमनुभवन्ती सुचिरं
 न्यवसम् । साहमेवंविधा पापकारिणी निर्लक्षणा निर्लज्जा क्रूरा
 च नृशंसा च गर्हणीया निष्प्रयोजनोत्पन्ना निष्फलजीविता निर्नाथा
 निरवलम्बना निःसुखा च । किं मया दृष्टया पृष्टया वा कृत-
 ब्राह्मणवधमहापातकया करोति महाभागः ॥

॥ बाणः— कादम्बरी— पूर्वभागः ॥

READING LVI.

The Spring.

कुसुमजन्म ततो नवपल्लवास्तदनु षट्दकोकिलकूजितम् ।
 इति यथाक्रममाविरभून्मधुर्ध्रुमवतीर्मवतीर्य वनस्थलीम् ॥ १ ॥
 अभिनयान्परिचेतुमिवोद्यता मलयमारुतकम्पितपल्लवा ।
 अमदयत्सहकारलता मनः सकलिका कलिकामंजितामपि ॥ २ ॥
 नयगुणोपचितामिव भूपतेः सदुपकारफलां श्रियमर्थिनः ।
 अभिययुः सरसो मधुसंभृतां कमलिनीमलिनीरपतत्रिणः ॥ ३ ॥
 कुसुममेव न केवलमार्तवं नवमशोकतरोः स्मरदीपनम् ।
 किसलयप्रसवोपि विलासिनां मदयिता दयिताश्रवणार्पितः ॥ ४ ॥

विरचिता मधुनोपवनश्रियामभिनवा इव पत्रविशेषकाः ।
 मधुलिहां मधुदानविशारदाः कुरवका रवकारणतां ययुः ॥६॥
 सुवदनावदनासवसंभृतस्तदनुवादिशुणः कुसुमोद्गमः ।
 मधुकरैरकरोन्मधुलोलुपैर्वकुलमाकुलमायतपङ्क्तिभिः ॥ ६ ॥
 प्रथममन्यभृताभिरुदीरिताः प्रविरला इव मुग्धवधूकथाः ।
 सुरभिगन्धिषु शुश्रुविरे गिरः कुसुमितासु मिता वनराजिषु ॥७॥
 श्रुतिमुखभ्रमरस्वनगीतयः कुसुमकोमलदन्तरुचो बभूः ।
 उपवनान्तलताः पवनाहतैः किसलयैः संलयैरिव पाणिभिः ॥८॥
 ललितविभ्रमबन्धविचक्षणं सुरभिगन्धपराजितकेसरम् ।
 पतिषु निर्विविशुर्मधुमङ्गनाः स्मरसंखं रसखण्डनवर्जितम् ॥९॥
 शुशुभिरे स्मितचारुतराननाः स्त्रिय इव श्लथशिञ्जितमेखलाः ।
 विकचतामरसा गृहदीर्घिका मदकलोदकलोलविहंगमाः ॥१०॥
 उपययौ तनुतां मधुखण्डिता हिमकरोदयपाण्डुमुखच्छविः ।
 सदृशमिष्टसमागमनिर्वृतिं वनितयानितया रजनीवधूः ॥ ११ ॥
 अपतुपारतया विशदप्रभैः सुरतसंगपरिश्रमनोदिभिः ।
 कुसुमचापमतेजयदंशुभिर्हिमकरो मकरोर्जितकेतनम् ॥ १२ ॥
 हुतहुताशनदीप्तिवनश्रियः प्रतिनिधिः कनकाभरणस्य यत् ।
 युवतयः कुसुमं दधुराहितं तदलके दलकेसरपेशलम् ॥ १३ ॥
 अलिभिरञ्जनबिन्दुमनोहरैः कुसुमपङ्क्तिनिपातिभिरङ्कितः ।
 न खलु शोभयति स्म वनस्थलीं न तिलकस्तिलकः प्रमदामिव ॥
 अमदयन्मधुगन्धसनाथया किसलयाधरसंगतया मनः ।
 कुसुमसंभृतया नवमल्लिका स्मितरुचा तरुचारुविलासिनी ॥१४॥
 अरुणरागनिषेधिभिरंशुकैः श्रवणलब्धपदैश्च यवाङ्कुरैः ।
 परभृताविरुतैश्च विलासिनः स्मरबलैर्बलैकरसाः कृताः ॥१५॥
 उपचितावयवा शुचिभिः कणैरलिकदम्बकयोगमुपेयुषी ।
 सदृशकान्तिरलक्ष्यत मञ्जरी तिलकजालकजालकमौक्तिकैः ॥

ध्वजपटं मदनस्य धनुर्भृतश्च विकरं मुखचूर्णमृतुश्रियः ।
 कुसुमकेसररेणुमालिव्रजाः सपवनोपवनोत्थितमन्वयुः ॥ १८ ॥
 अनुभवन्नवदोलमृतूत्सवं पटुरपि प्रियकण्ठजिवृक्षया ।
 अनयदासनरज्जुपरिग्रहे भुजलतां जलतामबलाजनः ॥ १९ ॥
 त्यजत मानमलं बत विग्रहैर्न पुनरेति गतं चतुरं वयः ।
 परभृताभिरितीव निवेदिते स्मरमते रमते स्म वधूजनः ॥ २० ॥
 ॥ कालिदासः—रघुवंशम्—नवमः सर्गः ॥

READING LVII.

The Warlike and Fiery-tempered A'svatthāma.

। प्रविशत्युत्त्वा तवङ्गः कलकलमाकर्णयन्नश्वत्थामा ।

अश्वत्थामा—महाप्रलयमारुतकुम्भितपुष्करावर्तक-

प्रचण्डधनगरजितप्रतिरुतानुकारी मुहुः ।

रवः श्रवणभैरवः स्थगितरोधसीकन्दरः

कुतोद्य समरोदधेरयमभूतपूर्वः पुरः ॥

। विचिन्त्य । ध्रुवं गाण्डीविना सात्यकिना दृकोदरेण वा यौवन-
 दर्पादतिक्रान्तमर्यादेन परिकोपितस्तातः समुल्लङ्घ्य शिष्यप्रियतामा-
 त्मसदृशभावमाचेष्टते । पृष्ठतो वलोक्य । तदलमिदानीं मम रथ-
 प्रतीक्षयानया । सशस्त्रश्चास्मि । सजलजलधरप्रभाभास्वरेण ख-
 ज्जेन यावत्समरभुवमवतरामि । परिक्रम्य वामाक्षिस्पन्दनं सूच-
 यित्वा । आः कथं ममापि नामाश्वत्थाम्नः समरमहोत्सवप्रमोद-
 निर्भरस्य तातविक्रमदर्शनलालसस्यानिमित्तानि समरगमनविघ्नमु-
 त्पादयन्ति । भवतु । अवगच्छामि । सावष्टम्भं परिक्रम्याग्रतो
 विलोक्य । कथमवधीरितसकलक्षात्रधर्मणामुत्सृष्टसत्पुरुषोचितल-
 ज्जावगुण्ठनानां विस्मृतस्वामिसत्कारलबुचेतसां त्यक्तद्विरदतुरंगमच-
 रणचारिणामगणितकुलवयः सदृशपराक्रमव्रतानां रणभूमेः समन्ता-

दपक्रामतां महान्नादोयं बलानाम् । अन्यतो विलोक्य । हा धिक्क-
ष्टम् । कथमेते महारथाः कर्णादयोपि समरात्पराङ्मुखा भवन्ति ।
साशङ्कम् । कथं नु ताताधिष्ठितानामपि बलानामियमवस्था भ-
वेत् । भवतु । एवं तावत् । ओ ओः कौरवसेनासमुद्रवेलापरिपाल-
नमहामहीधरा नरपतयः कृतं कृतं समरपरित्यागसाहसेन ।

यदि समरमपास्य नास्ति मृत्योः-

र्जयामिति युक्तमितोन्यतः प्रयातुम् ।

अथ मरणमवश्यमेव जन्तोः

किमिति मुधा मलिनं यशः कुरुध्वम् ॥

अपिच

अस्त्रज्वालावलीढप्रतिबलजलधेरन्तरौर्वायमाणे

सेनानाथे स्थितेस्मिन्मम पितरि गुरौ सर्वधन्वीश्वराणाम् ।

कर्णालं संभ्रमेण व्रज कृप समरं मुञ्च हार्दिक्य शङ्कां

ताते चापद्वितीये वहति रणधुरां को भयस्यावकाशः॥

। नेपथ्ये । कुतोद्यापि ते तातः ।

अश्वत्थामा- । श्रुत्वा । किं ब्रूथ । कुतोद्यापि ते तात इति । आः

क्षुद्राः समरभीरवः कथमेवं प्रलपतां वः सहस्रधा न
दीर्णमनया जिह्वया ।

दग्धुं विश्वं दहनकिरणैर्नोदिता द्वादशार्का

वाता वाता दिशि दिशि न वा सप्तधा सप्त भिन्नाः ।

छन्नं मेघैर्न गगनतलं पुष्करावर्तकाद्यैः ।

पापं पापाः कथयत कथं शौर्यराशेः पितुर्मे ॥

। ततः प्रविशति संभ्रान्तः सप्रहारः सूतः ।

सूतः- परित्रायतां परित्रायतां कुमारः । इति पादयोः पतति ।

अश्वत्थामा- । विलोक्य । अये तातस्य सारथिरश्वसेनः । आ-

यं त्रैलोक्यत्राणक्षमस्य सारथिरसि । किं मत्तः शिशुजना-
त्परित्राणमिच्छसि ।

सूतः— । उत्थाय सकरुणम् । कुमार कुतोद्यापि ते तातः ।

अश्वत्थामा— । सावेगम् । किं तातो नामास्तमुपगतः ।

सूतः— अथ किम् ।

अश्वत्थामा— हा तात हा सुतवत्सल हा लोकत्रयैकधनुर्धर ।।

सूतः— कुमार अलमत्यन्तशोकावेगेन । वीरपुरुषोचितां विपत्ति-
मुपगते पितरि त्वमपि त्वदनुरूपेणैव वीर्येण शोकसागर-
मुत्तीर्य सुखी भव ।

अश्वत्थामा— । अश्रूणि विमुच्य । आर्य कथय कथय कथं
तादृग्भुजवीर्यसागरस्तातोपि नामास्तमुपगतः ।

सूतः— । अश्रूणि विमुच्य । श्रूयताम् ।

अश्वत्थामा हत इति पृथासूनुना स्पष्टमुक्त्वा

स्वैरं शेषे गज इति किल व्याहृतं सत्यवाचा ।

तच्छ्रुत्वासौ दयिततनयः प्रत्ययात्तस्य राज्ञः

शस्त्राण्याजौ नयनसलिलं चापि तुल्यं मुमोच ॥

अश्वत्थामा— हा तात हा सुतवत्सल हा वृथामदर्शपरित्यक्तजी-
वित हा शौर्यराशे हा युधिष्ठिरपक्षपातिन् । इति रोदिति ।

सूतः— कुमार अलमत्यन्तपरिदेवनकार्पण्येन ।

अश्वत्थामा— । आकाशे । युधिष्ठिर युधिष्ठिर

आजन्मनो न वितथं भवता किलोक्तं

न द्वेक्षि यज्जनमतस्त्वमजातशत्रुः ।

ताते गुरौ द्विजवरे मम भाग्यदोषा-

त्सर्वं तदेकपद एव कथं निरस्तम् ॥

। ततः प्राविशति सोद्वेगः कृपः ।

सूतः— कुमार एष ते मातुलः शारद्वतः पार्श्वे तिष्ठति ।

अश्वत्थामा— । विलोक्य सबाष्पम् । मातुल मातुल

गतो येनाद्य त्वं सह रणभुवं सैन्यपतिना

य एकः शूराणां गुरुसमरकण्डूनिकषणः ।

परीहासाश्रित्राः सततमभवन्येन भवतः

स्वसुः श्लाघ्यो भर्ता क नु खलु स ते मातुल गतः ॥

रूपः— वत्स परिगतपरिगन्तव्य एव भवान् । अलमत्यन्तशोका-
वेगेन ।

अश्वत्थामा— मातुल परित्यक्तमेव मया परिदेवनम् । एषोहं सुत-
वत्सलं तातमेवानुगच्छामि ।

रूपः— वत्स अनुपपन्नमिदं भवद्विधानाम् ।

अश्वत्थामा— आर्य सत्यमेवेदम् । किं त्वतिदुर्वहत्वाच्छोकभारस्य
न शक्नोमि तातविरहितः क्षणमपि प्राणान्धारयितुम् । तद्व-
च्छामि तमेवोद्देशं यत्र तादृशमपि पितरं द्रक्ष्यामि । इत्यु-
न्तिष्ठन्खड्गमालोक्य विचिन्त्य । अलमद्यापि शस्त्रग्रहणवि-
द्यया । सास्त्रमञ्जलिं बद्ध्वा । अगवञ्छत्र

गृहीतं येनासीः परिभवभयान्नोचितमपि

प्रभावाद्यस्यासीन्न खलु तव कश्चिन्न विषयः ।

परित्यक्तं तेन त्वमसि सुतशोकान्न तु भया-

द्विमोक्ष्ये शस्त्रं त्वामहमपि यतः स्वास्ति भवते ॥

। इति परित्यक्तुमिच्छति ।

। नेपथ्ये । ओ ओ राजानः कथमिह भवन्तस्तत्रभवतः क्षत्रिय-
गुरोर्भारद्वाजस्यासदृशं परिभवममुना नृशंसेन प्रयुक्तमु-
पेक्षन्ते ।

अश्वत्थामा— । आकर्ण्य । सक्त्रोधं शनैः शनैः खड्गं स्पृशन् । किं
किं गुरोर्भारद्वाजस्य परिभवः ।

। पुनर्नेपथ्ये । आचार्यस्य त्रिभुवनगुरोर्न्यस्तशस्त्रस्य शोकाद्
 द्रोणस्याजौ नयनसलिलक्षालितार्द्राननस्य ।
 मौलौ पाणिं पलितधवले न्यस्य कृत्वा नृशंसं
 धृष्टद्युम्नः स्वशिविरमयं याति सर्वे सहध्वम् ॥
 अश्वत्थामा— । सक्रोधं सकम्पं च रूपसूतौ दृष्ट्वा । किं नामेदम् ।

प्रत्यक्षमात्तधनुषां मनुजेश्वराणां

प्रायोपवेशसदृशव्रतमास्थितस्य ।

तातस्य मे पलितमौलिनिरस्तकाशे

व्यापारितं शिरसि शस्त्रमशस्त्रपाणेः ॥

रूपः— वत्स एवं किल जनः कथयति ।

अश्वत्थामा— किं तातस्य दुरात्मना परिमृष्टमभूच्छिरः ।

सूतः— । सभयम् । कुमार आसीदयं तस्य तेजोराशेर्नवः परि-
 भवावतारः ।

अश्वत्थामा— हा तात हा पुत्रप्रिय मम मन्दभागधेयस्य कृते शस्त्र-

परित्यागात्तस्माद्धिनेन शुद्धिणात्मा परिभावितः । अथवा

परित्यक्ते देहे रणशिरसि शोकान्धमनसा

शिरः श्वा काको वा द्रुपदतनयो वा परिमृशेत् ।

स्फुरद्दिव्यास्त्रौघद्रविणमदमत्तस्य च रिपो-

र्मयैवायं पादः शिरसि निहितस्तस्य न करः ॥

आ दुरात्मन्पाञ्चालापसद

तातं शस्त्रग्रहणविमुखं निश्चयेनोपलभ्य

त्यक्त्वा शङ्कां खलु विदधतः पाणिमस्योत्तमाङ्गे ।

अश्वत्थामा करधृतधनुः पाण्डुपाञ्चालसेना-

तूलोत्क्षेपप्रलयपवनः किं न यातः स्मृतिं ते ॥

अहो युधिष्ठिर युधिष्ठिर अजातशत्रो अमिथ्यावादिन् धर्मपुत्र
 सानुजस्य ते किमनेनापकृतम् । अथवा किमनेनालीकप्रकृतिजि-

ह्यचेतसा । अर्जुन सात्यके वृकोदर माधव युक्तं नाम भवतां
सुरासुरमनुजलोकैकधनुर्धरस्य द्विजन्मनः परिणतवयमः सर्वा-
चार्यस्य विशेषतो मम पितुरमुना द्रुपदकुलकलङ्केन मनुजपशुना
स्पृश्यमानमुत्तमाङ्गमुपेक्षितुम् । अथवा सर्व एवैते पातकिनः ।
किमेतैः ।

कृतमनुमतं दृष्टं वा यैरिदं गुरु पातकं
मनुजपशुभिर्निर्मर्यादैर्भवद्भिरुदायुधैः ।

नरकरिपुणा सार्धं तेषां सञ्जीमकिरीटिना-

मयमहमसृङ्गेदोमांसैः करोमि दिशां बलिम् ॥

रूपः— वत्स किं न संभाव्यते भारद्वाजतुल्ये बाहुशालिनि दि-
व्यास्त्रग्रामकोविदे भवति ।

अश्वत्थामा— ओ ओः पाण्डवमत्स्यसोमकमागधेयाः क्षत्रिया-
पसदाः

पितुर्मूर्ध्नि स्पष्टे ज्वलदनलभास्वत्परशुना

कृतं यद्रामेण श्रुतिमुपगतं तन्न भवताम् ।

किमद्याश्वत्थामा तदरिरुधिरासारविषसं

न कर्म क्रोधान्धः प्रभवति विधातुं रणमुखे ॥

सूत गच्छ त्वम् । सर्वोपकरणैः साङ्ग्रामिकैः सर्वयुधैरुपेतम-
स्मत्स्यन्दनमुपनय ।

सूतः— यदाज्ञापयति कुमारः । । इति निष्क्रान्तः ।

रूपः— वत्स अवश्यप्रतिकर्तव्येस्मिन्दारुणे परिभवाग्रौ सर्वेषाम-
स्माकं कोन्यस्त्वामन्तरेण शक्तः प्रतिकर्तुम् ।

अश्वत्थामा— किमतः परम् ।

रूपः— सैनापत्येभिषिक्तं भवन्तमिच्छामि समरभुवमवतारयितुम् ।

अश्वत्थामा— मातुल परतन्त्रमिदमर्किचित्करं च ।

रूपः— वत्स न खलु परतन्त्रं नाकिञ्चित्करं च । पश्य

अवेदभीष्ममद्रोणं धृतराष्ट्रबलं कथम् ।

यदि तत्तुल्यकर्मात्र भवान्धुर्यो न युज्यते ॥

कृतपरिकरस्य भवादृशस्य त्रैलोक्यमपि न क्षमं परिपन्थीभ-
वितुम् । किं पुनर्युधिष्ठिरबलम् । तदेवं मन्ये । परिकल्पिताभिषे-
कोपकरणः कौरवराजो न चिराच्चामेवाभ्युदीक्षमाणस्तिष्ठतीति ।

अश्वत्थामा— यद्येवं त्वरते मे परिभवानलदह्यमानमिदं चेतस्त-
त्प्रतिकारजलावगाहनाय । तदहं गत्वा तातवधविषण्ण-
मानसं कुरुपतिं सैनापत्यस्वयंग्रहणप्रणयसमाश्वासनया
मन्दसंतापं करोमि ।

रूपः— वत्स एवमिदम् । अतस्तमेवोद्देशं गच्छावः । इति परि-
क्रामतः ।

। ततः प्रविशतः कर्णदुर्योधनावासनस्थौ ।

दुर्योधनः— अङ्गराज

तेजस्वी रिपुहतबन्धुदुःस्वपारं

बाहुभ्यां व्रजति धृतायुधञ्जवाभ्याम् ।

आचार्यः सुतनिधनं निशम्य संख्ये

किं शस्त्रग्रहसमये विशस्त्र आसीत् ॥

अथवा सूक्तमिदमभियुक्तैः प्रकृतिर्दुस्त्यजेति । यतः शोकान्ध-
चेतसा तेन विमुच्य क्षत्रधर्मकार्कश्यं द्विजातिमुलभो मार्दवप-
रिग्रहः कृतः ।

कर्णः— राजन्कौरवेश्वर न खल्विदमेवम् ।

दुर्योधनः— कथं तर्हि ।

कर्णः— एवं किल द्रोणस्याभिप्राय आसीद्यथाश्वत्थामा मया पृथि-
वीराज्येभिषेक्तव्य इति । तस्याभावाद्बृद्धस्य मे ब्राह्मणस्य
वृथा शस्त्रग्रहणमिति तथा कृतवान् ।

दुर्योधनः— । सशिरःकम्पम् । एवमिदम् ।

कर्णः—एतदर्थं च कौरवपाण्डवपक्षपातप्रवृत्तमहासंग्रामस्य राजक-
स्य परस्परक्षयमुपेक्षमाणेन तेन प्रधानपुरुषवध उपेक्षा कृता ।

दुर्योधनः— उपपन्नमिदम् ।

कर्णः— न चायं ममैकस्याभिप्रायः । अन्येभियुक्ता अपि नैवेद-
मन्यथा मन्यन्ते ।

दुर्योधनः— एवमेतत् । कः संदेहः ।

दत्त्वाभयं सोतिरथी वध्यमानं किरीटिना ।

सिन्धुराजमुपेक्षेत नैवं चेत्कथमन्यथा ॥

। तत उपसर्पतः कृपाश्वत्थामानौ ।

दुर्योधनः— । दृष्ट्वा । अये कथं कृपोश्वत्थामा च । आसनादवतीर्य ।

गुरो अभिवादये । अश्वत्थामानं प्रति । आचार्यपुत्र

एह्यस्मदर्थहततात परिष्वजस्व

कान्तैरिदं मम निरन्तरमङ्गमङ्गैः ।

स्पर्शस्तवैष भुजयोः सदृशः पितुस्ते

शोकेपि नो विकृतिमेति तनूरुहेषु ॥

। आलिङ्ग्य पार्श्व उपवेशयति । अश्वत्थामा बाष्पमुत्सृजति ।

कर्णः— द्रौणायने अलमत्यर्थमात्मानं शोकानले प्रक्षेप्तुम् ।

दुर्योधनः—आचार्यपुत्र को विशेष आवयोरस्मिन्व्यसनार्णवे । पश्य

तातस्तव प्रणयवान्स पितुः सखा मे

शस्त्रे यथा तव गुरुः स तथा ममापि ।

किं तस्य देहनिधने कथयामि दुःखं

जानीहि तदुरुशुचा मनसा त्वमेव ॥

अश्वत्थामा— राजन्नेवं पक्षपातिनि त्वयि युक्तमेव शोकभारं लवू-

कर्तुम् । किं तु

मयि जीवति मत्तातः केशग्रहमवाप्तवान् ।

कथमन्ये करिष्यन्ति पुत्रेभ्यः पुत्रिणः स्पृहाम् ॥

कर्णः— द्रौणायने किमत्र क्रियते यदा तेनैव सर्वपरिभवत्राणहे-
तुना शस्त्रमुत्सृजतैतादृशीमवस्थामात्मा नीतः ।

अश्वत्थामा— अङ्गराज किमाह भवान् । किमत्र क्रियत इति ।

श्रूयतां यात्क्रियते ।

यो यः शस्त्रं बिभर्ति स्वभुजगुरुबलः पाण्डवीनां चमूनां

यो यः पञ्चालगोत्रे शिशुरधिकवया गर्भशय्यां गतो वा ।

यो यस्तत्कर्मसाक्षी चरति मयि रणे यश्च यश्च प्रतीपः

क्रोधान्धस्तस्य तस्य स्वयमिह जगतामन्तकस्यान्तकोहम् ॥

अपि च भो जामदग्न्यशिष्य कर्ण

देशः सोयमरातिशोणितजलैर्यस्मिन्हृदाः पूरिताः

क्षत्रादेव तथाविधः परिभवस्तातस्य केशग्रहः ।

तान्येवाहितशस्त्रघस्मरगुरूण्यस्त्राणि भास्वन्ति मे

यद्रामेण कृतं तदेव कुरुते द्रौणायनिः क्रोधनः ॥

दुर्योधनः— आचार्यपुत्र तस्य तथाविधस्यानन्यसाधारणस्य ते वीर-
भावस्य किमन्यत्सदृशम् ।

रूपः— राजन्सुमहान्खलु द्रोणपुत्रेण वोढुमध्यवासितः समरभारः ।

तदहमेवं मन्ये । भवता कृतपरिकरोयमुच्छेत्तुं लोकत्रयमपि

समर्थः । किं पुनर्युधिष्ठिरबलम् । अतोभिषिच्यतां सै-
नापत्ये ।

दुर्योधनः— सुष्ठु युज्यमानमभिहितं युष्माभिः । किं तु प्राक्प्रतिप-
न्नोयमर्थोङ्गराजस्य ।

रूपः— राजन् असदृशपरिभवशोकसागरे निमज्जन्तमेनमङ्ग-
राजस्यार्थे नैवोपेक्षितुं युक्तम् । अस्यापि च तदेवारिकुल-
मनुशासनीयम् । अतः किमस्य पीडा न भविष्यति ।

अश्वत्थामा— राजन्कौरवेश्वर किमद्यापि युक्तायुक्तविचारणया ।

प्रयत्नपरिबोधितः स्तुतिभिरद्य शेषे निशा-

मकेशवमपाण्डवं भुवनमद्य निःसोमकम् ।

इयं परिसमाप्यते रणकथाद्य दोःशालिना

व्यपैतु नृपकाननातिगुरुरद्य भारो भुवः ॥

कर्णः— द्रोणात्मज वक्तुं सुकरमिदमध्यवसितुं दुष्करम् । बहवः

कौरवबलेस्य कर्मणः शक्ताः ।

अश्वत्थामा— अङ्गराज एवम् । बहवः कौरवबले शक्ताः । किं तु

दुःखोपहतः शोकवेगवशाद्ब्रवीमि । न पुनर्वीरजनाधिक्षेपेण ।

कर्णः— मूढ दुःखितस्याश्रुपातः कुपितस्य चायुधद्वितीयस्य संग्रा-

मावतरणमुचितम् । नैवविधाः प्रलापाः ।

अश्वत्थामा— । सक्त्रोधम् । अरेरे राधागर्भभारभूत सूतापसद

किमेवमाक्षिपसि ।

कर्णः— सूतो वा सूतपुत्रो वा यो वा को वा भवाम्यहम् ।

दैवायत्तं कुले जन्म मदायत्तं तु पौरुषम् ॥

अश्वत्थामा— किमाह भवान् । ममापि नामाश्वत्थाम्नो दुःखितस्या-

श्रुभिः प्रतिक्रियामुपदिशसि न शस्त्रेण ।

निर्वीर्यं गुरुशापभाषितवशात्किं मे तवेवायुधं

संप्रत्येव भयाद्विहाय समरं प्राप्नोस्मि किं त्वं यथा ।

जातोहं स्तुतिवंशकीर्तनविदां किं सारथीनां कुले

क्षुद्रारातिरुताप्रियं प्रतिकरोम्यस्त्रेण नास्त्रेण किम् ॥

कर्णः— । सक्त्रोधम् । अरेरे वाचाट दृथाशस्त्रग्रहणदुर्विदग्ध बटो

निर्वीर्यं वा सवीर्यं वा मया नोत्सृष्टमायुधम् ।

यथा पाञ्चालभीतेन पित्रा ते बाहुशालिना ॥

अश्वत्थामा— । सक्त्रोधम् । अरे रथकारकुलकलङ्क राधागर्भ-

भारभूत आयुधानभिज्ञ तातमप्यधिक्षिपसि । अथवा

स भीरुः शूरो वा प्रथितभुजसारस्त्रिभुवने
कृतं यत्तेनाजौ प्रतिदिनमियं वेत्ति वसुधा ।

परित्यक्तं शस्त्रं कथमिति स सत्यव्रतधरः

पृथासूनुः साक्षी त्वमसि रणभीरो क्व नु तदा ॥

कर्णः— । विहस्य । एवं भीरुरहम् । त्वं पुनर्विक्रमैकरसः । तव

पितरमनुस्मृत्य महान्मे संशयो जातः । अपि च रे मूढ
यदि शस्त्रमुज्झितमशस्त्रपाणयो न निवारयन्ति किमरीनुदायुधान्
यदनेन मौलिदलनेप्युदासितं सुचिरं स्त्रियेव नृपचक्रसंनिधौ ॥

अश्वत्थामा— । सक्रोधं सकम्पं च । दुरात्मन् राजवल्लभप्रगल्भ

सूतापसद असंबद्धप्रलापिन्

कथमपि न निषिद्धो दुःखिना भीरुणा वा

द्रुपदतनयपाणिस्तेन पित्रा ममाद्य ।

तव भुजबलदर्पध्मायमानस्य वामः

शिरसि चरण एष न्यस्यते वारयैनम् ॥

। इति तथा कर्तुमुत्तिष्ठति ।

रूपदुर्योधनौ—गुरुपुत्र मर्षय मर्षय । इति वारयतः ।

। अश्वत्थामा चरणप्रहारं नाटयति ।

कर्णः— । सक्रोधमुत्थाय खड्गमारुह्य । अरे दुरात्मन् ब्रह्मबन्धो

आत्मश्लाघिन्

जात्या कामवध्योसि चरणं त्विदमुद्धृतम् ।

अनेन लूनं खड्गेन पतितं वेत्स्यसि क्षितौ ॥

अश्वत्थामा—अरे मूढ जात्या चेदवध्योहमियं सा जातिः परित्यक्ता

। इति यज्ञोपवीतं छिनत्ति ।

अद्य मिथ्याप्रतिज्ञोसौ किरीटी क्रियते मया ।

शस्त्रं गृहाण वा त्यक्त्वा मौलौ वा रचयाञ्जलिम् ॥

। उभावपि खड्गमारुह्यान्योन्यं प्रहर्तुमुद्यतौ ।

दुर्योधनः—आचार्यपुत्र शस्त्रग्रहणेनालम् ।

रूपः—वत्स सूतपुत्र शस्त्रग्रहणेनालम् ।

अश्वत्थामा—मातुल मातुल किं निवारयसि । अयमपि तातनि-
न्दाप्रगल्भः सूतापसदो धृष्टद्युम्नपक्षपात्येव ।

कर्णः— राजन्न खल्वहं निवारयितव्यः ।

उपेक्षितानां मन्दानां धीरसत्त्वैरवज्ञया ।

अत्रासितानां क्रोधान्धैर्भवत्येषा विकत्थना ॥

दुर्योधनः— कर्ण गुरुपुत्र कोयमद्य युवयौर्व्यामोहः ।

रूपः— वत्स अन्यदेव प्रस्तुतमन्यत्रावेग इति कोयं व्यामोहः ।
स्वबलव्यसनं चेदमस्मिन्काले राजकुलस्यास्य युष्मत्त एव
भवतीति वामः पन्थाः ।

अश्वत्थामा— मातुल न लभ्यतेस्य कटुप्रलापिनो रथकारकुलक-
लङ्घस्य दर्पः शादयितुम् ।

रूपः— वत्स अकालः खलु स्वबलप्रधानविरोधस्य ।

अश्वत्थामा— मातुल यद्येवम्

अयं पापो यावन्न निधनमुपेयादरिशरैः

परित्यक्तं तावात्प्रियमपि मयास्त्रं रणमुखे ।

बलानां नाथेस्मिन्परिकुपितभीमार्जुनभये

समुत्पन्ने राजा प्रियसखममुं वेत्तु समरे ॥

। इति खड्गमुत्सृजति ।

कर्णः— । विहस्य । अपरित्यक्तमपि भवादृशैरायुधं ननु चिर-
परित्यक्तमेव निष्फलत्वात् ।

धृतायुधो यावदहं तावदन्यैः किमायुधैः ।

यद्वा न सिद्धमस्त्रेण मम तत्केन सेत्स्यति ॥

॥ भट्टनारायणः—वेणीसंहारम्—तृतीयोङ्कः ॥

READING LVIII.

The Sun-rise.

इयं व्रजति यामिनी त्यज नरेन्द्र निद्रारसं
 दरिद्रति वियद्द्रुमे कुसुमकान्तयस्तारकाः ।
 अयं च कुसुमायुधप्रियसुहृत्क्षणैः पञ्चषै-
 र्भविष्यति पयोनिधेः पुलिनराजहंसः शशी ॥ १ ॥
 वागुन्मीलति भिन्नषड्गुललिता लीलाशुकानामपि
 क्रोडे दन्तकरण्डपाण्डुरतनोर्मग्रा विधोश्चान्द्रिका ।
 पूर्वाशामुखमण्डनत्वमचिराच्चण्डांशुरायास्यति
 द्वागुन्मुद्रय देवि पङ्कजदलच्छायावने लोचने ॥ २ ॥
 यः सैन्ये स्मरपार्थिवस्य विरहिप्रत्यर्थिनामग्रणी-
 ज्योत्स्नानिर्झरमुज्झति स्म जगतां यस्तापनिर्वापणम् ।
 सोयं तारकनायकः किमपरं शृङ्गारसंजीवनं
 जातः पृष्ठपरागपाण्डुरजरत्कूष्माण्डपिण्डाकृतिः ॥ ३ ॥
 खण्डः क्षपासु कियतीप्सवपि यः कृशाङ्गि
 भङ्गीमनङ्गपरशोः सदृशीं विभर्ति ।
 सोयं निमज्जति जगन्नयनाभिरामः
 श्यामावधूवदनचन्दनविन्दुरिन्दुः ॥ ४ ॥
 केलिप्राङ्गणकुट्टिमेषु न पुनः क्रीडन्ति पृथ्वीभृतां
 यद्रण्डस्थलदानदुर्दिनपयःपङ्केषु मग्नाः श्रियः ।
 उन्मीलत्क्रमशृङ्गलाकलकलप्रेङ्खोलखेलैः पदै-
 रुत्तिष्ठन्ति परागपुञ्जशयनात्त्वत्कुञ्जरात्रेसराः ॥ ५ ॥
 ये कुण्ठीकृतवल्लभप्रणतयः शस्त्रैरनङ्गस्य ये
 न प्राप्ताश्च निशीथिनीपतिकरैः शैथिल्यवीथीमपि ।
 ते निःशङ्कविटङ्कतालुतुमुलप्रोतप्लुतष्ठावितै-
 शिञ्जन्नाः कुक्कुटकूजितैर्मृगदृशां मानग्रहग्रन्थयः ॥ ६ ॥

क्षिपति तिमिरभारं भैरवः कैरवाणा-

मुदयशिखरिलीलाशेखरोयं खरांशुः ।

अपि चकितचकोरीपीतशेषेण धाम्ना

भवति विधुरकाण्डे तण्डुलक्षोदपाण्डुः ॥ ७ ॥

सम्यङ्मुन्यथशासने स्थितवतामुत्साहदानोद्यताः

सान्द्रं मानवतीजनस्य मनसि व्यापारयन्तो भयम् ।

कन्दर्पेण कृताकृतक्षणाविधौ यूनां नियुक्ता इव

भ्राम्यन्ति स्फुटिताब्जसौरभमुषःप्रत्यूषवेलानिलाः ॥ ८ ॥

रेजे व्योमनि लङ्घितोभयतटा व्योमस्त्रवन्तीव या

या शैलेन्द्रशिलातलेष्वलभत श्रीखण्डपङ्कोपमाम् ।

देवस्यान्ध्रपुंरंध्रिनेत्रवसतेर्लोकत्रयी कामुक-

क्रीडाकर्मणयोगचूर्णसदृशी निद्राति सा चन्द्रिका ॥

निक्षिप्य गण्डफलकेष्विव खण्डिताना-

मात्मद्युतिं दधति पाण्डुरतां प्रदीपाः ।

शुष्यन्ति चन्द्रमणयश्च मनास्विनीना-

मार्द्रत्वमीक्षणपुटेष्विव संनिवेश्य ॥ १० ॥

त्यक्ताः शक्रमतंगजेन कथमप्याधोरणाद्विभ्यता

संक्षोभादरुणेन वन्यकरिणां व्योमाङ्गणे पुञ्जिताः ।

किञ्चिद्गर्जदरप्यमत्तमहिषव्याकीर्णमानज्वराः

पूर्वक्षमाधरमुत्सृजन्ति तुरगाः कृच्छ्रेण तिग्मद्युतेः ॥ ११ ॥

क्षिप्त्वा गुहासु तिमिरं विहितव्यलीकाः

पादान्वहन्ति गिरयस्तरणेः शिरोभिः ।

तन्मस्तकेषु च किमप्यभयप्रदान-

हेतोरिवापितकरः प्रतिभाति भानुः ॥ १२ ॥

नित्यं व्योम्नि गतागतैर्दिनपतेर्लोकस्य येषु ध्रुवं

भानुस्यन्दनविप्रकीर्णतुरगभ्रान्तिः परिम्लायति ।

निद्राच्छेदमुदाहरन्ति हरयस्ते मन्दुरामन्दिरा
 लक्ष्मीमङ्गलदुन्दुभिप्रतिभटैः प्रत्यूषहेषारवैः ॥ १३ ॥
 रक्षःसंक्षयहेतुगोत्रजननाद्वन्धं विधाता च यः
 पाथोधेः श्वशुरत्वमेति यमुनाताप्योः प्रसूत्या च यः ।
 जातः सोयमशेषविश्ववलभीरत्नप्रदीपाकृतिः
 सद्यः संभवडिम्भलोचनमुखग्राह्येण धाम्ना रविः ॥ १४ ॥
 यः श्रीकण्ठललाटलोचनशिखिष्ठुष्टस्य चेतोभुवः
 श्रीखण्डद्रवपाण्डुरेण महसा धारागृहत्वं गतः ।
 अस्तक्ष्माधरमस्तके स भगवानालक्ष्यते चन्द्रमाः
 क्षौद्रासङ्गपिशङ्गमाहिषदधिच्छत्त्रावदातच्छविः ॥ १५ ॥
 ॥ बिल्हणः—विक्रमाङ्कदेवचरितम्—एकादशः सर्गः ॥

READING LIX.

What is a Swoon ?

अस्ति मुग्धो नाम यं मूर्छित इति लौकिकाः कथयन्ति । स तु किमवस्थ इति परीक्षायामुच्यते ।

तिस्त्रस्तावदवस्थाः शरीरस्थस्य जीवस्य प्रसिद्धाः । जागरितं स्वप्नः सुषुप्तमिति । चतुर्थी शरीरादपसृतिः । न तु पञ्चमी काचिदवस्था जीवस्य श्रुतौ स्मृतौ वा प्रसिद्धास्ति । तस्माच्चतसृणामेवावस्थानामन्यतमावस्था मूर्च्छेत्येवं प्राप्ते ब्रूमः ।

न तावन्मुग्धो जागरितावस्थो भवितुमर्हति । न ह्ययमिन्द्रियैर्विषयानीक्षते । स्यादेतत् । इषुकारन्यायेन मुग्धो भविष्यति । यथेषुकारो जाग्रदपीष्वासक्तमनस्तया नान्यान्विषयानीक्षत एवं मुग्धो मुशलसंपातादिजनितदुःखानुभवव्यग्रमनस्तया जाग्रदपि नान्यान्विषयानीक्षत इति । न । अचेतयमानत्वात् । इषुकारो हि व्यापृतमना ब्रवीति । इषुमेवाहमेतावन्तं कालमुपलभमानोभूवमिति ।

मुग्धस्तु लब्धसंज्ञो ब्रवीति । अन्धे तमस्यहमेतावन्तं कालं प्रक्षितो-
भूवं न किञ्चिन्मया चेतितमिति । जाग्रतश्चैकविषयासक्तचेतसोपि
देहो विधियते । मुग्धस्य तु देहो धरण्यां पतति । तस्मान्न
जागर्ति ।

नापि स्वप्नान्पश्यति । निःसंज्ञत्वात् । नापि मृतः । प्राणोष्म-
णोर्भावात् । मुग्धे हि जन्तौ मृतोयं स्यान्न वा मृत इति संशयानां
उष्मास्ति नास्तीति हृदयदेशमालम्बन्ते निश्चयार्थम् । प्राणोस्ति ना-
स्तीति च नासिकादेशम् । यदि प्राणोष्मणोरस्तित्वं नावगच्छन्ति
ततो मृतोयमित्यध्यवसाय दहनायारण्यं नयन्ति । अथ तु प्राण-
मुष्माणं वा प्रतिपद्यन्ते ततो नायं मृत इत्यध्यवसाय संज्ञाला-
भायाभिषज्जन्ति । पुनरुत्थानाच्च न दिष्टं गतः । न हि यमं गतो
यमराष्ट्रात्प्रत्यागच्छति ।

अस्तु तर्हि सुषुप्तः । निःसंज्ञत्वादमृतत्वाच्च । न । वैलक्षण्यात् ।
मुग्धः कदाचिच्चिरमपि नोच्छ्वसिति । सवेपथुरस्य देहो भवति ।
भयानकं च वदनम् । विस्फारिते नेत्रे । सुषुप्तस्तु प्रसन्नवदनस्तु-
ल्यकालं पुनः पुनरुच्छ्वसिति । निमीलिते अस्य नेत्रे भवतः । न चास्य
देहो वेपते । पाणिपेषणमात्रेण च सुषुप्तमुत्थापयन्ति । न तु मुग्धं
मुद्गरघातेनापि । निमित्तभेदश्च भवति मोहस्वापयोः । मुशलसंपा-
तादिनिमित्तत्वान्मोहस्य । श्रमनिमित्तत्वाच्च स्वापस्य । न च लोके-
स्ति प्रसिद्धिर्मुग्धः सुप्त इति ।

परिशेषादर्धसंपत्तिर्मुग्धतेत्यवगच्छामः । निःसंज्ञकत्वात्संपन्न
इतरस्माच्च वैलक्षण्यादसंपन्न इति ।

॥ शंकराचार्यः—ब्रह्मसूत्रभाष्यम्— तृतीयोऽध्यायः ॥

READING LX.

Verses: Enigmatical, Alliterative &c.

भोजनान्ते च किं पेयं जयन्तः कस्य वै सुतः ।
 कथं विष्णुपदं प्रोक्तं तक्रं शक्रस्य दुर्लभम् ॥ १ ॥
 कं संजघान कृष्णः का शीतलवाहिनी गङ्गा ।
 के दारपोषणरताः कं बलवन्तं न बाधते शीतम् ॥ २ ॥
 क वसति लघुजन्तुः किं निदानं हि वान्ते-
 र्झटिति वद पशुं कं लम्बकण्ठं वदन्ति ।
 प्रसवसमयदुःखं वेत्ति का कामिनीनां
 तिलतुषपुटकोणे मक्षिकोष्टं प्रसूता ॥ ३ ॥
 संध्यावन्दनवेलायां तडागे च द्विजोत्तमैः ।
 अत्र क्रियापदं गुप्तं मर्यादा दशवार्षिकी ॥ ४ ॥
 अन्नवस्त्रसुवर्णानि रत्नानि विविधानि च ।
 ब्राह्मणेभ्यो नदीतीरे ददाति व्रज सत्वरम् ॥ ५ ॥
 शीकरासारसंवाही सरोजवनमारुतः ।
 प्रक्षोभयति पान्थस्त्रीनिःश्वासैरिव मांसलः ॥ ६ ॥
 पम्पासरसि रामेण सत्नेहं सविलासया ।
 सीतया किं कृतं सार्धमत्रैवोत्तरमीक्ष्यताम् ॥ ७ ॥
 राजन्कमलपत्राक्ष तत्ते भवतु चाक्षयम् ।
 आसादयति यद्रूपं करेणुः क र णैर्विना ॥ ८ ॥
 एकोना विंशतिः स्त्रीणां स्नानार्थं शरयुं गता ।
 विंशतिः पुनरायाता एको व्याघ्रेण भक्षितः ॥ ९ ॥
 सर्वस्य द्वे सुमतिकुमती संपदापत्तिहेतू
 एको गोत्रे प्रभवति पुमान्यः कुटुम्बं बिभर्ति ।
 वृद्धो यूना सह परिचयात्यज्यते कामिनीभिः
 स्त्री पुंवच्च प्रभवति यदा तद्धि गेहं विनष्टम् ॥ १० ॥

मथुराया विलोमेन मध्यहीनं च यद्ववेत् ।

तन्न स्मरति लोके यो तन्मध्यस्तन्मुखोपरि ॥ ११ ॥

गवीशपत्रो नगजार्तिहारी कुमारतातः शशिखण्डमौलिः ।

लंकेशसंपूजितपादपद्मः पायादनादिः परमेश्वरो नः ॥ १२ ॥

यः पूतनामारणलब्धकीर्तिः काकोदरो येन विनीतदर्पः ।

यशोदयालंकृतमूर्तिरव्यात्पतिर्यदूनामथवा रघूणाम् ॥ १३ ॥

दन्तैर्हीनः शिलाभक्षी निर्जीवो बहुभाषकः ।

गुणस्यूतिसमृद्धोऽपि परपादेन गच्छति ॥ १४ ॥

अस्थि नास्ति शिरो नास्ति बाहुरस्ति निरङ्गुलिः ।

नास्ति पादद्वयं गाढमङ्गमालिङ्गति स्वयम् ॥ १५ ॥

कल्पान्तक्रूरकेलिः क्रतुकदनकरः कुन्दकर्पूरकान्तिः

क्रीडन्कैलासकूटे कलितकुमुदिनी कामुकः कान्तकायः ।

कङ्कालक्रीडनोत्कः कलितकलकलः कालकालीकलत्रः

कालिन्दीकालकण्ठः कलयतु कुशलं कोऽपि कापालिको नः ॥

अङ्गाद्वृत्तक्षितिजमङ्कानभिज्ञशशिशङ्काकरांससुषमं

टङ्कारिचापमनुलङ्काशरक्षतजपङ्गावरूषितशरम् ।

त्वं कामदं विहितरङ्गावनं दनुजकङ्कालनोदिनमना-

तङ्काय वत्स भज तं कालमेघरुगहंकारहारिवपुषम् ॥

समानयास मानया समानयासमानया ।

समानया समानया समान या समानया ॥ १८ ॥

वाश्वारेड्ध्वजधृष्टोद्धुषिपतिः कुम्भेड्भुजानिर्गणे-

ङ्गोराडारुर्दुरःसरेडुरुतरग्रैवेयकभ्राडरम् ।

उड्दिडुड्ङ्गकास्थिधृक्त्रिदृगिभेडाद्राजिनेच्छश्च यः

स स्तादम्बुमदम्बुदालिगलरुग्देवो मुदे वो मृडः ॥ १९ ॥

॥ सुभाषितरत्नाकरादयः ॥

READING LXI.

Highly Artificial Prose.

अथैकदा वामदेवः सकलकलाकुशलेन कुसुमसायकसंशयित-
सौन्दर्येण कल्पितसौन्दर्येण साहसापहसितकुमारेण सुकुमारेण ज-
यध्वजातपवारणकुलिशाङ्कितकरेण कुमारनिकरेण परिवेष्टितं रा-
जानमानतशिरसं समभिगम्य तेन तां कृतां परिचर्यामङ्गीकृत्य
निजचरणकमलयुगलगलन्मधुकरायमाणकाकपक्षं विदलिष्यमाण-
विपक्षं कुमारचर्यं गाढमालिङ्ग्य विहिताशीरभ्यभाषत ।

भूवृद्धो भवदीयमनोरथफलमिव समृद्धलावण्यं तारुण्यं नुतमित्रो
भवत्पुत्रोनुभवति । सहचरसमेतस्य नूनमेतस्य दिग्विजयारम्भसमय
एषः । तदस्य सकलक्लेशसहस्य राजवाहनस्य दिग्विजयप्रयाणं
क्रियतामिति ।

कुमारा माराभिरामा रामाद्यपौरुषा रुषा अस्मीकृतारयो रयो-
पहसितसमीरणा रणाभियानेन यानेनाभ्युदयाशंसं राजानमकार्षुः ।
तत्साचिव्यमितरेषां विधाय समुचितां बुद्धिमुपादिश्य शुभे मुहूर्ते
सपरिवारं कुमारं विजयाय विससर्ज ॥

॥ दण्डी— दशकुमारचरितम्—पूर्वपीठिका ॥

अस्ति सकलत्रिभुवनललामभूता क्षिप्रया परिक्षिप्ता मैनाकेने-
वाविदितपक्षपातेन मन्दाकिनीप्रवाहेणेव प्रकटितकनकपद्मराशिना
मन्दरेणेवोद्धृतसमस्तसागररत्नसारेण संगृहीतगारुडेनापि भुजंगसं-
गभीरुणा सकलोपजीविनापि प्रणयिजनोपजीव्यमानविभवेन अ-
भिरूपेणापि स्वदारसंतुष्टेन कामार्थपरेणापि धर्मप्रधानेन महास-
त्त्वेनापि परलोकभीरुणा सुरभिमानमारुतेनेव सततदक्षिणेन हिम-
गिरिकाननेनेवान्तःसरलेन लक्ष्मणेनेव रामाराधनानिपुणेन शत्रुघ्नेने-
वाविष्कृतभरतपरिचयेन दिवसेनेव मित्रानुवर्तिना बौद्धेनेव सर्व-
दानास्तिवादशूरेण विलासिजनेनाधिष्ठिता

दर्शितविश्वरूपेव चित्रभित्तिभिः पशुपतिलास्यक्रीडेव सुधाधव-
गट्टहासा वृद्धेव जातरूपक्षया गरुडमूर्तिरिवाच्युतस्थितिरमणी-
या संध्येव पद्मरागारुणा प्रभातवेलेव प्रबुद्धसर्वलोका शेषतनुरिव
दासन्नवसुधाधरा जलनिधिमथनवेलेव महाघोषपूरितदिगन्तरा
गौरीव महार्सिहासनोचितमूर्तिरदितिरिव देवकुलसहस्रसेव्या म-
हावराहलीलेव दर्शितहिरण्याक्षपाता हरिवंशकथेवानेकबालक्रीडा-
मणीया प्रकटाङ्गनोपभोगाप्यखाण्डितचरित्रा रक्तवर्णापि सुधाधव-
श्रवणलम्बितमुक्ताकलापापि विहारभूषणा विजितामरलोकद्युति-
वन्तीषूज्जयिनी नाम नगरी ।

तस्यां चैवंविधायां नगर्यां भुजबलोपार्जितभूमण्डलः पाताल
हवाश्रितो निजपक्षक्षतिभीतैः क्षितिभृतां कुलैर्ग्रहगण इव बुधा-
नुगतो मकरध्वज इवोत्सन्नविग्रहो दशरथ इव सुमित्रोपेतः पशु-
पतिरिव महासेनानुगतो भुजगराज इव क्षमाभरगुरुर्मदाप्रवाह
इव महावंशप्रभवोवतार इव धर्मस्य परिहृतप्रजापीडो राजा
तारापीडोभवत् ॥

॥ बाणः—कादम्बरी—पूर्वभागः ॥

READING LXII.

The Moon-rise.

पश्योदेति वियोगिनां दिनमणिः शृङ्गारदीक्षामणिः

प्रौढानङ्गभुजंगमस्तकमणिश्चण्डीशचूडामणिः ।

तारामौक्तिकहारनायकमणिः कन्दर्पसीमन्तिनी-

काञ्चीमध्यमणिश्चकोरपारिषच्चिन्तामणिश्चन्द्रमाः ॥१॥

क्षीराब्धेर्लहरीषु फेनधवलाश्चन्द्रोपलेषु स्व-

त्पाथःसीकरिणो विकासिकुमुदक्रोडे रजःपिञ्जराः ।

उन्मीलन्ति चकोरचञ्चुगहने छिन्नप्ररूढाश्रम-

त्कुर्वन्तः प्रियविप्रयुक्तरमणीगात्रे सुधांशोः कराः ॥ २ ॥

स्वैरं कैरवकोरकान्विदलयन्यूनां मनः खेदय-

न्नभोजानि निमलियन्मृगदृशां मानं समुन्मीलयन् ।

ज्योत्स्नां कन्दलयन्दिशो धवलयन्नुद्वेष्टयन्वारिधी-

न्कोकानाकुलयंस्तमः कवलयन्निन्दुः समुज्जृम्भते ॥ ३ ॥

शंकरार्धतनुवद्धपार्वतीकुङ्कुमाक्तकुचकोरकाकृतिः ।

सूच्यते कमलिनीभिरुन्नमत्पद्मकोशकरलीलया शशी ॥ ४ ॥

ध्वान्तौघे शितिकण्ठकण्ठमहसि प्राप्ते प्रतीचीमुखं

प्राचीमञ्चति किं च दुग्धलहरीमुग्धे विधोर्धामनि ।

एतत्कोकचकोरशोकरभसम्लानप्रसन्नोल्लस-

ददृक्पातोर्मिकदम्बनुम्बितमिव त्रैलोक्यमाभासते ॥ ५ ॥

शीतांशुस्फटिकालवालवलयद्वागुल्लसत्कौमुदी-

वल्लीनूतनपल्लवाञ्चितमिव प्राप्य क्षणं ताम्रताम् ।

चञ्चन्मत्तचकोरचञ्चुवटनाच्छिन्नाग्रकाण्डस्तुत-

क्षीरस्पन्दनिरन्तराल्लुतमिव श्वेतं वियद्भासते ॥ ६ ॥

मयूखनखरत्रुटत्तिमिरकुम्भिकुम्भस्थलो-

च्छलत्तरलतारकाकपटकीर्णमुक्तागणः ।

पुरंदरहरिदरीकुहरगर्भमुत्प्रेतित-

स्तुपारकरकेसरी गगनकाननं गाहते ॥ ७ ॥

यः श्रीखण्डतमालपत्रति दिशः प्राच्याः स्मरक्षमापतेः

पाण्डुच्छत्रति दन्तपत्रति वियल्लक्ष्मीकुरंगीदृशः ।

केलिश्वेतसहस्रपत्रति रतेः किं च क्षपायोपितः

क्रीडाराजससीधुपात्रति शशी सौयं जगन्नेत्रति ॥ ८ ॥

सितकिरणकपोलीमालिमालोकयन्ती

तिमिरविरहतापव्याकुलां व्योमलक्ष्मीम् ।

रजनिरमलताराशीकरैः सिक्तमस्याः

परिमलयति गात्रं चन्द्रिकाचन्दनेन ॥ ९ ॥

इन्दुरिन्दुरिति किं दुराशया बिन्दुरेष पयसो विलोक्यते ।

नन्विदं विजयते मृगीदृशः श्यामकोमलकपोलमाननम् ॥ १० ॥

॥ जयदेवः—प्रसन्नराघवम्—सप्तमोऽङ्कः ॥

READING LXIII.

Advice to a Prince on the Eve of his Coronation.

तात चन्द्रापीड विदितवेदितव्यस्याधीतसर्वशास्त्रस्य ते नाल्प-
प्युपदेष्टव्यमस्ति । केवलं च निसर्गत एवाभानुभेद्यमप्रदीप-
भापनेयमतिगहनं तमो यौवनप्रभवम् । अपरिणामोपशमो दा-
हणो लक्ष्मीमदः । अशिशिरोपचारहार्योतितीव्रो दर्पदाहज्वरोष्मा ।
सततममूलमन्त्रशम्यो विषमो विषयविषास्वादमोहः । नित्यमस्त्रा-
नशैच्यबाध्यो बलवान् रागमलावलेपः । अजस्रमक्षपावसानप्रबोधा-
वोरा च राज्यसुखसंनिपातनिद्रा भवति । इत्यतो विस्तरेणाभि-
धीयसे ।

गर्भेश्वरत्वमभिनवयौवनत्वमप्रतिमरूपत्वममानुषशक्तित्वं चेति
महतीयं खल्वनर्थपरंपरा । सर्वाविनयानामेकैकमप्येषामायतनम् ।
किमुत समवायः । यौवनारम्भे च प्रायः शास्त्रजलप्रक्षालननिर्म-
लापि कालुष्यमुपयाति बुद्धिः । अनुज्झितधवलतापि सरागैव भवति
यूनां दृष्टिः । अपहरति च वात्येव शुष्कपत्रं यौवनसमये पुरुषं
प्रकृतिः । इन्द्रियहरिणहारिणी च सततमतिदुरन्तेयमुपभोगमृग-
तृष्णिका । नाशयति च दिङ्मोह इवोन्मार्गप्रवर्तकः पुरुषमत्यास-
ङ्गो विषयेषु ।

अवाद्दशा एव भवन्ति भाजनान्युपदेशानाम् । अपगतमले हि
मनसि स्फटिकमणाविव रजनिकरगभस्तयो विशान्ति सुखमुपदेश-

गुणाः । गुरुवचनममलमपि सलिलमिव महदुपजनयति श्रवण-
स्थितं शूलमभव्यस्य । इतरस्य तु करिण इव शङ्खाभरणमाननशो-
भासमुदयमाधिकतरमुपजनयति । अपहरति सकलमतिमलिनमप्य-
न्धकारं दोषजातं प्रदोषसमयनिशाकर इव गुरूपदेशः । प्रशमहेतुः
पारिणाम इव पलितरूपेण शिरसिजजालममलीकुर्वन्गुणरूपेण त-
द्देव परिणमयति ।

अयमेव चानास्वादितविषयरसस्य ते काल उपदेशस्य । कुसु-
मशरप्रहारजर्जरिते हृदये जलमिव गलत्युपदिष्टम् । अकारणं च
भवति दुष्प्रकृतेरन्वयः श्रुतं वा विनयस्य । चन्दनप्रभवो न
दहति किमनलः । किं वा प्रशमहेतुनापि न प्रचण्डतरीभवति
वडवानलो वारिणा ।

गुरूपदेशश्च नाम पुरुषाणामखिलमलप्रक्षालनक्षममजलं स्ना-
नम् । अनुपजातपलितादिवैरूप्यमजरं वृद्धत्वम् । अनारोपितमे-
दोदोषं गुरूकरणम् । असुवर्णविरचनमग्राम्यं कर्णाभरणम् । अप-
नीतज्योतिरालोकः । नोद्वेगकरः प्रजागरः । विशेषेण तु राज्ञाम् ।
विरला हि तेषामुपदेष्टारः । प्रतिशब्दक इव राजवचनमनुगच्छ-
ति जनो भयात् । उद्दामदर्पश्चयथुस्थगितश्रवणविवराश्रोपदिश्य-
मानमपि ते न शृण्वन्ति । शृण्वन्तोपि च गजनिमीलितेनावधीर-
यन्तः खेदयन्ति हितोपदेशदायिनो गुरून् । अहंकारदाहज्वरमू-
र्छान्धकारिताविड्वला हि राजप्रकृतिः । अलीकाभिमानोन्मादका-
रीणि धनानि । राज्यविषविकारतन्द्नीप्रदा राजलक्ष्मीः ।

आलोकयतु तावत्कल्याणाभिनिवेशी लक्ष्मीमेव प्रथमम् । इयं
हि सुभटखड्गमण्डलोत्पलवनविभ्रमभ्रमरी लक्ष्मीः क्षीरसागरात्पा-
रिजातपल्लवेभ्यो रागमिन्दुशकलादेकान्तवक्रतामुच्चैः श्रवसश्चञ्चलतां
कालकूटान्मोहनशक्तिं मदिराया मदं कौस्तुभमणेरतिनैष्ठुर्यमि-
त्येतानि सहवासपरिचयवशाद्विरहविनोदचिह्नानि गृहीत्वेवोद्भ-

। न ह्येवंविधमपरमपरिचितामिह जगति किञ्चिदस्ति । यथे-
 नार्या लब्धापि खलु दुःखेन परिपाल्यते । दृढगुणपाशसं-
 ननिष्पन्दीकृतापि नश्यति । उद्धामदर्पभटसहस्रोच्छासितासिलता-
 रविधृताप्यपक्रामति । मदजलदुर्दिनान्धकारगजघटितघनवटा-
 रपरिपालितापि प्रपलायते । न परिचयं रक्षति । नाभिज-
 नेक्षते । न रूपमालोकयते । न कुलक्रममनुवर्तते । न शीलं
 यति । न वैदग्ध्यं गणयति । न श्रुतमाकर्णयति । न धर्म-
 रूढ्यते । न त्यागमाद्रियते । न विशेषज्ञतां विचारयति । ना-
 रं पालयति । न सत्यमवबुध्यते । न लक्षणं प्रमाणीकरोति । ग-
 र्वनगरलेखेव पश्यत एव नश्यति । अद्याप्यारूढमन्दरपरिवर्ति-
 भ्रान्तिजनितसंस्कारेव परिभ्रमति । कमलिनीसंचरणव्यति-
 लग्ननलिननालकण्टकक्षतेव न क्वचिन्निर्भरमावध्नाति पदम् ।
 तेप्रयत्नविधृतापि परमेश्वरगृहेषु विविधगन्धगजगण्डमधुपानम-
 परिस्खलति । पारुष्यमिवोपशिक्षितुमसिधारासु निवसति ।
 धरूपत्वमिव ग्रहीतुमाश्रिता नारायणमूर्तिम् । अप्रत्ययबहुला
 दिवसान्तकमलमिव समुपचितमूलदण्डकोषमण्डलमपि मुञ्चति
 भुजम् । लतेव विटपकानध्यारोहति । गङ्गेव वसुजनन्यपि तरंग-
 दचञ्चला । दिवसकरगतिरिव प्रकटितविविधसंक्रान्तिः । पा-
 ङ्गुहेव तमोबहुला । हिडिम्बेव भीमसाहसैकहार्यहृदया । प्रा-
 डेवाचिरद्युतिकारिणी । दुष्टपिशाचीव दर्शितानेकपुरुषोच्छ्राया ।
 स्पसत्त्वमुन्मत्तीकरोति । सरस्वतीपरिगृहीतमीर्षयेव नालिङ्गति
 म् । गुणवन्तमपवित्रमिव न स्पृशति । उदारसत्त्वममङ्गलमिव
 बहु मन्यते । सुजनमनिमित्तमिव पश्यति । अभिजातमहिमिव
 ह्यति । शूरं कण्टकमिव परिहरति । दातारं दुःस्वप्नमिव न
 राति । विनीतं पातकिनमिव नोपसर्पति । मनस्विजनमुन्मत्तमिव

हसति । परस्परविरुद्धं चेन्द्रजालमिव दर्शयन्ती प्रकटयति ज-
गति निजं चरितम् ।

तथा हि सततमुष्माणमारोपयन्त्यपि जाड्यमुपजनयति ।
उन्नतिमादधानापि नीचस्वभावतामाविष्करोति । तोयराशिसंभ-
वापि तृष्णां संवर्धयति । ईश्वरतां दधानाप्यशिवप्रकृतित्वमातनोति ।
बलोपचयमाहरन्त्यपि लघिमानमापादयति । अमृतसहोदरापि
कटुविपाका । विग्रहवत्यप्यप्रत्यक्षदर्शना । पुरुषोत्तमरतापि खल-
जनप्रिया । रेणुमयीव स्वच्छमपि कलुषीकरोति । यथा यथा
चेयं चपला दीप्यते तथा तथा दीपशिखेव कज्जलमलिनमेव कर्म
केवलमुद्भमति ।

तथा हीयं संवर्धनवारिधारा तृष्णाविषवल्लीनाम् । व्याधगीतिरि-
न्द्रियमृगाणाम् । परामर्षधूमलेखा सञ्चरितचित्राणाम् । विभ्रम-
शय्या मोहदीर्घनिद्राणाम् । निवासजीर्णवलभी धनमदपिशाचिका-
नाम् । तिमिरोद्गतिः शास्त्रदृष्टीनाम् । पुरःसरपताका सर्वाविनया-
नाम् । उत्पत्तिनिम्नगा क्रोधावेगग्राहाणाम् । आपानभूमिर्विषयम-
धूनाम् । संगीतशाला भ्रूविकारनाव्यानाम् । आवासदरी दोषाशी-
विषाणाम् । उत्सारणवेत्रलता सत्पुरुषव्यवहाराणाम् । अकाल-
प्रादुर्गुणकलहंसानाम् । विसर्पणभूमिलोकापवादविस्फोटानाम् ।
प्रस्तावना कपटनाटकस्य । कदलिका कामकरिणः । वध्यशाला
साधुभावस्य । राहुजिह्वा धर्मेन्दुमण्डलस्य । न हि तं पश्यामि यो
ह्यपरिचितयानया न निर्भरमुषगूढो यो वा न विप्रलब्धः । निय-
तमियमालेख्यगतापि चलति । पुस्तमय्यपीन्द्रजालमाचरति ।
उत्कीर्णापि विप्रलभते । श्रुताप्यभिसंभत्ते । चिन्तितापि वद्वयति ।

एवंविधयापि चानया दुराचारया कथमपि दैववशेन परिगृहीता
विह्वलीभवन्ति राजानः । सर्वाविनयाधिष्ठानतां च गच्छन्ति ।
तथा ह्यभिषेकसमय एव चैषां मङ्गलकलशजलैरिव प्रक्षाल्यते दाक्षि-

प्यम् । अग्निकार्यधूमेनेव मलिनीभवति हृदयम् । पुरोहितकुशाग्र-
संमार्जनीभिरिवापनीयते क्षान्तिः । उष्णीषपट्टबन्धेनेवावच्छाद्यते
जरागमनस्मरणम् । आतपत्रमण्डलेनेवापवार्यते परलोकदर्शनम् ।
चामरपवनैरिवापह्रियते सत्यवादिता । वेत्रदण्डैरिवोत्सार्यन्ते गुणाः ।
जयशब्दकलकलैरिव तिरस्क्रियन्ते साधुवादाः । ध्वजपटपल्लवैरिव
परामृष्यते यशः ।

तथा हि केचिच्छ्रमवशशिथिलशकुनिगलपुटचपलाभिः खद्योतो-
न्मेषमुहूर्तमनोहराभिर्मनस्विजनगर्हिताभिः संपद्भिः प्रलोभ्यमाना
धनलवलाभावलेपविस्मृतजन्मानोनेकदोषोपचितेन दुष्टामृजेव रागा-
वेशेन बाध्यमाना विविधविषयरसग्रासलालसैः पञ्चभिरप्यनेकस-
हस्रसंख्यैरिवेन्द्रियैरायास्यमानाः प्रकृतिचञ्चलतया लब्धप्रसरेणै-
केनापि शतसहस्रतामिवोपगतेन मनसाकुलीक्रियमाणा विह्वलता-
मुपयान्ति । ग्रहैरिव गृह्यन्ते । भूतैरिवाभिभूयन्ते । मन्त्रैरिवावे-
श्यन्ते । सत्त्वैरिवावष्टभ्यन्ते । वायुनेव विडम्ब्यन्ते । पिशाचैरिव
ग्रस्यन्ते । मदनशरैर्मर्माभिहता इव मुखभङ्गसहस्राणि कुर्वते ।
वनोष्मणा पच्यमाना इव विचेष्टन्ते । गाढप्रहाराभिहता इवा-
ङ्गानि न धारयन्ति । कुलीरा इव तिर्यक्परिभ्रमन्ति । अधर्ममग्न-
गतयः पङ्क्तव इव परेण संचार्यन्ते । मृषावादविषविपाकसंजातमु-
खरोगा इवातिकृच्छ्रेण जल्पन्ति । सप्तच्छदतरव इव कुसुमरजो-
विकारैरासन्नवर्तिनां शिरःशूलमुत्पादयन्ति । आसन्नमृत्यव इव पुरः
स्थितं बन्धुजनमपि नाभिजानन्ति । उत्कुपितलोचना इव तेज-
स्विनो नेक्षन्ते । कालदष्टा इव महामन्त्रैरपि न प्रतिबुध्यन्ते ।
जातुषा इव सोप्माणं न सहन्ते । दुष्टवारणा इव महालानस्तम्भ-
निश्चलीकृता अपि न गृह्णन्त्युपदेशम् । अतितृष्णाविषवेगमूर्छि-
ताः कनकमयमिव सर्वं पश्यन्ति । असय इव पानवर्धिततैक्षण्याः
परप्रेरिता विनाशयन्ति । दूरस्थितान्यपि फलानीव दण्डविक्षेपैर्महा-

कृतवान् । इदमेव च पुनः पुनरभिधीयसे । विद्वांसमपि सचेतन-
मपि महासत्त्वमप्यभिजातमपि धीरमपि प्रयत्नवन्तमपि पुरुषमियं
दुर्विनीता खलीकरोति लक्ष्मीरिति ।

सर्वथा कल्याणैः पित्रा क्रियमाणमनुभवतु भवान्नवयौवनरा-
ज्याभिषेकमङ्गलम् । कुलक्रमागतामुद्रह पूर्वपुरुषैरूढां धुरम् ।
अवनमय द्विषतां शिरांसि । उन्नमय स्वबन्धुवर्गम् । अभिषेकान-
न्तरं च प्रारब्धदिग्विजयः परिभ्रमन्विजितामपि तव पित्रा सप्तद्वी-
पसमुद्रभूषणां पुनर्विजयस्व वसुंधराम् । अयं च ते कालः प्र-
तापमारोपयितुम् । आरूढप्रतापो राजा त्रैलोक्यदर्शीव सिद्धादेशो
भवति ॥

॥ बाणः—कादम्बरी—पूर्वभागः ॥

READING LXIV.

Nala and the Gold-Swan.

निपीय यस्य क्षितिरक्षिणः कथां तथाद्वियन्ते न बुधाः सुधामपि ।
नलः सितच्छवितकीर्तिमण्डलः स राशिरासीन्महसां महोज्ज्वलः ॥
अमुष्य विद्या रसनाग्रनर्तकी त्रयीव नीताङ्गगुणेन विस्तरम् ।
अगाहताष्टादशतां जिगीषया नवद्वयद्वीपपृथग्जयश्रियाम् ॥ २ ॥
सितांशुवर्णैर्वियति स्म तद्गुणैर्महासिवेग्नः सह कृत्वरी बहुम् ।
दिगङ्गनाङ्गाभरणं रणाङ्गणे यशःपटं तद्भट्चातुरीतुरी ॥ ३ ॥
जगज्जयन्तेन च कोषमक्षयं प्रणीतवाञ्छैशवशेषवानयम् ।
सखा रतीशस्य ऋतुर्यथा वनं वपुस्तथालिङ्गदथास्य यौवनम् ॥ ४ ॥
अधारि पद्मेषु तदङ्घ्रिणा घृणा क तच्छयच्छायलवोपि पल्लवे ।
तदास्यदास्येपि गतोधिकारितां न शारदः पार्वणशर्वरीश्वरः ॥ ५ ॥
किमस्य रोम्णां कपटेन कोटिभिर्विधिर्न लेखाभिरजीगणदृणान् ।
न रोमकूपौघमिषाज्जगत्कृता कृताश्च किं दूषणशून्यविन्दवः ॥ ६ ॥

न का निशि स्वप्नगतं ददर्श तं जगाद् गोत्रस्खलिते च का न तम् ।
 तदात्मताध्यातधवा रते च का चकार वा न स्वमनोभवोद्भवम् ॥ ७ ॥
 यथोह्यमानः खलु भोगभोजिना प्रसह्य वैरोचनिजस्य पत्तनम् ।
 विदर्भजाया मदनस्तथा मनो नलावरुद्धं वयसैव वेशितः ॥ ८ ॥
 नृपेनुरूपे निजरूपसंपदां दिदेश तस्मिन्बहुशः श्रुतिं गते ।
 विशिष्य सा भीमनरेन्द्रनन्दना मनोभवाज्ञैकवशंवदं मनः ॥ ९ ॥
 उपासनामेत्य पितुः स्म सृज्यते दिने दिने सावसरेषु बन्दिनाम् ।
 पठत्सु तेषु प्रतिभूपतीनलं विनिद्रोमाजनि शृण्वती नलम् ॥ १० ॥
 कथाप्रसङ्गेषु मिथः सखीमुखात्तृणेपि तन्व्या नलनामनि श्रुते ।
 द्रुतं विधूयान्यदभूयतानया मुदा तदाकर्णनसज्जकर्णया ॥ ११ ॥
 स्मरात्परासोरनिमेषलोचनाद्विभेमि तद्विन्नमुदाहरेति सा ।
 जनेन यूनः स्तुवता तदास्पदे निदर्शनं नैषधमभ्यषेचयत् ॥ १२ ॥
 नलस्य पृष्ठा निषधागता गुणान्मिषेण दूतद्विजबन्दिचारणाः ।
 निषीय तत्कीर्तिकथामथानया चिराय तस्थे विमनायमानया ॥ १३ ॥
 प्रियं प्रियां च त्रिजगज्जयिष्रियौ लिखाधिलीलागृहभित्तिकावपि ।
 इति स्म सा कारुतरेण लेखितं नलस्य च स्वस्य च सख्यमीक्षते ॥
 मनोरथेन स्वपतीकृतं नलं निशि क सा न स्वपती स्म पश्यति ।
 अट्टमप्यर्थमट्टमवैभवात्करोति सुप्तिर्जनदर्शनातिथिम् ॥ १५ ॥
 निमीलितादक्षियुगाच्च निद्रया हृदोपि बाह्येन्द्रियमौनमुद्रितात् ।
 अदर्शि संगोप्य कदाप्यवीक्षितो रहस्यमस्याः स महन्महीपतिः ॥
 अहो अहोभिर्महिमा हिमागमेप्यति प्रपेदे प्रति तां स्मरार्दिताम् ।
 तपर्तुपूर्तावपि मेदसां भरा विभावरीभिर्विभरांश्चभूविरे ॥ १७ ॥
 स्वकान्तिकीर्तिव्रजमौक्तिकस्त्रजः श्रयन्तमन्तर्घटनागुणाश्रियम् ।
 कदाचिदस्या बुधधैर्यलोपिनं नलोपि लोकादशृणोद्गुणोत्करम् ॥ १८ ॥
 अकारि तेन श्रवणातिथिर्गुणः क्षमाभुजा भीमनृपात्मजालयः ।
 तदुच्चधैर्यव्ययसंहितेषुणा स्मरेण च स्वात्मशरासनाश्रयः ॥ १९ ॥

अपङ्गवानस्य जनाय यन्निजामधीरतामस्य कृतं मनोभुवा ।
 अबोधे तज्जागरदुःखसाक्षिणी निशा च शय्या च शशाङ्गकोमला ॥
 मृषाविषादाभिनयादयं कचिज्जुगोप निश्वासतर्ति वियोगजाम् ।
 विलेपनस्याधिकचन्द्रभागताविभावनाच्चापललाप पाण्डुताम् ॥ २१ ॥
 अवाप सापत्रपतां स भूपतिर्जितेन्द्रियाणां धुरि कीर्तितस्थितिः ।
 असंवरे शम्बरवैरिविक्रमे क्रमेण तत्र स्फुटतामुपेयुषि ॥ २२ ॥
 अनङ्गचिह्नं स विना शशाक नो यदासितुं संसदि यत्नवानपि ।
 क्षणं तदारामविहारकैतवान्निषेवितुं देशमियेष निर्जनम् ॥ २३ ॥
 विवेश गत्वा स विलासकाननं ततः क्षणात्क्षौणिपतिर्धृतीच्छया ।
 प्रवालरागच्छुरितं सुषुप्सया हरिर्धनच्छायमिवाम्भसां निधिम् ॥
 पयोधिलक्ष्मीमुषि केलिपल्वले रिरंसुहंसीकलनादसादरम् ।
 स तत्र चित्रं विचरन्तमन्तिके हिरण्मयं हंसमबोधि नैषधः ॥ २५ ॥
 विधाय मूर्तिं कपटेन वामनीं स्वयंबलिध्वंसिविडम्बिनीमयम् ।
 उपेतपार्श्वश्चरणेन मौनिना नृपः पतंगं तमधत्त पाणिना ॥ २६ ॥
 न जातरूपच्छदजातरूपता द्विजस्य दृष्टेयमिति स्तुवन्मुहुः ।
 अवादितेनाथ स मानसौकसा जनाधिनाथः करपञ्जरस्पृशा ॥ २७ ॥
 धिगस्तु तृष्णातरलं भवन्मनः समीक्ष्य पक्षान्मम हेमजन्मनः ।
 तवार्णवस्येव तुषारशीकरैर्भवेदमीभिः कमलोदयः कियान् ॥ २८ ॥
 न केवलं प्राणिवधो वधो मम त्वदीक्षणाद्विश्वसितान्तरात्मनः ।
 विगर्हितं धर्मधनैर्निवर्हणं विशिष्य विश्वासजुषां द्विषामपि ॥ २९ ॥
 पदे पदे सन्ति भटा रणोद्भटा न तेषु हिंसारस एष पूर्यते ।
 धिगीदृशं ते नृपते कुविक्रमं कृपाश्रये यः कृपणे पतत्रिणि ॥ ३० ॥
 फलेन मूलेन च वारिभूरुहां मुनेरिवेत्यं मम यस्य वृत्तयः ।
 लयाद्य तस्मिन्नपि दण्डधारिणा कथं न पत्या धरणी द्विणीयते ॥
 इतीदृशैस्तं विरचय्य बाङ्गयैः सचित्रवैलक्ष्यकृपं नृपं खगः ।
 दयासमुद्रे स तदाशयेतिथीचकार कारुण्यरसापगा गिरः ॥ ३२ ॥

मदेकपुत्रा जननी जरातुरा नवप्रसूतिर्विरटा तपास्विनी ।
 गतिस्तयोरेष जनस्तमर्दयन्नहोविधे त्वां करुणा रुणद्धि न ॥३३॥
 मुहूर्तमात्रं भवनिन्दया दयासखाः सखायः स्ववदश्रवो मम ।
 निवृत्तिमेष्यन्ति परं दुरुत्तरस्त्वयैव मातः सुतशोकसागरः ॥३४॥
 मदर्थसदेशमृणालमन्थरः प्रियः कियद्दूर इति त्वयोदिते ।
 विलोकयन्त्या रुदतोथ पक्षिणः प्रिये स कीदृग्भविता तव क्षणः॥
 कथं विधातर्मयि पाणिपङ्कजात्तव प्रियाशैत्यमृदुत्वशिल्पिनः ।
 वियोक्ष्यसे वल्लभयेति निर्गता लिपिल्ललाटंतपनिष्ठुराक्षरा ॥३६॥
 अपि स्वयूथैरशनिक्षतोपमं ममाद्य वृत्तान्तमिमं बतोदिता ।
 मुखानि लोलाक्षि दिशामसंशयं दशापि शून्यानि विलोकयिष्यसि॥
 ममैव शोकेन विदीर्णवक्षसा त्वयापि चित्राङ्गि विपद्यते यदि ।
 तदस्मि दैवेन हतोपि हा हत स्फुटं यतस्ते शिशवः परासवः ॥
 तवापि हा हा विरहात्क्षुधाकुलाः कुलायकूलेषु विलुब्ध तेषु ते ।
 चिरेण लब्धा बहुभिर्मनोरथैर्गताः क्षणेनास्फुटितेक्षणा मम ॥३९॥
 इत्थममुं विलपन्तममुद्धदीनदयालुतयावनिपालः ।
 रूपमदर्शि धृतोसि यदर्थं गच्छ यथेच्छमथेत्यभिधाय ॥ ४० ॥

॥ श्रीहर्षः—नैषधचरितम्—प्रथमः सर्गः ॥

READING LXV.

Historical Instances of Untimely Death.

नागकुलजन्मनः शारिकाश्रावितमन्त्रस्यासीन्नाशो नागसेनस्य
 पद्मावत्याम् । शुक्रश्रुतरहस्यस्य च श्रीरशीर्यत श्रुतवर्मणः श्राव-
 स्त्याम् । स्वभायमानस्य च मन्त्रभेदोभून्मृत्यवे मृत्तिकावत्यां
 सुवर्णचूडस्य । चूडामणिलग्रलेखप्रतिबिम्बवाचिताक्षरस्य च चारु-
 चामीकरचामरग्राहिणी यमतां ययौ यवनेश्वरस्य । लोभबहुलं च
 बहुलनिशि निधानमुत्खनन्तमुत्खातखड्गप्रमाथिनी ममन्थ माथुरं

बृहद्रथं विदूरथवरूथिनी । नागवनविहारशीलं च मायामातङ्गा-
 ङ्गनिर्गता महासेनसैनिका वत्सपतिं समायंसिषुः । अतिदयितला-
 स्यस्य च शैलूषमध्यमध्यास्य मूर्धानमसिलतया मृणालमिवालुना-
 दग्निमित्रात्मजस्य सुमित्रस्य मित्रदेवः । प्रियतन्त्रीवाद्यसालाबु-
 वीणाम्यन्तरसुषिरनिहितनिशिततरवारयौगान्धर्वच्छत्रच्छद्मानश्चि-
 च्छिदुरश्मकेश्वरस्य शरभस्य शिरो रिपुपुरुषाः । प्रज्ञादुर्वलं च व-
 लदर्शनव्यपदेशदर्शिताशेषसैन्यः सेनानीरनार्यो मौर्यं बृहद्रथं पिपेध
 पुष्पमित्रः स्वामिनम् । अकार्यकुतूहली च दण्डोपनतयवननिर्मि-
 तेन नभस्तलयायिना यन्त्रयानेनानीयत क्वापि काकवर्णः शिशु-
 नागैर्नगरोपकण्ठे कण्ठश्चास्य निचकृन्ते । अतिस्त्रीसङ्गमनङ्गपरवशं
 शुङ्गममात्यवसुदेवो देवभूतिदासीदुहित्रा देवीव्यञ्जनया वीतजीवि-
 त्प्रकारयत् । अमुरविवरव्यसनिनं चापजहुरपरिमितरमणीयमणि-
 नूपुरझणझणाद्वादरम्यया मागधं गोवर्धनगिरिसुरुङ्गया स्वविषया-
 न्मेकलाधिपतिमन्त्रिणः । महाकालमहे च महामांसविक्रयवादवातूलं
 वेतालस्तालजङ्घो जघान जघन्यजं प्रद्योतस्य पौणिकं कुमारं कुमार-
 सेनम् । रसायनरसावेशिनश्च वैद्यव्यञ्जनाः सुबहुपुरुषान्तरप्रकाशि-
 तौषधिगुणा गणपतेर्विदेहराजस्य राजयक्षमाणमजनयन् । स्त्रीविश्वा-
 सिनश्च महादेवीगृहगूढभित्तिभाग्भूत्वा भ्राता भद्रसेनस्याभवन्मृत्यवे
 कालिङ्गस्य । वीरसेनो मातृशयनीयतूलीतलनिषण्णश्च तनयोन्यं त-
 नयमभिषेक्तुकामस्य वज्रप्रभावस्य कारूषाधिपतेरभवद्विनाशाय ।
 उत्सारणरुचिं च रहसि ससचिवमेव शूद्रकदूतो दूरीचकार चको-
 रनाथं चन्द्रकेतुं जीवितात् । मृगयासक्तस्य च मथ्नतो दण्डकानु-
 दण्डनद्धनलवननिलीनाश्चम्पाधिपचमूक्षारभटाश्चामुण्डीपतेराचेमुः
 प्राणान्पुष्करस्य । बन्दिरागपरं च परप्रयुक्ता जयशब्दमुखरमुखा
 मूर्खं मौखरिं क्षत्रवर्माणमुदखनन् । अलिपुरे च परकलत्रकामुकं
 कामिनीवेषगुप्तो गुप्तश्चन्द्रगुप्तः शकपतिं प्रशशाम । मधुमोदितम-

धुररससंलिप्तैर्लाजैः सुप्रभा पुत्रराज्यार्थिनी महासेनं काशिराजं
जघान । व्याजजनितकन्दर्पदर्पा च दर्पणेन क्षुरक्षारधारापर्यन्ते-
नायोध्यापतिं परंतपं रत्नवती । जारूथ्यां विषप्रचूर्णचुम्बितमकर-
न्देन च कर्णेन्दीवरेण देवरानुरक्ता देवकी देवसेनं सौहृदम् । यो-
गपरागविसरवर्षिणा च मणिनूपुरेण वल्लभसपत्नीरुषा वैरन्ती
रन्तिदेवम् । वेणीविनिगूढेन च शस्त्रेण बिन्दुमती वृष्ण्यं विदूरथम् ।
रसदिग्धमध्येन च मेखलामणिना हंसवती सौवीरं वीरसेनम् ।
अधृष्यागदविलितवदना च विषवारुणीगण्डूषपायनेन पौरवी पौर-
वेश्वरं सोमकमिति ॥

॥ बाणः—हर्षचरितम्—षष्ठोच्छ्वासः ॥

READING LXVI.

A Lover's-tale.

माधवः—वयस्य श्रूयताम् । गतोहं कामदेवायतनम् । तत्र चेतस्ततः प-
रिक्रम्यावलोक्य च परिश्रमादुल्लसितमदिरामोदमधुरपरिमलाकृष्टस-
कलमिलदलिपटलसंकुलमुकुलितवकुलमुकुलावलीमनोहराभरणरम-
णीयस्याङ्गनभुवो बालवकुलसालवालपरिसरे स्थितः । तस्य च यदृ-
च्छया निरन्तरनिपतितानि कुसुमान्यादाय विदग्धरचनामनोहरां
स्वजमभिनिर्मातुमारब्धवानस्मि । अनन्तरं च संचारिणीव देवस्य
मकरकेतोर्जगद्विजयवैजयन्तिका निर्गत्य गर्भभवनादुज्ज्वलविद-
ग्धमुग्धनेपथ्यविरचनाविभावितकुमारीभावा महानुभावप्रकृतिरत्यु-
दारपरिजना कापि तत एवागतवती ।

सा रामणीयकनिधेरधिदेवता वा

सौन्दर्यसारसमुदायनिकेतनं वा ।

तस्याः सखे नियतमिन्दुसुधामृणाल-

ज्योत्स्नादि कारणमभून्मदनश्च वेधाः ॥

अथ सा प्रणयिनीभिरनुचरीभिरविरलकुसुमसंचयावचयलीला-
दोहादिनीभिरभ्यर्थ्यमाना तमेव बालवकुलपादपोद्देशमागतवती ।
तस्याश्च कस्मिंश्चिदपि महाभागधेयजन्मनि बहुदिवसोपचीयमान-
मिव मन्मथव्यथाविकारमुपलब्धवानस्मि । यतः

परिमृदितमृणालीम्लानमङ्गं प्रवृत्तिः

कथमपि परिवारप्रार्थनाभिः क्रियासु ।

कलयति च हिमांशोर्निष्कलङ्कस्य लक्ष्मी-

मभिनवकरिदन्तच्छेदपाण्डुः कपोलः ॥

सा मम प्रथमदर्शनक्षणात्प्रभृत्यमृतवर्तिरिव चक्षुषोरतिशया-
नन्दमुत्पादयन्त्ययस्कान्तमणिशलाकेव लोहधातुमन्तःकरणमाकृ-
ष्टवती । किं बहुना

संतापसंततिमहाव्यसनाय तस्या-

मासक्तमेतदनपेक्षितहेतु चेतः ।

प्रायः शुभं च विदधात्यशुभं च जन्तोः

सर्वकषा भगवती भवितव्यतैव ॥

ततश्च तत्र

सभ्रूविलासमथ सोयमितीरायित्वा

सप्रत्यभिज्ञमिव मामवलोक्य तस्याः ।

अन्योन्यभावचतुरेण सखीजनेन

मुक्तास्तदा स्मितसुधामधुराः कटाक्षाः ॥

अथ ताः सलीलमुत्तालकरकमलललिततालिकातरलवलयवाली-
कमुत्त्रस्तमत्तकलहंसविभ्रमाभिरामचरणसंचरणज्ञणज्ञणायमानम-
ञ्जीरमञ्जुशिञ्जितानुविद्धमेखलाकलापकिङ्किणीरणत्कारमुखरं प्रतिनि-
वृत्त्य भर्तृदारिके दिष्ट्या वर्धामहे यदत्रैव कोपि कस्यापि तिष्ठती-
दिलविलासेनाख्यातवत्यः ।

अत्रान्तरे किमपि वाग्विभवातिवृत्त-
 वैचित्र्यमुल्लसितविभ्रममुत्पलाक्ष्याः ।
 तद्भूरिसात्त्विकविकारमपास्तधैर्य-
 माचार्यकं विजयि मान्मथमाविरासीत् ॥

ततश्च

स्तिमितविकसितानामुल्लसद्भ्रूलतानां
 मसृणमुकुलितानां प्रान्तविस्तारभाजाम् ।
 प्रतिनयननिपाते किञ्चिदाकुञ्चितानां
 विविधमहमभूवं पात्रमालोकितानाम् ॥

तैश्च

अलसवलितमुग्धस्निग्धनिप्यन्दमन्दै-
 रधिकविकसदन्तर्विस्मयस्मेरतारैः ।
 हृदयमशरणं मे पक्ष्मलाक्ष्याः कटाक्षै-
 रपहृतमपविद्धं पीतमुन्मूलितं च ॥

एवमहं तु तस्याः सर्वाकारहृदयंगमायाः संभाव्यमानस्नेहरसे-
 नाभिसंधिना विधेयीकृतोपि पारिष्ठवत्त्वमात्मनोपनिन्होतुकामः
 प्राक्प्रस्तुतस्य बकुलदाम्नो यथाकथञ्चिदवशेषं ग्रथितवानेव । ततो
 मिलितवेत्रशस्त्रपाणिवर्षवरप्रायपुरुषपरिवारा गजवधूमारुह्य नगर-
 गामिनं मार्गमिन्दुवदनालंकृतवती । तदा च

यान्त्या मुहुर्वलितकन्धरमाननं त-
 दावृत्तवृन्तशतपत्रनिभं वहन्त्या ।
 दिग्धोमृतेन च विषेण च पक्ष्मलाक्ष्या
 गाढं निखात इव मे हृदये कटाक्षः ॥

ततः प्रभृति

परिच्छेदातीतः सकलवचनानामविषयः
 पुनर्जन्मन्यस्मिन्ननुभवपथं यो न गतवान् ।

विवेकप्रध्वंसादुपचितमहामोहगहनो

विकारः कोप्यन्तर्जडयति च तापं च कुरुते ॥

अपि च

परिच्छेदव्याक्तिर्भवति न पुरःस्थेपि विषये

भवत्यभ्यस्तेपि स्मरणमतथाभावविरसम् ।

न संतापच्छेदो हिमसरसि वा चन्द्रमसि वा

मनो निष्ठाशून्यं भ्रमति च किमप्यालिखति च ॥

अथ तस्याः करेणुकारोहणसमय एव महतः सखीकदम्बकाद-
न्यतमा वारयोषिद्विलम्ब्य बालवकुलकुसुमावचयक्रमेण नेदीयसी
भूत्वा प्रणम्य कुसुमापीडव्याजेन मामेवमुक्तवती । महाभागे सु-
श्लिष्टगुणतया रमणीय एष वः सुमनसां संनिवेशः । कुतूहलिनी
च नो भर्तृदारिका वर्तते । तस्यामभिनवो विचित्रः कुसुमेषुव्या-
पारः । तद्भवतु कृतार्थता वैदग्ध्यस्य । फलतु निर्माणरमणीयता
विधातुः । आसादयतु सरस एष भर्तृदारिकायाः कण्ठावलम्बनम-
हार्घतामिति ।

तया च मदनुयुक्तया समाख्यातम् । इयममात्यभूरिवसोः प्रसू-
तिर्मीलती नाम । अहं च प्रसादभूमिर्भर्तृदारिकाया धात्रेयिका
लवङ्गिका नामेति ।

तया चाहमभ्यर्थ्यमानस्तां बकुलमालामात्मनः कण्ठादवतार्य
दत्तवान् । असौ पुनरभिनिविष्टया दशा मालतीमुखावलोकनविह-
स्ततया विषमविरचितैकभागान्तामेव बहु मन्यमाना महानयं प्र-
साद इति व्याहृत्य गृहीतवती । अनन्तरं च यात्राभङ्गप्रचलितस्य
महतः पौरजनस्य संकुलेन विषट्कितायां तस्यामागतोस्मि ॥

॥ भवभूतिः—मालतीमाधवम्—प्रथमोङ्कः ॥

READING LXVII.

Alliterative Prose.

अस्ति समस्तनगरीनिकषायमाणा शश्वदगण्यपण्यविस्तारित-
मणिगणादिवस्तुजातव्याख्यातरत्नाकरमाहात्म्या मगधदेशशेखरी-
भूता पुष्पपुरी नाम नगरी । तत्र वीरभटपटलोत्तरंगतुरंगकुञ्जरमकर-
भीषणसकलरिपुगणकटकजलनिधिमथनमन्द्रायमानसमुद्दण्डभुज-
दण्डः पुरंदरपुराङ्गणवनविहरणपरायणगीर्वाणतरुणगणिकागणजे-
गीयमानयातिमानया शरदिन्दुकुन्दघनसारनीहारहारमृणालमराल-
सुरगजनीरक्षीरगिरिशिष्टहासकैलासकाशवीकाशमूर्त्या रचितदिग-
न्तरालपूर्त्या कीर्त्याभितः सुरभितः स्वर्लोकशिखोरुरुचिररत्नर-
त्नाकरवेलामेखलावलयितधरणीरमणीसौभाग्यभोगभाग्यवाननवर-
तयागदक्षिणारक्षितशिष्टविशिष्टविद्यासंभारभासुरभूसुरनिकरो वि-
रचितारातिसंतापेन प्रतापेन सतततुलितवियन्मध्यहंसो राजहंसो
नाम घनदर्पकन्दर्पसौन्दर्यसौन्दर्यहृद्यनिरवद्यरूपो भूपो बभूव ॥

॥ दण्डी— दशकुमारचरितम्— पूर्वपीठिका ॥

अथैकदा सुमनसां संपत्तुंसे परस्मै विज्ञापयामास । देव

अस्ति प्रशस्तविभवा विबुधैरलङ्घ्या

लङ्घेति नाम रजनीचरराजधानी ।

माणिक्यमन्दिरभुवां महसां प्ररोहै-

स्तेजस्त्रयाय दिनदीपदशां दिशन्ती ॥

एनां पुराणनगरीं नगरीतिसालां

सालाभिरामभुजनिर्जितयक्षराजः ।

हेलाभिभूतजगतां रजनीचराणां

राजा चिरादवति रावणनामधेयः ॥

यद्वाहुराहुरसनायितशस्त्रधारा
 दिक्पालकीर्तिमयचन्द्रमसं ग्रसन्ते ।
 तद्वैरिणां रणमुखे शरणप्रदायी
 नैवास्ति कश्चिदमुमन्तकमन्तरेण ॥
 अम्भोजसंभवममुं बहुभिस्तपोभि-
 राराधयन्वरमवाप परैर्दुरापम् ।
 तस्मात्समस्तभुवनं निजशासनस्य
 लक्ष्यीकरोति रजनीचरचक्रवर्ती ॥

तेन वयं पराधीना इव भवामः । तथा हि सोऽयं कदाचन क्री-
 डाधराधरमधिरुह्य सावरोधवधूजनश्रवणाभ्यां तत इतः संचरेच्चे-
 दागमिष्यत्याग इत्यनाविष्कृतातपो भयेन भगवान्सहस्रभानुरपि
 संकुचितभानुरेव तत्सानूनि नूनं समाश्रयते । एष मृगाङ्गोऽपि मृग-
 यायासपरिश्रान्तिविश्रान्त्यै ससंभ्रमं नमज्जनपरिवृत्ते मज्जनगृहा-
 भिमुखे निर्जितशतमुखे दशमुखे तत्रत्यविचित्रतरशातम्भस्तकुम्भा-
 ग्रप्रत्यग्रप्रत्युप्तस्फटिकशिलाशालभञ्जिपुञ्जकरतलकलितनिजोपल-
 मयकलशमुखादच्छाच्छामविच्छिन्नपाताम्बुधारां निजकराभिमर्शा-
 दापादयस्तस्य प्रसादपिशुनानां शुनासीरचिरकाङ्क्षितानां विंशति-
 वीक्षणानां क्षणमात्रं पात्रं भवति । तेन पुलस्त्यनन्दनेन संक्रन्द-
 ननन्दनवनात्स्वमन्दिरोद्यानमानीतस्य मन्दारप्रमुखस्य वृन्दारकत-
 रुवृन्दस्य बन्दीकृतसुरसुन्दरीनयनेन्दीवरद्वन्द्वाचत्करारविन्दकनक-
 कलशाच्च मन्दोष्णं स्यन्दमानैरम्बुभिर्जम्बालितालवालस्य पचेलि-
 मानामपि कुसुमानां पतनभयमाशङ्कमानाः पवमानाः संततं परि-
 स्पन्दितुमपि प्रभवो न भवन्ति । एतेऽपि पावका रूढिशङ्कां हुत-
 वहाख्यां वहन्तस्तद्गृहे गार्हपत्यपुरःसराः पौरोगवीं धुरं दधति ।
 किं बहुना । स एष मानवादवमान आगमिष्यतीत्यमन्वानस्तदि-
 तरैरवध्यत्वं चतुराननवराज्ज्वा समुद्धतः संप्रति संप्रहारसमाक्रा-

न्तदिगन्तदन्तावलदन्तकुन्तदन्तव्रणकिणस्थपुटितवक्षःस्थलः स्थ-
लकमलिनीं वनवारण इव रावणस्त्रिलोकीमभिभवन्भवदीया-
नित्यस्मान्न जातु किञ्चिदपि जानातीति ॥

॥ भोजः—चम्पुरामायणम्—बालकाण्डम् ॥

READING LXVIII.

Specimen of Lyric Poetry.

विहरति हरिरिह सरसवसन्ते ।
नृत्यति युवतिजनेन समं सखि विरहिजनस्य दुरन्ते ॥ ध्रु० ॥
ललितलवङ्गलतापरिशीलनकोमलमलयसमीरे ।
मधुकरनिकरकरम्बितकोकिलकूजितकुञ्जकुटीरे ॥ १ ॥
उन्मदमदनमनोरथपथिकवधूजनजनितविलापे ।
अलिकुलसंकुलकुसुमसमूहनिराकुलबकुलकलापे ॥ २ ॥
मृगमदसौरभरभसवशंवदनवदलमालतमाले ।
युवजनहृदयविदारणमनसिजनखरुचिकिशुकजाले ॥ ३ ॥
मदनमहीपतिकनकदण्डरुचिकेशरकुसुमविकासे ।
मिलितशिलीमुखपाटलिपटलरुतस्मरतूणविलासे ॥ ४ ॥
विगलितलज्जितजगदवलोकनतरुणकरुणरुतहासे ।
विरहिनिवृन्तनकुन्तमुखाकृतिकेतकिदन्तुरिताशे ॥ ५ ॥
माधविकापरिमलललिते नवमालतिजातिसुगन्धौ ।
मुनिमनसामपि मोहनकारिणि तरुणाकारणबन्धौ ॥ ६ ॥
स्फुरदतिमुक्तलतापरिरम्भणमुकुलितपुलकितचूते ।
वृन्दावनविपिने परिसरपरिगतयमुनाजलपूते ॥ ७ ॥
श्रीजयदेवभणितमिदमुदयति हरिचरणस्मृतिसारम् ।
सरसवसन्तसमयवनवर्णनमनुगतमदनविकारम् ॥ ८ ॥

हरिमेकरसं चिरमाभिलषितविलासम् ।

सा ददर्श गुरुहर्षवशंवदवदनमनङ्गनिवासम् ॥ ध्रु० ॥

राधावदनविलोकनविकसितविविधविकारविभङ्गम् ।

जलनिधिमिव विधुमण्डलदर्शनतरलिततुङ्गतरेङ्गम् ॥ १ ॥

हारममलतरतारमुरसि दधतं परिलम्बितदूरम् ।

स्फुटतरफेनकदम्बकरम्बितमिव यमुनाजलपूरम् ॥ २ ॥

श्यामलमृदुलकलेवरमण्डलमधिगतगौरदुकूलम् ।

नीलनलिनमिव पीतपरागपटलभ्रवलयितमूलम् ॥ ३ ॥

तरलदृग्बलचलनममोहरवदनजनितरतिरागम् ।

स्फुटकमलोदरखेलितखञ्जनयुगमिव शरदि तडागम् ॥ ४ ॥

वदनकमलपरिशीलनमिलितमिहिरसमकुण्डलशोभम् ।

स्मितरुचिरुचिरसमुल्लसिताधरपल्लवकृतरतिलोभम् ॥ ५ ॥

शशिकिरणच्छुरितोदरजलधरसुन्दरकुसुमसुकेशम् ।

तिमिरोदितविधुमण्डलनिर्मलमलयजतिलकनिवेशम् ॥ ६ ॥

विपुलपुलकभरदन्तुरितं रतिकेलिकलाभिरधीरम् ।

मणिगणकिरणसमूहसमुज्ज्वलभूषणसुभगशरीरम् ॥ ७ ॥

श्रीजयदेवभणितविभवद्विगुणीकृतभूषणभारम् ।

प्रणमत हृदि विनिधाय हरिं भवजलमुक्तोदयसारम् ॥ ८ ॥

॥ जयदेवः— गीतगोविन्दम्—प्रथमैकादशसर्गौ ॥